

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

VII.

ÉVKÖNYV.

1898.

BUDAPEST

1898.

PEL
/N

VII

226.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

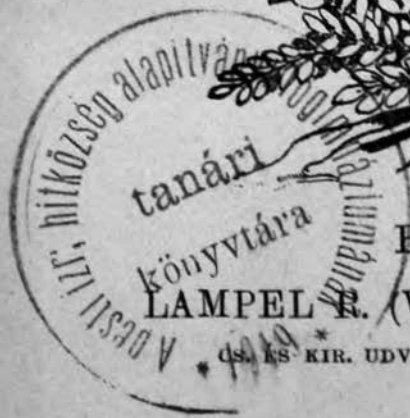
AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTIK

BACHER VILMOS ÉS BÁNÓCZI JÓZSEF.

1898.

239
4

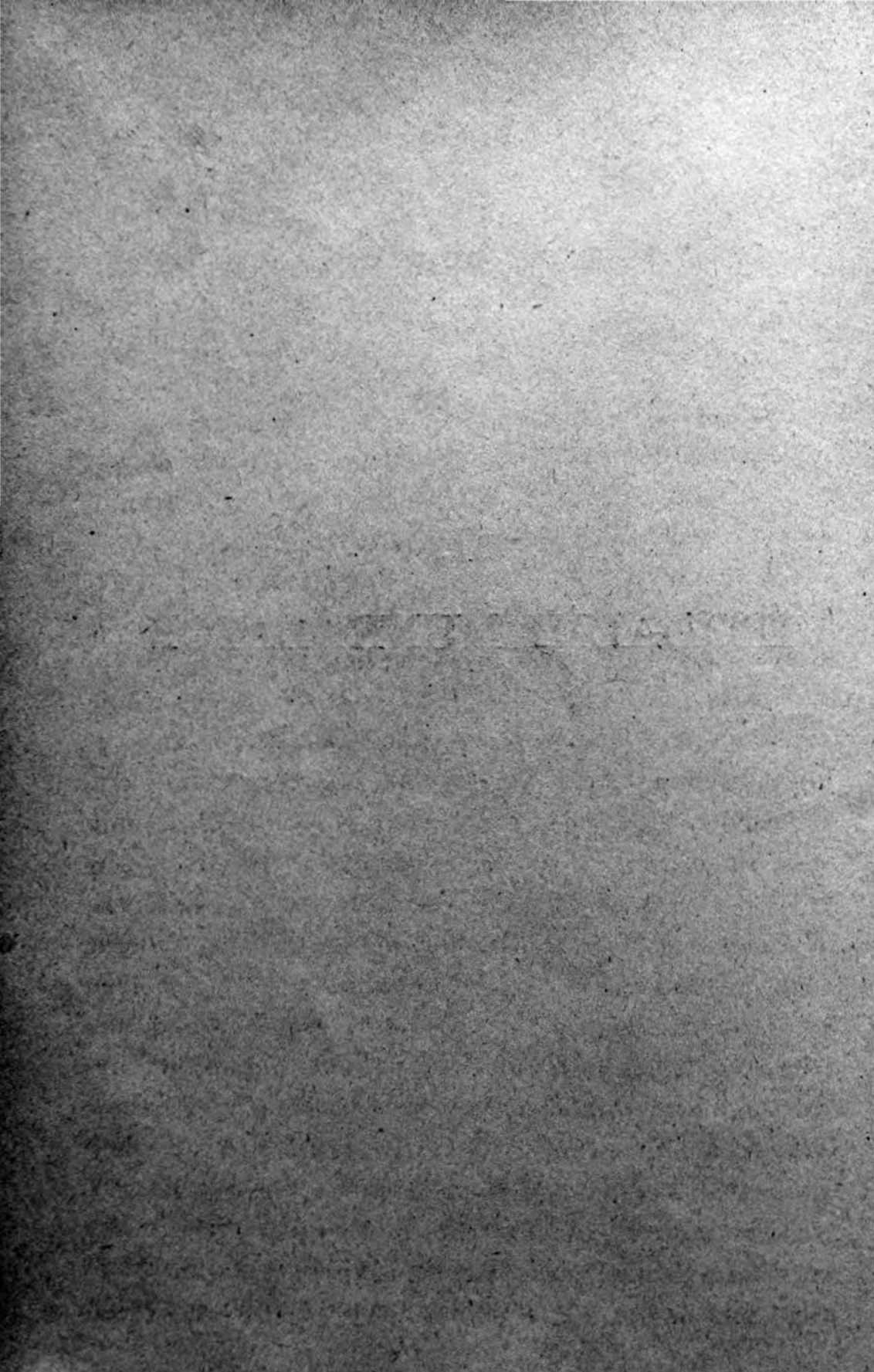
BUDAPEST.

LAMPEL F. (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés bizománya.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

ZSIDÓ TEMPLOMOK EURÓPÁBAN.

(Képek és emlékek.)

Lázás korunk gyorsan él és gyorsan — felejt. Ha azt olvassuk például ma, hogy valamely vidéki városunkban az ottani hitközség által — mondjuk például Becs-kereken vagy Eperjesen — nagy áldozatkészséggel épült s az egész város díszére szolgáló, stilszerű zsinagógát avattak föl a város egyik legszebb terén a fő- és alispán, a polgármester, a városi hatóság, a közös hadseregbeli s a honvéd tisztikar, sőt itt-ott a helybeli keresztény vallásfelekezetek lelkészeinek jelenlétében, nagy ünnepélylyel és az egész lakosság részvéte mellett: a legtöbb köztünk azt hiszi, hogy ez *mindig* így volt, sőt nem is képzelnök másképen. Elfelejtjük, hogy alig választ el bennünket néhány évtized attól az időtől, midőn még a saját honunkban is nem oly könnyű dolog volt, egy-egy zsidó templomra valami jóra való helyen a városban még jó pénzért is telket kapni, telket, melyet a közügyre való tekintettel ma az illető törvényhatóságok ily alkalmakkor rendszerint *díjtalanul* engednek át a községeknek. Sőt nem ritkán pénzbeli áldozattal is járulnak hozzá a zsidó templom építéséhez. Semmi sem jellemzi találóbban a «volt» és a «van» közt való éles különbséget, mint például az az egy tény, hogy míg az ötvenes évek végén a pesti hitközség drága

pénzen csak nagy nehezen és hosszú alkudozások, kéregetések után tudta megkapni a dohány-utczai telket, melyen a budapesti főtemplomot már megszoktuk látni, addig néhány évvel ezelőtt ugyancsak a főváros hatósága minden hosszabb vita nélkül átengedett a budapesti zsidó hitközségnek, még pedig a fővárosnak ma határozottan legelegánsabb negyedében, az új parlamenti palota szomszédságában, sokkalta nagyobb telket teljesen ingyen egy új zsinagóga építésére, csak azt az egyet kötve ki, hogy a hitközség arra a nagy telekre egy iskolát is lesz köteles építeni.

Mert a sötétebb kor nálunk is nem oly rég hogy lejárt, *ha* ugyan lejárt már egészen. Ugyan mennyi ideje, hogy Budapesten — Ó-Budán kívül — zsidók egyáltalában újból lakhattak állandóan? Az az intoleráns szellem, mely kivált a XVII-ik és XVIII-ik században nálunk is uralkodott, bizonyára nem engedte a zsidó templomok építését, sőt a zsidók kénytelenek voltak az akkor oly távoleső, jelentéktelen Ó-Buda városában megvonulni. A budapesti hitközségnek jórésze még ma is Ó-Budáról származtatja eredetét, s ott is épült az első s ismert zsinagóga; ama, egyszerűsége mellett is, szép magas oszlopcsarnokával s szabad fekvésénél, széles homlokzatánál stb. fogva még ma is e városrésznek talán legszebb középületét képező ó-budai zsinagóga, mely soká az egyetlen volt a főváros mai területén. Az épület, mely mellett most az elektromos vasút kocsijai robognak el naponként, még csak vagy húsz évvel ezelőttig azonban az utca felé nem igen látszott. A hatóság a régibb időben t. i. a zsidóknak szigorúan megparancsolta, hogy a tervezett új zsinagógákat csakis

«minden oldalról magas fallal körülzárt udvarban» szabad építeni, s hogy az utcáról legfőlebb csak egy kis bejárás engedhető meg. Így volt ez az ó-budainál is. A hetvenes évek végén aztán végre lebontották a szép épületet szinte láthatatlanná tévő otromba falat, s ma a templom méltóságteljes frontja szabadon áll s a főutcára néz. Az ó-budai zsinagógának hire annak idején messze eljutott hazánk minden városába s a magyar zsidóságban mindenütt bizonyos áhítattal és büszkeséggel beszéltek róla, mint valami építészeti csodáról. Vannak dolgok, melyek a fogékony gyermeki szívbe elolthatatlanul vésődnek be. Így soha sem fogom elfelejteni, milyen mély benyomást tett rám, mint gyermekre, amaz alföldi magyar városban, melyben nevedtem, egy igénytelen egyszerű keretbe foglalt kép, melyet egyik ottani rokonom lakásának falán nem győztem mint kis fiu eleget bámulni. E kép az ötvenes évek egyik leghiresebb zsidó kántorát ábrázolta (nevét bizony elfelejtettem már), a mint a «nagyszerű» ó-budai templom frigyládája előtt a «halljad Izraél, a mi Istenünk egyetlen»-t énekli teljes ornátusban és a szentirással karján. Mint valami félistenhez, úgy tekintetem mindig ama csodakép ünnepelt művésze felé, s az az egyszerű kép mély benyomása még soká kísért egész életemen át.

A budapesti hitközségnek ma sincs — ez tagadhatatlan — nagy számához képest elég nyilvános temploma, mivelhogy az *állandó* s nyilvános zsidó templomok száma a fővárosban csak ötre rúg mindössze, a régi ó-budaival együtt: a dohány-utcái, a rombach-utcái orthodox templom, továbbá a budai várhegy alatti és

a csak néhány éves inkább kápolnaszerű kis zsinagóga a budai ujtelki Dunaparton. A legrégibb, szintén állandó, de egy udvari melléképületbe beépített voltánál fogva egészen nyilvánosnak alig nevezhető zsidó templom a magyar főváros pesti oldalán az Orczy-házban levő, a Király-utcza és Károly-körút ismeretes rengeteg, de épenséggel nem szép sarokházának első udvarában, bejárással az udvar háttéréről a körút felől. Ez imaházban még az orthodox ritus járja.

A dohány-utczai templomot 1854-től 1858-ig Förster bécsi építész tervei szerint építették és az ötvenes évek végén avatták föl. Míg az új nagyszabású keresztény templomok (Mátyás-templom Budavárában, Szt.-István bazilika stb.) föl nem épültek, ez volt határozottan a magyar főváros legdiszesebb isteni tiszteletre szánt épülete; még ma is a legszebb európai zsinagógák egyike, bár az újabb külföldiek közül sok felülmulja már. Kár, hogy szerencsétlen, ferde fekvésénél fogva építészeti szépségei kevésbé ötlenek föl. Szinte merészség számba ment annak idején a toronyórák alkalmazása a zsinagóga két tornyán, amint hogy az ilyesmi egészen új dolog volt az addigi magyar zsinagógákban. Hogy az orgona-kiséret sokak szemében akkor szintén hallatlanul merész ujitás volt, azt itt csak melleleg érinthetem, de ki kell emelnem, hogy a dohány-utczai zsinagóga orgonája, melyet a derék Wöhler orgonás művészete tett híressé, talán még ma is a legkitünőbb Budapesten.

Az orthodox templom a Rombach-utczában jóval később épült a dohány-utczainál. Sikerült tiszta mór izlésű épület, érdekes belsővel, hol a frigyláda a tem-

plom hajójának közepén van. A szép épület elhelyezése a pesti Erzsébetváros ez egyik legszűkebb utcájában a lehető legszerencsétlenebb s ennél fogva idegen alig látja. Még elrejtettebb helyen a különben szerény, de elég tágas budai főzsinagóga, t. i. az öntőház utcájában, a királyi várkert alatt, melynek magaslatairól a templomnak épen tetejét látni. Orgonára a templom még nem tett szert. Csak fiszharmonium emeli az istentisztelet ünnepélyességét mindeddig. Az ujtelki góth izlésű csinos, de igen kis templomocska csak néhány évvel ezelőtt készült el. Tornyja nincs s háttal a Dunára néz.

Jelen cikkem tárgya nem lehetvén az, hogy most a magyarországi *vidéki* zsinagógák közül akár csak a főbbeket is ismertessem — hiszen így e sorok a végtelenbe nyulnának, de meg különben is talán mégis érdekesebbek és újabbak az olvasóra nézve az idevágó külföldi viszonyok, nézzünk már most előbb át Bécsbe s aztán tovább a többi nemzetekhez, habár az újabb kor néhány sikerültebb alkotása e téren hazánk vidéki városaiban is, mint pld. az esztergomi, a debreczeni, kolozsvári, székes-fehérvári, győri, temesvári, szombat-helyi, de főleg a nagy-becskereki zsinagógák megérdemelnék a rövid külön méltatást.

Varsó után az európai kontinensen bajosan lesz zsidó hitközség, melynek lélekszáma a bécsivel (már 1890-ben 1.364,548 lakosból 118,495) versenyezhetne. Azonban e rengeteg városban, melynek politikai s társadalmi élete ez idő szerint oly megdöbbenően föl van dülva, hiába keresnénk egy például a budapesti dohány-utcáival mérköző zsidó templomot, jöllehet másrészt meg

kell engedni, hogy a kisebb, de állandó és nyilvános zsinagógák száma ott (s ezek között egy pár igen csinos új alkotás van) sokkal nagyobb, mint nálunk.

A főtemplom az úgyis szűk belvárosnak is a legkeskenyebb utczalabyrinthusában a Seitenstettengasse-ban van, melyhez képest még a mi váczai-utcánk is szinte széles boulevard. Az egész utcán hét-nyolcz lépéssel bizvást áthaladhatni. A templom kívülről mint olyan föl sem is ismerhető. Csak ha az alacsony előcsarnokoskán át a belsőbe belépünk, vesszük észre némi meglepetéssel, hogy az imaház mégis szebb s tetszetősb, mint a hogy ily külsőségek után vártuk volna. Már az, hogy köralakú, s inkább kedves kis színházhoz hasonlít belső szerkezetére nézve, némileg érdekes karaktert ad az egésznek. Akusztikája meg épenséggel kitünő. Sokszor hallgattam itt, mikor Bécsben jártam az egyetemet, a felejthetetlen Jellinek dr.-t, ki külső jelenésében előttem már csak azért is egészen «unicum» volt, mert borotvált arcú zsidó papot még addig sohasem láttam. Inkább is valami katolikus püspökhöz hasonlított, mint rabbinushoz.

Mutatósabb a másik bécsi főtemplom a lipótvárosi «Tempelgasse»-ban, mely jóval később 1853-tól 1858-ig épült Förster Lajos tervei szerint byzanci stílusban. Szépen díszített, de nem nagy; főhomlokzata, habár ez az épület sem áll szabadon, de legalább az utcára szolgál.

Mint a dohány-utcai zsinagógában, úgy itt is két karzat van egymás fölött a nők számára. Itt alkalmaztak továbbá először egy e célra beszerzett készülék segítségével fölemelhető s leszállítható szószéket. Igen

csinos főleg a templom előcsarnoka, gazdag ornamentikájával.

A bécsi egyéb zsidó templomok közül (vagy 20 van) még a Fleischer építész tervei szerint készült gótizálású Máriahilfi templomot említjük, mely ha csak kissé nagyobb volna, a császárváros első rangú építészeti nevezetességei közé tartoznék, a mi nem csuda, ha meggondoljuk, hogy építője úgyszólván specialitás a templomépítés terén, s hogy évtizedekig a világhírű Schmidt bécsi építész egyik főmunkatársa volt az ottani városháza s más monumentális épületek építésénél. Egyik nevezetessége továbbá Bécsnek az ottani (ősregi) török zsidó község imaháza (a Circusgasseban), mely az arabs építészeti stílus egy újabbkori kis remeke, s a nyolczvanas években készült.

Mikor legutóbb ismét Stájerország gyönyörű fekvésű fővárosában időztem, el nem mulaszthattam az ottani díszes új zsinagóga megtekintését. Bizony túltesz a bécsieken, sőt általában a legszebbek közé tartozik. Csak néhány évvel ezelőtt avatták föl s a sebesen folyó Mura partján emelkedik. Keleti izlésű nyerstégla-építmény szép kupolával. Jobbról és balról hasonló stílusban két profán épület: a községháza meg az iskola. Ezek között kellemes kertcskék. Az egész igazán kedves csoport, mely az egészben alig másfélezer lelket (1890-ben 1255) számláló gráci község áldozatkészségéről szép tanúságot tesz. Belseje is csupa kellem s méltóság. A nagy költségeket még sem győzhette volna a törpe község, ha az uralkodó beleegyezésével rendezett sorsjáték folytán nem gyarapíthatta volna a szükséges tőkét. Ez volt az első, eddig Ausztria-Magyarországon egyetlen

len eset, hogy egy zsidó templom sorsjáték közvetítésével épülhetett. A zsinagógát, Grácba az új hidon belépve, ettől jobbra már messziről látni.

Eddigélé (Linzet kivéve, melynek temploma kicsinységénél fogva alig érdemel említést) Béctől délre le egész Triesztig a gráci az egyetlen ékesb zsidó templom Ausztriában. A trieszti zsinagóga e hatalmas kereskedő város elég nagy s virágzó községének (vagy 5200 lélek) sehogy sem felel meg.

Kiváló érdekességű ellenben, hogy utunkat Ausztriában északnak folytassuk, a világhirre emelkedett régi *prágai* templom az ottani Józsefvárosban, melyet azelőtt zsidó városnak neveztek. A hányszor megfordulok a rendkívül festői fekvésű Prágában, el nem mulaszthatom e zsidó templom-unicumnak s a vele kapcsolatos csupa költészettel telt, régi zsidó temetőnek meglátogatását. Prágában már több mint ezer év óta laknak zsidók s Közép-Európában talán az egy Worms-on kívül alig lesz város, melynek hitközsége régibb történetre tekinthetne vissza. Templom és temető a cseh főváros elsőrendő látnivalóságai közé tartoznak, melyeket vajmi kevés utazó szokott kihagyni uti programjából. A prágai zsidó község létezése okmányilag már a X-ik századból konstatálható. A keresztes hadjáratokig békén éltek a prágai zsidók ottani ghejtójukban, de mint mindenütt, úgy itt is e hadjáratok nyomában keletkeztek az első embertelen üldözések, melyek az 1389-iki «prágai vérfürdőben» érték el tetőpontjukat. Sorsuk csak az emberszerető II. József császár trónra jutásával javult.

A prágai régi zsinagóga, a világszerte ismeretes

«*Altneuschule*» a szép s fölöttebb érdekes cseh főváros legrégebb épületei közé számítandó, minthogy ezen a helyen már a X-ik század előtt volt zsidó templom, melynek alapfalait meghagyva, a XIII-ik században építették a mostanig is fennálló «új» templomot, még pedig föltünő ritkaságképen — *gót* izlésben. Kimondhatatlan az az érzés, mely az embert, bárminő vallás híve, e tiszteletre méltó vén falak látásánál, melyekről sok század szenvedésteljes története szól hozzánk, elfogja. A magas boltívek, a titokzatos félhomály, a régiségtől megbarnult, erőteljes oszlopok, a mély csend: mindez megkapja lelkünket. Kiváló nevezetessége az «*Altneuschul*»-nak egy a falról lógó régi zászló, melyet III. Ferdinánd császár a prágai zsidóknak kitüntetésképp azért ajándékozott, mert vitézül viselték magukat 1648-ban Prágának a svédek által történt ostromoltatása alkalmával.

Az Elba, mely Csehországban az «Óriás hegység» vad sziklacsúcsai közt fakad, s melynek fő mellékfolyója, a Moldva, az ős Prága házait mossa, egész Meissenig, Szászországban, gyönyörű folyam. Leitmeritztől, hol a cseh szó végleg a németnek enged, Drezdáig csupa erdő, magas hegy, szikla, majd meg gyümölcsös kertek, itt-ott egy-egy regényes várrom, aztán meg festői nyaraló-telepek lánczolata az egész part. Valóban paradicsomi vidék! Drezdában az idegen első lépései közé szokott tartozni a nagyhirű «*Brühl'sche Terasse*»-ra való séta. Ha oly csodálatos világhírét nem költötték volna e terrásznak, határozottan jobban tetszenék. A mi a kilátás nagyszerűségét illeti, bokájáig sem ér annak a tündéri látványnak, mit a mi budai királyi

kertünk magaslatáról élvezhetni. Pedig dehogy van ennek a mi terrasznak ilyen világhire, s kérdés, lesz-e valamikor? Ide azért tartozik a szász «Elb-Florenz» e fénypontjának említése, mert ha az itteni fölséges kertet megkerüljük, azonnal elénkbe tűnik tompa, magas kupolájával az utóbbi években ügyesen restaurált drezdai zsinagóga is, a nagy Sempernek egyik bár nem terjedelmes, de igen sikerült műve. Az érdekes templom, mely a Zeughausstrasse-ban van, a Moritz emlékkal szemben, byzanci izlésű. Hatalmas, nyolczszegletű kupola disziti. Semper 1838—40-ben építette. Belseje kevésbé sikerült, mint a csinos külső. Azt tartom, hogy a belső díszítés kissé túlságosan tarka. Mellesleg jegyzem meg, hogy 1863 előtt való időből csakis két helyen lehet Szászországban zsidó templomot látni, Drezdában és Lipcsében (itt a zsinagóga jelentéktelen), minthogy — szinte hihetetlennek hangzik — 1863-ig a műveltségére oly büszke szász királyságnak csak e két városában volt szabad zsidónak állandóan laknia, másutt sehol. Azóta is csak egy nagyobb község alakult ott: Chemnitz-ben a «szász Manchester»-ben vagy 7—800 lélekkel. Alakulóban vannak továbbá még községek Plauen-ben és Zwickau-ban.

A szász és porosz földről oly sűrűn keresik föl a közeli *Carlsbad*-ot, hogy az ember e pompás fürdőváros utczáin járva, meglepetéssel veszi észre, hogy a helynek határozottan nemzetközi jellege daczára azon hangok, melyek legelőször ütik meg fülét, Berlinre és Drezdára emlékeztetnek. A szász és az északnémet kiejtés uralkodik itt csakugyan a bábeli nyelvchaosz fölött és németországi hitrokonaink dicséretére legyen mondva, ők

adták a legtöbb adományt is arra a célra, hogy a szép zsinagóga a carlsbadi Parkstrasse-ban fölépülhessen. Ki ne ismerné a cseh világfürdőnek ezen lelegelegánssabb, a hegynek gyengéden emelkedő utcáját, pompás palotáival, melyeket mindkét oldalról gondosan ápolt előkertek szegélyeznek s árnyékos kettős fasorával? Ennek a palotasornak is a legszebb épülete kétségtelenül az utca bal oldalán emelkedő zsidó templom, melyet *Wolf*, stuttgarti kir. építészeti tanácsos, ki mint maga is zsidó építő művész, korunk nagyobb zsinagógaépítői közt az első helyek egyikét foglalja el, arabs-mór stílusban épített. A templomot 1877-ben avatták föl. Az egész valóban egy kis remekmű, s ha meggondoljuk, hogy Carlsbadban a zsidók száma még nem is ezer, továbbá, hogy csak 1869 óta van a városnak külön rabbija, teljes elismerést érdemel az ottani hitsorsosok áldozatkészsége is, bár ebből magából még sem kerülhetett volna ki e díszes templom, ha a számos zsidó hitű fürdővendégek a világ minden tájából nem járultak volna hozzá filléreikkel. A templom izléses belseje, de főleg a gyönyörű világítás és a kitünő női énekkar — itt hallottam először zsinagógában *tisztán* női kart az istentiszteletnél — melyben a város első izraelita családjainak hölgyei vesznek részt, a pompás orgona mindig nagy hatást tettek rám, bár már azelőtt is gyönyörködtem volt a cseh testvérfürdőhely, a fölséges fenyőerdőről híres *Marienbad* szintén igen csinos templomában. Emezt főleg az ott gyakran mint fürdővendég időzött Bleichröder ismeretes berlini bankár nagylelkű adományainak köszönhetni. A fürdőiről szintén ismeretes *Teplitz*, északcsehországi város zsinagógáját is

igazi kedvteléssel néztem meg, mint mely a maga nemében ily kis városban szintén ritkítja párját.

Az öreg, azóta az élők sorából szintén már elköltözött Bleichröder-ről, kit királyunk osztrák bárói czímmel tüntetett ki, *Berlin* ez egyik leggazdagabb, de egyszersmind legjótékonyabb polgáráról jövök rá a német birodalom hatalmas s gyönyörű fővárosára, melyben oly sokszor s mindig örömet időzöm. Egyet nem lehet megtagadnunk németországi hitfeleinktől s ez a meleg s áldozatkész ragaszkodás az ősi hithez s amaz önérzetesség, melylyel külsőleg is, minden alkalommal ahhoz tartozóknak vallják magukat. Ne tagadjuk: főleg az utóbbi tekintetben tanulhatna tőlük sokat, nagyon sokat a magyar zsidóság. Nem, mintha a német birodalomban hitehagyások nem fordulnának elő — vannak biz' ott is áttérési esetek, bár korántsem oly gyakoriak, mint hazánkban, sem általában, sem relative — hanem az a szívós ragaszkodás az ősi valláshoz, kiváltkép pedig a bátor önérzetesség, mely e tekintetben a zsidó hit szertartásaival különben még keveset is törődő zsidó művelt s uri elemeket is jellemzi Németországban (csekély kivételekkel): ez az, a mi tiszteletet, sőt bámulatot kelt bennünk. Szigorú orthodox meggyőződésű s a szerint élő egyetemi tanárok, titkos tanácsosok, magas államhivatalnokok, országgyűlési képviselők stb. ott szinte napirenden vannak. Bernays Jakab filologus, a bonni egyetem volt főkönyvtárnoka, egyetemi tanár és — amit mint a német viszonyokra különösen jellemzőt első sorban kellett volna kiemelnem — a későbbi III. Frigyes császár egyik tudományos nevelője, szigorúan orthodox életet élt, s magas állású hivatalai-

ban egy csöpp kellemetlensége sem volt e miatt, bár a zsidó ünnepeket mind lelkiismeretesen megtartotta s ilyenkor természetesen hivatalba nem járt (szombaton sem soha). Königsbergában, a Kant szülővárosában, most is az ottani virágzó hitközség első elnöke dr. Samuel egyetemi tanár (orvosi kar), egy tetőtől-talpig orthodox ember. Néhány évvel ezelőtt Gastein fürdőben időzött Warburg, a német parlament egy befolyásos tagja, ki ott egy kis magán-zsinagógát létesített, melyen mindig maga volt az előimádkozó kántor. Az, hogy német előkelő városnak képviselő-elnöke («Stadtverordneten-Vorsteher», a mi annyi körülbelül, mint minálunk Budapesten a főpolgármester, mert ő elnököl a városi közgyűléseken, ő hozzá kell folyamodni mindenkinek, ki a városnál bármely alkalmazást kér stb.) egyszersmind az illető zsidó hitközség buzgó elnöke, vagy legalább elnökségi tagja, egészen közönséges dolog. Így volt az például, hogy csak néhány kiválóbb esetet említsek, Berlinben a boldogult dr. Strassmann városi polgársági elnökkel, így Elbing-ben a három évvel ezelőtt meghalt dr. Jakobival, így van ez még ma is Münchenben Henle keresk. tanácsossal, Boroszlóban dr. Freund titkos igazságügyi tanácsossal stb. Mindezek a kiváló férfiak nemcsak az illető nagy városok összes polgárságának, hanem az illető zsidó hitközségek élén is álltak vagy állanak. Ott van még az óriási Hamburg is. Az ottani «Bürgerschaft» (törvényhozó testület a hamburgi köztársaságban, tehát annyi, mint nálunk az országgyűlés) első elnöke már sok év óta hitsorsosunk *Hinrichsen* Zsigmond s ugyanő egyszersmind a hamburgi zsidó község feje. A hamburgi állam Szilágyi Dezsője tehát egyszers-

mind zsidó hitközségi elnök! Ezek mindenesetre oly tények, melyek nagy jelentősége elől el nem zárkozhatunk, ha nem akarunk igazságtalanok és egyoldalúak lenni. Nem zárkozhatunk pedig el két irányban: először abban, hogy a német birodalomban a derék embert, ha megérdemli, a *polgárság* fölemeli a legmagasabb polczra minden tekintet nélkül vallására, s másodsorban, hogy az ily magas állású hitsorsosaink ott nem térnek ki szégyenkedve s röstelkedve vagy pláne titkolódzva azon tény elől, hogy zsidók, sőt fennen hirdetik s vallják zsidó létüket. Sőt mi több! e tisztelet az ősi vallás, az összes monotheisztikus vallások szülő anyja iránt annyira megy ott, hogy még legelőkelőbb s rég kitért zsidók, de még ezeknek keresztény ivadékaik is igen gyakran maguk is dokumentálják.

Mikor vagy tíz évvel ezelőtt Mendelssohn Mózes szép szobrát leleplezték Dessauban, a filozófus szülővárosában, a legszebb beszédet Mendelssohnnak egyik már kereszténynek nevelt s megnemesített berlini unokája tartotta, a dúsgazdag Mendelsohn-Bartholdy bankár, s e beszédből a legtisztább pietás szólt a szónok őseinek hite s faja iránt. Friedberg, porosz igazságügyminiszter, ki mint joghallgató keresztelkedett ki a század elején, atyjának, egy szegény egykori falusi zsidó tanítónak a sirján, atyja halálkozásának napján Märkisch-Friedland poroszországi városkában, még mint miniszter is megjelent évenként s a sirnál a szokásos héber imákat mondta. Sok ily példát lehetne még fölhoznom. Talán nem volt szükségtelen mindezeket itt hangsúlyoznom, mert minálunk is szeretik a most Bécsben divó szégyenletes, sőt felháborító állapotokat a németországiakkal

összetéveszteni s Bécs miatt a — németeket szidni, no meg aztán azért is, mert talán ily megjegyzések a szegyenkedésre s röstelkedésre vonatkozólag egy kicsikét — a mi állapotainkra vonatkozhatnak.

Mindezt pedig azért kellett előre bocsátanom, hogy megmagyarázhasam okát a Németországon uralkodó zsidó hit-élet tartalmasságának, mozgalmasságának, élénkségének, az ottani szebbnél-szebb zsinagógák nagy számának, a zsidóság mint felekezet külső megbecsülésétésének a keresztények részéről stb. stb. Akárhány oly kis helység van ott, hol egész csinos kis zsinagógát láttam, annak daczára, hogy az illető helyen a Mózes hitét vallók száma a száz lelket alig haladja felül. Ez meg összefügg a már itt többször említett áldozatkészséggel s az apai vallás hő szeretetével.

Így Berlinben is ennek nyilvánulásával találkozunk lépten-nyomon. Habár a városnak majdnem 1.730,000 lakosa közt körülbelül csak 85,000 a zsidó hitű, mégis az ottani zsidó templomok száma meghaladja a huszat. Legnagyobb szerű ezek között az Oranienburgerstrasse-ban, a városnak úgyszólván szívében, a királyi Monbijou-parktól csak néhány száz lépésnyire levő úgynevezett «Neue Synagoge». Ez egyike a világ legpompásabb s legnagyobb zsidó templomainak. 1859-ben kezdték építeni Knoblauch tervei szerint, de ennek halála után a kitünő *Stüler* építette ki egészen, ugyanaz a berlini építőművész, kinek a Magyar Tudományos Akadémia palotáját is köszönhetjük Budapesten. A hatalmas kupola 48 méternyire emelkedik és Berlin egyik legszebb architektonikus látványa. A zsinagóga gyönyörű belseje, mely több mint 3000 embert képes befogadni, nem ke-

vesebb mint 24 méter magas. Különösen az esti világitásnál valóban felejthetlen benyomást tesz ez az impozáns zsidó egyház s csöppet sem csodálkozom azon, hogy a nemes, szabadelvű Frigyes császár annak idejében mint trónörökös majdnem minden Berlinbe jött fejedelmi vendégének bizonyos büszkeséggel mutogatta személyesen e zsinagógát. (Csak nemrég közölték a lapok a nemes császár emlékirataiból azt a passzust, melyben elmondja, hogy a «berlini főzsinagógát vagy tizennégy-szer mutatta meg személyesen a porosz udvar fejedelmi vendégeinek a világ minden országából».) Ez is mutatja, mennyire megbecsülik ott künn legmagasabb helyen is a zsidók áldozatkészségét hitük iránt. A zsinagóga több mint három millió márkába került.

Egy másik szintén diszes «legujabb» nagy templomot csak az imént (1894-ben) építtetett a berlini község a Lindenstrasse-ban. Ez is többé került másfél milliónál s van akkora, mint az előbbi, csak hogy persze egyszerűbb formáiban s nem szolgál úgy mint amaz, egész főfrontjával az utcára. Azonfelül vannak azonban a német fővárosnak igen érdekes régibb kisebb zsinagógái is, melyek évszázadok óta ott állnak, s melyeket tiszteletből még eddig a sok lerombolás s új építkezés dacára is meghagytak a telkek tulajdonosai. Így a kis, időbarnította templomocska a Heidereitergasse-ban, melyben már Mendelssohn Mózes, Ben-David és annyi más nagynevű berlini zsidó is a rendes mindennapi ajtatoskodók közé tartozott még a mult században.

Igen érdekes nap volt rám nézve, mikor több évvel ezelőtt a berlini zsidó *reform-község* (isrealitische Reformgemeinde) külön templomát látogattam meg. Ez

szintén a város centrumában van, szerény, de csinos nyerstéglaépület, melyhez nyílt udvaron át lehet jutni. A reform-község a zsidó hit szertartásaiban a «legszélső baloldalt» foglalja el. Istentiszteletüket e hitsorsosaink nem szombaton, hanem vasárnap tartják (ez utóbbit ünneplik kizárólag szombat gyanánt). Vasárnapra is esett látogatásom. Sajátságos egy érzés fogott el, mikor a templom belsejébe léptem. Ha a frigyláda emelvénye fölött lévő néhány héber szótól eltekintünk, semmi, de semmi sem emlékeztetné az embert itt arra, hogy zsidó templomban van. A férfiak levett föveggel, nők és férfiak vegyesen egy padban ülve. A liturgiai énekek kizárólag német nyelvűek, minden egyes ülés előtt a pulpituson egy-egy imakönyv, melyben, mint magam meggyőződtem, egy szó, de egy szó sincs héber nyelven. Imádságok, dalok, mind csak németül. Bennem az az érzés kelt, mintha unitárius egyházban lennék. Mert ehhez hasonlított leginkább az egész, még pedig mind a szertartásos rész, mind az épület; sőt a pap szép prédikációja is inkább unitárius lelkészre emlékeztetett. Hozzávetőleg legyen mondva, hogy a berlini reformközség nem nagy ugyan (alig több ezer léleknel), de sok igen előkelő tagot számít, mint p. o. egyetemi professzorokat, igazságügyi és kereskedelmi titkos tanácsosokat, törvényszéki birákat, stb. Azt is akarom még idejegyezni, hogy ebben a templomban már évtizedek óta esketnek a zsidó papok «vegyes párokat», vagyis keresztény és zsidó félből álló mátkapárt, mely a «Standesamt»-ból (anyakönyvi hivatal; az egész német birodalomban 1875 óta, a birodalom sok országaiban azonban már sokkal régebb idő óta áll fenn a kötelező

polgári házasság) egyenesen ide szokott jönni. Minden évben van egy pár ilyen eset. E tekintetben ott a legnagyobb tolerancia uralkodik, úgy hogy még ily «szélső» felfogása daczára is a berlini «nagy zsidó község» megtűri kebelében a reform-községet, melynek ez csak egyik töredékét képezi.

Hamburg zsidó templomai sehogy sem tetszettek. Régi, elmaradt épületek. Modern s díszes egy sincs közöttük. Bizony ideje volna, hogy a hatalmas Hansaváros majdnem 20,000 léleknyi zsidósága ezen már valaha segítene. Annál nagyobb tiszteletet érdemelnek a hamburgi izraelita jótékonyági intézmények, melyek csak úgy, mint a berliniek, valóban mintaszerűek. Már sokkal szebb a másik északi nagy kereskedő városnak s tengeri kikötőnek: *Stettin*-nek új zsinagógája. Szelid dombon fekszik a tornyos, vörös nyerstéglaépület s már messziről látni. Közéleben van a hasonló stílusban épült nagyszerű új városháza. A zsinagóga igen tágas, pompás orgonája van, s a hetvenes évek végén épült.

Berlin után a porosz királyság legnagyobb városa *Boroszló*, mely a magyar zsidóságra nézve már azért is fontos hely volt a legutóbbi időkig, mert az országos rabbiszemináriumnak létesítéseig modern műveltségű rabbinusaink az ottani szemináriumban nyerték nagyobbára kiképzetésüket. Boroszló igen szép és hatalmasan fejlődő város, melyet mindig örömmel szoktam meglátogatni. Vidéke ugyan sík, de emelkedettebb helyeiről fölséges kilátás esik Sziléziának szépségükről híres hegységeire. Az öreg «*Wratislavia*» 372,867 lakosa közt 1890-ben 17,754 volt a zsidó vallású. A virágzó hitközség tudós rabbija, Dr. R. magyar ember

s e sorok írójának kedves régi barátja. A belvárost körülfutó és a világon párját ritkító sétány külső szélén emelkedik a főzsinagóga, ez idő szerint a hannoverai után, talán a legimpozánsabb zsidó templom egész Európában. Építője a legnagyobb építőművész, melyet a zsidóság e században, talán az egy Sarphati-t kivéve (Amsterdamban) magáénak vallhatott, t. i. *Oppler* Ervin, ki maga is nem messze Boroszlótól született, Öls városkában (1831). E kiváló izlésű műépítész, kinek egyik halhatatlan műve a Hannoverától egy órányira regényes hegyvidékben fekvő Marienburg királyi palota, s melyről általában tudva van, hogy századunk gót izlésű profán épületei közt szépségre nézve tán első helyen áll, volt az első zsidó vallású architektus, kit érdemei miatt (még a hannoverai király) építészeti tanácsosi (Baurath) czímmel tüntetett ki. Mint ilyen halt meg második hazájában, Hannoverában, 1880-ban. Ő benne a középkori műépítészet korunkra való alkalmazásának egyik leghivatottabb képviselője szállt sirba. A boroszlói zsinagóga szintén építészeti remekmű. Minden oldalról szabadon áll, a város egyik legszebb helyén, szép kis park közepében, stilusa tisztán román, s nagyszerű kupolája hatvan méternél magasabb. Belseje négy óriási oszlopon nyugszik s három hajójú. Különös szerencsével van itt megoldva a fölmenetel a frigyláda emelvényéhez gyönyörű széles lépcsőzetével. A templom a hetvenes évek végén készült, s az újabb Boroszlónak talán legszebb épülete, vagy legalább is a legsikerültebb. De nem kevésbé tette magát *Oppler* halhatatlanná a *hannoverai* zsinagóga által, mely még a boroszlóinál is előnyösebb

fekvésű, mert egy tágas, minden oldalról beépített tér kellő közepén áll, mint a hogy azt összes utazásaimban nem láttam még sehol. Ez a zsidó templom tett egyáltalában rám valamennyi közt, melyet láttam — pedig ezek száma meglehetősen nagy földrészünk legkülönbébb országaiban — legnagyobb, legmélyebb benyomást mind külseje, mind belseje tekintetében. Oppler 1864-ben készült el vele. Ez is román stílű. Az óriási templom (óriási t. i. a zsinagógák között) három hajójú, s messze kimagasló nyolczszögletű kupolája büszkén emelkedik egy egész városrész fölött. E mellett meg kell gondolnunk, hogy Hannovera 209,116 lakosából csak vagy négyezer vallja Mózes hitét.

Oppler e kiváló művei jutottak eszembe, mikor néhány évvel ezelőtt megint megfordulva a bajorok szép fővárosában, a német művészet egyik főgócypontjában, az ottani új zsinagógát néztem meg. *München* ezzel egy kiváló épülettel gazdagodott. A *Maxmiliansplatz*-on emelkedik, s ez is román izlésű. Itt főleg a női karzat eleganciája lepett meg, s az imaház belsejének nyugodt, harmonikus méltósága. Schmid Albert építette. Csak egy hiba hátráltatja szerintem a szép mű zavaratlan benyomását, s ez a templom aránylagos kicsinysege a szép térre néző széles főkupolájához képest.

Bajorország egy másik pompás zsinagógájában is nagy kedvem telt, t. i. a *nürnbergiben*. Ezt is a már itt többször említett Wolf építette (1869—72 közt).

A legujabb nagyszabású zsinagóga Németországban a *danzigi*, mely tavaly készült el. Ezt még nem láttam. Azaz, hogy az eredetét nem; mert kitünő nagy fényképeiben minden oldalról gyönyörködhettem a tavalyi

berlini nemzetközi műkiállítás építészeti osztályában. E képek után ítélve kétségbevonhatatlan, hogy ott a távol keleti tengerparton keresendő ez idő szerint Európának talán legimpozánsabb zsidó temploma.

Illenék itt néhány sort szentelnem a németországi régi, részben ősrégi zsinagógáknak is, mert ilyen is van akárhány. Ezek között azonban csak a *worms*-it emlitem, melynek eredete a távol középkorba vezethető vissza. Kivülről igénytelen, de ezt is gyönyörű román izlésű kapuzat diszíti. Belépve, áhítat és tisztelet fogja el lelkünket. Hiszen oly helyen vagyunk, a hol német hitsorsosaink már az 1000-ik év előtt végezték isteni tiszteletüket. A főhajó mellett lévő úgynevezett Rasi-kápolnában még most is láthatjuk ama köülést, melyen még a XI. század egy nagyhirű tudós rabbinusa, a francia Rasi, ki 1105-ben halt meg Troyes városban, szokott volt ülni, midőn e délnémet városban néhány évig lelkészkedett. Még számos más érdekesnél érdekesebb régiségeket mutogatnak a wormsi zsinagógában, így román korbelti imakönyveket, thóra-diszitményeket, ősrégi thórákat stb. Worms (Hessen nagyhercegségben, ma 28,624 lakossal, kik között 1890-ben 1400 volt zsidó vallású) talán a legrégebb német zsidó község, minthogy már a rómaiak idejében laktak itt hitsorsosok.

Bármennyire szeretnék még sok más németországi kis- és nagy városról, illetve ezek zsidó templomairól beszélni, melyeket gyakori ottani utazásaimban szemügyre vettem, mellőznöm kell rövidség okáért e kitéréseket. S így csak gondolatban megyek el Köln mellett, továbbá Mannheim, Strassburg, Frankfurt, Magdeburg,

Wiesbaden, Mainz, s sok más virágzó német nagyváros érdekes zsinagógái mellett, sőt még tavaly befejezett gyönyörű *königsbergi* zsidó templom mellett sem állapodom meg külön, hogy egy pillanatra mintegy bucsuzóul Németországtól, még az északi tenger egy szigetére vessek tekintetet, a világfürdői rangra emelkedett *Norderney*-ra. A szigeten, sőt körülötte messze földön tán nem lakik egy zsidó lélek sem állandóan (de talán katolikus sem, mert itt sok-sok mértföldre csakis a protestantismus van képviselve) mégis itt is látjuk nyomát német hitfeleink megható ragaszkodásának őseik vallásához, egy kedves, iczi-piczi kis zsinagógában, a világfürdő egy mellékutczájában. Sötét kőből van építve s csak magas földszintes, de az utcai frontban foglal helyet és kicsinysége mellett is stilszerű, takaros kis épület. Megvallom, e miniature zsinagóga, melyhez a zsidó vallású fürdővendégek szombatonként és péntek este ájtatosan zarándokoltak, még pedig minden rangú és rendűek, asszonyok és férfiak, a maga egyszerűségében hathatósan beszélt nekem mégis a hit egybekapcsoló hatalmáról, és arról, a mit már itt többször kifejeztem, hogy a nagyobb műveltség minden vallású embernek nagyobb önérzetet is szokott adni, szivósabb önbecsülést.

Norderneyből Hollandiába csak egy ugrás. Ismételten ott jártam a *mynheer*-ek között. Tavaly is több hétig. Mily magas műveltség itt is, mily fejlett kultúra mindenütt az oktatásügyben, valamint a városok külső szépítésében, a tenger haragjával való győztes tusában épúgy, mint a világhírű németalföldi kertészet százszoros kultúrájában. Hollandia szabad földjén, mely Spanyolország-

ból kiüzött zsidóknak először adott (még Angolország előtt) vendégszerető hajlékot, soha sem burjányzott föl az antiszemitizmusnak nevezett modern nyavalya. Mély érdeklődéssel néztem például ismét *Amsterdamba*, melynek 40,000 zsidó vallású lakosságából legtöbb a spanyol és portugall származású, az ősrégi, kívülről kifejezéstelen, de régisége által tiszteletet parancsoló «hoofd» (fő) zsinagógát a Jodenbreestraat-ban («széles zsidó-utczában»). E zsinagógát részben egy régibb templom falainak megtartásával Dorsman építette 1670-ben. Főhomlokzata a Muidor-straatra néz. Tágas udvar közepén áll a nagy, de torony nélküli épület a régi ghetto szűk utczáinak közepén. Mennyi inség s nyomor van itt a zsidó lakosok ezreiben! Engem az egész a *római* ghettora emlékeztetett, annál inkább, mert ez utóbbit csak kevéssel ezelőtt is, 1894-ben láttam. Az amsterdami zsidóknak tíz templomuk van, s az ottani zsidóság kebeléből évszázadokon át sok világhírű ember került ki. Hisz maga a nagy Spinoza is ott született. Még a *rotterdami*, *hágai*, *utrecht*i s *arnheimi* zsinagógákat is megnéztem. De ezek nem érdemelnek külön említést.

A hollandiai zsidóság mellett mind számra, mind jelentékeny multra nézve egészen eltűnik a *belga* zsidók száma. (Hat millió lakos mellett alig 6000!) A spanyol fanatizmus és türelmetlenség, mely főleg Alba mérsárlásai alatt, e véráztatta földön minden nem katólikus embert kiüldözött az országból, megmagyarázza e körülményt. Mindazonáltal e csekély számú zsidóságnak is két igen szép temploma van: egy *Antwerpenben* és a másik *Brüsszelben*. Ez utóbbi minden-

kinek felöltik, ki a páratlan ottani Palais de Justice felé tart, ha a királyi palotától a rengeteg épület felé menve, végig halad a gyengéden emelkedő Rue de la Régence-on. Baloldalt áll, mindjárt a gyönyörű «Conservatoire de Musique mellett», házak között ugyan, de szép frontjával a fényes utcza vonalában. Román izlésű s De Keyser építette 1878-ban.

Egyáltalán azt venni észre — s szerintem művészeti szempontból csak örvendhetni ennek — hogy ama régiebb felfogástól, mely szerint zsinagógákat csakis *keleti*, mór, arabs, vagy byzanci stílusban kell építeni, századunk második fele óta az építészek kibontakozni kezdettek s visszakerülnek oly stílusokhoz — a gót s főleg a románhoz — is, melyekben már a középkorban építették a legfontosabb zsidó imaházakat (lásd Prága, Worms, stb.)

Stílus tekintetében kevés örvendeteset mondhatunk azonban a *franciaországi* zsidó templomokról, főleg a *párisiakról*. Valahányszor megfordultam a francziák szép honában, — melyet bejártam sokszor keresztül-kasul — az ottani zsidó templomok aránylagos szerénysége s jelentéktelensége mindjobban megerősített abban a meggyőződésemben, hogy a francia zsidóság — ellentétben a némettel és az angollal — jóval kisebb áldozatkészséggel rendelkezik felekezeti intézményei s kivált templomai iránt. Úgy látszik: el vannak kényeztetve, s minthogy az állam fizeti — már 1830 óta — ott a zsidó vallás szükségleteit, ebben a tekintetben mindent, vagy legalább sokat várnak az államtól. Párisban például a zsidók száma legalább 50—60,000. Nem sok ugyan több mint harmadfél millió lakoshoz

képest, de azért mégis lehetnének különb egyházi épületei, mint a Rue de la Victoire-i, Rue de Tournelles-i és a Rue Notre-Dame de Nazareth-i. Legjobban tetszett még az első helyen említett, mely 1874-ben avatott föl. A Rué Buffault-ban levő kis, régi zsinagógában tartják a portugall származású párisi zsidók spanyol (szefard) ritus szerint isteni tiszteletüket s igen érdekes egy ilyennek látogatása. Megjegyzem, hogy a köztársaság jelszava, a «liberté, égalité, fraternité» épűgy rá van illesztve az egész országban a zsinagógákra is, mint *állami* épületekre, mint a keresztény templomokra, melyeknek fénye mellett (itt csak a katolikus templomokat értem) annál jobban zsugorodik össze a franciaországi zsinagógák igénytelensége. Mit mondjak plane *Lyon*-ról? Igaz, hogy Franciaország e második városában 480,000 lakos közt, ha sok, tán 3000 zsidó lakik (a számokat azért nem lehet Franciaországban, Olaszországban stb. biztosan tudni, mert ezekben az országokban *felekezetek* szerint nem számolják össze hivatalosan a népet), de ez még nem menti eléggé azt a szégyenletes körülményt, hogy ez óriási s roppant gazdag városban a zsinagóga — alig akartam hinni szemeimnek — egy közönséges Rhone-parti bérháznak kicsi szűk udvarában eldugott melléképületecske, akár csak nálunk valahol Sárbogárdon vagy Berettyó-Ujfalun. Hiszen Stettin-nek például még kevesebb talán a zsidósága, s az államtól egy krajczárt sem hűz Poroszországban a zsidó hitfelekezet, mint felekezet, mégis mily monumentális templomot építettek ott hitfeleink. Pedig e város Lyonnál sokkal kisebb és nem is oly gazdag. Hasonló szomorú tapasztalásokat tettem e

téren másfelé is Francziaországban: Rouen-ban épúgy mint a világgikötőben, Marseille-ben, Nizzá-ban csakúgy mint Havre-ban stb.

Örvendetesebbek e tekintetben az *olaszországi* viszonyok, bár olaszországi hitsorsosaink száma jóval csekélyebb, mint odaát Francziaországban, s nem az állam díjazza, mint amott, a zsidó papokat s kántorokat. Az olaszországi zsidók számát legfőlebb 50,000 lélekre tehetni az egész királyságban (30¹/₂ millió keresztény mellett). Nagyobb (ezer léleknél többre rugó) községeket csak Róma, Livorno, Turin, Firenze, Veneza, Bologna, Ancona, Pádua, Milano, s legfőlebb még Modena, Casale, Verona és Génua foglalnak magukban. Nápolyban, a legnagyobb olasz városban, majdnem 600,000 lakossal, még ezer sincs, s minden erőlködésem mellett sem sikerült kifürkészniem azt a termet, hol ez a maroknyi nápolyi zsidóság imáit végzi. Ötezernél több zsidó lelket pedig csakis Róma és Livorno városokban találunk. Mindazonáltal egyesek, vagy a községek bőkezűségéből olyan zsidó templomokat látni — habár csak egyet-kettőt — olasz földön, melyek a létező legszebbek közé tartoznak. És itt első helyen említendő a *firenze-i* zsinagóga, melynek építésére *egy* lelkes hitsorsosunk maga, Signore Ulderico Levi, ha nem csalódom, ugyanaz a lelkes Mæcenas, ki ezelőtt mint olasz törzstiszt Cialdini tábornok hadi segéde volt, s kit Umberto király csak egy évvel ezelőtt emelt szenátori méltóságra, vagy tizenkét évvel ezelőtt másfél millió lirát ajándékozott. Gyönyörűségem telt e templom megtekintésében. A Via Sant-Ambrogio-ban van, közel a szép Piazza d'Azeglio-hoz. Hatalmas, keleüi izlésű portale-ja

előtt fölséges kis előkert díszlik az utca felé nagy pálmákkal. Belseje a legszebbek egyikévé teszi egész Európában. Az olasz műízlés itt minden egyes részleten meglátszik. Kellemes órákat töltöttem a zsinagóga mellett lévő házban az ottani «rabbino maggiore», dr. Margulies, vendégszerető házában, kinek nagy műveltségű ifjú neje apai oldalról magyarországi nő, leánya lévén a boroszlói zsinagógánál említett dr. Rosenthal balatonmelléki származású boroszlói főrabbinak. Olasz községek nagy ritkán szoktak nem született olasz papot meghívni (dr. M. galicziai születésű, s azelőtt Délnémetországban lelkészkedett), de a fiatal rabbinus csakhamar egészen megolaszosodott. Sokat és rendkívül érdekes dolgokat mesélt nekem az olaszországi zsidó viszonyokról felekezeti és társadalmi tekintetben, mikre tán alkalom adtán máskor fogok áttérni.

Fölöttébb változatos multon ment keresztül a *turini* főzsinagóga, melyet még 1874-ben, mint egészen fiatal ember láttam először. Génúából jöttem volt — gyönyörű nyári nap lévén — s szokásom szerint mindjárt fölkerestem egy magaslatot, honnét a legszebb kilátás nyílik az egész városra : itt a festői Monte dei Capuccini-t, melyre ma már kapaszkodó vasút visz föl. Onnét mindjárt felötlött az az óriási s sajtászerű épület, a mint a háztengerből merészen kivált s kérdésemre a körülállóktól azt a meglepő feleletet kaptam : «E il tempio israelitico, Signore.» De a tempio még akkor nem volt egészen kész, hiányzott a legkolosszálisabban tervezett része : a torony. S ebbe törött bele az egész roppant épületre már oly nagy összegeket áldozott, elvégre is

csak 2200 léleknyi turini község kése. Nem győzték, hiába! S így megtörtént az, a zsinagógák történetében bizonyára páratlan eset, hogy a monumentális épület, melyben már istentiszteletet is tartottak volt, a hetvenes évek végén (1878—79), minekutána a város azt a zsidó hitközségtől megvette, *nemzeti muzeummá* alakíttatott át ugyancsak a város költségén, mely muzeumépületet ma csak «Mole Antonelliana» cím alatt ismer kiki Turinban.

E kolosszális épület külön néhánysort érdemel. Mint zsinagógát a jeles Antonelli kezdte építeni 1863-ban. Innét főntebbi neve is. Most Victor Emánuel emlékének szentelt történeti muzeumnak van kiszemelve, de három évvel ezelőtt, mikor ismét — kevéssel Kossuth Lajos turini halála után — ott jártam Turinban, a muzeum berendezése még mindig nem volt teljesen befejezve. Bámulatos egy alkotás ez az azelőtti zsinagóga, olyan, hogy méretei, legalább a mi a magasságot illeti, sehol a világon nem akadnak párjaikra. Mert a Mole Antonella, melynek tornya nem kevesebb mint 160 méternyire emelkedik az égnek, a föld legmagasabb *profán* épülete, míg a legmagasabb *egyházi* épület a világon tudvalevőleg az ulmi protestáns templom (Münster) Württembergben, 161 méter magas toronynyal. A «Mole» tornyának csúcsán egy négy méter magas génius áll rézből. Leirhatatlan az a benyomás, melyet belsejében a főterem három egymás fölött levő karzatával s a világon páratlan 95 méternyi magasságával a szemlélőre tesz. Az, hogy az épület valamikor zsinagóga lehetett, azonnal szembeötlik. A kupola merészsége technikai szempontból minden képzeletet felülmul. Az «Anto-

niella» már eddig is sok millióba került, s hogy mily impozáns, mással alig összehasonlítható emberi mű, azt leginkább akkor vettem észre, mikor kirándultam fogaskerekű vasuton a Turin mellett lévő, 654 méter magas hegyen, a város fölött 415 méternyire emelkedő Supergára, a szardiniai királyi család mesés fényű temetkezési templomához, mert még innét, e szédítő magaslatról nézve is, hol az óriás város egész háztengere sűrű chaoszban terül el szemünk előtt, az egykori turini zsinagóga volt az, a mely uralkodó épület gyanánt vált ki az egész ellenállhatatlanul szép városi panorámából. — Itt említem, hogy a római zsidóknak egyetlen szebb imaházuk sincs. Nem csoda, mert 1870 óta menekültek meg a legmegalázóbb helyzetből, melyben a pápaság majdnem napjainkig tartotta. Érdekes az a háznégyszög is a most nagyobbára lerombolt római gheftóban, melynek minden sarkán egy-egy régi kis zsinagóga van, illetve volt, mert az egyik tavaly leégett.

A Superga magaslatáról az Alpések hó- és jégfödté hegyeit is látni. Az igazi alpesi kis országban, a gyönyörű Svájcban, csak 8—9 ezerre rúg hitsorsosaink száma (3 millió lakos között), s ezekről is vajmi keveset hallani. Ismerem e köztársaság legnagyobb részét, sokszor jártam városaiban s vadregényes vidékén, de sehol valami figyelemre méltó zsidó egyházi építményt nem láttam, sem Genfben, sem Zürichben, sem Baselben, sem Bernben. Igaz, hogy az ottani községek rendkívül szegények. (Csakis Zürichben van 1000 lelket meghaladó zsidó község.) Ha áll az a mondás, hogy az a család legboldogabb, melyről legkevesebbet beszélnek,

akkor a svájci zsidóság bizonyára a legboldogabb. Úgyszólván sohasem olvasni róla. Igaz másrészt, hogy antiszemita áramlatról sem hallani ott soha, s bár hitsorsosaink emanczipációja Helvétia szabad földjén meglehetősen késői keletű (a hatvanas évek végéről, úgy mint nálunk), de azt el kell ismerni, hogy a köztársaságban, hol a tudomány régóta virágzik, már a századunk elején nem nézték tudományos téren az illető vallását, s oly időben, mikor, Franciaországot kivéve és Hollandiát, zsidó vallású tudós, bármily jeles s kiváló volt is, még csak rendkívüli tanár sem lehetett sehol Európában valamely egyetemen, a svájci egyetemeken egymás után neveztek ki *rendes* tanárokká híres zsidó tudósokat. (Az első Valentin, boroszlói születésű uttörő physiologus volt, még 1836-ban.) Nagyobb számmal (ha itt egyáltalában e szót lehet használni) évszázadok óta egyébiránt csak Aargau kantonban laknak zsidók és egyik ottani rabbinátust, az Endingen-it, foglalta el a budapesti kitűnő rabbi, dr. Kayserling is, mielőtt hozzánk került.

Az északi Svájczról, Skandinaviáról zsinagógák szempontjából keveset mondhatni, mert ott a Mózes vallásúak száma elenyészően csekély. Mikor (1877 nyarán) ott jártam a három északi királyságban, és a norvég fjordok magasztos gyönyörei vonultak el bámuló szemeim előtt, akkor például a Norvégiában állandólag lakó hitsorsosok száma — tizennyolez volt, mond tizennyolez! Azóta e szám «roppantul» megnövekedett, t. i. sok száz perczenttel, azaz lett belőle (az 1890-iki népszámlálás szerint) — 218 lélek! E perczentuális körülírással csak az antiszemita lapok egyik kedvencz

fortélyát akartam kifigurázni, a melyet minduntalan szeretnek porhintés végett használni, nálunk ép úgy mint külföldön, midőn itt vagy ott a zsidók «horribilis» szaporodását kürtölgetik, de szándékosan csak — *perczentuálisan*, az alapszámot mindig mellőzve, nehogy valaki az ő olvasóik közt rájöjjön a turpisságra, mert ha 18-ból 218 lesz, az is már nyolczszázszoros szaporulat . . .

Hogy ily körülmények között a legnagyobbszerű európai zuhatagok és gletserek földjén Norvégiában, zsidó templomról szó sem lehet, az világos. A mi világ-részünkön csakugyan ez az egyedüli ország, hol egyetlen egy zsinagóga sincs s nem is volt soha. (Spanyolországban legalább ősrégiek vannak, igaz, hogy ma már itt-ott katolikus templomokká alakítva, mint Toledóban például, Portugalliában pedig már újabb is van egy kettő, Lissabonban s Portóban.) Aránylag legnagyobb még a zsidók száma a skandináv északon a kis *Dániában* (körülbelül 4000 zsidó 2 millió lakosnál). *Kopenhágában* például meg is néztem az ottani zsinagógát. A város központjában van, nem messze az azóta leégett kristiansborgi királyi palotától a Krystalgade-ban. Hetsch építette még 1833-ban, (a kopenhágai hitközség több mint 3000 lélekkel már sok száz éves). Egyszerű, bár elég mutatós, tágas épület mór stílusban, héber fölirással a nyugoti főbejárat fölött. Ennek a zsinagógának közelében nevelkedett a dán zsidók legnagyobb büszkesége, Brandes György, a kiváló író s ottani egyetemi tanár, kit csak a múlt évben is annyira ünnepelt egész nemzete.

Sokkal jobban tetszett az a két templom, melyet

Svédországban láttam, a *stockholmi* és *gotenburgi*. Alig ismerek egyáltalában sikerültebbet és kedvesebbet a *kisebb* zsinagógák közt, mint a svédek szép fővárosában, az «Észak Velenczében» lévő. A «mosaiska kyrka» (ejtsd «csörka») a város egyik legszebb pontján, a Berzelius-park keleti oldalán van, másik bejárással a Wahrendorfgata-ból. Scholander, az ifjabb svéd műépítészek egyik legelőkelőbb mestere építette 1870-ben. Stílusa tisztán ó-maureszk, széles főhomlokzattal, mely fölött nagy ablakrózsa, de torony nélkül. Megtekintése végett nem kellett a «vaktmästare»-hoz (a templomörhöz) fordulnom. Jogos büszkeséggel mutogatta egyik stockholmi, Magyarországról oda került ismerősöm, ki már csak kinosan törte a magyar szót. A stockholmi zsidó község vagy húsz év előtt ülte meg alapításának századik évfordulóját. A lélekszám ma is alig lesz még 2000-en felül. De a «Trollhätta» zúgó vizesésétől nem messze a Göta-elf mellett fekvő *Gotenburghan* (svédül: Göteborg) is oly csinos kis zsinagóga van, hogy az ottani, alig 5—600 főnyi hitközség méltán büszke lehet rá. A mi pedig a *helyet* illeti, nem hiszem, hogy nem mulná felül a legtöbb más zsidó templomot Európában. A város legszebb parkjával (a «Trädgårdsförening» kertjével) szemben pompás négyszögletű tér közepén emelkedik vegyes byzanci és moreszk stílusban, művésziesen csipkézett homlokzattal, de szintén torony nélkül. Még a legelterjedtebb svéd nyelvű «Bädeker,» az «Illustrerad Sverige» (illusztrált Svédország) is «synnerligen smakfall»-nak («kiválóan izlésteljes»-nek) mondja, a miben teljesen igaza van. Nekem egy svéd ismert író, Rubensohn úr, a hitközség egyik buzgó tagja, kivel a

«Göteborg's Handels och Sjöfartstidning» szerkesztőségében ismerkedtem meg, mutogatta. Ennek a nagyon elterjedt, szinte lepedő nagyságú hirlap szerkesztőjéhez, Hedlund úrhoz, a svéd képviselőház akkori elnökéhez, a boldogult Hunfalvy Páltól akkoriban meleg ajánló levelem volt. Mint R. úrtól a szerkesztőségben hallottam, csinos, bár kisebb zsidó templomok vannak még Svédországban a következő községekben: Malmö, Carlskrona, Halmstad, Norrköping, Jönköping. Én ezek között magam egyet sem láttam, habár az említett nagyobb svéd vidéki városok közt, Malmöben, Halmstadban és Jönköpingben magam is tartózkodtam. Upsalában, hol több napot töltöttem, még nincsen hitközség, akkor legalább még nem volt.

A feltűnő szépen hangzó svéd nyelv területe nem szűnik meg Svédországgal, hanem átcsap a szomszédos, de már *Oroszországhoz* tartozó Finnországba is. Sokat gondolkoztam akkoron azon, ne menjek-e át, úgysis oly közel lévén már hozzá, ama megmérhetetlen nagy birodalomba, melyben számra nézve legtöbb hitsorsosunk, több millió lakik, elnyomatva s. sanyargattatva. Azonban e szomorú képektől elvonzott vágyódásom, el nyugat felé a tündér Norvégiába, szabad földre, hol a törhetetlen becsület, a valódi egyenlőség és a nép legalsóbb rétegeibe is erősen benyúló általános műveltség lakozik.

Később sok év múlva egy kis csücskébe benéztem ugyan a «fehér czár» birodalmának s megtekintettem egy vidéki határvároskáját. De nem mondhatom, hogy ama szomorú tapasztalatok, melyeket ott csak rövid tartózkodás után is tettem, valaha megbánat-

ták volna velem azt, hogy skandináv utamba annak idején nem foglaltam be a muszkák északi hazáját is. Autopsziából tehát az oroszországi zsinagógákról nem szólhatok. Ezt más ember tollára kell bíznom.

Annál igazibb örömmel emlékezhetem csak meg, zsidó szempontból is felejtethetlen utamról abban az országban, mely műveltségben, emberiségben, igazságosságban, türelmességben és szabadelvűségben merő ellentéte az orosz birodalomnak, t. i. *Angolországról*.

Zsinagógát ugyan csakis *Londonban* néztem meg egyet-kettőt. A többi nagy britanniai városban, melyet szemügyre vettem, megvallom, annyira lebilincselte amaz óriási kereskedő városok fejlődöttsége és részben a nagyszerűsége nézve tán a világon páratlanul álló — köztük sok zsidó — jótékonyági intézmények beláthatatlan sorozata stb., hogy — azokban való időzésem különben sem hetekre, mint Londonban, hanem bizony csak egy-két napra, sokszor még kevesebbre szorítkozva — az izraelita egyházi épületeket nem kereshettem föl. Az angol nép — bár ismerem sok hibáit — *egy* miatt csodálattal tölt el mindig, s ez ama tolerancia, mely mások álláspontjának, meggyőződésének, hitének, szertartásainak, egyéniségének elfogulatlan becsülésén alapszik.

Innét ama példás szabadelvű fölfogás a zsidókkal szemben is a brittek klasszikus szabad földjén, mely antisemita áramlatnak még kezdetét sem érleltette meg ott, bár a csatornán innét, Franciaországban ugyan csak beleette magát már az is széles körökbe, főleg Párisban s zszurnalisztikájának tekintélyes részében. Kölesönös megbecsülés Angolországban a jelszó a kü-

lönféle felekezetek közt, s nekem úgy tétszik, hogy ott annál inkább becsülik a zsidó embert, mentül tüntetőbben ragaszkodik vallásához, csak úgy, mint Németországban, csakhogy ott fönn tán még fokozottabb mértékben. Innét a virágzó hitélet az angol zsidóságnál is, innét philanthropikus intézeteik imponáló száma, példátlan virágzása, s sok más, mire itt nem térhetek ki, de mit a kontinens zsidóságának legnagyobb részében csak nagyon kisebbitett arányokban, vagy hitbeli összetartozás érzetének lazasága mellett és a személyes torzsalkodások, az öntömjénezésnek fojtó légköre közepette nagyon megfonnyadt állapotban látni csak. A legmagasabb állásban lévő angol zsidók járnak e tekintetben jó példával előre. Ime, az első zsidó Lord-Mayor, Sir Salomons, még főpolgármesteri palotájában, a mesés pompájú londoni Guildhall-ban is, hol királyokat és királynőket látott asztalánál vendégkép, külön zsidó házi kápolnát rendeztetett be magának. Ez 1857-ben volt. Azóta négyszer választottak Londonban megint zsidó vallású főpolgármestert, sőt épen körülbelül ma egy éve, 1896 novemberében tartotta ismét egy hitrokonunk, Faundel Philipps, kinek már atyja is ült e magas polczon, bevonulását mint Lord Mayor a Guildhallba. S megváltozott-e a helyzet azóta? Egy cseppet sem. A legujabb Lord Mayor is orthodox zsidó ember, és egyik orthodox községnek elnöke Londonban, melynek zsinagógáját a legszorgalmasabban látogatja csak úgy ma, mint azelőtt. Elég jellemző rá nézve már az az egy vonása, hogy díszbevonulása alkalmára (nov. 9.) külön úgy intézkedett, hogy a londoni nagy zsidó fiárvaház növendékei,

mely árvaházat nagyobbára az ő bőkezősége emelte mai virágzására, a legjobb helyek egyikét kapják a díszkiséretben. És angol keresztény polgártársai csak annál jobban becsülik ezért. Hiába, a ki akarja, hogy mások becsüljék, első sorban kell, hogy maga magát becsülje meg.

A londoni zsinagógák száma vagy 2.5 s a zsidó hitfelekezet 1892-ben 67,523 lelket számított. Vajmi párányi kis csoport öt millió mellett! De mily nagyszabású philanthropiai intézményeket létesített e kis töredéke London összlakosságának. Lapokat lehetne ezek ismertetésével itt megtöltenem. Az angol zsidóság is, mint a németnek legnagyobb része csakúgy kiadásai-
val egészen magára van hagyatva, de a «help yourself» náluk is nagyszerűen bevált minden irányban. Nem túlzok talán, ha azt mondom, hogy az angol zsidóság felekezeti állapotai a legörvendetesebbek és legminta-szerűbbek az egész világ zsidósága közt.

A zsinagógák között azonban külső pompára nézve egyik sem válik ki. Hiszen London keresztény templomai közül is — kivéve a megkapó Szent Pál templomot és az angol-gót izlés utolérhetetlen remekét, a westminsteri apátságot — alig akad valamelyes külön említésre méltó. Nem is csoda az egy városban, hol a templomok száma (1894-ben) nem kevesebb mint — 1269! Legtetszetősebb még a «Central Synagogue», meg a «Bayswater Synagogue» a hasonló nevű elegáns nyugoti városrészben. Érdekes, hogy a lengyel zsidóknak ott is van külön templomuk (Polish Synagogue), épúgy mint a portugall spanyol származású szefárdoknak (Portuguese Syn.). Disraeli angol miniszterelnök

(a későbbi Lord Beaconsfield) ebben a szefárd ritusú zsinagógában imádkozott még, mint gyermek héber imákat s az emberiség egyik legnemesebb alakja, a száz évet ért Sir Montefiore is itt ájtatoskodott volt. Különösen dicsérendő az angol zsidó katonák hitbuzgalma. A nagy ünnepek alkalmával nincs érdekesebb, mint egy-egy isteni tiszteleten jelen lenni, melyet valamely londoni zsinagógában külön az angol katonák s tengerészek számára, kik az egy és egyetlen Isten tanához szítanak, szoktak tartatni. A sok katona- és tengerésztiszt, a legkülönfélébb ezredek ruhái, a napbarnította tengerészarczok, az egyenruhás katonaorvosok stb.: ez mind oly tarka s speciális képpé egyesül, milyent zsidó templomban a szárazföldön hiába keresnénk hasonló alkalommal. A londoni zsinagógák után Liverpoolban, Manchesterben és Glasgowban (Skótország) vannak a legnagyobb zsidó templomok. Írországban csak három zsidó község van külön templommal: Dublin, Belfast és Cork.

Legeslegutoljára, ezen tán már túlságosan elhuzódott emlékszerű vázlatoknak egészen a végére hagytam *egy* zsidó templomot, mely legédesebb emlékeimet, a gyermekkor rózsás, gondtalan világát idézi föl bennem. Még látlak magam előtt, élénk magyar alföldi város, Bácska legészakibb határán, tágas főpiaczdal, melynek egyik házában ott laktak szüleim is, szemben azzal, melyben egy derék nemzeti költőnk, Tóth Kálmán, meghalt barátom, bölcsője ringott . . . Csak tíz percnyi séta onnét ahhoz az épülethez, melyen büszke nagy arany betűkkel e szép magyar fölírás olvasható: «Egyedül az Istennek!»

Az ötvenes évek elején épült az a zsinagóga s apám sokszor mesélte, mennyi kellemetlensége volt a hitközségnek, míg szívósságával, folytonos felfolyamodásaival a polgármestertől a bírósághoz, a bíróságtól a helytartótanácsához s így tovább, végre kivitte vala, hogy *csakis* azt a *magyar* fölirást alkalmazhassa csinos új templomának utczai homlokzatára. Az akkori abszolút osztrák kormány ugyanis mindenkép azt akarta, hogy ha már nem kizárólagosan német, legalább magyar és német legyen az a fölírás.

Egy kis adalékkal több a zsidóság nemzeti érzületének bátor nyilvánulásaihoz oly időben, mikor az ilyen nyilvánítás ugyancsak nem vált sem egyesek, sem testületek hasznára.

Te pedig szerény Isten háza, még ott állsz magas, lépcsőzetes előcsarnokoddal, fülepte nagy udvaroddal, hol mint gyermekek vidáman kergetődzünk, s egyik oldalról a tágas iskolának támaszkodol, hol zsenge korom első álmait álmodtam. És feléd száll, kedves dunaparti magyar városka, lelkem most is, midőn képzeletben végig sétáltattam szemem ama sok, sok országon, melyet azóta bejárnom adatott. Mert a meleg fészek, melyben fölcseperedtünk, a szülői ház, hol nevelésünk első csiráit gondos kezek szeretettel ültették: egyedül ezek azok, mik szívünk legháladosabb, legédesebb érzelmeit annyi ragyogó idegen képek után is győztesen és tartósan a maguk számára hódítják vissza.

Budapest.

Palóczy Lipót.

EGY FELTÁMADT RÉGI HÉBER IRÓ.

A világirodalom legismertebb nevei közé tartozik az az író, kiről itt szó lesz, műve soha sem szűnt meg olvasás tárgya, okulás forrása lenni és mégis most először, majdnem ezer évnyi feledség után ismerkedhetünk meg vele. A mire senki sem gondolhatott, a miről álmodni sem mertünk, meglepő valósággá lett a lefolyt évben: *Ben-Szíra* (vagy *Szirach*) bölcsesége könyvéből az eredetinek egy nagy része került napvilágra, és Száadja gáón és Salamon Ibn Gabiról napjai óta megint először esik olvasó szeme azon héber munkára, melyet örökre eltűntnek, elveszettnek hittünk.

Egy tudós asszony, *Mrs. Lewes* szerencsés keze hozott keletről angol hazájába egyéb iratokkal együtt egy régi elsárgult lapot, melyben éles szemével *Schechter Salamon*, a cambridgei egyetemen a rabbinikus irodalom tanára, fölismerte Ben-Szírának egy töredékét. Ő mondható méltán a héber Ben-Szíra fölfedezőjének. De alighogy kiadta — 1896 július havában — a görög Szirach 39. fejezete 15. versétől a 40. fej. 7. verséig terjedő töredéket, máris meglepő hír járta be a tudós világot. Számos héber és arab iratok közt, melyeket egész ládával hozott Egyiptomból *Sayce* tanár, az ismert assyriologus, talált *Neubauer Adolf*, híres hazánkfia kilencz további lapot a héber Ben-Szirából, még pedig a cambridgei egyes lapnak egyenes folytatását. Hozzá is fogott rögtön a nagy lelet kiadá-

sához. Egy másik oxfordi tudós *Cowley A. E.* segítségével a csak részben jó állapotban levő és világosan olvasható töredékeket földolgozta és 1897 elején megjelenhetett a héber *Ben-Szirá*nak meglevő része, mely majdnem egy ötödét teszi ki az egész könyvnek és a 49. fejezet 10. versével végződik. E kiadás, mely a lefolyt évnek egyik legnagyobb irodalmi eseményét teszi, a legméltóbb alakban tette hozzáférhetővé az érdeklődőknek és kutatóknak a cambridgei és oxfordi leleteket, egyuttal hasznos apparátusával hálára kötelezve a velük foglalkozókat. A ki a könyvet kinyitja, a héber szöveggel együtt találja annak angol fordítását, továbbá a *Szirach* könyvének görög és szír fordítását, azt a két fordítást, melyet egymástól függetlenül az eredetiből folytak és az eredetit mind e mai napig helyettesítik. Azonkívül még egyéb fontos toldalékokat is nyújt a kiadás, melyet nemsokára maguknak a kézirat-töredékeknek phototypikus közzététele követett.

A *Szirach* héber eredetijének részleges fölfedezése korszakot jelent e régi könyv megértésére, magyarázására nézve. A görög fordítás, melyből — a szírt kivéve — a könyvnek régi és új fordításai mind származnak, a legkedvezőbb körülmények között keletkezett ugyan: a szerző saját unokája ültette át nagyatyjának héber művét a görögök nyelvébe, hogy az alexandriai zsidók is hozzáférhessenek a jeruzsálemi bölcsnek komoly tanaihoz. A fordító maga, ki a keresztény idősámítás előtti 133. évben jött Palesztinából Egyiptomba, elmondja előszavában, mennyi gonddal és szorgalommal iparkodott megfelelni feladatának. És minthogy nagyatyja munkáját alkalmasint oly példány-

ban birta, mely családi ereklye gyanánt jutott kezébe, minthogy nem lehetett idegen előtte azon eszmekör, mely a könyv tartalmát teszi, minthogy végre a lefordítandó könyvnek nyelvét is jól ismerhette, megvoltak a legfontosabb föltételek egy jó és megbízható fordításhoz. Mindazonáltal sokszor hiányosan vagy homályosan, vagy épen érthetetlenül mutatja be a fordítás a régi bölcsnek gondolatjait. Mert nemcsak a fordítás görög szövege hibás, megromlott alakban jött reánk, hanem a fordító, minden iparkodása mellett is, tökéletlenül végezte munkáját. Úgy látszik, hogy a héber nyelvet még sem birta oly teljes mértékben, hogy végzetes félreértésektől és tévedésektől ment maradt volna fordítása. Arra kell gondolnunk, hogy épen abban az időben, melyben a Szirach fordítója nevelkedett, a makkabeus korszakot közvetlen megelőző évtizedekben, a görög műveltség kezdett utat törni magának és rohamosan hódítani Jeruzsálem előkelő köreiből és hogy a mi fordítónk is, mint magának a fordításnak ténye is mutatja, görög nyelvű és görög műveltségű emberré lett. Így könnyen történhetett, hogy míg a nagyatyja még héberül írta munkáját, az unokában, bár eredetiben tanulta és olvasta Izraél szent iratait, már némileg hanyatlott az eleven nyelvérzék és elgyengült a héber nyelvnek biztos tudása. De fordításának fogyatékosága részben abból is magyarázható, hogy nem értette mindig helyesen a szerző szándékát, valódi eszmemenetét és mást mondhat vele, mint a mit ő tényleg mondani akart.

A Szirach héber eredetijének föltalálása új alapra fekteti a könyv megértését, tartalmának földerítését.

Azon részekre nézve, melyeket az Oxfordban kiadott töredékek magukban foglalnak, most szemtől-szemben találjuk magunkat a régi Ben-Szira saját szavaival és nem olvassuk csupán a hébertől szellemében, alakjában, mondatfűzésében annyira elütő görög nyelv tolmácsolásában. De a könyv többi részére is természetszerűleg új világosság esik az eredetinek ekkora töredékéből, egészen másképen értjük most a görög fordítás viszonyát a héber szövegéhez, teljesebben méltányolhatjuk a fordító eljárását, megvizsgálhatjuk eltéréseit, kiigazíthatjuk tévedéseit, botlásait. A Szirach könyvének exegézisében ezzel új korszak kezdődött. Ezentúl ki fejtegetésével foglalkozik, elsőrangú új segédeszközzel rendelkezik, a héber eredetinek napfényre került részében, de feladatát szigorú ellenőrzés mellett is végezi; a könyvnek héber szövege, a mennyiben újonnan létezik, örködni fog a magyarázó munkája fölött, meg fogja óvni attól, hogy az eredetinek föltételes helyreállításában, mely a görög Szirach magyarázójának ki nem kerülhető kötelessége, mód fölött eltérjen a héber eredetinek szellemétől és nyelvezetétől. De egyúttal a Szirach exegézisének azon új feladat is jutott, hogy a héber eredetinek most fölfedezett szakaszaira terjeszsze ki munkásságát, hogy a görög- és a — többnyire vele egyrangú — szír fordítást egybevetvén a hébernek ránk jutott szakaszaival, lehetőleg az eredetinek első alakját, a mint szerzője kezéből kikerült, iparkodjék megállapítani. Mert a Ben-Szira-kézirat, melynek tíz lapja került Egyiptomból Angliába, nem idősebb mint a XI. század; ennél fogva tizenhárom század és a másolók hosszú sora választja

el a munka megírása idejétől. Mennyi módosulás, téves írás, toldás és ferdtítés érhetett ily hosszú idő alatt a szöveget, arról a kézirat maga is egyenes tanúságot tesz, mert az oldalak szélén számos helyhez, a Ben-Szira más kézírataiból eltérő, még pedig olykor nagyon eltérő olvasások vannak följegyezve, becses anyagot nyújtva a bírálónak és magyarázónak. A görög fordítás pedig, a mint a héber eredeti alapján most biztosabban és sikeresebben értelmezhető, úgy viszont nélkülözhetetlen alapját teszi a héber eredeti szöveg tisztázásának, hiányai pótlásának, homályosságai földerítésének. A régi fordítás és az eredetinek aránylag nagyon késői időből származó kézírata együttvéve oly biztosítékát nyújtják Szirach könyvek helyes értelmezésének, a mely az eddigi magyarázat bizonytalanságait, tétovázásait lényegesen csekélyebb mértékre fogja alá szállítani.

De még más oldalról is tekintve, szembe szökik a héber Szirach-lelet rendkívüli fontossága. A régi héber irodalomnak oly termékét nyertük vele, mely egy idáig fájdalmasan érzett hiányt van hivatva pótolni. Tudvalevő dolog, hogy a középkor új-héber irodalmát, melynek ránk maradt legrégebb részei — a liturgiai költészet úttörői — a kilencedik századból valók, egy évezred választja el az ó-kori héber irodalomtól, mely szent irataink gyűjteményében, a bibliai könyvekben jött reánk. Ebben az évezredben keletkezik a hagyomány irodalmának rengeteg halmaza, de keletkezik nem-irodalmi úton, mert szóbeli tanítások, az iskolákban, a zsinagógákban, mindenféle összejövetelekben elhangzott és emlékezetben tartott mondások, vélemények, dönté-

sek, viták, fejtegetések, elbeszélések följegyzései, többé vagy kevésbé rendszeres vagy épen rendszer nélküli összeállításai teszik ezt az irodalmat, melynek külső ismertető jele a névtelenség, szerkezete a töredékesség, tartalma az isteni és emberi dolgok végtelensége, nyelve pedig majd a hébernek azon átalakulása, mely az araméus nyelv befolyása alatt Palesztina irástudói köreiben létesült, úgynevezett misnai héberség, majd pedig az araméus nyelv, a zsidó nép legnagyobb részének akkori anyanyelve, majd mind a két nyelvnek vegyüléke. Valódi irodalmi termék, egy író embernek egységes tudatos műve, határozott tartalommal s alakkal nem maradt fenn ebből a bibliai korszak utáni évezredből. A mi első századaiban, a templom elpusztítása előtt íratott, részint csak fordításban maradt meg, mint az úgynevezett apokrifák legtöbbször, részint végképen elveszett. A szentiratok tekintélye, a hozzájuk való páratlan ragaszkodás és szeretet minden más irodalmi művet kiszorított a közhasználatból, sőt mondhatni hosszú századokra a «könyv népénél», a zsidóknál elnyomott minden sajátképi írói tevékenységet és törekvést. Ben-Szíra héber eredetije csodálatos módon megmenekült a nagy örvényből, mely a bibliai könyveken kívül a héberül írt könyveket elnyelte. Jóllehet azon «külső könyvek» példája gyanánt, melyeknek olvasása R. Akiba szerint kárhozatos, a palesztinai iskolákban Ben-Szirát is nevezték, mégis mindig olvasták és idézték, sőt olykor egészen elfogulatlanul úgy utalnak rá a talmudi kor bölcsei, mintha a szentírás harmadik csoportjához, a hagiographákhoz tartoznék. Mert ily módon idéznek belőle egyes mondatokat:

«Irva van», «mondva van», «mondva van az iratokban». Többnyire azonban Ben-Szira könyvének nevezik. Különösen Babyloniában nagyon kedvelték e könyvet. Ráb, a harmadik század nagy iskolafője, Ben-Szira bölcseségéből meríti erkölcsi oktatásait fia és tanítványai számára. Ráb kiváló tanítványa, a Palesztinában letelepedett Eleázár b. Pedáth nem egyszer idéz belőle; a IV. század két híres babylóniai tanítója József és Abáji komolyan vitatkoznak a Ben-Szira tilos vagy nem tilos voltáról; József tiltó véleményével szemben védelmezi Abáji, míg végre amaz megengedi, hogy Ben-Szira szép és jeles mondásaira nyilvános előadásban is szabad hivatkozni. Tényleg a midrasmunkák nem egy példáját tartalmazzák annak, hogy szerették Ben-Szira könyvének erkölcsstani tételeit, vagy elmés példabeszédjeit idézni. A talmud befejezése után néhány századdal Száadja gáon Ben-Szira kétféle alakját ismeri: az egyiket a szentirási Példabeszédek könyvéhez, a másikat Kóhélet könyvéhez mondja hasonlónak, meg azt is említi, hogy e két munka héber szövege, a bibliai szöveg módjára, pontozva van, magánhangzó- és hangjelekkel ellátva. Száadja után lassanként elvész a héber Ben-Szira nyoma; a kairuváni R. Nisszim, s lehet, hogy még Salamon Ibn Gabirol is, ismeri és használja. De a tizenegyedik századnak egy elrongyolódott kézírata bele jut egy kairói zsinagóga genizájába (szent lomtárába) és ott marad hosszú időközön keresztül, mialatt az egész zsidóságban végképen eltűnt a héber Ben-Szira. Egyiptomi rejtekéből most újra napfényre került, hogy gyarapítsa a héber irodalom ó-kori kincseit.

Mert valóban a Ben-Szira töredékeinek legnagyobb

jelentőségét azon körülmény teszi, hogy visszanyertük velük egyikét azon héberül irt régi műveknek, melyek vagy végkép elvesztek, vagy csak fordításban jöttek az utókorra, hogy feltámadt bennük *Ben-Szíra* a *régi héber író*. A kit mint az ősi Izraél bölcseségének egyik utolsó hirdetőjét, mint a második templom első századaiban kifejlett szellemnek jámborságra és eszélyes-ségre intő megszemélyítését ismertünk, azt most mint héber írot is tudjuk méltányolni, könyve helyet foglal a héber irodalomtörténet ama nagy hézaga elején, mely a bibliai iratokat a középkor remekiróitól elválasztja és e könyv tartalmával együtt írói művészetét, nyelvi sajátosságait is becsülhetjük.

Ben-Szíra — Száadja értesítése szerint teljes neve: Jesúa b. Simeón b. Eleázár b. Szíra, a görög fordítás röviden Jészua (Jézus) Szirachnak nevezi — Jeruzsálemben élt és korának zsidó műveltségét teljes mértékben bírta. E műveltség Palesztinában az ő idejében még csak igen csekély mértékben kezdte érezni a görög műveltség befolyását; alapját és főforrását a szentiratok képezték, Mózes tanán és a próféták könyvein kívül azon iratok legnagyobb része, melyekből azután a szentírásnak harmadik csoportja alakult. Ben-Szíra unokája tanuságot tesz róla, hogy nagyatyja e könyvek olvasásába mindinkább elmerülvén és nem közönséges jártasságot nyervén bennük, arra érezte magát ösztönözve, hogy ő is olyasmit írjon, a mi erkölcsi műveltségre és bölcseségre vonatkozik és a vallásos életre buzdítson. Így tehát a szent irodalomnak olvasása ösztönözte Ben-Szírát könyvének megírására, melyben letette saját életének tapasztalatait, gondol-

kozásának érett gyümölcseit. De ő a szent iratokból veszi könyve alakját is, belőlük meríti nyelvezetét, sőt tartalmának is egy részét. A mi a Ben-Szira elmélkedéseinek és példabeszédeinek alakját illeti, csak most látjuk a héber eredetiben, mennyire csatlakozik mintájához, a szentirási tanköltészethez. A párhuzamosság törvénye, a beszéd azon taglalása, mely a gondolat rythmusán alapszik és különböző változataiban kimeríti a héber költészet alakjait: Ben-Szira könyvében is uralkodik. A héber Ben-Szira töredékei külsőleg is föltüntetik ezt az alakot, mert ketté tört sorokban van bennük írva a szöveg, félsorokban (stichoszokban), mint a szentírásnak némely költői része. Nem lehetetlen, hogy az irás ezen módja a könyvnek már ó-kori másolataiban megvolt és hogy a szerző maga, mintáit követve, ily módon tüntette fel művének költői alakját. E föltevés következtetést engedne maguknak a mintáknak, első sorban a Példabeszédek könyvének külső alakjára.

A szentírás tartalmából főleg ott merít Ben-Szira, hol Izraél multjának nagy embereit dicsőíti. E tárgy-
nak a könyv hat fejezete van szentelve (44—49.), és épen e fejezetek teszik héber töredékeinknek nagyobbik felét. Külön feliratuk is van itt, mely a görög fordításban hiányzik: Az Őskor atyáinak dicsérete (Sébach Abóth Ólám). E fejezetek sajátossága a héber eredetiben sokkal világosabban domborodik ki, mint a fordításban. A szerző a biblia történeti elbeszéléseiből a tárgygyal együtt sokszor a kifejezést is átveszi, de akkor is rá nyomja saját irói jellegét, szemlélődésével áthatja és önállóan csoportosítja az anyagot és a kutatóiból kölcsön vett részleteket is átszövi új képekkel,

saját lelkéből és a nyelvnek élő szelleméből merített kitételekkel.

A többi szakaszban is megfigyelhetjük, hogy Ben-Szira nyelvezetében két elem vegyül: a régi irodalomnak tudatos fölhasználása és az eredeti, önálló kifejezésmód. A szentiratoknak azon rendkívüli tekintélye, azon kizárólagos uralma, mely a későbbi koroknak héber stílusát oly nagy mértékben meghatározta, mely az új héber költészetet, de a prózát is bibliai mondatok, mondattöredékek, kifejezések mozaikjává tette, már Ben-Szira stílusában is mutatja befolyását, tehát oly időben, midőn a szentiratok gyűjteménye még be sem volt fejezve és midőn a héber nyelv még bizonyos mértékben élőnek, legalább a palesztinai zsidóság művelt és tanult köreiből, élőnek volt mondható. Az úgynevezett muziv-stílus nemcsak elvétve tarkítja Ben-Szira művét, hanem az egész könyvben találkozunk vele, mint tanúsággal arról, mennyire szitta magába az író a régi irodalomnak remekjeit és mennyire megélevenedtek lelkében a szentiratok egyes jellemző kifejezései, képei, fordulatai. Hogy már Ben-Szíránál is annyira lép előtérbe a muziv írásmód, meglepő és irodalomtörténetileg becses tény, mert azt bizonyítja, hogy ez az írásmód mintegy veleszületett attribútuma az új-héber irodalomnak, mint természetes következménye azon ténynek, hogy a szentírás utáni írók a szentírásból veszik nyelvi készletüket, nyelvi tudásukat.

Még sokkal érdekesebb Ben-Szira nyelvezetének másik eleme, az, a melyben nem kölcson veszi készen a szólásmódokat és fordulatokat, hanem önálló kifeje-

zésre juttatja gondolatjait. Mert ebben az elemben a héber nyelv életéből azt a fejlődési fokozatot észlelhetjük, melyet Ben-Szira idejében, Kr. e. 200 körül elért. A régi nyelv szókincsének bővülését és egyuttal csökkenését, bizonyos szóképzések kedveltségét, másoknak visszaszorítását, az araméus nyelv hatásának nyomait szembetűnő, részben csak itten található példákban látjuk a Ben-Szira héber maradványaiban és tetemesen gyarapodik az anyag, melyet e tekintetben a szentírásba fölvetett későbbi származású könyvek eddig nyújtottak. De Ben-Szira hébersége mégis lényegesen elüt a Kóhélet és Eszter, a Krónikák és Dániel könyveinek nyelvétől, főleg azért, mert mind e könyvek — Kóhélet némely részletének kivételével — a prózai beszédhez valók, míg Ben-Szira nemcsak alakjában költészeti mű, hanem nyelvezetében is a magasabb beszéd fajhoz tartozónak mondható.

Vannak Ben-Szira írásmódjának egyéni vonásai is, a melyeket azonban itt, a hol az eredetinek idézése ki van zárva, nem vehetünk szemügyre. Csak azt említem, hogy különösen mondatfűzése olykor annyira tömött, hogy majdnem a mesterkéeltség benyomását teszi.

Végül csak röviden utalok a szerepre, mely a héber Ben-Szirának a szentírás magyarázatában és a szentírási könyveket illető egyes kérdések megvitatásában fog jutni. Halévy, a híres párisi tudós, máris arra használta a héber Ben-Szirá, hogy általa némely bibliai könyv késői származását állító véleményeket tarthatatlannak bizonyítson.

Az oxfordi kiadás, mely a héber Ben-Szira ötödét nyújtja, nem sokára — mint rövid idő óta hirlik —

váratlan kiegészítést fog nyerni Cambridgeből. A héber Ben-Szira első fölfedezője, Schechter mult nyáron a kairói genizából sok ezerre menő régi iratokot és töredékeket hozott Angliába, melyek a zsidó irodalomtörténetet váratlanul sok új adattal, új kincsekkel fogják gazdagítani. Ezek között akadt Schechter a héber Ben-Szírának új lapjaira is, melyek terjedelemre még fölülmulják az eddig kiadott részeket. Így tehát remélhetjük, hogy nemsokára az ó-héber irodalomnak nagy vesztesége, melyet Ben-Szira eltűnésével szenvedett, nagy részben helyre lesz állítva és még nagyobb joggal beszélhetünk majd Ben-Szíráról, mint feltámadt régi héber íróról.

Budapest.

Dr. Bacher Vilmos.

A FÜGEFA.

Komor gyászleplet ölt egész Valencia,
 Aggnak meg ifjunak hullton-hull könyje cseppje.
 Hisz oda van, oda, a nép legkedvesebbje:
 Költője, Salamon, a Gabiról fia.

Háromszor nyúgoszik s háromszor kél a nap,
 És jajgat Izrael, látván, hogy vissza nem jó:
 «Hová lett az az ajk, az anyyi bájjal zengő?
 Hová lett az a szív, a legjobb s jámborabb?»

Nem tudják, hogy az ajk örökre néma lőn,
 Nem tudják, az a szív hogy többé sohse verhet,
 Nem tudják, kicsoda s hol ásott néki vermet,
 S hogy össze mint rogyott, hét sebből vérezőn.

Egy tudta csak : a mór, ki dalnoktársa volt,
 Szelim. Előbb a nép babérját néki fonta,
 De Salamon neve hírét homályba vonta —
 S rá senkisémet figyel, mióta az dalolt.

S midőn Szelim ezért ádáz irigye lett,
 Meghivta, jőjjön el nagy kertje sűrűjébe,
 És ott, egy fügefa hűs árnyékába érve,
 Törét villogtatá a drága fő felett.

Nem látta senkisémet a gyilkoló aczélt,
 Csak mely rájok borult, a fügefának lombja.
 A dalnok erre néz, s hűlő ajakkal mondja :
 «Oh szent fa, állj boszút az én halálomért!»

És elmulik az ősz, a tél is tovaszáll,
 S hogy jó az új tavasz s kibú a rét virága,
 S még termést csak *igér* a nagy kert minden ága :
 Im már a fügefa gyümölcsessel rakva áll!

Meghallják a csudát és ezren jönnek el,
 Hogy lássák a fűgét, mely majdhogynem tenyérenyi :
 S ha kérdik, mily varázs tud ily csudát elérni,
 A mór titokszerűn mosolyg és nem felel.

S hogy a királynak is megvitték azt a hírt,
 Egyszer, váratlanúl, ő is bement a parkba.
 Hivatta Szelimet, s a fügefának tartva,
 Megállt és ajaka kemény szavakra nyílt :

«Mitől terem e fa? Beszéld el — akarom!
 Mondd meg szered; ha jó, hadd éljen véle más is!
 De hogyha bűvölet, vagy bárminő varázs is :
 Az Úrra esküszöm, lesujt reád karom!»

Zavartan áll Szelim, szivébe' döbbenés.
 S elébe tűnik az, kit egykor ott megölt ő...
 Rábámul mereven a sápadt arczu költő,
 S ő reszket és hebeg, s a fa tövére néz.

S a király újra kérd, de már ő szót sem ért;
 Az ő fülébe' most egész másféle hang van:
 Egy szörnyü végsőhaj — azé, ki ott alatt van
 «Oh szent fa, állj bosszút az én halálomért!»

S elfödve arczait, jajgatva fölkiált,
 És ismételteti, rémülten, önfeledten:
 «Oh Gabiról fia, nem látta senki tettem',
 De megjövendöléd, s a szent fa bosszút állt!»

S vallatja a király, s ő immár nem tagad,
 Salamon végszavát elsirva újra s újra...
 És másnap ama fán, mely tettének tanúja
 És bosszulója volt, csúf élte megszakadt.

Radó Antal.

ERKÖLCS ÉS VALLÁS.

Értekezésem tárgyául a következő kérdést választom:
 Van-e a vallás és erkölcs között, belső, a dolgok természetében rejlő és ebből kifolyólag feloldhatlan kapcsolat, vagy pedig erkölcsösség és vallásosság egymástól független és csak véletlenül kerültek egymás mellé?

A kérdés ősrégi. Az ókor első tudományos természetbuvára, Aristoteles, a vallás nélküli erkölcs mellett tört lándzsát. Ellentétben Platóval, ki a morálnál a

jónak transcendens eszméjéből indul ki. Aristoteles a létező viszonyokat, a tapasztalatot veszi alapul és az erkölcsant ez által minden természetfölötti kapcsolattól, tehát a vallástól is külön választja. Ez idő óta a religio és az ethika mint külön irányítók haladtak egymás mellett. De ezen különválásukban csak tehetetlenségük nyilvánult, hogy a népek életmódjára mélyebb befolyást gyakoroljanak. Ez okból az ókor vége felé ismét egymás felé törekedtek. Ujra sejteni kezdték, hogy csakis az erkölcseszel szoros kapcsolatban álló vallás kölcsönözhet életkedvet és életörömet, a cél nélkül bolyongó és önmaga fölött majdnem kétségbe eső emberiségnek. A morál tehát arra törekedett, hogy a későbbi Stoában és a titkos tan erkölcsstanában önmagát feléleszsze és erősítse. De ez a törekvés egyelőre eredménytelen maradt, mert hiányzott a legfontosabb, a mi szentesítést adhatott volna a morálnak, nem ismerték a *szent Isten* fogalmát.

Csak egy nép, egy kis nép volt akkor e fogalom birtokában: a zsidó. Hihetetlen dolog történik: az európai emberiség e nép és birtoka által a legmélyebbre ható forradalmat éri meg. Az összes szellemi és erkölcsi javak oly becslése következik be, a milyent sem azelőtt, sem azután nem látott a világ és a vallás és az erkölcsstan testvériesülésüket ünneplik.

Nincs itt helyén annak kimutatása, hogy a különböző népek egyéniségük és készségük szerint mikép fogadták az új hirdetést, mennyit tettek hozzá sajátjukból, milyen erővel hatottak az új motívumok a nagy tömegek életmódjára. *Történeti* tény az, hogy csak azok a népek emelkedtek kultur-nép rangjára, a melyek

fogalmaikat az Istentől és az erkölcsiségről zsidóktól nyerték; tény az, hogy csak ezen népeknél lehet civilizációról szó, hogy az emberiség fogalma csak ezeknél nem üres szó. Persze a humanizmus és erkölcsiség eszményképétől még ezek is jó távol állanak, de hogy olyan eszménykép létezik, a milyen az ókor legtehetségesebb népe előtt is ismeretlen volt, senki sem tagadhatja.

És az ethika terén nálunk mégis oly mozgalom kezd érvényesülni, a milyen a régi Görögországban létezett. A mi korunk is megittasodott a természettudományoktól és az erkölcsstan mezején a legrégebb mester, Arisztoteles, nyomdokait követi és szeretné az ethikát a vallástól tökéletesen megszabadítani. Az abszolút szellem filozofiáját joggal lejártnak jelentik ki, de helyébe az abszolút természet filozofiáját akarják a trónusra emelni. Nem lehet tehát csodálkozni, hogy ebben az új rendszerben a vallásnak, amennyiben az istenihez vagyis a természetfölöttihez viszonyban áll, nem adnak helyet. — Az élet szabályozásához — így szólnak — mintaképeink a társas állatok, pl. a méhek, a hangyák sociális ösztönei; ezek ezen állatoknál ugyanazt a helyet foglalják el, mint az embereknél a lelkiismeret, az erény, a szeretet, a kötelességérzet. Ezt nevezik «psychikai szokás»-nak. Az anyagban van az egyetlen erő, a mely minden létező egyetemét magából teremti és a mely mindent megmagyarázni képes, így szólnak büszkén és diadalmasan.

Ily az életbe mélyen belenyúló nézeteket nemcsak a nagy közönségre hozzáférhetetlen tudományos dolgozatokban tanítanak, hanem az ujságok, időszaki és nép-

szerű iratok tömege is mint a tudomány legujabb vívmányait dicsőítik és a legszélesebb néprétegekben terjesztik. Mint jelszavak a tömegbe hatolnak, a mely a városokban, a hol sokféle egészségtelen anyag gyülemlik össze, annál mohóbban kap utánuk, mint-hogy ezek az érzéki és anyagi életiránynak kedveznek. Most minden elmélet, a mely az életet lefelé irányuló vonásaiban támogatja és mentegeti, gyors és nagy elterjedésre számíthat, míg azok a tanok, a melyek a szellemi és erkölcsi emelkedés czéljából szakadatlan megerőltetést követelnek, minden időben először csak kevesek lelkébe hatolnak be. Ha azonban a nép körében nagy elterjedtséget nyernek ilyen jelszavuk: «az ember tökéletesített állat»; «mindenki a maga törvényhozója» stb., biztosak lehetünk benne, hogy durvaság, érzéki vágyak, minden tekintély megvetése, a társadalmi állapotok szellemi és erkölcsi leszorítására irányuló törekvés, mindennek egyenlővé tétele az anyagi és állati ember előtt, jog helyett erőszak lesz a következő. Ilyen veszélyek fenyegetik az emberi nemet, ha elméleteket, melyek még a szakférfiak körében sincsenek általánosan elfogadva, népszerűsítenek. A következő fejtegetésekben néhány vezért akarok megczáfolni, a kik az ethika mezején a modern tudomány vívmányait népszerű alakban adják elő a nagy közönségnek.

Gizycki György, egy népszerű morálbölcészet szerzője (Lipcse 1888), a kötelesség és erkölcsi törvényről e szavakba foglalja össze nézetét: «Van-e egy magasabb törvény?» így kérdezték kételkedve. Bizonyára! «Honnan? Hol? Mire? *Honnan* származik? Az ember természeté-

ből, a mely saját életfeltételei szerint fejlődik ki. *Hol van?* Az ember agyában és szívében. *Mire való?* Az emberiség igazi boldogságára.»

Vizsgáljuk még közelebbről az erkölcsi törvény megokolását. Az erkölcsi törvény az ember természetéből származik. G. ugylátszik nem ismeri az ember természetét. Egy másik modern filozófus, még pedig egy igen éleselméjű, az ember természetét másnak ismerte. Nietzsche gondolk. Mint futótűz, úgy gyujtottak iratai és rövid idő alatt ezreket nyertek meg számára. És mit akar Nietzsche? Semmi egyebet mint azt, hogy értékelő ítéleteinket minden cselekedeteinkről egyszerűen a fejük tetejére állítsuk, midőn minden teketória nélkül azt hirdeti: a mit ti jónak neveztek, az szememben rossz és a mit rossznak neveztek, az szememben jó. Nietzsche a kereszténységet azért tekinti elvetendő vallásnak, mert Psandala-erkölcsöt hirdet, mi azt jelenti, hogy azon alapelveket védelmezi, miszerint az emberek valamennyien egyenlők, mert nem ismer el előkelőséget, a távolság respektusát. Ilyen alacsony morál, így szól Nietzsche, ilyen alacsony kötelességtan minden finomabb és előkelőbb lelket visszataszít. Nietzsche többi állításait nem akarom idézni. Mit szólna Gizycki Nietzsche ezen szemrehányásához, a mely az ő erkölcsstanát is éri? Mit használna az emberi természetre való utalás? hisz Nietzsche is az emberi természetre hivatkozik és Gizycki fölött előnyben van, mert ezer meg ezer ember saját természetében tényleg azt találja, a mit N. hirdet. Ki ismeri már most jobban az emberi természetet? Melyik tekintély döntsön ebben a kérdésben. Gizycki az emberi elmére és szívre hivatkozik. De az ellenkező

irány képviselői ugyanezt teszik. Napról-napra látjuk, hogy szellemes írók a test törvényeit a *jéczer harának*, a mely nézetük szerint egykoron az emberi természet igazi képviselője és tolmácsa volt, fogják pártját. Mint fényes példára utalok a nemrég elhunyt, sokat dicsőített és olvasott franczia íróra, Guy de Maupassantra. Tollát a szerelemnek, a modern szerelemnek szentelte. Irataiban bemutat egy csoport nőt, a melytől megijedünk, az egyik gyalázatosabb a másiknál és ezek közül az asszonyok közül ballépései és bünei közepette egynek sincs sejtelve kötelességszegésről, élete hazugságáról. Sőt valamennyien mint hősnők lépnek fel, a kik egy nagy szenvedélynek engedik át magukat és e miatt tönkre mennek. A természet tehát ezeknél is «életfeltételeik szerint fejlődött ki» e szerint itt is «erkölcsi» egyénekkel állunk szemben.

De forduljunk Gizycki elvtársaihoz, Stanton Coit-hoz, a londoni ethikai társulat szónokához. «Die ethische Bewegung in der Religion» czimű könyve, melyet Gizycki fordított németre (Lipcese 1890.) a vallás nélküli ethika mezején, a melyet az amerikai, angol és néhány év óta német ethikai társulatok hirdetnek, a legjobbak közé számítanak. Ez a könyv előadásokból áll, melyek a művelt embereket a vallás nélküli erkölcs-tannak akarják megnyerni. A 7. lapon szerző új tanának lényegét a következőkben foglalja össze: «Mi azt prédikáljuk, hogy igazságosan cselekedni a legfontosabb, fontosabb a tannál, fontosabb a rituálénál, sőt fontosabb az Isten és Krisztus szívbeli szolgálatánál. *Hisszük*, hogy igazságosan cselekedni a derült, békés és lelkes élethez az *egyetlen* út. *Hisszük*, hogy ez az

út vezet a tökéletes önzetlenség életéhez, a mely nem aggódik a jövő miatt, sem a halálon innen sem azon túl, a mely kész megsemmisülni, ha ez a számunkra rendelt osztályrész». Mindezt és még sokat *hisz* a szerző. Halljuk már most mik *hitének* támaszai. Bizonyítékokról ott, hol az előzményeket csak hiszszük, szó sem lehet. Stanton Coit a 9 lapon így folytatja: Ha valaki kérdezi tőlünk: «Miért cselekedjem igazságosan?» a mint az emberek, kik a kötelességteljesítésre való ösztökélésül a halhatatlanság reményére szorulnak, kérdezni szokták, bajosan találunk feleletet, a mely őket kielégíthetné, épugy mint nem adhatunk választ, ha a vak kérdezi, hogy mit értünk a nap és sugarainak fényessége alatt: pedig nem az az oka, hogy a napot és világosságát nem ismerjük, hanem mert a kérdező vak ember. És ha a született vak kérdezi, mit értünk a zenén és mily érzelmeket kelt bennünk, szintén nem mondhatjuk meg neki. Ép így létezik valami olyasmi, a mit az erkölcsi érzékelés hiányának lehet nevezni. A morális természet alávalósága és romlottsága, a mely ezen kérdésben rejlik: Miért cselekedjem az igazságosat? nyilvánvalóvá lesz, ha határozottabban formulázzuk és azt kérdezzük: Miért gondoskodjam gyermekemről? Miért ne verjem feleségemet? Miért ne gyilkoljam meg testvéremet? Miért ne érezzek örömet a kegyetlenségben? Ha valaki ilyen kérdést intéz hozzánk, meg kell őt szánnunk, talán el kell itélnünk, de nem szabad vele fejtegetésbe bocsátkoznunk stb.

Ez az egy idézet elégséges, hogy meggyőzzön bennünket arról, hogy a szerző az erkölcsösség megokolását kissé könnyen veszi. Hát valóban oly természetes

és magától értetődő, hogy helyesen cselekedjünk és hogy embertársainkat szeressük, hogy az okot kutató kérdés az emberiség ellen elkövetett istenkáromlás lenne? Továbbá ki mondja meg, hogy mi abszolúte igazságos?

Tény az, hogy az, a mit Stanton Coit mint erkölcsi követelményt mindenki irányában felállít, tökéletesen összeesik azzal, a mit mi, kik *theisztikus alapon* állunk, ennek elismerünk, de nekünk erre nézve meg is vannak okaink. De milyen okok vezetik őt, hogy az emberek irányában ilyen követeléssel lép fel? Milyen tekintély súlyánál fogva követeli ezt? Saját tekintélyénél fogva? De miért legyen szememben Stanton Coit nagyobb tekintély mint Nietzsche, ki egész morálunkat rabszolga-morálnak nyilvánítja, a mely a rabszolga természetéből folyik, ki az emberfölötti álláspontra nem emelkedett fel. De nemcsak Nietzschnél, hanem más gondolkozóknál is találkozunk, mint ismeretes, oly nézetekkel, melyek a *mi* közlelkiismeretünkkel, a *mi* erkölcsi ítéleteinkkel egyáltalában nem egyeznek meg.

Szerző fel van háborodva ezen kérdés miatt: Miért gondoskodjam gyermekemről? Plató e fölött nem volt felháborodva. Az *állam* című iratában, a mely eszmékben leggazdagabb és legnagyobb szerűbb műve, a család és házasság megszüntetése mellett foglal állást. Az uralkodó osztályok bizonyos számú családi csoportra oszlanak, a melyeknél az asszonyok és gyermekek közösek legyenek. A szükséges emberi nem fentartása céljából párosításokat évenként vallásos ünnepélylyel kell rendezni, a melynél a vezető felsőbbség hamis sorshuzással csalást is elkövessen, a gyermekeket pedig az állam által alkalmazott dajkák táplálják.

Mindezt Plató igazságosnak tartotta és még sok egyebet tartott igazságosnak és az emberi természettel megegyezőnek. A túlnépesedés és szellemileg és testileg fogyatékos gyermekek felserdülésének megakadályozása czéljából oly eszközöket ajál, melyeket itt le sem írhatunk.

De folytassuk Stanton Coit kihallgatását! Második felolvasásában megkísérli hogy erre a kérdésre: Miért kell ethika vallás helyett, feleljen. Szerző felfogása szerint vallás egy hatalom való alárendelést jelent. Ez a szólam: «Legyen meg a Te akaratod» egy szóval fejezi ki a vallás szellemét (19 lap). A régi héber morál vallásos volt, mert azt hitték, hogy egy hatalmas lénytől indult ki, a melyet a zsidók törzsfőnöküknek ismertek el. A keresztény egyházak épúgy vallásos mint erkölcsi társulatok, mert egy hatalmat vagy egy hatalomcsoportot kérdeznek meg és ezeknek alárendelik magukat, a kötelesség tárgyában ezeknek lekötelezettjeként érzik magukat . . .

A régi római morál vallásos volt, mert a rómaiak őseit és az erényeket istenekül tisztelték». Miután szerző csodálatos naivsággal római és héber morált egy szusz alatt említett és egy kategóriába állított, ezen szavakkal végzi be (22 lap) ezt a fejezetet: De egy magasabb hatalom elismerése (ha szabad saját nézetemet előadni) előttem csekély jelentőségűnek látszik. Szükséges csak egy dolog, hogy az ember őszintén és tevékenyen szentelje magát kötelességének — 23 lap — és akkor elveszítjük azt az érzést, hogy egy hatalomnak alárendeljük magunkat, és lehetetlen lesz mondani: «Legyen meg a Te akaratod és nem az én akaratom». Mert ha

nem akaratom ezt cselekedni, hogy adhatom fel és hogy mondhatom: «Ne történjék az én akaratom»? Minden, a mit mondhatnék, csak ez lenne: «Ne az én szeszélyem, ne az én kívánságom, hanem legbensőbb akaratom és célom történjék». Ha ösztönömet, hogy embertársaimon segítsék, igazi valómnak tekintem, hogy tarthatom akkor erénynek a más akarátának való tökéletes alárendelést?

Minden, a mit tehetek, csupán az, hogy minden méltatlan kívánságot annak rendelek alá, a mi az igazi kívánságom.

Ez Stanton Coit felelete arra a kérdésre: miért kell ethika vallás helyett? És azt hiszi, hogy ezzel a felelettel magát, bennünket és az egész emberiséget megszabadította a vallásos korlátoktól. Azt várnók, hogy az ethikus, miután ily nagy tettet vitt véghez, miután nézete szerint mindent eltávolított, a mi útjában állott, merészen felrepül, hogy az ethikai eszme tiszta étherében kéjelegjen, hogy ebből a magaslatból a vallásos tévedésből immár felszabadított emberiségnek törvényt és jogot diktáljon. De ez egyáltalában nem történik. Minél mélyebbre jut a problémába, annál szerényebbé lesz, annál világosabban *sejti*, mennyire elégtelenek saját erői, hogy a problémát az ember «igazi valójából» fejtse meg.

A harmadik előadás, melynek tárgya ez a kérdés: Melyik legyen az ethika? ekkép kezdődik: «Kiszabadítottuk magunkat azon vitatkozásokból, hogy az ethikai társulat melyik vallást képviseli. De ne kívánjunk még szerencsét magunknak, hogy elértük a szélcsend zónáját, a hol a szóharcz szelei megszűnnek. Mert most az

a kérdés lép eléünk, hogy az erkölcstan melyik rendszerét képviseljük mi?»?

Valóban fontos kérdés. De ezen kérdésre adott válaszában szerzőnk még nem ért el ahhoz a határhoz, a hol az állítást a bizonyítástól világosan megkülönböztetik, mert még mindig az «igazi való»-val ámitja magát. Miután a régi és az új és a legújabb kor erkölcstani rendszereinek tekintélyes számu főképviselőit felsorolta, a legjobb akarat mellett egyetlenegy rendszerért sem lelkesedhetik. De erre is tud vigasztalást, szólván a 26. lapon: «Még sincs okunk, hogy zavarba jöjjünk. Nem válik szégyenünkre, ha azt a feleletet kell is adnunk, hogy semmiféle ethikai rendszernek nem vagyunk képviselői . . . Mert — így folytatja 27. lap, van-e az ég alatt az ethikának valamely iskolája, a mely ne tanítaná, hogy a nő tiszta legyen beszédjében, gondolataiban, cselekedeteiben»? Ép ezért az ethikai rendszer szükségtelen, mert «a jellem mintaképe, az élet kötelességei és az ezek teljesítésére szolgáló eszközök tekintetében mindnyájan megegyezünk».

Szerzőnk naivitását valóban bámulnuk kell. Hát szentek gyülekezetében áll ez az ethikus, ugy hogy abból a szellemi táplálékból, melyet a modern realizmus és cinizmus — főz, semmi sem hat el hozzá? Különben tudná, hogy felette sok ethikus oly dolgoknál, melyek fölött az «ő igazi valója» fellázad és felháborodik, nyugodtnak érzi lelkiismeretét. Az új és legújabb korról hallgatván, csupán a stoikusokra emlékeztetek. Ezeknél, mint ismeretes, a természeti életmód a legfőbb jó és czél volt. Azt mondták, hogy összhangzat önmagával egzszersmind megegyezik a természettel és

az érzéssel. A legfőbb erény az ataraxia, a filozofiai impossibilitás. A stoikus semmiféle árt nem sokallott, hogy ezt a nyugalmat megtartsa vagy visszanyerje. Ha pl. azt érezte, hogy valamely szenvedélyének nem elnyomása, hanem kielégítése számára a természetes út, a mely isteni természetének az ataraxia birtokát biztosította, akkor e célból mindent megengedett magának. Hazugság, fajtalanság, sőt oly dolgok is, melyektől a természet visszaborzad, szemében minden meg volt engedve. A «természetes» fogalma a stoikusoknál annyira nyújtható fogalom volt, hogy a házasságoknál a vérrokonság akadályát még lemenő és felmenő ágban sem ismerték. Szóval minden *természetes* volt. És mégis azt kérdezi Stanton Coit: van-e az ég alatt oly ethikai iskola, a mely nem tanítaná, hogy a nők tiszták legyenek beszédjükben, gondolataikban és cselekedeteikben? Óh, voltak és vannak az ég alatt iskolák, melyek egészen mást tanítanak! «A jellem mintaképe, az élet közönséges kötelességei és az ezek teljesítésére szolgáló eszközök tekintetében» fájdalom az emberek nem egyeznek meg.

Azt hiszi továbbá szerzőnk: «Még érdemeink jele is lehet, ha nem adhatjuk az ethika tökéletes rendszerét», mert az erkölcstanról szóló tudomány a novemberi kód időszakában van. Arra a kérdésre, miért nincs az ethika kiépítve, a következő okot mondja (29. l.): «Az összes tudományok között az ethika az, a mely leginkább hátra maradt; mert a kötelesség és a sociális kötelezettség kérdését tizenkét évszázad óta alaposabban mártották be a theológiába mint az emberi tudás bármely ágát. Erre a papok és theologusok különös gondot fordított-

tak». Mindazok a tanok pedig, melyek ezen körből kiindultak «mindmegannyi tantételekből alakult gyűrűk, melyek belső erkölcsi életünket pánczéllal veszik körül és akadályoznak bennünket, hogy ma nem hatolhatunk be lelkiismeretünk szívébe vagy hogy más emberek szívét kikutassuk».

Tehát tizenkétszázados theologiai munkájának hibája az, hogy az ethikai tudomány még a «novemberi köd» időszakát éli. De miért nem faragtak ki egy szilárd alkotmányu ethikai rendszert 1200 év előtt, midőn a theologusok még nem kezdték meg ethikaelles munkásságukat? Miért nem hozták azt létre a pogány filozofusok, kik oly szerencsések voltak, hogy Mózeset és a prófétákat és az ezektől függő későbbi theológusokat még nem ismerték?

De szerzőnk mindinkább szerényebb lesz, szemei megnyílnak és felismeri a széles örvényt, a mely előtte feltárul. A vallás erődítményeit lerombolta, de még mindig van valami, a mi röptében akadályozza. «Még ha a theologiai előitéletek el is távolíttatnának — így folytatja a 29. lapon — a jó jellem és helyes cselekvés tudománya ekkor is csak mint utolsó volna befejezhető».

«Talán fenségesnek hangzik, ha a filozófus így szól hozzánk: cselekedjél úgy, hogy viselkedésed általános természeti törvénnyé válhassék, vagy: tökéletek legyetek, vagy: törekedjete általános boldogításra. De ezek az erkölcsi vezetők a legtöbb esetben nem segíthetnek rajtunk, ha kérdezzük, tőlük: melyik az a viselkedés, a mely általános törvénnyé emelhető? Miben áll a tökéletesség és mi által érhető el? Mely

cselekedetek hatékonyak az általános boldogításra? Ez minden egyesnek belátására van bízva.»

Ezután nagy jelentőségű vallomás következik: «De az ethika nemcsak azért fogyatékos, mert a theologia meg a szellemi és társadalmi tudományok tökéletlensége van hozzávegyítve. Maguk a képzetek, fogalmak és szavak, melyek az ethika sajátosságai, a legtávolabbról sem pontosak és határozottak. Mit jelent ez a szó «kell»? Milyen gondolatok képezik e kitételek alapját: kötelesség, felelősség, érdem, büntetés, lelkiismeret? Mikor kell az embert valamelyik cselekedete miatt gáncsolni és mikor nem? Mi az igazságosság, mi a tisztaság, mi a becsületesség? Mi különbség van az erkölcsi törvény meg a természeti törvény vagy a felsőbb rendelet között? Lehet-e a viselkedés valamely szabályát törvénynek nevezni, ha valamely uralkodótól indul ki és büntetéssel vagy jutalommal van összekapcsolva?»

Mindebben általában határozatlanság uralkodik és ugyanezért az ethika terén a zavar felette nagy.

Azt várná már most az ember, hogy ethikusunk azon mély felismeréstől áthatva, hogy a vallás nélküli ethika megalapításának milyen nehézségek és korlátok állják útját, le fog mondani a kortársak ethikai vezetésének átvételétől. De ép az ellenkező történik: szerzőnk az erkölcsi kulturát továbbra mint egyedül üdvözítő vallást ajánlja a népnek, a mely biztosítása szerint nemcsak a gazdagoknak, a művelteknek és előkelőknek, hanem a szerencsétleneknek és műveletleneknek is örvendetes hirdetéssé fog válni. Mi azonban lemondunk arról, hogy szerző további felépítését kövessük, mert

meg vagyunk győződve, hogy oly épület, melynek ilyen laza a talaja, nem állhat fenn.

Az ügy fontossága követeli, hogy Stanton Coitnak legalább még egy elvtársát idézzük. Salter U. W. szellemes amerikai íróra gondolok, a ki szintén egy ethikai társulat tanítója. Könyvében «Die Religion der Moral» (fordította Gizyczki György 1885.) azt a czélt tűzi maga elé, hogy a vallást az erkölestannal helyettesítse. S. azt hirdeti, hogy a tapasztalati tudományok korszakában az emberek mondjanak le a vallásról, mivelhogy metafizikai dolgokról semmit sem tudunk, ezen kívül pedig a vallás csak ártalmas viszályokhoz, külső kultuszhoz, farizeus képzelődéshez stb. vezet. A vallás helyébe lépjen tehát a morál, de ez maga is vallássá váljék.

De mi adjon a morálnak becsét, mi szerezzen neki tekintélyt, hogy azt létre hozza, a mi a vallásnak nem sikerült? — A morál, így szól Salter, nyugodjék a lelkiismeret megdönthetetlen szikláján, azon örök törvényeken, melyek az ember morális természetében megnyilatkoznak. — Salter maga érezte, hogy ez a felelet nem elégíthet ki, épezért «a lelkiismeret sziklájának» mélyebb és terjedelmesebb alapot keres, hogy az erkölcsösség abszolút jelleggel birjon és hogy az emberek mély tisztelettel viseltessenek irányában.

«Mert, így szól Salter, itt az ember nem emberrel áll szemben, hanem a dolgok változhatatlan ideális természete előtt hajlik meg — nem az Isten előtt a szó közönséges értelmében, hanem az *istenek istene előtt*, valami titokzatos és szükségszerű előtt, melynek megszüntével eltűnnének a csillagok az égről, ha csak

az ember tudatából veszne ki, az emberi társadalom barbár chaoszba esnék vissza».

Ha ezek nem frázisok, és semmi okunk sincs erre a feltevésre oly komoly férfinál, kit az ethikai probléma annyira megragadott, akkor szavai a legnagyobb jelentőségűek mindazokra nézve, kik a vallásnélküli ethikát lehetségesnek tartják. Világosan azt mutatják, hogy bölcsességünk hamar cserben hagy, mihelyt az erkölcs-tan *komoly megokolásáról* van szó, még a vallásnélküli ethika mestere is szükségét érzi, hogy ráutaljon valami titokzatosra, a mi «a lelkiismeret sziklájá»-nak tekintélyt ad; ő is kénytelen tisztelettel meghajolni az abszolút előtt, mely bennünk és kívülünk létezik és végső fokon erre támasztja az egész erkölcsösségét.

Ebből úgy látszik, hogy egy vallásnélküli ethika megokolása lehetetlen; honnan van tehát az, hogy kortársaink egyik jelentékeny része előtt semmi sem biztosabb e két terület kettéválasztásánál? Ez véleményünk szerint onnan van, mert kortársaink tekintélyes része a vallás lényegét már nem ismeri fel. Ennek bizonyítására röviden utalunk a *vallás meghatározásaira*. Müller Miksa «*Natürliche Religion*» című könyvében a vallás meghatározásainak és ezek vizsgálatának 100-nál több lapot szentel. Csak néhány sort idézünk: «Egy filozófiai folyóiratban a vallás következő meghatározásait találok egymás mellett: vallás a természet egységének felismerése. Megtanít bennünket arra, hogy magunkat az egész részeként tekintsük. Ki vonhatná kétségbe hatalmas befolyását egész életmódunkra? A következő oldalon ezt olvasom: a theológiának és metafizikának az ethikához semmi köze. És nem messze ettől:

vallás sohse volt egyéb mint tudás, tisztelet vagy érzélem. — Alig lehet könyvet felütni, hogy a vallásról hasonló, önkényes meghatározásokat ne találjunk. Vallás ismeretnek neveztetett, de azért azt is mondták, hogy nem ismeret. Azt mondták: a vallás szabadság, de függőségnek is nevezték. A vallást vágynak, kivánságnak nyilvánították, de egyszersmind minden vágytól való megszabadulásnak. Vallás az egyiknél csöndes szemlélődés, a másiknál fényes és pompás istenitisztelet. A régi szóval egészen szabadon bánnak az emberek».

Nem fogok természetesen kísérletet tenni, hogy a vallásról saját meghatározást adjak. De ez nem is szükséges. A pogány világban még volt annak értelme, ha a religio szóról és fogalomról Lactantius és Cicero magyarázatokat és definíciókat adtak. Előttünk ennek az ismeretek biztosított alapjához kellene tartozni. De mint-hogy ez az eset nem forog fenn, rég ismert dolgokat kell a kortársak emlékezetébe visszaidézni. Kiinduló pontul Duhm B. tanár: A theológiai tudomány célja és módszere (Basel 1889.) című előadásában foglalt egyik kijelentése szolgáljon. Ezen előadás keretében nagy vonásokkal ecseteli a jövő theológiai tanulmányok módszerét. Hathatósan ajánlja az összehasonlító vallástörténet tanulmányozását és így folytatja: «A munka haladásában érvényesülni fog az a körülmény, hogy a vallások között mint más életmezőkön mintegy klaszikus képződmények léteznek, melyeknek tanulmányozása bizonyos mértékben a vezetést átveszi. Bár a saját szakmám iránti előítélet gyanuja fenyeget, mégis bátorodom azon gyanítást kifejezni, hogy a régi Izraél prófétai vallása fog *standard-religió*-nak bizonyulni.

És pedig nemcsak azért, mert a tovább képzésre legalkalmasabbnak bizonyult, három vallásnak szülőanyja lévén, hanem azért is, mert a legkevesebb befolyást gyakorolták reá a bűvészet, a theologiai és filozófiai reflexió, a költői képzelet buja hajtásai, a papi theokratikus hajlamok».

Igy negativ módon emeli ki Duhm a régi Izraél prófétai vallásának jelentőségét. Észrevesszük e szavakon, hogy nagy óvatossággal választattak meg. Duhm minden szót a mérlegre tett, hogy sem többet sem kevesebbet ne mondjon. Ez okból csak mint gyanítást állítja oda, hogy mikép alakul majd egykoron a nézet Izraél vallásáról. Mi azonban bátorkodunk hozzátenni, hogy az ítéletet e kérdésről nem kell a jövőtől várunk, mert az összehasonlító vallástudomány már a jelen korban klasszikus képződménynek állítja oda Izraél vallását és standard-religiónak tekinti, melyet a vezérlet megillet.

De jöjjünk először tisztába azzal, hogy mit értünk klasszikus képződmény alatt, a melyet a vezérlet megillet. Ezt legkönnyebben érjük el, ha a vallással rokon szellemi tér felé fordulunk. Ez a művészet. Az összes szakértők egyetértenek abban, hogy a görögök a plasztikus művészetben utólérhetetlen dicső műveket alkottak és hogy szobrászainknak mindig a régi görög mesterektől kell tanulniok. A Phidias és Praxiteles óta lefolyt töméntelen században senki sem élt, kiről mondhatnánk, hogy márványban szebbet alkotott volna e régi mestereknél. Már pedig az ókorban létezett még egyiptomi asszir és föníciai művészet. Ezeket a képződményeket is megbámuljuk, de szabályokul nem szolgálunk. A szépség törvénye, ez a szakértők meggyőződése, csak

Görögország néhány kiválasztottjának lett kinyilatkoztatva. Miért nyilatkozott meg épen e nép kebelében? Hiábavaló kérdés! Erre semmiféle anthropológia vagy biológia nem fog feleletet adni. Azt mondjuk, hogy bizonyos dispositió létezett erre, de a «miért?» és a «mikép» örökké titok marad előttünk. A görög művészetet klasszikus képződménynek kell tekintenünk, melyet a vezérlés megillet.

Ilyen klasszikus képződmény a vallás terén Izraél vallása. A mint a művészi eszmény megtestesítésére irányuló kísérletek között páratlanul áll a görög művészet, ép így páratlan Izraél vallása az emberiség vallásai között. Ez pedig nem holmi bizonytalan állítás, mert a világtörténet azt mutatja, hogy csupán azok a népek váltak kulturnépekké, a melyekre Izraél monotheizmusa hatással volt.

Tekintsük meg tehát közelebbről Izraél vallásos eszményét és akkor megértjük, hogy miért hatott éppen ez szabadítólag és mint megváltó a népekre; meg fogjuk továbbá ismerni, hogy min alapszik az a biztos remény, hogy a vezetés jövőben is ezé a vallásos eszményé lesz.

Izraél vallásának meghatározását természetesen azoknál keressük, kik előtt a vallás lényege teljes jelentőségében megnyilatkozott, a prófétáknál, az emberiség történetének eme páratlanul álló alakjainál.

Ezek azt tanítják: A vallás Isten megismerése, vagy Isten utjának megismerése. Ennek jelentésére világosan megtanít benünket az Irás. Exodus 33, 13. így fohász-kodik Mózes: *Tudasd velem utadat, hogy megismerjelek, hogy kegyelmet nyerjek szemedben. Ugyanott a 19.*

versben az ima meghallgatása ekkép van kifejezve: És az Isten szóla: Elvezetem arcod előtt minden jószágomat és kiáltok előtted: Örökkévaló, és hogyan *kegyelmezek*, a kinek *kegyelmezek*, és hogyan *könyörülök*, a kin *könyörülök*. Ezt a bibliai helyet körülírja és magyarázza a 103. zsoltár 7. és 8. verse: *Tudatja utjait Mózes-sel, Izrael fiuival műveit; irgalmas és kegyelmes az Örökkévaló, hosszantűrő és nagy a szeretetben.*

Hóseánál többször találjuk ezt a kitételt: »Daath Elóhim» Isten megismerése. Így szól az Ur (6, 6.): «*Szeretetet* kívánok és nem áldozatot, *Istenismeretet* inkább mint égő áldozatokat. Látjuk tehát, hogy szeretet és Istenismeret összeesnek. Ép ily világosan következik a 2, 2. versből, a hol Isten Izraélhez szól: Eljegyezlek magamnak örökre, és eljegyezlek igazsággal és joggal és szeretettel és kegyelemmel, és eljegyezlek magamnak hűséggel — akkor van Istenismereted. Ez azt jelenti: közted és Isten között csak akkor áll fenn szövetség, ha ezen erényeket gyakorlod. Csak ez által ismered meg az Istent, csak ekkor van Istened. Bátran mondhatjuk, hogy ezen prófétánál az Isten megismerése és az erkölcsösség azonos fogalmak. Ez következik azon vádból, melyet kortársai ellen emel. Panasz-kodik a jog és igazságosság megsértéséről, a becsületesség hiányáról, a papok és nagyok alávalóságáról, erkölcstelenségéről és romlottságáról, a vészes viszályról, a mely minden rendet felforgat. Mind e bajok kutforrásának az Istenismeret hiányát tekinti.

Abban a fényes képben a boldog jövődőről, melyet Ézsaiás próféta szemünk elé tár, a következő öröm hirdetését olvassuk: «Nem tesznek gonoszat és nem

rontanak egész szent hegyemen, mert tele van a föld az Isten Örökkévaló megismerésétől, mint a hogy a víz megtölti a tengert» (11, 9.).

Ez a próféta sem hagy bennünket kétségben a felől, hogy mit kell értenünk az Isten megismerése alatt.

Nem kevesebb világossággal nyilatkozik Jeremiás próféta. Hatalmas beszédében a könnyelmű Jójakim király ellen így szólítja őt meg: Király vagy-e, ha versenyzel a czédrusokkal? Atyád szintén evett és ivott, de *jogot és igazságot* cselekedett és jól ment sora. A szegény és szükölködő jogát megszerezte; azért jól ment sora. Nem ez-e *engem megismerni*? így szól az Örökkévaló. Ez az Istenismeret az emberrel vele született. Mint a vándor madár, ezt tanítja Jeremiás, vándorlásának idejét magától tartja meg és vándorlása célját sohasem téveszti el; így vele született az emberrel az Istenhez való vonzódás; csak szive ezen irányát kell követnie, mint az állat ösztönét és szívének eme vonzalma okvetlenül Istenhez vezet. Így lesz ez az idők végén is, midőn Isten Izraéllal új szövetséget köt: akkor mindenki szívébe vésve hordja az Isten törvényét, csak szívéét kell megkérdeznie és utasítását kell követnie. Ha az Istenismeret az emberrel vele született, akkor nincs különbség zsidók és pogányok közt, mert minden ember arra született, hogy az Isten gyermeke legyen.

Ez a néhány idézet elégséges, hogy a próféta Daath Elóhim jelentéséről felvilágosítson bennünket. *Az Isten megismerni tehát nem azt jelenti, hogy a transcendens Isten kérdéseivel foglalkozunk, hanem azt, hogy az Isten akaratát kövessük, a mi pedig csak erkölcsi cselekedetekben nyilvánul.* A talmud felfogása is a mellett

szól, hogy ezt a fogalmat nem lehet máskép érteni. Mózes V. könyve 13. fejezetének 5 verséhez: «Az Örökkévaló Istenetek után járjatok» azt a kérdést veti fel: Hát képes arra az ember, hogy Ő utána járjon? Erre azt feleli: Járj az Ő szeretete utjain; a mint Ő könyörületes, légy te is könyörületes, Ő ruházza a meztelenekeket, erősíti a betegeket, vigasztalja a gyászolókat és szeretetében részesíti a halottakat. Tégy te is úgy! (Szóta 14. a.). Látszólag a prófétákkal megegyezően definiálja Seneca a vallás lényegét: *cognoscere Deum et imitari*. De épen itt nyilvánul a nagy különbség Izraél istenfogalma és a pogányok filozófusai legbölcsebbjének istenfogalma között. Hallgassuk csak meg, hogy Seneca mikép képzei az Isten megismerését és utánzását. Minden ember — így szól — az Istent keblében magával hordja, lényének egyik oldala szerint Isten, az erényhez tehát nem követeltetik egyéb, mint hogy természetünket kövessük, a mi különben a legkönnyebb dolog a világon. De az emberek tapasztalás szerint rosszak. Honnan származik ez? Az emberek általános örültségéből — gondolja Seneca. De hogy honnan kerül az emberalakot öltött istenekhez ez az örültség — az nincs megmagyarázva.

Egész más az izraelita felfogás Istenről. A mily távol van az ég a földtől, oly távol áll a gyenge ember Istentől. Azonban igazságosság és szeretet, az élet szentsége, az erkölcsi tökéletesség az embert Istennel összekötheti és így Istenismerettel telíti.

Szentek legyetek, mert szent vagyok én az Örökkévaló, a ti Istenetek (Lev. 19, 2.). Ez az új tan, melyet Izraél a világnak hozott. A pogány világ a vallástörté-

net tanúsága szerint nem birt a szentség fogalmával. A mint az istenek minden szégyenkezés nélkül a természeti ösztönöknek és vágyaknak megadták magukat, úgy az ember is mindent cselekedett, a mi szemének tetszett és a mire szíve vágyódott. Mózes ellenben azt tanítja, ne kövessétek gonoszul *szíveteket és szemeteket*, melyek után paráznán indultok, hanem emlékezzetek meg minden parancsomról és cselekedjétek azokat, hogy *szentek legyetek* Isteneteknek.

E felfogásból kifolyólag Isten minden erkölcsiségnek eszményi alapja. Az Isten eme ethikai természetéből, nem mindenhatóságából, indul ki az a követelés, hogy az ember az Isten akaratát ismerje meg és erkölcsös élet által testesítse meg, vagyis váljon az Istenhez hasonlónak. Ő kinyilatkoztatta neked, óh ember, így szól Micha próféta, hogy mi jó és hogy mit követel az Örökkévaló tőled: csak jogot gyakorolni, szeretetet kedvelni és alázatosan járni Isteneddel. Ezt azt isteni parancsot nem mint tőled idegent, mint természetteddel ellentétbe állót önkénynyel erőszakolják rád. Nem, ez benned rejlik, szívedben, szádban van. De miképen került oda? A természet azt mondja: tőlem nem származik. Mert a természet nem ismer különbséget szent és nem szent, jó és rossz között. A nap az igazságosra ép úgy süt, mint az igazságtalanra. A fa, az állat sem nem szent, sem nem szentségtelen. Talán magunkból származik? — Persze nem keletkezik gondolkozásunk és akaratunk nélkül, de gondolkozásunk és akaratunk ezt már előtálálja mint valamit, a mi már eredetileg lényünkben befoglaltatott; független tetszésünktől; ha akarjuk, ha nem akarjuk, ítéletét mégis kimondja, mégis

azon mérték, melylyel magunkat mérjük. Honnan származik tehát ez a törvény? Csak egy felelet marad: ha sem a természetből, sem az egyéni szellemből nem származik, akkor csak az abszolút szellemből származhatik, a mely mind a természet, mind az egyéni szellem alapja. Jób könyvének szerzőjével: belsőm, lekiismeretem, tényeiből tapasztalom a szent Istent (19, 26.). Ezen értelemben szól a jámbor zsoltáros (27, 8.): Neked felel szívem szavadra «Keressétek arczodat» — Arczodat Örökkévaló akarom szeretni.*

Az erkölcsi törvényt az Isten szívünkbe plántálta, az Ő tekintélye szentesíti, de nem mint merev követelést (heteronomia), hanem mint az atyai szeretet aktusát, mert csak ily módon élünk tulajdonképi természetünknek, csak ily módon teljesítjük rendeltetésünket, csak ily módon alapíthatjuk meg az Isten birodalmát a földön.

Ezt az Isteni parancsot: tedd, a legvilágosabban és a legtisztábban azok a geniális férfiak érezték, kiket prófétáknak nevezünk. Az igazságosság tanát, Adonai utasításait, melyeket szívükben hordtak (Ézs. 51, 7. v. ö. II. Sám. 7, 3.), oly mélyen fogták fel mint senki más és így az Isten parancsából az összes korok, az összes népek számára megállapították a jó és rossz, a szent és nem szent, az erkölcsös és erkölcstelen törvényeit. A mit kiválasztott görögök a művészet terén alkottak, azt teremtették meg kiválasztott izraeliták a vallás

* Bunsen (Bibelwerk, e helyhez): Rólad mondja szívem, hogy mind az emberekhez szólsz: Keressétek engem! és szívem emez ösztönét követem.

és erkölcsstan mezején. Ezek az összes emberek számára általános kötelezettséggel bíró isteni parancsok és tilalmak évezredek óta írásban vannak megállapítva, egy könyvben, melyet bibliának nevezünk. Hogy pedig nem minden, a mi ebben a könyvek-könyvében foglaltatik, kötelező, ezt maguk a próféták mondják. Ha tőlük egyebet nem tudnánk, mint azt, hogy mikép fogják fel az Istenismeret fogalmát, már akkor is elégséges mérték volna kezünkben, hogy a rendeleteket a morállal ne állítsuk egy sorba.

Betetőzésül idézzünk Jeremiásnak a tempomban összegyűlt néphez intézett intő beszédéből néhány részletet, hogy állításainkat legalább egy példa által megvilágítsuk. A 7. fejezetben olvassuk: Az ige, a mely Jeremiáshoz intéztetett az Örökkévalótól, következőképen: Állj az Isten háza kapujába és hirdesd ott ezt az ígét, szólj: halljátok az Ur szavát egész Juda, kik jöttök ezekbe a kapukba, hogy leboruljatok az Ur előtt. Igy szól Adonai Czebáóth, Izrael Istene: javítsátok meg utaitokat és cselekedeteiteket, akkor lakatlak benneteket ezen a helyen. Ne bizzatok a hazug szavakban, ha mondják: itt van az Ur temploma, itt van az Ur temploma, itt van az Ur temploma! Mert ha utaitokat és cselekedeteiteket javítjátok; ha igazságosan cselekedtek egyik a másikkal; ha nem nyomjátok el az idegent, az árvát és az özvegyet és ártatlan vért nem ontotok ezen a helyen és idegen istenek után nem jártok, saját vesztetekre: akkor lakatlak benneteket ezen a helyen, azon országban, melyet adtam őseiteknek örökön-örökké. Ime ti biztok hazug szavakban, melyek nem használnak. Loptok, gyilkoltok, paráználkodtok, ham

san esküdtök, a Baalnak füstöltök, idegen istenek után jártok, kiket nem ismertek és azután jöttök és elém álltok ezen házban, a mely nevemmel neveztetik és szóltok: Meg vagyunk mentve! hogy mindezen utálatosságokat elkövessétek? Azt hiszitek, hogy rablók barlangja ez a ház, mely nevemmel neveztetik? ime ezt láttam, szól az Ur. De menjetek csak helyemre Silóba, a hol előbb nevémet lakattam és nézzétek mit tettem vele népem Izrael gonoszsága miatt... Így fogok cselekedni ezen házzal, a mely nevemmel neveztetik, a melyben biztok és a helylyel, melyet adtam nektek és őseiteknek, a mint cselekedtem Silóval».

Erélyesebben mint Jeremiás nem is lehet a papi és egyházi vallás ellen fellépni. És mind e mai napig mondjuk, még pedig joggal, hogy a nép kiskorusága idején a szentély üdvös pedagógiai intézkedés volt. De szilárdan kell ragaszkodnunk ahhoz, hogy erkölcs és vallás együvé tartoznak, a mint a Kéttábla-törvény egy egységet képez. Az egyiket tanítja a morál, a másikat a vallás. A morál azt mondja: Szentek legyetek, a vallás hozzáteszi: Mert szent vagyok én az Örökkévaló, a te Istened. A morál azt mondja: Parancsolom, a vallás: Én parancsodat teljesítem és csakis én adom neked az erőt, hogy erre képes légy, mert csakis én töröm meg az önzést. Még hozzá teszi: és én megvigasztallak, ha becsületesen akartál és mégis bűnössé váltál; én nyujtom neked a balzsamot azon sebekhez, melyet az élet út rajtad és a messze távolból mutatok neked egy fényes csillagot, a mely haláléjszakádat felderíti és megvilágítja utadat, a mely az igazság és boldogság honába vezet.

A vallás története és az ethika történet arról tudósít bennünket, hogy a nagy szellemek minden időben egyaránt küzdöttek a vallás és erkölcsi ideálért, de sem vallásnak, sem semiféle erkölcsstani rendszernek nem sikerült eddig a népek életmódjára oly elhatározólag hatni, mint Izraél vallásának és a zsidóságból keletkezett kereszténységnek. Egy rendszer sem birt azon erővel, hogy a népeket az elpusztulástól megóvja, hogy barbár népeket erkölcsileg emeljen és új élettartalommal hassa át, egy sem oly mértékben mint a zsidóság szülte kereszténység. Azt hiszem, hogy senkisé is kompetensebb ennek megítélésénél Jézusnál magánál. E pedig a vallás lényegét e szavakkal foglalja össze (Márkus 12, 28.). «Az első: *Halljad Izraél az Ur, a mi Istenünk, egyetlen Isten. És szeresd az Urat Istened egész szíveddel és egész lelkeddel és minden erőddel.* A második ez: *Szeresd felebarátodat mint tenmagadat.* Ennél nagyobb parancs nincs. E két mózesi parancsnál nagyobb valóban nem létezik. Az egyik hirdeti a vallást, a másik a morált és belső kölcsönhatás és egyesítés által népszabadítólag hatottak.

De az út még nincs befejezve, az emberiség gyakran a fáradt vándorhoz hasonlít, kinek kezéből kiesőben a bot, még mielőtt célta ért, ilyenkor ha a megtett utra visszatekint, ez legjobban bizonyítja, hogy kis lépések is tovább vezetnek. A mult tehát biztosítás a jövőre, a melytől a próféták messiási jóslatainak beteljesedését várjuk: Nem tesznek gonoszta és nem rontanak egész szent hegyemen, mert telve van a föld az Isten megismerésével, mint a hogy a víz megtölti a tengert.

Stockholm.

Dr. Klein G.

KÁRMÁN MÓR.

Az elmúlt 1897. év május havában ülte meg méltó ünnepléssel a tanárképző-intézet gyakorló főgymnasiuma, vagy a mint közönségesen nevezik: a mintagymnasium fennállásának huszonöt éves jubileumát. Mivel a kegyelet egyébként is, jóllehet egy *institutio*, egy *eszme* ünnepléséről van szó, mindig *embert* keres, a kinek elismerésével adózhassék; mivel ebben a speciális esetben az ünnepelt intézet teljesen egybeforrott egy férfiú nevével, a ki életbe szólítására az első, a döntő impulsust adta, a megnyiltakor lelket lehelt belé a maga lelkéből, a ki fennállása óta azt a saját képemására alakította: az említett ünnepnek okvetlenül személyes szint kellett öltenie; akarva, nem akarva *Kármán*-ünneppé kellett változnia. De még inkább vált azzá a gyakorló-gymnasium első útjelző kövének e felavató ünnepe egy emlékkönyv által, a melyet ez alkalmából Kármán Mór érdemeinek megörökítésére irtak és bocsátottak közre annak tisztelői és barátai* s a mely emlékkönyv ismertetése czélja a jelen soroknak.

Hogy evvel a művel oly keveset foglalkozott a napi sajtó meg a kritika, nyilván onnét van, hogy hiányzott az úgynevezett whipper-in, a ki a dolognak utána járt

* Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkásságának ünnepére. Szerkesztették *Volf György* és *Waldapfel János*. Budapest 1897.

volna. Pedig megérdemelni bizony megérdemelte volna, hogy vele behatóan foglalkozzanak. Mert nem mondok nagyot, ha azt állítom, hogy az utolsó években nem jelent meg a magyar könyvpiaczon ehhez fogható tartalmú és eszmékben bővelkedő irodalmi termék; emlékkönyv pedig, ilyen magas színvonalon álló, nálunk egyáltalán nem. Igazán ünnepi könyv, akár a fényes külső kiállítást, akár a tartalom duzzadó bőségét, akár pedig a benne mindvégig uralkodó emelkedett hangot és nemes ízlést ha tekintjük.

A Kármán-emlékkönyv két részből áll: az első Kármán Mór életét és munkásságát tárja elénk, a második önálló tanulmányokat tartalmaz, több-kevesebb vonatkozással az ünnepelt férfiú közhasznú munkásságára. A második rész terjedelmesebb. Ez a tetemes talapzat, nemes ízléssel építve és bölcs inscriptiókkal tele írva. Az első Kármán Mór impozáns emlékszobra, szerető műgonddal alkotva a legmaradandóbb anyagból: mélységes eszmékből s az igaz méltánylás és hála érzelmeiből.

Előszó gyanánt a szerkesztők azt a felhívást közlik, a melyet az ünnepséget előkészítő bizottság Kármán tanítványaihoz s egyéb tisztelőihez e munka megírása tárgyában intézett volt s a melyben egyebek közt ezeket mondja: «Egy férfiú iránt kívánjuk a közös hála és tisztelet adóját nyilvánosan leróni, a ki egy negyedszázad óta nagy hatással van közoktatásügyünk, tudományosságunk és egész közmívelődésünk ügyére, a ki a legtöbbnek közülünk mestere és irányadója volt szellemi egyéniségünk kifejtésében, másoknak melegérzésű és rokonszellemű barátja, mindnyájunk előtt az igazi

tudós önzetlen, lelkes tevékenységének nemes mintaképe.»

A bevezető előszónak e mondatához úgy viszonylik az egész könyv tartalma, mint a tételhez a bizonyítás. Az egyes essay-k úgy vannak erre a vezérlő gondolatra fűzve, mint a gyöngyszemek a fonalra. Beható részletességgel, dönthetetlen erősséggel és kézzelfogható tényekkel azt bizonyítják az egyes cikkek, hogy Kármán tényleg irányzó befolyást gyakorolt egy emberöltő óta közoktatásunk intézeteinek minden egyes kategoriájára, hogy ő ismerte meg tudós koryphaeusaink legtöbbjének egyéni hivatását, ő nevelte bennük nagyra az egyéni erőt, mint a hogy Max Piccolominival Wallensteinről mondatja Schiller:

«Eine Lust ist's, wie er alles weckt
Und stärkt und neu belebt um sich herum,
Wie jede Kraft sich ausspricht, jede Gabe
Gleich deutlicher sich wird in seiner Nähe!
Jedwedem zieht er seine Kraft hervor,
Die eigenthümliche und zieht sie gross.»

Kimutatják továbbá e cikkek a leghitelesebb kütökből — önvallomásokból — meritett adatokkal, mint nyert Kármántól tudományos és irodalmi életünk akárhány kitünősége vagy közvetve vagy közvetlenül impulsust és útbaigazítást, mint szórta két kézzel ez a szellemi Peabody eszméinek kifogyhatatlan kincseit mindazoknak, a kik hozzá fordultak.

Ünnepi hangulatot keltő nyitányként elsőnek áll a cikkek hosszú sorának élén *Csengeri János*, kolozsvári egyetemi tanárnak Ünnepi költemény című lendületes ódája. Ez époly élesen és találóan jellemzi Kármánt,

mint a mily gazdag gyönyörű sententiákban s a mily magasztos és klasszikus nyelvi előadása. Utána *Geréb József* adja Kármán eddigi életének összefüggő hű rajzát. Vázolja — hogy az író szavaival éljek — azt a kört, a honnan ez a ritka ember eredt, jelzi az embe-
reket, a kik életére és lelkére nagy hatással voltak, a küzdelmeket, melyeket meg kellett vívnia, hogy hivatásának *legalább részben* megfelelő álláshoz juthasson s jellemzi a magánembert, a családapát, az ifjú tehetségek mentorát, mikép él otthonában, hogyan valósítja meg családi körében a nemesen eltöltött élet ideálját.

Abban a környezetben, a mely Kármán serdülő lelkének melegágya volt, kitűnő szerep jut Löw Lipótnak, a ki a szegénysorsú ifjút nem csak a tanító érdeklődésével oktatja, hanem atyailag megszereti, családjába fogadja, egyivású fiai társává teszi. Ennek a szellemes, nagytudományú, fenkölt lelkű zsidó papnak a hatása nemcsak abban nyilatkozott, hogy Kármán hasonlókép a papi pályát akarta választani, hanem még mai nap is észrevehető mint az ünnepelt férfiú egyéniségének, lelkületének egyik szembetűnő vonása: az erős zsidó önérték. Hogy miért nem választá Kármán a papi pályát, azt *Geréb* nem mondja meg határozottan. Csak annyit tudunk meg, hogy egy évet töltvén mint középiskolai vallástanár a pesti izraelita hitközség szolgálatában, 1869-ben Lipcsébe készül egy kormány-stipendiummal, hogy ott a gyakorlati tanárképzést tanulmányozza. Mielőtt útra indul, a szegedi rabbihoz intézett hosszú levélben kifejti azokat az okokat, a miért a papi pályáról lemond. «Fájó szívvel vált meg az öreg Löw tanítványától és szokatlanul ünnepélyessé tette búcsú-

ját szülővárosától. Nagy gyülekezet jelenlétében fölvezette a templomi szószékre, hogy legalább egyszer hallhassák hívei a tiszta erkölcsű tudós fönkelt lelkének szózatát, s aztán áldólag bocsátotta útjára.»

Ezután *Klamarik János* nyug. miniszteri tanácsos, a ki hosszú ideig vezetője és intézője volt a magyarországi középiskoláknak, méltatja Kármán érdemeit a középiskolai törvény végrehajtása körül. Nyílt őszinteséggel, a mely épúgy válik magának az irónak becsületére, mint Kármánnak dicsőségére, megvallja, hogy valahányszor tanulmányaihoz és munkálataihoz bővebb és határozott theoretikus alapot keresett, Kármán volt a legbiztosabb és legkészségesebb forrás. Ha valamely nagyon is részletekbe vágó s elrejtett külföldi adatra volt szüksége, senki sem tudta azt oly gyorsan kikeresni, mint Kármán, mert ő a pædagogiai ismereteknek élő tárháza. A középiskolai törvény végrehajtásánál előállott nehéz munkájánál leginkább támogatta és segítette őt Kármán. «Ő nekem végtelen sok szivességet tett — így zárja be cikkét *Klamarik* — én neki csak egyetlen egyszer viszonzozhattam készségét. Elpanaszolta, hogy a gyakorló-gymnasiumnak, mely azon időben nem tartozott osztályomba, nincs illő könyvtára. Elmentünk Trefort miniszterrel megtekinteni a gyakorló-gymnasiumot; a könyvtárban megmutattam a szegénységet s kértem a minisztert 2000 forint azonnal való utalványozására. Trefort jó kedvében volt s azt kérdezte: van-e pénz? Én minden meggondolás nélkül feleltem: van. A miniszter nyomban engedélyezte a 2000 forintot s nekem aztán ki kellett szorítanom az összeget, a mi, tudva azt, hogy a közoktatási

miniszteriumnak soha sincs elegendő pénze, nem volt a legkönnyebb dolog.» — Következik *Vécsey Tamás*, egyetemi tanár czikke, a melyben kimutatja, hogy Kármán már 1877-ben szorgalmazta, sürgette a Magyar Tanügyben, még pedig teljes foganattal, a jogi oktatás reformját. — Majd *Sebestyén Gyula*, klasszikus tollú történetírónk, az országos közoktatási tanácsnak titkára, veszi át a szót, méltányolván Kármán nagyszabású munkásságát az országos közoktatási tanács kebelében, a mely testületnek ő tíz esztendeig, 1873—1883-ig, titkára, fennállása óta pedig mind a mai napig éltető lelke volt, úgyannyira, hogy Sebestyén, midőn Kármánnak a tanácsbeli szereplését ecseteli, magának a tanácsnak a történetét írja meg. — Hogy mennyire gyakorolt Kármán befolyást a magyar nyelvtudomány fejlődésére, erről tanúságot tesz *Simonyi Zsigmond*, majd pedig az önálló tanulmányok során *Balassa József* is, grammatikai kérdésekben mindketten ugyancsak illetékes és szavahihető tanúk. Simonyi elmondja, hogy Kármánnak a műve a határozók észszerűbb osztályozása, hogy az ő nyelvtani munkái Kármán egyenes közreműködésével készültek. «Az ő eszméiből aztán — részint közvetlenül, részint az én könyveim révén — sok átment más újabb nyelvtanainkba is. Joggal mondhatjuk tehát, hogy nemcsak nyelvtanításunk, hanem nyelvtani irodalmunk is hosszú időre megérzi Kármán Mór szellemének termékenyítő hatását.» Ezt mondja Simonyi, Balassa pedig kimutatja, hogy Kármánnak köszönhetni a beszéd-részeknek mondatbeli szerepük alapján történő következetesebb és helyesebb osztályozását.

Goldziher Ignác Keleti séták című czikkben megemlékezik Kármánról mint azon férfiak egyikéről, a kik az ő tudományos törekvésének alakítására indító hatással voltak. Megemlékezik azokról az elmemozditó gondolatokról, a melyeket Kármán harmincz év óta folytatott vasárnapi közös sétáik közben kifejtett, a midőn «Akedemos kertjéből, melynek lugasaiban Kármán legszívesebben vonúl meg, az Azhar oszlopai mellé kísérte Goldzihert, hogy philosophiai fáklyájával bevilágítsa mecsete sejkheinek kuszált okoskodását.»

Csengeri János nagy utánajárással és elmeélel irt tanulmányban ismerteti és méltatja Kármán irodalmi munkásságát. Sorra veszi általános philosophiai és elméleti pædagogiai dolgozatait, majd azokat, melyek a gyakorlati pædagiára tartoznak, az ő szerkesztői munkásságát, polémikus iratait, tankönyveit, ifjúsági iratait. Hogy így hosszú sorban lajstromozva látják Kármán iratait, talán azok is elhallgatnak, a kik az irodalmi termékeknél is inkább a quantitást, mint a qualitást nézvén, azt a kifogást tették ellene, hogy nem irt eleget. Hiszen igaz, hogy Kármán túlnyomólag a szóbeliség embere. Érzi, hogy az élőszó az ő gazdag, mélységes szelleme megnyilatkozásának az erősebbik eszköze, mert előadásának hatásához, bűbájához alig van fogható. Találóan mondja Csengery: «Ha e modern Sokratesnek egy méltó Platója akadna, elmondhatnók, hogy egész könyvtár az, a mit ő élőszóval megirt.» De a mit irva irt is, még mennyiség tekintetében is van annyi, mint egynémely rátarti, hetyke tudósnak, a ki ezt a kifogást teszi, minden irodalmi terméke. Legfölebb azt lehetne Kármán ellen felhozni, hogy

miért nem tesz úgy, mint sok más híres emberünk, hogy barátaik ösztönzésének és unszolásának tovább ellen nem állhatván, kénytelenek az évek hosszú során át elszórtan megjelent értekezéseiket összegyűjtve az olvasó közönség elé bocsátani.

Csengery után *Fináczy Ernő* értekezik a gymnasiumi tantervről, Kármán geniális alkotásáról. Majd *Lederer (Lőrincz) Béla* festi Kármán egyetemi előadásainak varázsszerű hatását. Utána *Szuppán Vilmos* kimutatja, hogy a tanítóképzők számára a közoktatási kormány megbízása folytán újabban készült tantervet legnagyobb részt Kármán concipialta. *Radó Vilmos* feltünteti Kármán hatását a magyar népiskolára. Ezután *Volf György*, a gyakorló gymnasium igazgatója a Kármán-émlékkönyv egyik szerkesztője, beszéli el a gyakorló gymnasium küzdelmeit és harczeit az előítéletekkel, a tudatlansággal, a rosszakarattal szemben; elmondja, mint viselkedett Kármán, ez intézet teremője, e küzdelmek, e harcok közepette. *Volf György*, ez a szeretetre méltó, ez a galamblelkű tudós, azóta közoktatásunk, de kivált a magyar nyelvtudomány pótolhatatlan veszteségére elhagyott bennünket örökre, s a mit e cikkében az ő hattyúdalában, mond, úgy tesz, mintha szózat volna a más világból, azért hadd álljon itt belőle egy pár sor:

«Szeretetem egész melegével adózom e férfiúnak, kinek mély elméjéből ez iskola sarjadzott, kinek gazdag eszéből és nemes szívéből ez iskola lelket vett és testet öltött. Buzgó hálát adott a gondviselésnek, hogy ideje korán e férfiúhoz és ez iskolához vezérelt. Mennyi okulást, mennyi tanulságot, mennyi tapasztalatot,

mennyi erkölcsi jót köszönök mind a kettőnek! De nem volna sem illő, sem igazságos, ha csak magamról szólnék. Legnagyobb örömöm, hogy sokan részesültek ez áldásban.»

Kármán kimagasló egyéniségének rajzolásához járulnak még egy-egy vonással: *Kardos Albert*, a ki mint tankönyvirót, *Csathó Imre*, *Simonyi Jenő* és *Héber Jenő*, a kik mint a nagyok és kicsinyek tanárát méltatják őt, és *Waldapfel János*, a szóban forgó emlékkönyv másik szerkesztője, Kármán leghivatottabb, legképzetesebb tanítványainak egyike, a ki tudósunk philosophiai és pædagogiai elmélkedéseinek alapvonalait fejtegeti s a ki Kármán hatását tünteti fel a külföldre.

A második rész ismertetésébe nem bocsátkozom. Ki is vállalkoznék arra, hogy egy rövid czikk keretében számot adjon huszonnégy olyan tanulmányról, a melyeknek mindenike megérdemelné, hogy róla külön tanulmányt írjon az ember?! De kiről is irjak elébb? *Beöthy Zsoltról*, a kinek *Tanító* és *Költő* czimű cikkéről azt sem tudja az ember, a tudós eruditióját bámulja-e inkább, vagy a költő intuitióját? Vagy *Bánóczi Józsefről*, a ki kiindulván abból a tényből, hogy Kármán vitte be Arany János Toldiját az iskolába, arról értekeznek az ő szellemes, sententiósus, modorában, hogy hányszor dolgozták fel a nép számára a Toldi-mondát és Arany Toldiját? Elég lesz talán annyit mondanom, hogy egy *Körösi József*, *Alexander Bernát*, *Marczali Henrik*, *Péterfy Jenő*, *Riedl Frigyes*, *Márki Sándor*, *Petz Geodeon*, *Négyesy László*, *Angyal Dávid* és tudományos életünk sok más kitünősége, sőt még külföldi tudósok is, mint *Rein jénai* egyetemi tanár, *Beyer O. W.* *Lipeséből*,

Stein Lajos Bernből, Šerić Milán Belgrádból, is hozzájárultak egy-egy értekezéssel, hogy a könyv tudományos értékét fokozzák s hogy Kármánt megtiszteljék.

De, az igazat megvallva, nem is annyira magát a könyvet akartam ismertetni, mint inkább feltüntetni Kármánnak rendkívüli hatását egész közmivelődésünkre, azért túlnyomólag a könyv első részével kellett foglalkoznom, a hol erre nézve az anyagot készen találtam. Most, hogy az egész ország méltó büszkeséggel mutat e férfúra, meg akartam róla emlékezni e helyt is, hogy a dicsőítő symphoniából ne hiányozzék a mi felekezetünket megillető hang sem. Meg akartam mondani, hogy az a Kármán Mór, a kit ez ország legjelesebbjei mesterüknek vallanak, a kit Magyarország közoktatásügyi minisztere megtisztel azzal, hogy az ünneplésére kiadott emlékkönyv íróinak sorába áll, a kit ő Felsége a királyi tanácsosi czímmel kitüntet, szentesítvén azt, a mit mindnyájan tudunk, hogy ő királyi bőkezűséggel osztja a bölcs tanácsot mindenkinek: hogy az a Kármán Mór nem csak születésénél fogva zsidó, hanem elméje minden gondolatával, szíve minden dobbanásával az, olyan fajta zsidó, mint a milyeknek voltak a hajdankor prófétái, a kikért ő annyira rajong: a meggyőződéseért, az eszmék és eszményekért élni, lángolni, szenvedni tudó zsidó.

Budapest.

Radó Vilmos.

PRO MEMORIA.

Három percz alatt tudta az egész kaszárnya, hogy Krausz kapitány agyonlőtte magát. A legénye, akit gyávasága miatt Miska néninek hívtak a katonák, ijedten szaladt le a hirrel a századhoz, onnan a maródiszobába, ahol az ezredorvost akarta felkeresni és miután nem találta, rohant ismét fel a gazdája lakására, ahol az alatt megjelent az inspekeziós tiszt. Nehány perczre megszakadt az udvaron az exercizálás és a katonák kíváncsian tekintettek föl a második emeletre, amelynek folyosóján egyre szaporodott a tisztek száma. Az erős férfiak, a katonák, akiknek az a mesterségük, hogy a halállal szembe nézzenek, megdöbbsentek és a félelemtől összeszorult a szívük, amikor ilyen közélről látták a halált. Érezték hideg keze érintését, hallották csontjai zörgését és véresen, megmerevedve ott látták feküdni az áldozatot, akit kaszájával megérintett.

A kapitány szobájában mindjárt megkezdődött a hivatalos eljárás és Miska néni reszketve beszélt el a bizottságnak, melyet a tragédia is pontosan körülírt teendőkre kényszerített, mennyire megijedt, amikor reggel a szobába lépve halva találta urát. A kis petróleumlámpa egészen leégett, üvegje kormos lett és pislálkozó lángja odaverődött az asztalon szerte heverő tárgyra. Ott hevert a pénztárcza üresen, egy elszáradt menyasszonyi csokor és egy női arczkép. Az ezredes, aki sietve jött lakásából, hogy jelen legyen, ami-

kor egyik legkedvesebb tisztjének halálát írják meg nagy pontossággal, a tapasztalt följebbvaló határozottságával mondotta a tiszteknek :

— Szegény Krausz!... Szerelmi bánat... ez a felesége arczképe!

S a holttest mellett mindannyian nagyokat bólongattak az ezredes szavaira : úgy van, úgy, meghalt feleségeért való bánata ölte meg a kapitányt. Nem is lehet ez másként. Az asszony szép volt és fiatal és mindenki tudta, hogy a kapitány szereti. Eszébe jutott mindenkinek, mint várta őt az ablaknál az asszony, valahányszor hosszabb gyakorlatokról jött haza és újra látták mindannyian Krauszt, amint megtörve, zokogva lépdegélt feleségének koporsója után. S azóta egyre szomorú volt. Még amikor letelt a gyászév, akkor sem járt sehová s a tiszti kaszinó estéire hiába várták őt, a híres négyesrendezőt. A dolog világos, mint a nap és meg is kezdték rögtön a jegyzőkönyv megírását. Amíg ez készen nincsen és a Todesfall-Aufnahme minden egyes rovatát pontosan ki nem töltik, addig a halott nem számít halottnak. Az öngyilkos neve, rangja, kora, vallása és a többi szükséges tudnivaló mind fel volt már jegyezve és épen odáig jutottak, hogy irt-e az öngyilkos végrendeletet, amikor az inspekcziós tiszt, aki alapos helyszíni szemlét tartott, az éjjeli szekrényen vastag levelet talált. A borítékon ez állott: «*pro memoria*». Az ezredes, akinek tisztelegve átnyújtotta a levelet, egy pillanatra habozott, vajjon felbontsa-e s miután halk mormogással megnyugtatta magát, hogy ez csak végrendelet lehet és csak az öngyilkosságra nézve adhat felvilágosítást, felszakította a borítékot.

A bizottság tagjai feszült figyelemmel nézték minden mozdulatát és lesték, változik-e arczkifejezése, mi alatt aranykeretes czvikkerén át és végig olvassa a levél sűrű sorait. Az ezredes alig néhány sort olvasott végig, azután ledobta a czvikkerét és a levelet odanyújtotta az inspekziós tisztnek:

— Hadnagy úr, olvassa fel a levelet! Es ist sehr interessant! úgy látszik, ez megmagyaráz mindent!

A szoba ajtaját becsukták, Miska nénit eléje állították, hogy senkit be ne bocsásson és az inspekziós tiszt mély csendben felolvasta a levelet.

★

Dobjon reám követ, aki jobb, mint én és emlékemre senki ne gondoljon jó szívvvel, ha nem igazat mondok. Elöttem a töltött revolver csövének fekete karikájából a halált látom kivigyorogni és farkasszemet nézek vele. De nem sokáig. Érzem, hogy legyőz, tudom, hogy meg kell válnom az élettől. Egy porszem eltűnik a nagy pusztában, az óriás tengernek mérhetetlen vizétől nem látjuk a csöppeket, ki fog azzal törődni, ha az én szívem megszűnik dobogni? Ki fog törődni ezen a nagy világon egy szegény katonatiszttal?

Batyus zsidó volt az apám. Gyalog szerrel kora reggeltől késő estig járta a kis városnak utcáit, hogy néhány krajczárért összevásárolja a rongyot, a csontot s hogy ismét néhány krajczárért eladja. Dolgozott, izzadt, mert sokan voltunk mi gyerekek, úgy kezdődött az életem, mint a szegény zsidók gyermekeié általában: talmudot tanultam és már megtudtam különböz-

tetni a zsidót a kereszténytől, még mindig a talmud igazságait csöpögtették belém, melyek szépek, melyek bölcsek, de amelyekből nem lehet megélni. Én láttam ezt, tudtam s valahányszor a család feje hazaérkezett, sirni szerettem volna dühömben, mert nem segíthetek neki kenyeret szerezni. Oh, mert ő nem olyan újfajta «ószeres» volt, aki szalonkabátban énekel föl a kaszárnyaházak emeleteire, hogy: mi van eladó, hanem a várost, a falut bejáró fütyülős zsidó, aki görcsös botot szorongat a kezében, aki mindig csizmában jár és magyar nadrágban és magyarul tudakozódott az eladó holmik után már akkor, amikor itt a fővárosban csak azt hallotta az ember: handlé! handlé! Igaz típusa volt a magyar nóták fütyülős zsidainak.

Nem szégyellem ezt bevallani. Ha szégyeltem volna, akkor most nem feküdnék hidegen, meghalva. Ti, akik éppen úgy, mint én, azt tanultátok, hogy nálunk az igazi érdemet mindig megjutalmazták, talán kétkedve fogjátok rázni ez állításra fejeiteket. Pedig amint én mindig éreztem, hogy nem válik előnyömre a vallásom, ti is be fogjátok vallani magatoknak, hogy valami titkos, megmagyarázhatatlan, de tényleg létező ellenszenv van bennetek zsidó bajtársaitok iránt. Egy a foglalkozásunk, ugyanazok az örömeink és fájdalmaink, a lajtorja fokán egyformán kellene kapaszkodnunk fölfelé, együtt mulatunk, együtt masirozunk a halál felé és mégis, ha nagyon meg akarjátok dicsérni zsidó bajtársaitokat, akkor a vállát veregetvén, azt mondjátok:

— Igazán derék fiú! De kár hogy zsidó!

Egy távoli rokonom adott be a kadétiskolába. Mire mint tiszthelyettest kimustráltak, árva voltam. Meghalt

az apám, meghalt az anyám és testvéreimmal nem találkoztam többé. Ők, akik otthon pénteken este fehér abroszszal terítik le az asztalt és égő gyertyákat tesznek reá, hogy megünnepeljék a szombatot, nem akartak találkozni velem, aki — szörnyűség! — még a tréfit is megeszem; én pedig nagyon kényelmetlenül éreztem volna magamat, ha «a császár kabátjához» odadörzsölődik a falu Mózsijának pecsétes kabátja. Jól kinevelt engem a kadétiskola, katona voltam én is testtől-lelkestől, aki előtt szent a kardbojt becsülete és aki hogy ezt megtarthassa, vigyázva vigyáz a külső tekintély megóvására. Talán ez a teljes elhagyatottság tette azt, hogy megfeszített erővel feküdtem neki a katonai tudományok elsajátításához. Fáradtan, porosan ha a gyakorlatról hazatértünk, én nem a kantinba mentem sörözni, hanem kis szobámban tanultam, mert nagy vágyak töltötték be szívemet, óriási ambíciók lelkesítettek. A Kriegsschulébe akartam bejutni, hogy nyitva legyen előttem a tér a legmagasabb katonai fokozatokig. Késő éjjeleken kicsiny lámpám halavány világánál fárasztottam szegény agyamat és ha szempil-láim már lecsukódni akartak, csak apámnak, a falukat járó batyus zsidónak arczképre kellett tekintenem, hogy új erőt nyerjek és hogy folytassam a tanulást reggelig. Hányszor talált a szolgám a könyv mellett ébren, amikor hajnalban a szobámba jött, hogy fölkeltsen a kirukkoláshoz és milyen beszédeket mondott nekem némán is az a drága arczkép!

S jött idő, amikor keblemre szerettem volna ölelni az egész világot, minden embert külön-külön, amikor szívem megtelt az öröm túlaradó érzeményével és hinni

kezdettem mindazt, amit a kadétiskolában az érdemek jutalmazásáról tanultam. Letettem a vizsgát és parancsot kaptam Bécsből, hogy vonuljak be a hadi iskolába. Pogány lettem a kaszárnya mindent átalakító levegőjében, elfelejtettem a talmud mondásait, évek óta nem voltam templomban, de ezen a napon megmozdult szívemben valami és elővettem a kis imakönyvet, melyet atyámtól örököltem, összeforgattam ütött-kopott lapjait és a régóta nem látott héber betűkből kisilabizáltam a hálaadó imát. S ez az arczkép mindegyre nézett reám jóságos szemével, mintha mondaná:

— Megáldott az Isten, fiam, dicsértessék a neve érette!

Megáldott, megáldott, de mit az egyik kezével adott, azt elvette a másikkal. Nem panaszkodom, csak megírom nektek e nehéz órában, hadd tudjátok meg, mi bántotta szívemet. Elvégeztem a kadétiskolát. Enyém volt az egész világ, nekem nyílt minden virág, az én kedvemért énekeltek a dalos madarak és új erővel viseltem el a szolgálat legnehezebb fáradalmait is. Az előkelő zsidó családoknál, amelyekhez bejáratos voltam, még szívesebben láttak, mint azelőtt és amikor belém szeretett az a kis leány, akit később feleségemnek mondtam, bizonyos lehettem, hogy szívesen hozzám adják. Így is volt és nem hiányzott boldogságomhoz semmi. Csak néha gondolkoztam elbúsulva a fölött, miért van az, hogy azok, akik jóval későbbén végezték a hadi iskolát mint én, már mindannyian a vezérkarnál vannak, nekem pedig buta legényekkel kell vesződnöm és kiváló kegynek tell tekintenem, ha mint hadi-

iskolát végzett tisztre rábizzák valamelyik gyakorlat tervének a kidolgozását? Miért van az, hogy kevesebbet tudó bajtársaim közül néhányan átugrották már annak a bizonyos létrának egy-egy fokát, én pedig csak várok, hogy megadják nekem azt, ami engem megillet?

Ezek a dolgok nem voltak alkalmasak arra, hogy valami nagyon istápolják a megelegettséget, de ha homlokomra kiültek a gondok ránczai, az asszony puha keze elsimította azokat. Ő volt biztatóm, ő mondotta mindig, hogy nem szabad csüggednem s hogy váratlanul, egyszerre fognak engem észrevenni. És én hittem neki és vártam; okos asszony volt, igazat kellett tehát mondania. A mellőzésem okozta kétségbeesés lassankint eltűnt és egyre csak azon iparkodtam, hogy a feleségemnek örömet szerezzek. Ti ismertétek őt, tudjátok, milyen nemes volt a szíve és azt hiszem, megértettétek, miért zokogtam, mint egy kis gyerek, amikor kikisértem őt a temetőbe. Minden lépésnél, melyet koporsója után tettem, azt hittem, hogy összeroskadok és amikor a koporsójára hulló föld dobbanását hallottam, én a katona, ájultan rogytam össze.

Most is sűrűn hullanak könnyeim, a mikor rája gondolok és az idő óta két arczkép állott az asztalomon s mind a kettő tanácsokat adott nekem, ha valami nagy dolog előtt állottam, az apámé és a feleségemé. Bátor-ságot, az Istenben való bizodalmat hirdetett az egyik, a másik mély szerelemről suttogott, mely nem szűnik meg a siron túl sem s melynek kedvéért mindent meg kell tennem.

S multak a napok, hónapok, évek. Fekete hajamból

idegesen téptem ki egy-egy ősz hajszálat a tükör előtt, melyből szomorúan tekintett reám megöregedett arczom s úgy éreztem, hogy az arczkép, a feleségem arczképe mosolyogva biztat:

— Öregszel fiam, öregszel! Menj és nézzél utána, hogy végre bejussál a vezérkarhoz! Ambícióidnak én már nem vagyok útjában, innen a magasból kísérem figyelve minden lépésedet, ami sebet én ütöttem a szíveden, azt gyógyítsa meg némileg a hivatásodban való öröm!

Megértettem a halott szavát és mert forrt már bennem a keserőség amiatt, hogy mindig háttérbe szorítanak, a mult héten szabadságot kértem és felutaztam a hadügyminiszteriumba megtudandó, miért tanultam, miért virrasztottam át annyi éjszakát, ha ennek a küzködésnek nem akar látszatja lenni. A generális, akinél jártam, szívesen fogadott. Emlékezett még reám, hogy a hadi iskolát végeztem és a legőszintébb érdeklődéssel kérdezte:

— Nos kapitány úr, mi hozta önt ide!

Nem tudom, ki adta nekem azt az erőt, amelylyel utazásom célját elmondottam. Beszélni sohasem tudtam s talán a megboldogult feleségem szelleme beszélt belőlem, de tudom, hogy keserű szavakkal panasztam el, hány évig és hány ember miatt mellőztek mindig engemet. S mikor már a keserű beszédben csaknem elakadt a lélegzetem, kérdeztem:

— Tábornok úr, talán a vallásom az oka ennek az én mellőztetésemnek?

Ha láttátok volna, milyen erélyesen tiltakozott az ellen. A szemüvegét idegesen letépte az orráról, a kezét

tiltakozó mozdulatra emelte és mintha csak esküdnék, olyan szilárdan és határozottan mondotta:

— Isten mentsen kapitány úr! A vallás nem akadály és legközelebb helyre hozzuk az elmulasztottakat!

Miután még elbeszélgettünk olyan dolgokról, amilyenekről katonatisztek beszélni szoktak és végre meghallgatta, mekkora veszteség ért engemet, a feleségem halálával. Még egyszer biztatgatott, még egyszer megvigasztalt, kezet nyujtva, katonásan összeütettem a bokáimat és távoztam. Már az ajtó kilincsén volt a kezem, a mikor ismét megszólított. Akadozva beszélt, látszott, hogy röstelli a dolgot:

— Pardon, kapitány úr, mondja csak, nem változtathatná meg ön a vallását?

Láttatok-e már, mint hasad ketté a tölgy, ha lesujtja a villám? Láttatok-e szégyenkező gyermeket, akit rajtakapnak a csinyén? Láttatok-e pusztító vihart, mely menydörgéssel, villámlással rettegésbe ejt mindeneket? Nos, az a kérdés lesujtott; erre a kérdésre elszégyenkeztem az apám vallása miatt és önkénytelenül szorosabban fogtam a kardomat, hogy lesujtsak vele. De mindez csak egy pillanatig tartott. Vigasztaló mosolyával feltűnt előttem feleségem képe és reszketve, de csendesen, megadással feleltem:

— Köszönöm tábornok úr, ilyen árért nem akarok előre jutni!

Minden élt, mozgott és örült, amikor hazaérkeztem, én a halált hordoztam magamban. Érdemes-e még élnem? Akiket szerettem, elhagytak régen s nincs senkim ezen a világon. Munkám, fáradságom kárba veszett és lehetetlenné teszi az előrejutást egy akadály, melyet

nem tudok, nem akarok eltávolítani: a vallásom. Szégyen tehát és baj, hogy zsidónak születtem, de nem akarom megtagadni ezt a kis házat, melyben piszkos, apró kölykökkel együtt a szentírást tanultam elnyujtott énekekkel; nem akarom, hogy megforduljon sirjában az a szegény batyus zsidó, akinek mig élt, egy dolog adott vigaszt a bajban, erőt a munkában: a vallása.

Még egyszer megcsókolom feleségem arczképét. Ha van túlvilági élet, amint én tanultam, akkor nemsokára találkozom vele s ha nincs, legyen sorsom az örök enyészet.

Ezt akartam nektek elmondani pro memoria. Nem árt, ha tudjátok!

★

Néma csend. A bizottság tagjai szemrehányó tekintettel néztek egymásra és az ezredes a halott vérrel bekevert sápadt arczára tekintett, mintha vonásaiból kiolvasni akarná, igazat mondott-e? Az ő becsületben megöregedett szíve még mindig nem tudta elhinni, hogy legderekabb tisztjének azért kell megválnia az élettől. Az udvarról felhallatszott a kaszárnyaáristánczokat hívó trombitaszó s az inspekziós tiszt fészkelődni kezdett. Az ezredes egy könyvet törült ki szeméből és sóhajtva mondta:

— Also, gehn wir meine Herrn! A hadnagy úr majd megteszi a további intézkedéseket!

Sajó Aladár.

EGY ZSIDÓÁLLAM-ALAPÍTÓ.

Az elnyomás különféle nemei, melyek a zsidókat az utolsó két évtizedben ismét érték, a középkori üldözések a nagy czári birodalomban, a borzalmas száműzések, a legújabb zsidókérdés, melyet antisemitizmusnak neveznek s a mely a különböző államokban többé-kevésbé megnehezíti életünket, a népegység tudatát is emelte s egy, Palesztinában történendő nagy kolonizáció eszméjét ébresztette fel bennök. Tény az, hogy bármennyire is tiltakoznak a czionisták ellene — a jelenlegi czionista mozgalom az üldözések következménye. A zsidó nép az egész föld kerekéségén szét van szórva, sok helyen üldözve, bántalmazva, a társadalomból kizárva s azt állítják, hogy fentartása céljából szükséges ismét külön országgal birnia és saját államot, zsidóállamot alkotnia. Mióta az utolsó ilyenemű kísérlet Bar Kochba alatt megghiusult és az egész zsidó törzset majdnem a végpusztulásba vezette, a zsidók soha többé nem foglalkoztak azon gondolattal, hogy gyarmatosítása által Palesztinában, vagy egy körülhatárolt ország megszerzése által a zsidó nemzetiiséget ismét feltámaszszák. Pedig ezen hosszú idő alatt bizonyára nem szüntek meg az üldözések! A midőn Spanyolországból százezer számra száműzték őket és török kormány alatt találtak menedéket, tömegesen telepedtek le Konstantinápolyban, Salonichiben, Smyrnában, sokan Jeruzsálembé, Hebronba, Tiberiasba,

Sáfetbe mentek, de sohasem jutott eszükbe, hogy Palesztinát ismét visszafoglalják. Pedig a spanyol kivándorlók sem a szükséges anyagi eszközök, sem műveltség, vagy államférfiúi bölcsesség hiányában nem voltak.

Az első, a ki a XIX. század huszas éveiben, a midőn hitrokonaink legnagyobb része még súlyos elnyomás alatt nyögött, azon tervvel foglalkozott, hogy egy nagy, körülzárt területet megszerezve egy nagy zsidó kolóniát, egy zsidóállamot létesítsen, Noa *Mordechai M.*, amerikai zsidó volt.

Noa Mordechai anyai részről tekintélyes portugál maranno-családból származott, a mely az inkuizíció cselszövéseit kikerülendő, Lissabonból Londonba hajózott, s azután Amerikába vándorolt. Noa Manuel és Mendez Machado Rebekka fia volt, 1786-ban született Filadelfiában. A halál kora ifjúságában fosztotta meg az anyai gondviseléstől s atyjának nyugtalan életmódja az atyai támasztól is megrabolta. Így került nagyatyjához, a ki nagy elnézéssel nevelte. Kézművesnek szánta, tanonczéveit egy képfaragónál és aranyozónál töltötte el. Elénk szellemét és excentrikus lényét a kézművéség azonban nem elégítette ki; szenvedélyes barátja volt a színháznak, hova esténként ellátogatott és így már kora ifjúságában kifejlődött benne a szeretet a drámai művészet iránt. 1810-ben Charlestonban, Dél-Karolinában telepedett le, átvette egy politikai lap szerkesztését és zsidó tanulmányokra adta magát. Még nem érte el huszonnegyedik évét, a midőn mint drámaíró próbálkozott meg, egy charlestoni, inkább szépsége, mint művészi alkotásai folytán ünnepelt színésznő számára: «A Rajna örei» cz. drámát írt, a mely Charles-

tonban, tíz évvel később pedig megváltoztatott czim-mel a new-yorki Park színházban színre került és nagy sikert aratott.

Az ifju drámairó és zszurnalista lelkes lelkes zsidó volt, rajongó szeretettel eltelve azon törzs iránt, a melyből származott. Forrón vágyódott, hogy személyesen szerezzon tudomást azon zsidókról, jellemükről, életmódjukról és szokásaikról, kik Észak-Afrikában nagy számban laktak, s a kiket Tudelai Benjamin óta zsidó utazó nem keresett fel. Azonban hogyan valósítsa meg vágyát? Egy utazás azon barátságtalan vidéken, fegyveres kíséret nélkül teljesen kivihetetlen volt. Mint-hogy a tuniszi és tripoliszi konzulátusok épen üreseedésben voltak, folyamodott az egyikért. Hirlapirói munkálkodása által magára vonta Madison, az észak-amerikai szabad államok akkori elnökének figyelmét, s így reménye lehetett, hogy beteljesül abbeli kíván-sága, hogy államszolgálatba léphessen. Madison őt Rigába akarta konzulnak küldeni, de 1813-ban a tuniszi konzulátust nyerte el.

A legszebb reményekkel és várakozással eltelve hagyta el Charlestont. Hajóját azonban a francia par-ton az angolok, kikkel az északamerikai szabad álla-mok épen hadilábon állottak, elfogták, őt magát hadifogolylyá tették és Plymouthba vitték. Becsületszavára, hogy Angliát el nem hagyja, megengedték neki, hogy Londont és a szigetország más városait felkeresse. Miután több hónap mulva visszanyerte szabadságát, Cadixon át tovább utazott Afrikába és Tunisban, mint északamerikai konzul elfoglalta állomását. Konzuli ügyeiben nem volt különös szerencséje.

Kormányának azon megbizásában, hogy az Algirban lévő fogoly amerikai polgárokat kiváltsa, egy figyelmébe ajánlott amerikai naturalizált spanyol segítségével járt el, a ki azonban a kormány által meghatározott váltásösszeget túllépte. Midőn azután Noa a bizonyos összeg kifizetése végett a váltókat Amerikába küldte, ezek protestálással kerültek vissza.

Noa kétségbeejtő helyzetben volt. Csak a tunisi brit konzul elnézésének köszönhette, hogy nem került azonnal fogságba. Nem tartott sokáig, s az amerikai kormány megfosztotta őt hivatalától. Erélyével és okosságával azonban keresztül vitte, hogy a tunisi *beytől* nagyobb összeget kapjon, úgy hogy valamennyi kötelezettségének pontosan eleget tehetett.

Amerikába visszatérve, New-Yorkban telepedett le. Ujból felvette tevékenységét mint a «National Advocate» cz. napilap szerkesztője s mint drámairó és rövid idő multán ismét a város legbefolyásosabb emberei közé tartozott, úgy hogy 1822-ben New-York sheriffjévé neveztetett ki.

E hivatalában oly nagy érdemeket szerzett, hogy e város alkotmányának reviziójánál képviselővé választott és e nagy műre oly lényeges befolyást gyakorolt, továbbá mint író minden jog és igazi szabadság védelmében oly erélyt fejtett ki, hogy a new-yorki kikötő főfelügyelőjévé választották meg.

Noa M. Mordechai oly állást foglalt el, a melyet korában egyetlenegy zsidó sem, e mellett lelkes zsidó volt a szó igazi értelmében.

Midőn New-Yorkban 1818-ban egy új zsinagógát szentelt fel, Noa, a drámaköltő és hírlapíró tartotta a

felavató beszédet, melyet ki is nyomtatott* és több államférfiúnak megküldött. Thomas Jefferson, James Madison, John Adams és mások elismerőleg nyilatkoztak róla. «Szabadelvűbb és szebb beszédet sohasem olvastam — írja Adams 1818, július 31-én. Ezen beszédben kiemeli, hogy a zsidók minden üldözés daczára vallásukhoz híven ragaszkodó népet alkotnak és hogy egységes összetartással képesek volnának a török birodalommal megküzdeni és ősi hazájukat elfoglalni. — Ez nem agyrém, így kiált föl. Ismerem európa és észak-afrikai hitsorsosaimat,** tudom mikép éreznek és gondolkoznak. Értenek a kardforgatáshoz és százezer embert képesek a csatatérre állítani, hogy önállóságukat kiküzdjék».

Noa nemcsak szilárdan és tántoríthatatlanul hitte a próféták hirdetését, hogy a zsidók egykoron még külön nemzetet és államot fognak képezni, hanem elérkezettnek látta azon időpontot, «a melyben a Jákob házának tett amaz ígéretek beteljesedése gyanánt a föld minden részéből összegyűlnek. Isten régi népe, mely egységét és mindenhatóságát hirdette, örökségébe ismét visszahelyeztetik, s egy önálló és független nemzet jogait ismét élvezni fogja».

Már ifjukorában rajongással karolta fel azon eszmét, hogy Izraélt újból helyreállítsa, s ennek kivitelét 1825-ben kísérlette meg. Nehány barátja segítségével meg-

* Discourse delivered at the consecration of the Synagogue the 10 th. Nissan 5478 = 17 th. April 1818. (New-York, 1818.)

** Útleírásai következő czím alatt jelentek meg: Travels in England, France, Spain and the Barbary States in the years 1813, 14, 1815, New-York, 1819.

vette Grand Islandot, egy New-Yorkhoz és Canadához közel eső tizenhárom mértföld hosszú és öt mértföld széles szigetet. Itt találtak volna a bárhol üldözött zsidók menedéket és itt szerezték volna meg a képességet arra, hogy a szigettel szomszédos indiánusokkal, a kik — mint egy külön iratban bebizonyítottak vélte — az elveszett tíz törzs ivadékai, régi osztályrészüket ujólag elfoglalják. Erre az egész világ zsidóihoz proklamációt intézett, melyből a leglényegesebb részt itt közöljük.

A «szeretett testvérekhez» czimzett felhívását következő szavakkal kezdi:

«Én, Noa M. Mordechai, az amerikai Egyesült-Államok polgára, ezelőtt ezen államok tunisi konzulja, new-yorki fősheriff, igazságügyi tanácsos és Isten kegyelméből vezér és bíró Izraélben, az egész világ zsidóinak kinyilatkoztatom, hogy számukra egy menedékhely van előkészítve és megnyitva, a hol azt a békét, boldogságot és vigasztalást fogják megtalálni, melyet az előző századok türelmetlensége és tévedései megtagadtak tőlük, oly menedékhely ez egy szabad és hatalmas országban, a hol személyüknek, vagyonuknak és vallásos szokásaiknak a legnagyobb biztonságot ígérük, menedékhely ez oly országban, mely híres bő segélyforrásairól, a föld gazdagságáról és az éghajlat egészségéről. Tejjel-mézzel folyó ország ez, a hol Izraél szőlőtökéje és fügefája alatt békében lakhatik és a hol népünk megismerkedhetik a kormányzással és a polgáriassal, úgy hogy képesítetté válik arra, hogy ősi örökségét ismét elfoglalhassa, a melyet a kor hatalmasan hirdet.»

«Annak nevében, ki mindenkor előttünk járt, nappal felhővel, éjjel tűzoszloppal, föléesztem, megújítom és helyreállítom ismét a zsidó nemzetet és ezennel minden jámbor rabbi, elnök és előljáró, tanférfiu és minden testvérünk szívére kötöm, hogy ezen proklamációt nyilvánosan hitelesítse és hatályossá tegye. Népünk mindazon fiai, kik magas kor, szülőföldjük iránti szeretet, vagy bármely más ok folytán inkább megmaradnak azon országban, melyben laknak, maradjanak hűek azon kormányhoz, mely nekik védelmet nyújt. De elvárjuk, hogy a fiatalabbak és vállalkozóbbak kivándorlását előmozdítsák és hogy iparkodni fognak olyanokat országunkba küldeni, kik erőnket és jellemünket szorgalom, becsületesség és honszerelem által felmagasztalják.»

«Parancsolom, hogy a törökök és görögök közt folyó harcban szigorú semlegesség őriztessék meg, a mi a porta nyomasztó uralma alatt álló számos zsidóság biztonsága tekintetéből is ajánlatos.»

«Megtiltom örök időkre a zsidók között a soknejűséget, megtiltom, hogy házasság köttessék, mielőtt mindkét fél a kellő kort el nem érte volna és mielőtt az ország nyelvén írni és olvasni tudna. Az imák mindig héber nyelven tartandók, de ajánlatos, hogy alkalmi szónoklatok a zsidó vallás szellemében és az erkölcsi tanítások az ország nyelvén adassanak elő. Az egész világ minden zsidójától három ezüst sékel vagy egy spanyol tallér évi fejadó szedessék, hogy a kormány ujjászervezése, az emigránsok segélyezése, mezőgazdasági eszközök beszerzése, a családok fenntartása az első letelepedés alkalmával lehetővé legyen,

mihez önkéntes adományokkal is hozzájárulhatnak, a melyek a nemzet visszahelyezése és a zsidó nép dicsőségével egybekötött czélok elérésére fordíttatnak.»

Meghatalmazottakul, a kiknek az volt a feladatuk, hogy kivándorló társaságokat szervezzenek, a világ különböző részeiből ágenseket ajánljanak, stb. a következőket szemelte ki: a párisi főrabbit, a két londoni főrabbit — Herschelt és Mendolát — továbbá vele személyes ismeretségben álló néhány férfit Livornóból, Bordeauxból, Gibraltárból; végül Németország részére Dr. Zunz Lipótot és Gans Eduard tanárt jelölte ki, a kik őt később kulturegyletük tagjává választották meg.

Lángoló képzeletében Noa magát mint az új zsidó-állam régensét látta, melyet azon hegy szerint, a melyen az első Noa bárkája nyugalmát talált, Araratnak nevezett el. 1825 szeptember 15-én, egy nappal a zsidó újév után Buffalóban nagyszámú közönség jelenlétében Ararat alapítását ünnepélyesen proklamálták. A héber feliratos zsidó zászló lengett a levegőben. Egy zenekar nyitotta meg a menetet. Ezután következett katonaság, szabadkőművesek jelvényeikkel nagy számban. Ezután jött Noa M. Mordechai «Izraél kormányzója és birája», a mint magát nevezte, rajta birói ornátus vörös selyemből hermelinnel körítve, nyakán nehéz arany medaillonnal, utána szabadkőművesek és különféle méltóságok. Az inpozáns menet Buffalo főutcáján át a keresztény templom felé vonult, a hol katonaság volt felállítva. Midőn a templomba beléptek, a zene Makkabeusi Juda indulóját játszotta. A templom asztalán az alapítandó főváros alapköve feküdt,

rajta e fölirat: «Sema Jiszraél». A szertartás a reggeli istenitisztelettel kezdődött, melyet egy katolikus pap vezetett, ezután a prófétákból az eredeti szövegben egyes helyeket olvastak fel és zsoltárákat reczitáltak.

Noa beszédet tartott, a mely a legnagyobb amerikai ujságokban hasábokat töltött meg és a melyet a legnagyobb figyelemmel hallgattak végig.

Az amerikai lapok az új zsidóállamot örömrivalgással üdvözölték. Így szólottak: «Itt megtalálhatják a zsidók az ő Jeruzsálemüket, a nélkül hogy Titusz légióitól félniök kellene, itt felépíthetik szentélyüket, a nélkül hogy a vad katonák fáklyáitól rettegniök kellene, itt nyugodtan hajthatják le fejüket, a nélkül hogy a vakbuzgóság és üldözés kikergesse őket.»

A buffalói alapító ünnep az új állam kezdete és egyszersmind vége is volt. Az egész vállalat kalandos és keresztülvihetetlen volta minden higgadt embernél komoly aggodalmakat keltett. Nem hiányoztak a rab-bik protestálásai sem. A párisi grande rabbin, Abraham de Cologne nyilvánosan óvást emelt; Júda Jeitteles az osztrák császárság országainak zsidó lakóit óva intette a kivándorlástól és az egész tervet nevetségessé iparkodott tenni. A proklamáció semmiféle figyelemben nem részesült. Egy néhány év múlva az egész tervet elfelejtették. Csak Noa maga tért ismét vissza 20 évvel később a zsidó állam helyreállításának tervére 1845-ben, midőn erről egy monographiát irt. Tovább élt publicistikai és nyilvános tevékenységének és részvétét a zsidóktól és a zsidóságtól, melyet rajongóan szeretett, ezután sem vonta meg. A new-yorki jótékony tár-

saság elnöke volt 1842-től haláláig, mely őt 1851 márczius 22-én, 66 éves korában érte utól.

A férfiúról, kit a legnemesebb törekvések lelkesítettek, az amerikai és külföldi sajtó nagy elismeréssel emlékezett meg.

Budapest.

Dr. Kayserling M.

MAGYAR-ZSIDÓ DIALEKTUS.

Az együtt élő vagy egymással érintkező népek kölcsönös hatása első sorban nyelvükön látszik meg. Két népnek kereskedelmi érintkezése vagy akár a háborús viszony elég arra, hogy nyomot hagyjon az illető népek nyelvében; az állandó együtt élés s az ezt gyakran követő teljes egybeolvadás pedig rendesen átalakítja a nyelv egész szókészletét. Világos bizonyítékai ennek az angol nyelv francia eredetű szavai, valamint a magyar nyelvnek török és szláv elemei. Joggal kérdezhetjük tehát, hogy a Magyarország területén századok óta élő zsidóság nyelve volt-e hatással a magyarra, gazdagította-e a magyar nyelv szókészletét, vagy legalább fejlődött-e a magyar zsidóság körében az egyes magyar vidékek nyelvétől eltérő zsidó nyelv, olyan magyar-zsidó dialektus, mint a milyen a német, a lengyel, a spanyol és a perzsa zsidók körében keletkezett.

A magyar nyelv szókincsében mindenesetre találunk több oly szót, mely héber eredetű, mint pl. — hogy csak a legszokottabbakat soroljam el:

Jehova, Messiás, halleluja, hozsánna, ámen, gye-henna, éden, jubileum, kerub, szeráf, sátán, manna,

szafir, rabbi, szombat, Lázár stb. E szavak azonban nem a héber nyelvből jutottak a magyarba, hanem a latin, német vagy szláv nyelvek közvetítésével, kerültek nyelvünkbe s egész hosszú utat tettek meg, míg az eredeti nyelv szavából magyar szó lett. E szavak némelyike egy-egy darab művelődés-történetet is rejt magában. A magyarországi zsidók ajkán élő héber nyelvből, illetőleg német vagy lengyel zsidó dialektusból azonban csak alig egy-két szó jutott a magyarba; csakis ilyenek mint *kóser, tréfi, saktol* s ezek sem az irodalmi nyelv szavai. Láthatjuk tehát, hogy sem a héber nyelv, sem pedig a magyarországi zsidók idegen dialektusa a magyar nyelvre semmi hatással sem volt. A német nyelvre sokkal nagyobb hatással volt a héber nyelv. Az irodalmi nyelvbe is bejutott egy-két héber szó, a német tolvajnyelv (*kochemer loschen*) pedig legnagyobbbrészt héber eredetű szavakból alakult. Van magyarországi tolvajnyelv is, melyet nemrég ismertett Béldy Mihály a Magyar Nyelvőrben (1897. évf. 212. l.); az ott elsorolt 105 szó között azonban csak 2 héber eredetűt találtam: *plédlizni*: szökni, a német tolvajnyelvben *pleite gehen* (héber *plétó*); *tréfi*: tetten érni.

A magyarországi zsidóság nyelvének a magyarra gyakorolt hatását vizsgálva, csakis e hatásnak majdnem teljes hiányát tapasztalhattuk. Épily eredményre jutunk, ha azt keressük, vajjon fejlődött-e a magyarországi zsidóság körében külön magyar-zsidó dialektus, vagy legalább a magyar nyelvnek elzsidósodott kiejtése.

Az alföldi és a dunántúli magyarság körében, városban és falun egyaránt, elég nagy számban laknak

zsidók, a kik ma már a családi érintkezésben is nagyrészt, néha majdnem kizárólag a magyar nyelvet használják. Az ő kiejtésük teljesen a saját vidékük nyelv-járásához simul, s az első perczben megismerem magyar kiejtésén a debreczeni, a szegedi, a somogyi vagy vas-megyei zsidót. Egyiknek sincs külön magyar nyelve; sőt az ifjabb nemzedék a maga vidéke kiejtésének leg-sajátosabb árnyalatait és hanghordozását is eltanulja. A még élő öregek, kik családi körükben s egymással érintkezve német-zsidó, vagy az ország északi részén lengyel-zsidós dialektust használnak, magyarul beszélve szintén a maguk vidékének nyelvén szólalnak meg. Hol él tehát az a zsidós magyarság, melylyel adomátáraink, viczlapjaink s antisemita napilapjaink jellemzik a zsidók magyar beszédét? A zsidóságnak az a része, mely nem lakik tiszta magyar lakosság körében, s melynek anyanyelve is természetesen idegen, sok helyt valóban ilyen idegenes kiejtéssel beszél magyarul.

A mai intelligens zsidóságnak idősb része, azok a kik idegen anyanyelvvel nőttek fel s csak később könyvből tanulták meg a magyar nyelvet, szintén némi idegen izzel beszélnek magyarul. Az explosivák (*k, t, p*) hehezetes ejtése, az *o* és *ö* zártsága beszéd módjuknak legszembevetőbb sajátságai. Azonban ezekben sem látjuk a zsidó nyelv hatását, ez sem zsidó magyar kiejtés, hanem német vagy még inkább lengyel magyarság, mely a felsőmagyarországi intelligenciának megmagyarosodásával egészen el fog tűnni.

A zsidóságnak teljes megmagyarosodására valóságos szerencse, hogy köztük magyar-zsidó dialektus nem

fejlődött, mely a teljes nyelvi egybeolvadást gátolná, a kevésbé művelt vidékeken talán jó ideig meg is akadályozná. Mihelyt lerázta a magyar zsidóság az idegen anyanyelv nyügét, azonnal elfogadta anyanyelvül a magyart, oly tisztán és romlatlanul, a mint a vele együtt élő magyarság beszél. Ez az oka, hogy a magyar vidékről származó zsidó vallású írók közül többen legmagyarosabb íróink között foglalnak helyet és hogy ma már semmi sem gátolja a magyarországi zsidóságnak teljes és feltétlen beleolvadását az államfentartó magyar nemzetbe.

Budapest.

Balassa József.

A MAGYAR ZSIDÓK VISELETÉRŐL.

Fekete a levél szegélye, anyja gyászévében írta azt a császár. A befejeződött és a nemrég megkezdett uralkodás szellemének jelképes kifejezője ez irás. Koromsötét volt Mária Terézia országlása a magyar zsidók számára, akár csak az emléket őrző sáv, mely a papir széleit körülfutja és verőfényes, gyönyörűen tiszta napok virradtak rájuk fia alatt, hasonlók a májusi időhöz, a mely hó tizenharmadikán az 1781. esztendőben veté II. József e levélre azokat az erőteljes, szép betűket, melyek szavak és mondatokba ölelkezve, fenkölt szíve és értelmének tolmácsai.

József megizeni benne gróf Eszterházy Ferencz ő nagyméltóságának, a bécsi magyar cancellária elnökének, hogy a zsidók helyzetén javítani szándékozik. Különös egy tudósítás. A cancellárok eddig többnyire

ahhoz szoktak, hogy az uralkodó zsidó alattvalói sorsát nem hogy könnyíteni, hanem súlyosbítani akarja. A sok nagylelkü intézkedés eszméjével tele szántott, az országos levéltárban levő irat vége felé a császár azt kívánja, érdemes a saját szavait idézni: «Übrigens sind auch alle jene demüthigende und den Geist wiederschlagende Zwangs-Gesetze, die den Juden einen Unterschied der Kleidung und Tracht oder besondere äusserliche Zeichen anflehen, zu beseitigen». Vagyis követeli, hogy a zsidókat ne szorítsák többé arra, hogy megkülönböztető öltönyt vagy jeleket viseljenek.

Az udvari cancellária nemsokára értesíti a helytartótanácsot, hogy adjon véleményt, mint lehetne a felség akaratát a magyar viszonyokhoz idomítva megvalósítani. Pozsonyban, itt székelt a helytartóság, késtek a válaszszal, hisz zsidókról volt szó, kiket eddig nem kényeztettek el azzal, hogy ügyüket gyorsan elvégezték volna. A tradicziót most is megóvták. A császár jó két hónap múlva megsürgeti a dolgot Brüsszelből, de miután felszólítására hallgatás volt a felelet, újra ráparancsoltat a helytartóságra, hogy ne vesztegeljen. A helytartótanács épp négy hó elteltével, szeptember 13-án küldi fel jelentését, melyben azt tartja, hogy üdvös a császár terve, de ennek életbe léptetése előtt a zsidók állapotáról információkat kellene szerezni a törvényhatóságoktól.

Még mielőtt beérkeztek a vármegyék és a szabad kir. városok tudósításai, Eszterházy közli a császárral: Übrigens kann ich nicht umhin hier orts allerunterthänigst zu erinnern, dass die Juden im Königreich Ungarn von Exarendirung der Grundstücke nicht

ausgeschlossen sind, *dass selbe allda keine demüthigende Zeichen zu tragen angehalten werden*». A cancellár állítását igazolták a törvényhatóságok, melyek kiemelték, hogy hazánkban törvény, szokás, gyakorlat nem hárit a zsidókra különleges jeleket.

József akarata az udvari cancellária és a magyar helytartótanács műhelyében feldolgozva, kibővítve, módosítva 1793. márczius 31-én közöltetett a törvényhatóságokkal. A terjedelmes rendelet bennünket érdeklő 13. pontja magyarul így hangzik:

«Végül mindazon megkülönböztető jelek, melyek a zsidó nemzet embereit a többiektől elválaszták, ezután szünjenek meg, és nemcsak a kard hordása engedélyéthatározta előfelsege, hanem ezenkívül annak kihirdetését is, hogy a szakállt és vallásuk egyéb használatban levő külső jeleit tegyék le».

A császárt a cancellár, a helytartóságot pedig a törvényhatóságok úgy értesítették, hogy a magyar zsidók nem hordanak megkülönböztető jeleket és ime a rendelet mégis arról emlékezik meg, hogy azok a jelek, melyek a zsidó és keresztény közti tagoltságot szemléltetik, távolíttassanak el a zsidók szakállával és egynémely vallásbeli külsőségeikkel együtt. A megalázó zsidó süvegre és zsidó foltra, a középkor eme találmányaira a rendelet nem gondolhatott, mert már nem léteztek. A XVII. és XVIII. századból való rajzokon előforduló magyar zsidók fején már nem találjuk a hegyes süveget, hanem a jezsuita kalapot; a folt-gyűrűt a szem nem fedezheti fel ruhájokon. Dr. Pollák Miksának az a véleménye ugyan (IMIT Évkönyv, 1896. 252—264.), hogy I. Ferdinánd 1551-ben Magyarország be nem

hódolt részein újra felelevenítette a zsidó foltot, ez ellen azonban maga az általa közölt, de különben Buchholtznál már régebben megjelent okmány szól, mely nem említi, hogy Ferdinánd rendelete Magyarországra is kiterjed, ellenkezőleg pontosan kijelöli a területet, Ausztriát, melynek zsidói számára a király ez intézkedést szánta. Nálunk alighogy vége volt a középkornak, egy-két évtizeddel utána, a sárga folt is elhordta magát a csucsos kalappal együtt, azóta se került vissza.

A süveg, a folt bejutott a lomtárba, de fenmaradt egy már megkülönböztető ruhadarab, mely «köntös» néven fordul elő írásainkban. Ez a köntös degenerált utóda volt a középkori köpönyegnek, melyet egyházi zsinatok, városi határozatok akasztottak a zsidó nyakába. A középkorban szigoruan meghagyták a zsidóknak, hogy zsidó-köpönyegük milyen színű legyen. Budán például a vöröst kívánták. Idővel a köntös a szelidített középkori zsidó köpeny, színét hagyta, vagyis a városok nem követelték többé a köntöstől, hogy határozott szint valljon, nem törődtek azzal, hogy milyen a színe, csak azt kívánták, hogy köntös legyen, hosszú, térden alul bokáig érő.

Hogy a köntös hazánkban még a XVII., sőt a múlt században is a zsidók megkülönböztetésére szolgált, ennek bizonyítására példák állanak rendelkezésünkre. Bethlen Gábor fejedelem az erdélyországi zsidók számára adott kiváltságlevelében megszabja: «keresztény ruhát ne viseljenek, nehogy bántalmaztassanak». Az 1650. márczius 20. országgyűlés törvényeinek XXVII. cikkelye elrendeli, «mind zsidó, mind görög tartson neme szerént köntöst; ha ki pedig magyar katona kön-

töst viselne, legyen kétszáz forint büntetések». Gyulafehérvár még 1741-ben is kihirdeti, «hogy magyarok köntösökben járjanak, a város communi ex voto meg nem engedi, hanem járjanak a maguk nemzetségi zsidó köntösükben».

Levéltáraink mult századbeli okmányai, jegyzőkönyvei gyakran közölnek zsidókról némely leírásokat, a melyek közt a zsidó süveg, a sárga folt soha nem fordul elő, de előfordul igenis a köntös, melyről manapság azt mondjuk: kaftán.

A császár úgy kívánta, hogy a zsidó, kinek sorsán javítani akart, úgy járjon, mint bármely polgár, nem kell köntösbe bujnia, magára ölthet magyar vagy német ruhát, sőt még kardot is köthet a derekára. A helytartóság csak a zsidó honoratiórok számára ajánlotta a kardhordást, a császár azonban 1783. február 7-én kelt jóváhagyásában a helytartóság «et honoratiores Judæorum etiam gladio cingi queant» mondatában a «honoratiores» szót kitörölte.

József engedményt tett a zsidóknak ruházatukra nézve, de viszont tőlük is megkövetelte, hogy európaiasan járjanak, vágassák le szakállukat, dobják le magukról a pájeszt és a czidáklit. Hogy e két utóbbit érti a császár, mikor azt óhajtja «vallásuk egyéb használatban levő külső jeleit tegyék le», kitűnik a helytartóságnak a cancelláriához felterjesztett jegyzőkönyvéből, mely kimondja rájuk a censeo-t, még pedig e szavakkal: «apud Judaicos pueros usitata eorum religionis signa e vestibus undique dependentia, peculiaris item Capillity gestandi ratio, et alia hujus generis distinctiva e medio tollantur».

A magyar zsidók nagy köszönettel vették a császár rendeletét, meg voltak vele elégedve, az utolsó pontot kivéve. Hogy szakállukat le kell nyírni, nagy rémületbe ejté őket. Néhány hét múlva a Keresztury ágens által szerkesztett és beadott folyamodványok, (Országos levéltár, Cancelláriai folyamodványok, 1783, 3902. szám) már a császárnál volt, kitől azt könyörögték, hagyja meg szakállukat. A zsidókat, eltekintve attól, hogy a szakállvételben vallásellenes cselekedetet láttak, még az a körülmény is ösztökélte, hogy a császár akaratát megmásítsák, mert a néppajkosságból erőszakosan tisztította meg állukat a szőrtől. E folyamodvány így hangzik :

Euere Majestät!

Euere Kais. Königl. Apostl. Maiestät, welche Allerhöchst dero glorreiche Regierung durch so weise, und beispielvolle Maasregeln zum Muster künftiger Zeiten machen, geruhen Allerhöchst dessen gnadenvolle Aufmerksamkeit und Menschenliebe, besonders auf das Wohl Ihrer sämmentlichen Unterthanen, und unter diesen auch auf die niedrigsten derselben, die getreue Judenschaft allergnädigst zu richten. Die so überaus heilsame, und günstige Toleranz, welche uns vermög der damit verbundenen Freyheit so vielen anderen, unter Euerer Majestät sanften, und Segenvollen Zepter unterworfenen Nationen gleich machet, ist ein redender Beweis unserer so glücklichen Lage. Welchen Dank sine wir nicht bei solcher, einer so wohlthätigen Kaiserlichen Gnade und Huld schuldig, da uns der bishero versperte Weg geöffnet wird, unsere Jugend, ohne mindesten Abbruch unserer Religion, in allen Wissenschaften unterrichten, den Verstand aufklären, den Willen besseren, und sie einstens zu nützlichen Bürgern und Unterthanen bilden zu können. Ewig sollen unsere Gemüther diese Freude mit

äussersten Dank empfinden; und unser immerwährendes Gebeth, für das ununterbrochene Wohl so gerechten, so erhabenen Monarchen, und zugleich Menschen-Freundes, soll von Nachkömmlinge zu Nachkömmlinge fortgepflanzt werden. Unsere immerwährende Bestrebung wird aber allezeit, so viel unsere Kräfte zulassen werden, dahin gehen, dass diese Allerhöchsten zum Nutzen einer zwar armen, doch immer getreuen Nation abzielende Absichten durch unseres allgemeines Mitwirken, durch bestmögliche Einführung der Normal-Schulen, und andere unseren Kräften angemessenen Veranstaltungen das erhahene Ziel erreichen mögen.

Eines aber ist, Allergnädigste Herr, und Landes Vater, so uns von dieser Freude in die äusserste Bestürzung versetzt: dass nemlich wir, zufolge dieser Allerhöchsten, uns von einer Seite so günstigen Kaiserlichen Resolution, zugleich gehalten sein sollen, unsere Bärte abzulegen. Gänzlich würde uns der, bis auf das innerste-dringende Schmerz mitreissen, wenn uns nicht diese Zuversichtsvolle allerunterthänigste Hoffnung aufrichtete, dass Euere Majestät Höchstdessen hohes Absehen gar nicht dahin gerichtet ist, dass ein Zwang in denen Religions Gebrauchen geschehe, uns auch hierin falls gnädig seyn werden, dass wir nicht einen solchen Zwang ausgesetzt, und den Bart abzulegen bemüssiget seyn sollen. Denn schon erfahren wir, und noch mehr haben wir von dem Muthwillen, besonders des Pöbels, auf dem Lande so wohl, als auch in anderen Öertern nicht ohne Grund zu befürchten.

Und eben deswegen ist der Kummer und Kränkung bei uns allgemein, und die Furcht so gross, dass sich schon fast niemand, zumalen die älteren im Lande zu reisen getrauen, um nicht der Gefahr ausgesetzt zu sein, von dem Pöbel, welcher sich besonders über die armen Juden gar bald Freiheiten anmasset, gemisshandelt, und so dann nach

und nach in mehreren Theilen unserer Religion gekränket zu werden. Wir sehen uns also bemüssiget Euere Majestät um so viel demüthiger um die fernere Zulassung des Barts, dessen Ablegung allen höchst schmerzlich fiele, fussfällig zu bitten; je mehr wir allerunterthänigst überzeugt sind, dass Euerer Majestät hoher Sinn und Absehen ohne hin, gleich denen übrigen Kaiserl. Königlichen Erbländern auf keinen diesfälligen Zwang gerichtet ist; und wir vertrösten uns der gnädigen Willfährung dieser allerunterthänigsten Bitte, mit jener zuversichtlichen Unterthänigkeit, mit welcher wir unter unermüdeten Seufzen ersterben

Die sämmtliche Judenschaft
des Königreichs Ungarn

Sig. Wien den 22ten April
783

A császár gyorsan végzett kérelmükkel. Két nap mulva, április 24-én már visszavonta azt az intézkedését, hogy a zsidók lemessék szakállukat, miről a helytartóság április 28-án, 3800. szám alatt értesíti a törvényhatóságokat.

Keszthely.

Dr. Büchler Sándor.

A PROZELITÁK BEFOGADÁSA A ZSIDÓSÁGBAN.

A magyar szabadelvű és humánus egyházpolitikai törvényhozás által egyenjogúsított honi Izraélre a már évszázadok előtt a talmudban és a későbbi vallási kódexekben megállapított áttérési szabályzat (hilchóth

gérím) hazánkban is aktualitást nyert. Ezért azt vélem, némileg általános közérdeknek felelek meg, a mikor annak legfontosabb és legjellemzőbb részét magyar nyelven közzé teszem. Minthogy pedig valamely törvénynek helyes megítélése és objektív méltatása mindig azon szellemnek világos megismerésétől függ, a melyből annak szükségképen ki kellett fejlődnie és a melytől az a gyakorlati népéletben megszentetését nyerte: azért bevezetésül előbb ama sajátos vallási szellemről akarok elmélkedni, a mely a zsidó vallásnak a prozeliták befogadására vonatkozó szabályzatát — mondhatom: a zsidóság dicsőségére — megalkotta.

Némely népszellemnek kulturtörténetében találunk egy-egy oly jelenséggel is, a mely az elmélkedő historikus előtt első tekintetre valóságos lélektani rejtélynek látszik; mivelhogy a következetesen gondolkozó logika szerint valami más, az előttünk levő jelenséggel homlokegyenest ellentétes ténynek kellett volna abból a vezéreszméből erednie, a mely az illető népszellem fölött, mint minden irányú működésének főmozgatója, tökéletesen uralkodik.

Ilyen nép-pszichológiai rejtvény az ókori Izraélnek kulturtörténetében is az a jól ismert tény, hogy annak géniusa — noha ez a zsidó népszellem arra lett hivatva, hogy szembeállva az egész bálványimádó emberiséggel, a monotheismusnak minden más istenséget türelmetlenül és féltékenyen megvető hitvallomását hirdesse — még akkor sem ragadtatta magát a vágyakozásra, hogy a maga egyistenségének eszméjeért a meghódított pogány nemzetek körében fegyveres, vagy

csak rábeszélő propagandát is csináljon, a mikor Dávidnak és Salamonnak diadalmas uralkodása alatt Izraélnek állami hatalma a legnagyobb volt. A penta-teuchusnak az a törvénye, a mely a legyőzött nemzettekkel való bánásmódot szabályozza és a mely — őszintén bevallva — a megnevezett hét kanaáni néptörzsre vonatkozólag a zsarnoki vérengzésig kegyetlen volt: szóval sem követeli azt, hogy az uralomra emelkedett Izraélnek világi és papi hatalma a monotheismusnak elfogadására is kényszerítse a legyőzötteket. Sőt ellenkezőleg; a törvény épen azt parancsolja, hogy az ú. n. gér-thóság, a (nem a hét törzsből való) letelepült idegen, a ki «a hét nóachi erkölcstörvény» szerint él, teljes vallásszabadsága mellett polgári jogegyenlőségben is részesüljön. (V. M. 20₁₀—18.)

A próféta, az erkölcsösségtől elválaszthatatlan tiszta monotheismusnak ez az őrszelleme, Izraélnek ez a megtestesült vallási lelkiismerete, a mely saját népe kebelében oly kiméletlenséggel ostromozta a bálványimádást és a mi azzal együtt járt: a jogtalanságot és fajtalanságot, kizárólag csak azon hitreménynek adott kifejezést, hogy egykoron — tán csak évezredek múltán — nem egyedül Izraél sarjai, hanem a földnek különféle népei is a legszigorúbb erkölcsi életet követelő igaz egyistenségnek eszméjétől lesznek áthatva; ámde arról, hogy maga a monotheismusnak hordozója, a már valláserkölcseileg tökéletesen megtisztult Izraél mint állami hatalmasság, arra is törekedjék, hogy ezen hitremény a legyőzött nemzetek körében mennél hamarabb megvalósuljon, egyetlenegy próféta sem beszél. A próféta szerint magától kell bekövetkeznie a vál-

tozásnak, hogy az emberek mind lassankint, egyedül a szellemek felvilágosulása és a kedélyek megtisztulása által, benső erkölcsi kényszerűségből, ismerjék el a monotheismusnak nevelő és nemesítő eszméjét — úgy hogy ők maguk emeljék világvallássá azt a vallást, a mely iránt legelőször csupán Izraélnek népgéniusa tanusított fogékonyságot. A tolerantiának ama modern, de még mindig nem követett jelszavát, hogy «minden ember saját hitformája szerint üdvözüljön», Mikha próféta már évezredek előtt hirdette a szózatban: «valóban a népek mind hadd járjanak a maguk istenének nevében, mi pedig járjunk mindörökké Adónajnak, a mi istenünknek a nevében» (45).

A talmud, a mely az ő elveit és rendeleteit a szent-irásból vezeti le, a próféta ezen vallási türelmességének továbbfejlesztésében eljut odáig, hogy a zsidó vallásra való áttérítést egyenest megtiltja; sőt a maga szántából való áttérést is csak kivételesen, szinte szigorú föltételek alapján, engedi meg. Oly korszakban például, a minő Dávidé és Salamoné volt — a talmud szerint — a zsidó hatóságnak egyáltalában vissza kellett utasítania mindazokat, a kik a zsidó vallásra óhajtottak áttérni: mert a hatalmasságnak idejében könnyen feltolúl a gyanú, hogy az áttérésre jelentkezőket nem a vallási meggyőződés, hanem vagy az uralkodó tekintély előli félelem, vagy a társadalmi jólét, tehát az önérdek, indítja e lépésre; azonban az üldözéseknek és elnyomásnak nyomorúságos korszakaiban sem szabad megkönnyíteni az áttérést — és csak akkor, ha a hatóság meggyőző bizonyítékot szerzett magának arról, hogy az áttérést óhajtó csakugyan a zsidóságnak igaz-

ságaitól van áthatva és ezeknek áldozatkészséggel és lemondással akar is, tud is meghódolni: van megengedve, hogy az illető mint «becsületes prozelita» (gércezédék) fölvétessék a zsidóságba (Jebámóth 47a. 48b. 76a. Kiddúsin 70b).

A zsidó kulturtörténetnek különféle korszakaiból való mindez írás- és szóbeli hagyományok tehát azt bizonyítják, hogy épen a népgénius, a mely az egész emberiség jövő világvallásának alapeszméjét, a monotheismusnak hitgondolatát, legelsőnek fogta fel és azt a maga tökéletességében megőrizte, sohsem buzgólkodott e hitgondolatnak a pogány világban való elterjesztésén — holott a monotheismus, exclusivitásra hajló természeténél fogva, szükségképen a leghevesebb és legtürelmetlenebb ellengondolata a polytheismusnak, a melynek elfojtására a monotheismus a támadott vallás hiveinek vagy erőszakos megtérítésével vagy azoknak teljes kiirtásával is tör. Különös történeti tanúsága e tételnek a zsidó monotheismusnak ama két leányvallása, a kereszténység és iszlám, a melyeknek hiveit az egyistenség eszméje azzal a vakbuzgó, mondhatni, ösztönszerű törekvéssel tölté el, hogy nekik azt a valláseszmét még a legvérengzőbb vallásháború által is uralkodó világeszmévé kellett tenniök. A kereszténység ugyan, mint a «szeretet vallása», ez által ellentétbe jutott sajátos lényegével; ám ez ellentét — a mint a német vallásfilozofus, Oelsner, az ő «Der Gott des XIX. Jahrhunderts» című művében elmésen megjegyzi — mégis csak látszólagos: mert a világhódításra ösztönző monotheismus, a mikor a legszigorúbb erkölcsöt és felebaráti szeretetet követelő tanának a békés nevelés

révén a nyers tömegekben nem tudott érvényt szerezni, vérengző fegyveres propaganda által is rákényszerítette azokat. «A *jövendő* nemzedékek iránti szeretet volt az, a mi a jelennel szemben a legtúlságosabb szigorúságra serkenté a kereszténységet.» A zsidóság ellenben, állítja továbbá Oelsner, csakis a zsidó nemzetet vette tulajdonképeni világlátásul: ezért aztán nem birt világtérítési vágyakozással, csupán a törekvéssel, hogy a kiválasztott népet az egyetlenegy isten akaratának szolgáljává nevelje; valódi gondviselészerű vonásnak tekintendő az emberiség történetében azon tény, hogy az ókori zsidók, az emberiség vallási alapelveinek megőrzői, nem lettek megragadva a vágytól, hogy vallási eszméik érdekében propagandát csináljanak, a mi a kereszténységet és iszlámot oly véres térítésre ösztönözte: hiszen a zsidóknak csekély serege vallásbáborúban teljesen megsemmisítette volna önmagát, mielőtt még a pogányoknak óriási tömege képes lett volna a maguk érzéki vallásköltészetének vad, elkábitó virágzatait a tíz erkölcsparancsolatnak hideg, észszerű követelésével fölcserélni.

A zsidóságra vonatkozó e megjegyzés mindenestre ép oly bölcs, a milyen igaz; azonban a lélektani rejtvény, hogy a monotheismusnak egyetemleges, a más isteneket féltékenyen, sőt vakbuzgósággal tagadó eszméje miatt nem ösztönözte az ő legelső hirdetőit is, a monotheismusnak klasszikus népét, a gyakorlati térítésre — ez által még nem nyert megoldást. Mert ha, a mint igaz, a monotheismusnak megvan az a természet-szerű hatása, hogy annak hivei föltétlenül a polytheismus kiirtására kell hogy törekedjenek, akkor egy sok-

kal hatalmasabb ellensúlyozó eszmét kell keresnünk az ókori Izraél népszellemében, mely a monotheismusnak ezt a gyakorlati hatását tőle teljesen elháríthatta.

Szerény véleményem szerint ez az ellensúlyozó erkölcsi erő egy másik olyan eszme volt, a melyet a tóra ép oly mélyen oltott belé a zsidó néplélekbe, mint azt a térítési buzgalmat keltő és ápoló, merőszellemű egyistenség hitvallását. És ez az eszme: az ókori Izraélnek az összes népek közül történt isteni kiválasztottsága, kifejezve az ígéletben: «ha hallgatni fogtok szavamra és meg fogjátok őrizni szövetségemet, úgy ti lesztek az én tulajdonom az összes népek közül, mert enyém az egész föld». Ez az isteni ígélet ama büszke és szintén féltékeny öntudatot ébreszté a zsidó nép-génibusban, hogy az isteni gondviselés épen az ő vallásos fogékonyságáért kizárólag Izraél népét választotta ki a monotheismus valláserkölcsi tanainak hordozójául, a miért is a tóra az ő törvényeit és rendeleteit egyedül «Izraél fiaihoz» intézte, és azoknak hűséges teljesítésétől tette függővé a «szegulla», az «isteni tulajdonnak» kitüntető jellegét; és ha majdan az isteni gondviselés azt akarja, hogy a földnek többi nemzetei is kövessék a monotheismus vallását, majd maga fogja az ő mindenhatóságában megáldani szellemüket és szívüket e tiszta istenfelfogás iránti fogékonysággal, hiszen «ővé az egész föld» — Izraél pedig csak a példaadó «papi ország és szent nemzet» legyen (II. M. 19⁵. 6). Csakis a választottságnak és az isteni tulajdonul való létezésnek ez a hite, a melynek Izraélt szükségképen sajátos vallási nép-egyéniséggé kellett formálnia, magyarázhatja

meg azt az említettük nép-psychologiai rejtvényt, hogy a monotheismus miért épen Izraélt nem tüzelte fel a fegyveres propagandára akár Józsua, akár Dávid alatt; vagy hogy a későbbi időkben miért nem próbálta meg békés úton, rábeszéléssel, vallásának terjesztését. Ez a hit, ez a vallásilag individualizáló erő, nemcsak hogy elfojtotta Izraélben a monotheismusnak térítési ösztönét, hanem arra is rávezette, hogy oly szivósan ragaszkodjék az ő vallási kiváltságához, hogy egyedül ő maradjon annak részese.

Megengedem ugyan, hogy a választottságnak ilyen önző felfogása, mint minden önző gondolat, nem erény, sőt a humanitásnak szempontjából majdnem bűn is — mégis igazi világtörténeti erénynyé válik annak legfanatikusabb túlhajtása is akkor, a mikor az a monotheismusnak azt a hatását fojtja el a nép lelkében, a mely, hogy érvényesüljön, az embermészárlástól sem riadt vissza.

Hogyha, a mint áll is, gondviselészerű vonásról tanúskodik az a történeti tény, hogy az ókori Izraél sohasem viselt térítési vallásháborút: én ezt az isteni providenciát sokkal inkább abban látom, hogy bölcsessége egyazon népgéniusban a monotheismusnak kiméretlenül kifelé törekvő szellemét ellensúlyozta a vallási kiválasztottságnak, bár önző, de az emberi társadalomra semmiképen sem veszélyes — legfőlebb vallóira hátrányos — hite által. Ezért nézte az ókori Izraél büszke közönyösséggel a nemzeteknek bálványimádását és ezért kerülte ki szerencsésen, a mikor országot hódított magának, a bűnök bűnét, a mely az emberiségnek isten képére alkotott géniusát a legmélyebben sérti

és megfertőzteti: az ad majorem Dei gloriam, az erkölcs és vallás nevében való embergyilkolást.

Így maradhatott fenn Izraél mint a jövőendő világ-vallás őrizője, de egyúttal mint a példaadó «papi ország és szent nép» is, mivelhogy vallása nevében vért nem ontott, vallása érdekében lelkekre nem vadászott. Csakis az ilyen vallási szellem alkothatta meg a következő áttérési szabályzatot:

A ki a zsidó vallásra szándékozik áttérni, annak három vallástudósból álló kollégium (béth-din) előtt kell jelentkeznie.

A jelentkezés után mindenekelőtt kötelessége a kollégiumnak, hogy szigorúan fürkészszen az okok után, a melyek a máshitút e lépésre birják — vajjon nem működnek-e abban közre vagyoni érdekek, az élet kényelmessége, megfélemlítés, férfiúnál egy zsidó nő iránti szerelem, vagy nőnél, hogy nem vetette-e szemét zsidó férfiúra. És csak akkor, ha a kollégium meggyőződést szerzett arról, hogy e gátló körülményeknek egyike sem forog fenn, lehet a jelentkezővel szóba állani. Fölvétele előtt meg kell okolnia, mi vezeti őt vallásának fölcserelésére. Ha azt a béth-din elfogadhatónak találta, figyelmeztetnie kell őt lépésének súlyos következményeire, a zsidóságnak sajátos helyzete és nagy igényeket támasztó szelleme szempontjából: ráutalva a zsidóságnak számbeli gyöngeségére, az előítélet és gyűlölség ellen való szüntelen küzdelmére, valamint a tóra czerimoniális törvényeinek nagy áldozatokat és lemondást igénylő teljesítésére, minden lehe-

tőt el kell követnie, hogy lépésétől visszariaszsa: figyelmezteti azt az e törvények megszegéseért kijáró testi-lelki bűnhődésre. Ha ennek ellenére is kitart szándéka mellett, próbálja meg a kollégium őt eddigi vallásában való megmaradásra bírni azzal a megjegyzéssel, hogy mint erkölcsös ember (chászid ummóth háólám) ügyis részese lehet a túlvilági üdvösségnek. Az ilyen elriasztási kísérlet még két ízben ismétlődik, és a más-vallású csak akkor fogadható be, ha az utolsó fázis után is kinyilatkoztatja, hogy meggyőződésből, a zsidóságnak szeretetéből és szabad akaratból kívánja befogadását.

Ugyan e szellem hatja át a kiskorúnak áttérésére vonatkozó szabályzatot, a mely a szülők vagy a hatóság által áttérített gyermek számára fentartja a jogot, hogy nagykorúvá váltaival *semmisnek* jelentheti ki az áttérés aktusát, minthogy az akkor nem az ő szabad elhatározásából folyt.

Így kodifikálja az áttérés szabályzatát a talmud és a Sulchan Árukh (Jóre Déa, H. gérim 268).

Arad.

Dr. Rosenberg Sándor.

A SALLE JUDAÏQUEBAN.

Párisi emlék.

Tündérváros lénye, ragyogó pompája,
Szívet remegtető az emlék is rája ;
Szőke Szajna mellé visszaszáll a lelkem,
Boulevardok varázsán édes elmerengnem,
Tündérragyogáson, melynek nincsen mása,
Melynek megejt fénye, búve, káprázása.

S mint szálló napsugár késő alkonyatban :
Lelkemből a kép is elszáll lassan, lassan ;
Köddé lesz a város elbűvölő képe
S a Louvre világa tűnik ím' élémbe.
Ó világ emléki megihletik elmém,
Két ragyogó világ a római s hellén ;
Sphinxei, csodái mesés Egyiptomnak
Elmúló nagyságról borongásba vonnak ;
S ím egy másik világ — csak egy kicsi terme —
Emlékeztető az én árva népemre.
Száz kis semmis emlék, mely szívemet vonzza :
Ez Dávid sirjáról, az a templom romja ;
Márványoszlop, ámde elég, hogy a lelkem
Belőle egész templomot emeljen,
Fényeset, ragyogót, Czion csodás ékét,
Egész Izraélnek díszét, büszkeségét . . .

S hogy elmerül lelkem e fényes világon,
Azt az ősz aggastyánt ottan alig látom,
Aki áhitattal, megroskadó térddel
A szent emlékek közt megihletve lépdél.

Mint a bibliának élő szent alakja,
Egész lényét ihlet, hit, jámborság lakja;
Fönség a homlokán, tiszteletet kérő,
A melyet nem alkot művész szobrász-véső.

„Kicsoda ez az agg?” a teremőrt kérdem.
«Évek óta uram a napos vendégem,
Órahosszat itt jár s csak nézi, elnézi,
Nagyon vonhatják őt e terem emléki.»

Éppen ekkor jó ki; roskatag a térde,
Ám szeme megragyog túlvilági fénybe',
Megihletve lelkét dicső kor emléke,
Homlokán Izraél régi büszkesége....

Budapest.

Róna Béla.

A HÉBER-MAGYAR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET.

«Gyenge koromtól meg nem foghatám, hogy az a dicső Magyar Nemzet, melly majd Konstantinápolynál, majd Hamburgnál, majd Páris előtt, majd Marseillynál szegze ki győzedelem zászlaját; mellyet majd a Német, majd a Görög, majd az Olasz, majd a Frantzia Fejedelmek hívának meg frigyeseiknek, Árpáddal hullott volna le a Magyar boldog Földre a magos Egekből. Ha erősektől születnek a test és lélek természeti rendszabásai szerént az erősek, a nagy tetteket végbevívő unokáknak nem lehetett pásztoroktól, halászoktól s holmi gubás emberektől eredniek.» Így ír az 1825-ben megjelent *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebbe történeteiből* című munka szerzője Horvát István, ki a magyar őstörténet felderítésére irányuló törekvésében igyekszik a legkomolyabban bizonyítani azt, hogy a magyarok a dicső Parthusoknak egyenes utódai, hogy Hannibál magyar vitéz volt s hogy magyar város volt még Jeruzsálem is.

Nemzeti sovinizmusz vezette Horvát Istvánt «délibábos nyelvészete»-nek legképtelenebb következtetéseire, csakhogy rábizonyíthassa a görög és római történetíróknál, de főleg a szentírásban említett nemzetekre és alkotásokra a magyar hősiességet, a magyar művelt-

séget s kimutathassa mindazoknak «régi Magyar Szitya eredetét.» «Pözsög a Szt. Irás mindenfelé a régi Magyar Nevektől és régi Magyar Irásmódtól. Ti éjjel-nappal Szent Irást olvasó Rokonim! hogyan nem vevétek ezeket észre a sok század alatt!» (19. l.) Dehogy nem vevétek észre! Horvát István, kinek «édes foglalatosságává leve mohón hallgatni a Nagy Révai leczkéit» (2. l.), eleget hallhatta mesterétől, hogy közel három évszázadon át, Erdősi Sylvester Jánostól kezdve egészen Verseggy Ferenczig nem volt magyar nyelvész, vagy nyelvtanító, ki kisebb-nagyobb mértékben ne feszegette volna a héber és magyar nyelv hasonlóságát. De ha Sajnovics fölfedezése óta «a nemzeti hiúság berzenkedett a *lapos* és *finnyás* atyafiság ellen»* s ha még «Révai hazafisága is röstelte a halszagú rokonságot a lappnyelvvel»,** úgy hazánknak a reformáció szülte nagy tudósai elég tisztelettel viseltettek a szentírás nyelve iránt, olyannyira, hogy esetleges nyúlbörkaczagányatyafiságot sem röstelve vetekedtek egymással a héber s magyar nyelv hasonlóságának kimutatásában. Persze a tudósok, kik a reformáció óta három évszázadon keresztül nyelvészettel foglalkoztak, legtöbbször papok voltak, kik meg nem rendíthető igazság gyanánt tekintvén a szentírás elbeszéléseit, nem kételkedtek az egy közös emberi ősnyelv tanában, nem is bolygatták az emberiségnek egy emberpártól való leszármazását, nem sokat törődtek a különböző népek eredetének kérdésével, természetesen tudták a héber ősnyelv létezését,

* Simonyi a Beöthy-féle Irodalomtörténetben II. k. 24. l.

** Bánóczi, Révai Miklós élete s munkái 266. l.

mely a bábeli nyelvzavarodás alkalmával szülőanyja volt az összes nyelveknek. Ezen a szentirásból levont elméleten túl nem lépett hazánk három évszázadának nyelvészei közül senki annyira, hogy a nyelvhasznólóságból következtetést vont volna a nép, vagy a nyelv eredetére. Egy ősnyelvből váltak ki a népek, melyek szétszóródásuk utáni lakóhelyeiknek megfelelően osztatnak fel napkeleti és napnyugati népekre, mely osztályozáson belül álló népek nyelvileg is közelebb állanak egymáshoz. A zsidó s a magyar nép, mindketten napkeleti népek lévén, jobban megőrizték a napkeleti ősnyelvnek, a hébernek szellemét, nyelvi szabályait s szókincsét, mint a napnyugati vidékekre vetődött népek. Egyedül az képezte a magyar nyelvészek összehasonlításának góczpontját, hogy mennyire őrizte meg a magyar nyelv a napkeleti ősnyelv jellegét, de föl sem vetették azt a kérdést, vajon a magyar nép a nyelvi egyezés mellett minő atyafiságban van a zsidó néppel, mely fentartotta az ősi nyelvet. A héber-magyar nyelvösszehasonlítás utolsó s legmerészebb képviselője Horvát István volt az egyedüli, ki a nyelvhasznólóság kérdésébe belekeverte a népek eredetének kérdését avval a törekvésével, hogy ha már megvan a nyelvi hasonlóság, úgy abból csak a magyar nagyobb dicsőségére lehet következtetést vonni. Horvát István vélekedése szerint Kanaán hét ősnemzetsége nem volt egyéb, mint a hét magyar törzs; «Gergesæus—Magyar, Chanaæus—Kún, Hammorraæus—Jász, Jebusæus—Usus, Kethæus—Palótz, Hevæus—Lófejű és Perezæus—Vál törzsek közösen Pelagus—Philistæus—Pártus nevet viseltek» (12. l.). «Ezekhez jött Ábrahám, kinek Agár nevű

fia Jászszá lett, minthogy megkedvelte a nyíl forgatást, s a ki elvette feleségül a Pártus királyi vérből származó Keturát»* (14. l.). «A Sidók igen hajlának a Pártus szokásokra, örömet elvevék a Szitya szüzeket, sőt ezeknek kedvökért a Szitya nyelv udvariság nyelve is volt. Hát még akkor, midőn adozója volt a Sidó Nép a Pártus Népek, mint folyhatott a dolog! Ami a Magyar Nyelvben egyez a Sidóval, azt innen kell megfejtteni. Tőlünk tsúszott által inkább a Sidó Nyelvbe a Magyarság, nem pedig a Sidóból a Magyarságba a meg egyezés» (18. l.).

E kis mutatóványból is láthatni már, hogy minő kép telenségekhez vezette Horvátot az a törekvés, hogy a nyelvhasonlóságot használja fel a történet felderítésére. Igaza van Marczali Henriknek,* hogy a nyelv nem tartozik az eredethez s hogy a nyelvész ne akarjon történetíró is lenni; mert ha Vámbéry Ármin és Kuún Géza gróf nyelvészeti alapon török eredetűnek tartják a magyart, Hunfalvy Pál és Munkácsi Bernát pedig szintén nyelvészeti alapon finn vagy vogul ivadéknak, úgy Horvát Istvánnál is csak bámulnunk lehet azt a rendkívüli tudományos apparátust, melylyel ugyancsak nyelvészeti alapon nemcsak görögökre, rómaiakra és zsidókra, de akár a mennybéli angyalokra is rásütné a magyar eredetet. Bár arra nézve, hogy irodalomtörténetünk három évszázadának nyelvtudósai, kik a magyar és héber nyelv hasonlóságát nemcsak egyes ré-

* A szives olvasó hasonlítsa össze Horvátnak ezt a meséjét Mózes I. k. XXI. f. 1—21. verseivel.

** Budapesti Szemle 1895. évf. márcziusi füzet,

szeknél említik, hanem egész rendszerbe öntötték, át voltak-e hatva attól a tudattól, hogy a nyelv s az eredet két különböző kérdés, arra nézve nem szolgálhatunk ugyan biztos adatokkal, de annyi tény, hogy a legrosszabb esetet tételezve is fel, mely szerint a szentírás adta származtatás állt előttük tudományos igazság gyanánt, csak dicsérőleg említhető fel az a körülmény, hogy mindegyik nyelvtudós megelégedett a nyelvi hasonlóság, sőt egyes esetekben — mint majd ráutalunk — az azonosság egyszerű konstatálásával, a nélkül, hogy csak avval a kérdéssel is foglalkoznának, hogy melyik nyelv volt hatással a másikra. E kérdés hallgatólag mellőzése azonban korántsem bizonyít azon föltevés mellett, hogy a zsidó s a magyar népet a szentírás első emberpártól való származtatás alapján tekintették rokonnépeknek, a nyelvi összehasonlítás célja egyedül az volt, hogy a magyar nyelvben kimutatott elemei a héber ősnyelvnek bizonyítsák a magyar nyelv napkeleti voltát.

Jelen dolgozat célja, hogy rövid vázlatban adjon kimerítő képet a héber-magyar összehasonlító nyelvészet fejlődéséről és bemutassa annak főbb képviselőit.

I.

Mátyás király korabeli *Cesinge János*ról gyanítja az irodalomtörténet, hogy ő írta az első magyar nyelvtant, a melynek azonban már a XVI. században nyoma veszett. De ha csakugyan létezett is e nyelvtan, nem valószínű, hogy *Cesinge* humanista létére a renaissance virágzó ko-

rában a nyelvtani szabályok megállapításánál a latinon és görögön kívül ügyet vetett volna a héber nyelvre is.

Erdősi Sylvester János «vala az, a ki kilesvén nyelvünknek sajátságait, mellyet ő előtte senki nem merészelt — mert a mit Vitéz Jánosról, a nagy király nagy nevelőjéről emlegetnek, nincs bebizonyítva — annak törvényeit vagy az első, vagy tehát Vitéz után a második, tudományos rendbe szedte» (Kazinczy F. Magyar Régiségek és Ritkaságok. XIX. l.). Nagyon természetes, hogy Sylvester, ki először ír magyar nyelvtant, a szabályok megállapításának nagy munkájában s a nyelv sajátságainak törvénybe való levonásánál lépten-nyomon az általa ismert nyelvek szabályaira s sajátosságaira hivatkozik. A reformáció mozgalma külföldi egyetemekre szólította, hol megtanult héberül és 1543-ban a bécsi egyetemen látjuk, mint a «zsidó nyelv profeszorát». De már 1539-ben jelent meg latin nyelven írott magyar nyelvtana, melynek megírásánál mint úttörő oly nehézségekre akad, hogy leküzdésükben nem is képzelhetjük őt másképp, mint hogy az ismert latin és görög nyelvtan mintájára öntse a magyar nyelv szabályait; a hol pedig e törekvése nem sikerül, ott a héberhez fordul segítségért, itt keresvén az analogiát. Nem is gondolt Sylvester a héber-magyar nyelvrokonságra, a mikor nyelvtanát írni kezdte; lépről-lépésre kell őt nyelvtanában követnünk, hogy lássuk, miként jutott ő maga saját nyelvtanának fonálán a rokonság fölfedezésének a kijelentéséhez. Eleinte csak azért végzi az összehasonlítást, hogy avval magyarázzon s hogy a magyar nyelvi jelenséget jobban megértesse azokkal, kik héberül is tudnak; még egyes

kitételeinél is látható a nagy óvatosság, melylyel a hasonlóságot jelzi, hogy rendes kifejezései csak «in nostra lingua ut in hebræa» vagy «iuxta hebreæ linguæ proprietatem» vagy «ut apud Hebræos» vagy «more Hebraeorum», csak midőn már munkája vége felé (76 l.) a nevek személyragozásáról s az igék tárgyias ragozásáról szólva keresi az analogiát s egyedül a héberben találja meg, csak akkor mondja: quæ res manifestissime ostendit, magnam nostræ linguæ cum sacra illa, nimirum hebræa, esse affinitatem — a dolog világosan mutatja, hogy a mi nyelvünk rokonságban áll a szent nyelvvel, azaz a héberrel.

Toldy Ferencz (A magyar nemzeti irodalom története I. k. 59. l.) azt mondja, hogy már Erdősi János ismerte fel a nevek birtok- s az igék személyragjainak névmási eredetét, a mi azonban nem áll. Erdősi még nem tudott a ragok névmási eredetéről semmit s szavaiból még azt sem érezzük ki, hogy egyáltalán gyanította volna azon eredetet; Erdősi csak azt konstatálja, hogy a birtokos személyragozás a magyarban nem személyes névmásokkal történik, mint a latinban, hanem ragokkal, mint a héberben; pl. Abhi—Ātām, Abhikha—Ātād, Abhiv—Atta stb.; s hogy az igék tárgyias ragozása szintén csak a héberben van meg, hol az idő-, szám- és személyvonatkozást ugyancsak ragokkal s nem külön szavakkal fejezzük ki; pl. Pekadtihú—meglátogatám, Pekadtahú—meglátogatád, Pekadahú—meglátogatá, Pekadnúkha—meglátogatánk, Pekadtúhú—meglátogatátok, Pekadúkha—meglátogatának téged (66-dik és 76. ll.).

Ezen megegyezés, melyet az általa ismert más nyelvek-

ben nem talált fel, vezette Erdősit arra a kijelentésre, hogy a magyar és héber nyelv rokonok.

Különböni összehasonlításai, melyeket csak magyarázat gyanánt alkalmaz, a következők:

A magánhangzók a magyarban épúgy, mint a héberben rövidek s hosszúk, melyek nemcsak értékben, de alakban is különböznek egymástól, holott más nyelvekben az alak nem változik; pl. i—í, a—á, e—é, o—ő, u—ü (11. l.).

A mássalhangzók közül az s betű változatainak megértésére ugyancsak a héber nyujt segédkezet; az erős zs-nek, a gyöngye sz-nek és a közép s-nek megfelelően a héberben is három létezik: jobbról pontozott «schin», «samek» és balról pontozott «schin» (17. l.).

A melléknevek fokozása vagy raggal vagy partikulával történik; a héberben M betűt ragasztunk a szóhoz, a magyarban B betűt, vagy pedig jóthér (inkább) és meód (nagyon) szavakkal fejezzük ki a héberben a fokot, mint a magyarban *inkább* vagy *felette igen* szavakkal; pl. feýr, feýrbb, avag inkább feýr, felette igen feýr (20. l.).

A nevek nemeire vonatkozólag érdekes az a megjegyzés, hogy miként a magyarban az «ember» szó férfit és nőt jelent, de ha különösen nőre vonatkoztatjuk, úgy aszsoñ-ember szót használunk, úgy a héber «enós» is mindkét nemet jelenti, csak a többes számban hagyunk el egy betűt a nőnem jelzésénél: anásim=férfiak, násim=nők. Ebből az következik — mondja Erdősi — hogy a magyarban épúgy mint a héberben csak két nem létezik (21. l.).

Az «az» névelő z betűje mássalhangzón kezdődő szó

előtt kiesik s úgy hangzik, mintha a szó első mássalhangzója megkettőztetnék: ab barát, ad diák. De csak a kiejtésben kell így hangoztatni, írni azonban nem szabad; hiszen a héberben is van rá példa, hogy egy szót máskép olvasunk, mint írunk, pl. a IHVH betűket Adonaj hangzással olvassuk (47. l.).

Ha még a már említett személyes birtok- és tárgyias igeragokról adott megjegyzéséhez hozzáteszszük, hogy a magyar igéknél épúgy mint a héberben a mult idő jelentő módja egyes számának harmadik személye adja meg a gyököt (92. l.), s hogy a magyar míveltető igealaknak egy szóban kifejezve csak a héber Hifil alakban találjuk meg a párját (93. l.) úgy teljesen kimerítettük Erdősi S. János héber-magyar nyelvi összehasonlításait.

Ő volt hazánkban e tudományág első művelője s nem csoda, ha a kezdet nehézségeinek leküzdése munkájában összehasonlító megjegyzései is csak a kezdetlegesség jellegével lépnek elének.

Erdősi után 1610-ben jelent meg a második magyar grammatika, melyet *Szenci Molnár Albert* írt. Molnár nem ismerte Erdősi munkáját, tehát megjegyzéseit egészen önállóaknak tekinthetjük. Magyar nyelvi szabályainak megállapítása céljából hol a latinhoz, hol a héberhez fordul segítségért. Nem üz összehasonlító nyelvészetet oly értelemben, mintha felismerte volna a héber s magyar közti «affinitást», a hébert csak arra használja, hogy magyarázza véle a magyart s hogy a már meglevő héber nyelvtant vegye magyar nyelvtana berendezésének mintájául. «Héber nyelvtanirók szokására» való hivatkozással veszi a magyarban is az egyes

szám harmadik személyét igeigyeknek s az igeragozásnál első helyre téteti a harmadik személyt (Nova gramm. Hung. Kiadta Toldy a Corpus Gramm.-ban. 114., 175. és 182. ll.), s az igéket — a héber nyelvnek megfelelően — két csoportba osztja: cselekvő és míveltető ragozásra, melynél a héber Kál és Hifil alakokra hivatkozik (183. l.).

A magán- és mássalhangzók kiejtési módjában a héber nyujt segédkezet: az «a» és «e» majd nyílt, majd zárt; az előbbi a héber «Cametz» és «Zere», az utóbbi a «Patach» és «Sægol» hangoknak felel meg (118. l.). Minthogy pedig a szavak értelme sokat függ a kellő hangsúlyozástól (pl. hála, hala, hálá), ajánlatosnak tartaná, hogy a magyar írásban a héber betűket használjuk, a melyek a hang minden változatára külön jelet nyujtanak; így a magyarban vesszőket vagyunk kénytelenek rakni a magánhangzókra (123. l.).

Egy lépéssel azonban Molnár is előbbre viszi a héber-magyar összehasonlítást, midőn kijelenti, hogy a magyar névelő olyan, mint a héberben, hol a névelő «He» betűvel és Cametz (a) hanggal képeztetik. (126. l.).

Erdösi és Molnár kezdetleges tapogatózásai után gyorsabban halad a héber-magyar nyelvészet ügye. *Geleji Katona István* 1645-ben megjelent Magyar Grammatikátskájában (Corpus Gramm.) hangoztatja először s tartózkodás nélkül, hogy «a magyar nyelv egy az Orientális linguák közzül, melly megtetszik mind ebből, hogy az igen kiváltképpen való és semmi egyéb nyelvekkel, az egy Sidón kívül, rokonsága nintsen; hogy ő néki tulajdon saját régi bötüi vagynak és jobbról, mint egyéb Napkeleti nyelvek, balra irattatik».

(293. l.) Persze «nem kitsiny változást szenvedett a magyar mind írásnak, mind szóllásnak módjában Babylon tornyának építettésétől fogva» (294. l.), s noha a többi nyelvektől különböző tulajdonságú s eredetű, «mindazáltal a Sidóból etc. sok szók ögyeledtek közéje. Mert a férjfi és aszonyi nevek inkább mind vagy Sidóból vagy Görögből vagy pedig Deákból formaltattak» (307. l.).

Katona különben nem terjeszkedik az összehasonlítás részleteire, de korától kezdve állandó maradt a magyar-nak mint napkeleti nyelvnek egyik főbizonyítéka a régi magyar írásmódra való hivatkozás rendszeressé vált a hasonhangzású szavak utáni vadászás. E szóegyezteségeket a következő fejezetben fogom bemutatni, itt a nyelvtannak, mint a nyelv szellemének megegyezését akarom egész fejlődésében tárgyalni.

Mert Katona után *Csipkés Komáromi György* 1655-ben megjelent nyelvtani munkája (kiad. Corp. Gramm.) mélyen behatolva a magyar és héber nyelv szellemébe becses adatot szolgáltatott az összehasonlításhoz azon megjegyzésével, hogy a melléknevek mint jelzők sem a héberben, sem a magyarban nem hajtogathatók (342. és 352. ll.). Ezenfelül utal a névelők azonos voltára (347. l.), a magánhangzóknak a ragozás folytán történő elváltozására (361. l.) s kiemeli az «i» képzőt, mely úgy a magyarban, mint a héberben köz- és tulajdonnevekből származást jelentő névszókat képez (349. l. földi, Pesti, Jerusalmi, Silóni). Ezek alapján kijelenti, hogy a magyar a keleti nyelvekhez tartozik (341. l.), s hogy e földön semmiféle nyelvhez nem hasonlít annyira, mint a héberhez (343. l.).

Katona kortársa *Medgyesi Pál* az 1650-ben megjelent Egyházi Tanácsról írt könyvéhez adott előszavában (Corp. Gramm.) erősen kikel a magyarnak a latin nyelvvel való összehasonlítása ellen, «minthogy méltóbban az Sidóhoz kellene mérnünk, melly az is Napkeleti és az szójárások is ahoz hasonlítanak inkább» (708. l.). Mely bevezetés után a következő igen figyelemre méltó megjegyzést teszi a magyar mult idejének kettős t jellegéről s a héber pótló dágéstről: «Alkalmas megpiszkolásával esik szép magyar szóllásunknak eféle szókat *jött, nőtt* így igyekezni mondani s írni: *jövt, nővt* azt vélvén, hogy mint a Deákban az ige első személye adja a gyököt, az az növök, jövök; holott eggy az hogy az Sidóban is a harmadik személy a gyök. De ha a v betűt a 3. személyben is oda valónak allattyuk lenni, illyen formán *jöv növ*, úgy a jó hangzás miatt a mindjárt utánna következő consonánsnak vagy az előtte való vocalisnak mi volta szerint változik el, az első t betű vagy az utolsó vocális mint a Dagesch a Sidóban pótolván ki a kiesett v betűt» (709. l.).

A 17. század nyelvtanirói közül még csak *Pereszlényi Pál* vitte előbbre a héber-magyar nyelvösszehasonlítás ügyét, ki latinul írott nyelvtanában (kiad. Corp. Gramm.) először említi a magyar és héber nyelvnek «közös anyától való származás bizonyága» gyanánt azt a körülményt, hogy a birtokos személyragok névmási eredetűek, s hogy ebben «Ungaros artificium Hebræorum imitari» (438. és 405. ll.). Továbbá ige-gyöknek ő is a héber alapján veszi az egyes 3. személyt (461. l.), s bár elődjeit követi abban is, hogy a miveltető alakot a héber Hifil alakra való utalással tárgyalja, de

újat is mond az igeragozásnál azzal, hogy a magyarban az önmagába visszatérő cselekvés kifejezése a héber Hofálnak felel meg (493. l.).

Kortársa *Tótfalusi Miklós* a Helyesírásról 1684-ben irt munkájában (Corp. Gramm.) a magyar alanyi és tárgyias ragozást csak egyszerű és erősített cselekvésnek tekintvén, minden tartózkodás nélkül leli föl megfelelő alakjaikat a héber Kal és Piélben (619. és 640. ll.), s nem retten vissza annak kijelentésétől, hogy a magyar felszólitó rag sza—sze (adsza, hossza) nem más, mint a héber kérő szócska «nā» (627. l.).

Telítve volt már tehát a 17. század a héber-magyar összehasonlító nyelvészettel annyira, hogy feltűnés nélkül jelenhetett meg 1693-ban *Otrokocsi Foris Ferencz*nek *Origines Hungaricæ* cz. munkája, mely méltó elődje Horvát István eredetiségének. Ha mindeddig leginkább csak a nyelvtani szabályok hasonlóságára s azonosságára irányították figyelmüket a nyelvtanírók, úgy a szóegyeztetés Geleji Katona óta a legfőbb tetőpontját érte el e század végén *Otrokocsinál*, ki munkájának 281—465. lapjain bámulatosan komoly és széles alapra fektetett tudományossággal részleges szófejtés útján igyekszik kimutatni a magyar szavak azonosságát a héber szókkal, hogy mindabból levonhassa következtetését a magyarok eredetére, mely szerint a «magyarok csak azon megszorítással mondhatók szittya népnek, hogy valamikor őseik Kaldeában, Sziriában és Armeniában laktak» (282. l.). Jelen dolgozat kerete nem engedi, hogy felsoroljam az összes szót, melyekre *Otrokocsi* rásüti a héber eredetet, csak a legérdekesebbeket fogom a következőkben bemutatni: Isten = hé-

ber: és, Khald: estó (tűz); inas=enós (férfi); reggel=regel (idő); szüz=zíz (szikra); halál=chalal (tetem); búz=búz; szög=zavég (illeszteni); kard=kárdóm (balta): kenyér=kinnór (hárfa; mert mint a hárfa, úgy a kenyér is felvidít); atya=átta (te); egér=ógér (gyűjtő); sátor=szatár (rejt); jó=jaá (tetszik); jární=gér (idegen); akad=akád (köt); rágalmaz=ragál; major=magór (tartózkodási hely); óriás=árjé (oroszlán); árok=órekh (hosszúság); Szirmia=zerem (folyás, mert a Száva és Dráva körül folyja); Kecskemét=kecskematha (hely) stb.

Ámde ha Horvát István nyelvészeti tornamutatványai zárókövét képezték a héber-magyar összehasonlító nyelvészet épületén, s ha ő sok tekintetben hozzájárult, hogy a nyelvtudósok elfordultak ezen nevetség tárgyává vált nyelvészeti iránytól, úgy Otrokocsi közönsége sokkal hálásabb volt. Mert bár kortársai: *Tsétsi János* és *Páriz Pápai Ferencz*, előbbi latin nyelven írott s 1708-ban megjelent grammatikájában (kiad. Corp. Gramm.), utóbbi pedig a híres Dictionariumához adott nyelvtani függelékében, csak a régi magyar írást (Corp. 664. l. Dict. 1056. l.), a névelőt (673. l.) s az igei személyragoknak névmási eredetét (678. l.) említik bizonyíték gyanánt a rokonságra, de már 1713-ban hálás követőre talált *Bél Mátyás*ban, ki felhívást intézett a hazai tudósokhoz, hogy segítségére legyenek az *Ety-mologicon Hungaricum* cz. munkájának kiadásában, melyben Otrokocsi nyomán fogja kimutatni a héber rokonságot. E munka azonban nem jelent meg, s így *Bél Mátyás* összehasonlító nyelvtudományáról csak annyit tudunk, a mennyit *Melibői álnév* alatt kiadott

Ungarischer Sprachmeister-je (melyből 1817-ben már a 12. kiadás jelent meg) említ (2. l.), hogy a magyaroknak saját betűik voltak, melyeket a héber módra jobbról-balra írtak. «Nem vesztett a tudomány semmit — mondja Toldy, Irod.-tört. I. k. 108. l. — hogy az áltéltől kiinduló munka (az Etymologicon) világot nem látott, valamint nem vesztett volna, ha *Örtel János* soproni ev. prédikátornak szint' e téren mozgó *Harmoniája* (1719) homályban marad.»

Pedig *Örtel* erőszakos szóegyeztetésein kívül bár nem annyira mélyreható, mint inkább elődei által észre nem vett nyelvtani megegyezés megfigyelése által szintén hozzájárult a héber-magyar összehasonlító nyelvészet kiépítéséhez, midőn arra utal, hogy tulajdonnevekhez a héberben sem járul névelő, hogy a névelő mindkét nyelvben változatlan marad nemi, szám- és esetkülönbségeknél (160. l.) s hogy az «ez» és «az» mutató névmások azonosak a héber «ze» és «hazze» mutató névmásokkal. A szóegyeztetést ugyan túlságba hajtja, midőn fölemlíti (134. s. k ll.), hogy bal=lébh (szív, mert a szív is baloldalon van), bőr=bar (külső, mert a bőr kívül van), bor=gibbor (erős) vagy =bar (tisztá, mert a bor úgy jó, ha erős és tisztá), határ=choter (galy, mert galylyal jelzik a határt), hó=hú (ő, mert mint egykor a mannával, úgy járt a nép a hóval is, melyre midőn először látták, azt kérdezték: mi ő [az] ?); de ezeken kívül vannak *Örtelius*nak igen szerencsés szóegyeztetései is, melyeket a következő fejezetben fogok részben bemutatni.

Örtel János után *Kalmár György* gazdagította nyelvtani irodalmunkat 1770-ben megjelent *Prodromusával*,

melyben éles megfigyeléssel egész halmazát igyekszik nyújtani a héber-magyar rokonság újabb bizonyítékainak. Kiindulva azon föltevésből, hogy a magyar a héberből származott, minden elváltozási különbséget a magyar rovására tud be. Így pl. a magyar *ország* a héber *erecből* származott s a *g* betű csak a jóhangzás miatt ragasztatott hozzá, mint az *engem* és *téged* szavakban (19. l.). A *kegyes* szó eredetileg *kedjes* volt, mely a héber *kádisból* származott s különbség vonandó le a két szó értelme közt: *kedjes* = szent, jámbor, holott *kegyes* = szelid (22. l.). A *boldog* szó a héber *barukh*-ből ered s csak a magyarban változott az *l*—*r* s *g*—*k* és jóhangzás miatt csúszott be a *d* betű (35. l.). A középfok *b* jele a héber *tób* (jó) szóból rövidült meg (49. l.). A tárgyeset *t* ragja nem más mint a héber tárgyi praepositio *eth* (55. l.). Az első személyű igerag *ok*, *ök* a héber *anoki* személyes névmás megrövidülése, valamint a második személy *sz-je* (írsz) sem egyéb mint a héber *atta* összevonása (98. l.). Az igeragozás alakjai s módjai a héber igeragozás 7 alakjának felelnek meg: egyszerű cselekvés (Kal : él, hal) s ennek szenvedője (Nifal : olvas-tatik); gyakorító cselekvés (Piél : olvasgat) s ennek szenvedője (Puál : tisztogattatik); átható cselekvés (Hifil : édesít, hitet) s szenvedője (Hofál : készítettik, hitet-tetik); végre a visszaható cselekvés (Hithpaél : olvasó-dik) (121—124. ll.) A nem szakember is belátja ezen osztályozás tarthatatlanságát, de érdekes abból a szempontból, hogy miként igyekszik Kalmár a magyar nyelvtant egész terjedelmében összeegyeztetni a héber nyelvtannal. A számnevek közül az *egy* és a *nyolcz* származott a héberből; előbbi az *echad*-ból a hehezetes *ch* kiesé-

sével (23. l.), az utóbbi pedig kissé komplikáltabb módon, a mennyiben «a nyoltz szó összetétel a héber *sné el* és a «szittyá» tüz szavakból s azt jelenti, hogy *kettő a tízhez*» (79. l.). Végre a névutók és ragok közül a következőket származtatja a héberből: *ul, ül* = a héber *ál* (miatt); *hol, hel, hoz, hez* = a héber *ál* (mellet); *hoz, hez* = a héber *ad* (ig); *nál, nél* = a héber *ál* (mellett); *ként* = a héber *k* (mint); *miatt* = a héber *méeth* (től, től); a felszólító *nó!* = a héber *nā* (ugyan).

Ennyire fejlődött már hazánkban a héber-magyar nyelvösszehasonlítás ügye, midőn Kalmár Prodromusával egyidejűleg 1770-ben *Sajnovics* Demonstrációja lepte meg a hazai tudósokat avval a felfedezésével, hogy a magyar a lapp nyelvvel rokon. *Sajnovics* új dologgal lepte meg a világot, tehát természetesen nem lehetett híve a héber-magyar elméletnek, sőt ezen rokonság kutatásának czéltalan voltára azzal figyelmeztet, hogy Svédországban is vannak tudósok, kik a lapp nyelvet akarják a héberből származtatni (20. l.). Pedig ha tudta volna, hogy utána alig egy századdal maguk a finnisták fogják a legkomolyabban kutatni ős *Khaldeában* a finn-ugor nyelvcsalád eredetét, úgy bizonyára nem a héber-magyar rokonság megdöntésére vont volna következtetést abból, hogy a svéd tudósok a héber-lapp rokonságot kutatták.

De *Sajnovics* nem is temette el a héber-magyar nyelvészetet, hiszen igazi komolysággal s nyelvtani tudással még csak most fogtak a rokonság kikutatásához hazai irodalmunk legnagyobb jelesei: a Debreceni *Grammatica* tudósai, továbbá *Versegly Ferencz*, Gyár-

mathy Sámuel, Beregszászi Pál, Molnár János és a nagy Révai Miklós!

A *Debreceni Grammatica* (1790) annyira napkeleti nyelv természetével bírónak tartja a magyart, hogy «ha a napnyugati nyelvek formájába öntődik, oda lesz annak minden szépsége, ereje s tisztasága» (XX. l.). Nemcsak a héber dágés-re hivatkozik annak bizonyítására, hogy a magyarban valamely kihagyott betűnek pótlására megkettőztetjük a mássalhangzót (5. l.), nemcsak a kettőshangzó ts betűre mondja ki a héber eredetet a sziszegő th betüből (5. l.), nemcsak a birtokragoknak a személyes névmásokból való származtatását fejtegeti bőven a héber példa alapján (53. l.), de Komárominak a származástjelentő «i» melléknévképző (Budai, Miczri) felfedezését megtoldja az «a» határozó képzővel, mely ugyanaz a magyarban (haz-a), mint a héberben (árcza, Szedóma) (166. l.). Ám a *Debreceni Grammatica* még a héber-magyar rokonságnál sem zökken ki kritikai irányából; nem mindent fogad el rokonszármaztatásnak. «Rág, rág-al, rág-al-maz igaz magyar származtatás, mégis a Sidóban ezt a gyökeret feltaláljuk s éppen azt teszi, mint a magyarban; holott a magyarban az «al» valóságos származtatásbeli végezet, mint vas-al, a Sidóban pedig ezen szóban az «al» a gyökérhez tartozik és jő belőle regel=láb, melynek mi köze a rágalmazással?» «Álom, valóságos magyar szó, azonban Sidóul is Halom vagy Álom jó szó és éppen azt teszi; de az m itt gyökérbetű, a magyarban pedig nem az, hanem végezet» (172. l.).

Az irodalomtörténet körébe tartozik a *Debreceni Grammatika* méltatása, itt csak annyit mondhatunk,

hogy nem csekélyre becsülendő a héber-magyar nyelvészetre irányuló komoly fejtegetése annak a munkának, melyhez a hazai egész tudományos világ oly nagy várakozást fűzött, melytől hazai nyelvtanunknak már végleges megállapítását remélte. Nem kutatjuk most ezen irány helyes vagy helytelen voltát, csak azt a tényt akarjuk konstatálni, hogy a 16. században Sylvester által megkezdett héber-magyar összehasonlító nyelvtudomány szakadatlan láncolatban fejlődve a 18. század utolsó tizedében érte el tetőpontját, a midőn oly férfiak tárgyalták a rokonságot, kiket mindenha büszkén fog emlegetni tudományunk története.

Bár *Gyarmathy Sámuel* az okoskodva tanító nyelvmesterben (1794) és a *Vocabulariumban* (1796), valamint *Molnár János* a zsidó nyelvű szókkal magyar és egyéb határos szózatok cz. munkájában (1797) nem nyelvtani egyeztetést tartottak szem előtt, hanem csak egyértelmű hasonhangzású szavakat gyűjtöttek össze halomra, úgy *Beregszászi Pál* a héber-magyar párhuzamosítás legmunkásabb képviselője, über die Ähnlichkeit der hungarischen Sprachen mit den morgenländischen Sprachen (1796) és Versuch einer magyarischen Sprachlehre mit einiger Rücksicht auf die morgenländischen Sprachen (1797) cz. munkáiban fölhasználva az elődök kutatásait — a nélkül, hogy hivatkozna rájuk — s gazdagítva saját elméletével keresztül viszi a rokonságot az egész nyelvtanon a legapróbb részletekig. Büszkén mondja (2. l. Über die Ähnlichkeit stb.) Ich glaube entdeckt zu haben, dass die hungarische Sprache eine echt morgenländische Geburt sei. Nagyon sajnálja, hogy nem valamely orientális nyelv írásjegyeit

használjuk a magyarban, melyekkel sokkal kifejezőbben jelezhetnénk hangjainkat (Versuch 7. l.), s sokkal világosabban látnók nyelvtani szabályainkat a hangváltozásokban, melyeket az a (elif) h (hé) v (vau) és j (jod) okoznak. Ezen hangok úgy a sémi, mint a magyar nyelvben majd fölcserélődnek, majd kiesnek, majd pedig csak nyugszanak. Pl. éh, jó, kő, fű; ha nagyobbodik a szó, úgy hallhatóvá lesz a hé és vau: éhes, javít, kövek, füves. Ezt látjuk a Jod-nál is mely gyakran vau helyett áll: ríj-rív, szíjós-szívós, íj-ív. Sokszor nyugszik a hallható vau: kül-kivül, hő-hév, szű-szív. A jod is majd nyugszik (képi, kéri), majd hallatszik (haragja, vágya). Mindezen változások azt bizonyítják, hogy azon szavak, melyek ma o-u-ö-ü hangzóra végződnek valamikor, midőn még saját orientális betűiket használták a magyarok, vau betűvel irattak; csak így érthető, hogy miért lesz ló-ból a szó nagyobbodása esetén lovak, hamú-ból hamvas stb. (Ü. d. Ähnl. 5—8 ll.). Vegyük csak a lesz, tesz, vesz, hisz és visz igéket, melyek az imperf. 3. személyét kétféle módon képezik: leve-lőn, veve-vőn, teve-tőn stb., s írjuk ezeket héber betűkkel, úgy azonnal megérthetjük az elváltozás okát, mely a sémi eredetre utal (Versuch 15., 55. és 58. ll.).

A magyar nyelv nem tűr a szó elején mássalhangzótorlódást s azért segédhangzót használ: István; így van a héberben is: Aplátón (Plátón helyett). (Ü. d. Ähnl. 8. l.).

A magyar nem ismer nemeket, a héber sem. Igaz, hogy ma a héberben igenis van hím és nőnem, de ha föltételezzük, hogy a nemek fejlődése csak magasabb fejlettségű nyelvben van meg, úgy ebből csak az követ-

kezik, hogy a magyar akkor vált már el a hébertől, midőn ebben még nem voltak nemek. Hogy pedig volt a héberben ily kor, bizonyítja a szentírás, hol sokszor fordul elő a himnemű hú (ő) a nőnemű jelzés helyett, a himnemű többes képző «im» nőnemű szavaknál (arim, nasim) s a nőnemű «oth» képző himnemű szavaknál (abóth, elóhóth). Ezen anomaliák abból az időből valók, midőn még a héberben sem dőlt el egészen a nemek kérdése (10. l.).

A névelő «az» mássalhangzók előtt eldobja a z-t s a következő betűt megkettőzteti: az fa (affa); a héber névelő «hál» szintén az elejtett l betű helyett kettőzteti meg a szó első mássalhangzóját (12. l.).

Az esetek közül a genitivus a magyarban épúgy mint a héberben csak viszonyítás által történik (Isten beszéde); a dativus szintúgy történik: Istennek beszéde; az accusativus t ragja azonos a héber «eth» tárgyi névelővel (12. l.).

A személynévmások azonosok: én—ani, te—atta, ő—hú (15. l.). A genit. enyém stb., a dat. nekem (énnekem) stb., az accus. engem stb., az ablat. tőlem (éntőlem) stb. ragozás héber mintára történik, hol szintén a személyes névmás összekötve valamely partikulával adja ezen névmási eseteket.

Az egy birtokos több birtok s a több birtokos több birtok (házaim stb.) jelzésére az «i» (ijota) betűt használjuk, a mi teljesen a hébernek felel meg (Versuch 87. l.).

A ban-ben határozó rag nem más, mint a héber b előrag (157. l.) s a «mi» kérdő névmás szintén feltalálható ugyanazon alakban a héberben (Ü. d. Ähnl. 21. l.).

Ennyire vitte Beregszászinak mélyreható kutatása és széleskörű nyelvismerete a héber-magyar rokonság kifejtését, midőn 1803-ban a nagy *Révai Miklós* Elaborator-ja jelent meg, mely munkában már nem az ide-oda kapkodó, hanem a megállapodott gondolkodású, mereven megjegeczesedett nyelvészeti módszert hirdető Révai áll előttünk. 1779-től kezdve foglalkozik nyelvtudománynyal s ismer mindent, a mi előtte grammatikai téren történt (Bánóczi, R. M. élete stb. 251. s k. ll.) Elődei mind a héber-magyar rokonság hívei voltak, tehát Révai is rajong ezen eszméért. «Hogy a zsidó és magyar nyelv rokonok, előtte föltétlenül bizonyos, kétségbe vonhatatlan igazság. A hasonlatosságot kérdés tárgyává tenni neki annál kevésbé juthatott eszébe, mert épen a héber nyelv képzésének analogiája vezette őt a magyar nyelv titkának megoldásában» (Bánóczi 266. l.). »Oly nagy megegyezés van köztük, hogy a kettőnek ugyanazon származását senki sem fogja tagadni, ha csak nem esztelen. Az általam kifejtett szavak közül több mint ezer rokon a héberrel. Sőt még tovább is megyek s kimutatom, hogy a mi nyelvünk természete egészen héberes.» (Idézve Bánóczinál 267. l.) De már 1790-ben a finn rokonságot fogadta el. Mit tegyen? Sutba vesse tíz évi szakadatlan munkásságát? Bizony nem dobja tűzbe irományait, hanem megalkudott a helyzettel: megtartotta előbbi elméletét, de lemondott a túlzásról, annyira, hogy Kalmárt és Otrókocsit deliri etymologii, fanatici, visionarii címekkel illeti (Elab. 51. l), s megtoldotta az éjszaki rokonsággal. «Azt hiszem — írja már az Elaboratorban I. k. 46. s k. ll. — hogy a mi nyelvünk a hébernél idősebb

anyától származott. A héberektől nem származunk, de nyelvünk s a mienk közt mégis oly rokonság van, a minő egy nagyanyának különböző leányaitól eredt unokái közt. A finnekről azt tartom, hogy ők velünk egy közös ős törzsből eredtek, de a kettő közül egyik sem származik a másiktól.»

Nem vagyok illetékes annak a megítélésére, vajon Révai ezen megalkuvása szándékos volt-e, vagy pedig a tudós meggyőződésén alapult, annyi bizonyos, hogy Révai illetékes méltatói tuloznak egy kissé. A magyar nyelv titkának megoldásában nem a héber nyelv képzésének önálló tanulmányozása vezette őt, hanem elődei, a kiket ismert, a kiket azonban munkájában nem említ. Nem Révai fedezte fel az igék személyragjainak személyes névmási eredetét, hanem Pereszlényi — kiktől Révai legtöbbet tanult (Bánóczy 260 l.) — adta meg neki az impulzust a bővebb kifejtésre. Nem Révai fedezte föl azt sem, hogy névutókhöz is járulnak a személyes névmások, hanem Beregszászi, kit bizonyára szintén ismert. Révai mindazonáltal igen becses adatokat szolgáltatott a héber-magyar rokonság felderítéséhez, melyeket a következőkben foglalhatunk össze.

Diftongusok nincsenek sem a héberben, sem a magyarban (65 l.). Mint a héberben nemcsak egy, de több gutturális hang van (elif, hé, cheth, ájin), úgy régente a magyarban is több volt, mit a halotti beszéd bizonyít (chamuv stb.) 67 l. A *t* tárgyrag egészen azonos a héber tárgyi «eth» névelővel, melynek «e»-je a magyarban is megvan, csak hogy néha «a»-ra vagy «ó»-ra változik; pl. könyv-et, hal-at, falat-ot (97 l.). A *d* és *gy* betűk fölcserélődhetnek, mit a *jobbágy* szó bizonyít, mely a hé-

ber *obád* (szolgál) szóból ered. A *d* és *sz* betűk kölcsönösségét (elégedik és elégszik) is a héber bizonyítja, hol a *daleth* és *zájin* szintén fölcserélődnek. A *t* és *g* betűk kölcsönössége (ismét-ismég) ugyancsak a héberből magyarázható, hol a *t* és *k* helyettesítik egymást (a *khem* és *tem* ragoknál) (119—123. ll.), s viszont a héber *t* magyarban *k* betűre változott, mint a többes ok-ök rag mutatja, melynek eredetije a héber óth többesrag (198. l.). A héber hímnemű többesrag «im» eredetileg «jam»—tenger szó volt, innen eredt a magyar kifejezés a sokra: tenger nép, tenger gyümölcs (201. l.). Az első rendszámnév *el* képzője a héber *jaál* gyökből származik, mely *kezdést* jelent (282. l.), a többi rendszámok «dik» ragjának *i*-je szintén a héberből ered (séni, selisi stb.) (282. l.). Az elválasztó névmás *akár* (ez vagy az) a héber áchár (másik) szóból származott (423. l.). A *kicsoda* kérdőnévmás eredetije a héber *kéjczád* (430. l.). A *sza-sze* felszólító rag (adsza) nem egyéb, mint a héber *czáv* (parancsol) szó (710. l.).

Ennyire olvadt le Révainak héber-magyar összehasonlítása, melyről fiatal korában még azt hitte, hogy «a kettő közös származását csak az esztelen tagadhatja».

Révai halála után *Verseggy* «fogadtatott az ország hivatalos grammatikusává» (Toldy II. k. 67. l.), ki szintén a héber-magyar rokonság elméletének hive volt, mely az egyedüli pontot képezte, a melyen a két nagy ellenség, Révai és Verseggy, nem hányhatott egymás szemére semmit. Verseggy sem tartozott a túlzók közé, sőt «ha kétségtelen is a magyar s a szent nyelv közti rokonság», határozottan kikel az olyan törekvés

ellen, mely «a magyar és héber nyelv között csak dialektikai különbséget akar látni» (Proludium 66. §.). Verseghy a torokhangok beosztásán (26. §.), az idők és módok összehasonlításán (61. és 62. §§.) kívül, melyekre már elődei is utaltak, csak a következő megegyezésekre alapítja a rokonságot: 1. A magyar nyelv szelleme nem tűri meg a szóképzésnél a magánhangzó-torlódást (epeek helyett epék, barnaul helyett barnul) s a héberben is meg van a szabály, hogy a szónak végső vokalisa elüzi (pellit) a rag kezdő vokálisát. 2. A héberben megváltozik ragozás vagy továbbképzés esetén a szó hangsulya s ugyanazt látjuk a magyarban is. 3. Úgy a héberben, mint a magyarban csak egy deklináció s konjugáció létezik, melynek mintájára hajlíthatók az összes szavak. 4. Mindkét nyelvben ragoztatnak a névszók és igék (68—72. §§.).

Látjuk, hogy a héber-magyar rokonság kérdése, mely még Beregszászínál uralkodott a nyelvészet terén, már Versegbynél másodrangú kérdéssé lett. Nem csoda; hiszen a nyelvújítási harcz édeskeveset törődött nyelvtudománynyal s csak a nyelv széptani művelésére és gazdagítására irányult a főfigyelem. Elszunnyadt a héber-magyar rokonság kérdése, melyet Horvát István nem tudott fölébreszteni. Nem bolygatták többé; az akadémia vette pártfogásába a magyar nyelvészet ügyét, s Reguly, Hunfalvy és Budenz kutatásai óta az altáji nyelvek felé fordult a figyelem. Három évszázadon keresztül szakadatlanul fessegették a héber rokonságot, ma a finn-ugor rokonság diadalmaskodik. Hogy a jövő század tudósai mit fognak még kisütni, azt persze ma nem tudhatni, de ma már tudunk annyit,

hogy a Sajnovics által felpanaszolt lapp-héber rokonság utáni kutatás oda fejlődött, hogy Bunsen felfedezése óta senki sem kételkedik azon, hogy Babylóniában — mielőtt még semiták jöttek volna oda — turáni népek laktak. Az asszir-babylóniai ékiratok közül kiválnak a vallásos tartalmú feliratok, melyek nyelvezete elüt a más tartalmú feliratokétól s a melyet akkád nyelvnek neveztek el a tudósok. Lenormant, *Die Magie der Chaldäer und die Urgeschichte von Akkad* cz. munkájában igen meggyőzően fejtegeti ezen vallásos feliratok alapján egyrészt a finnek mitológiájának és vallásos nézetének azonosságát az akkádokéval, másrészt a turáni nyelvek szoros rokonságát az akkád nyelvvel. Lenormant számos példával bizonyítja, hogy a magánhangzók változásának szabályai, a többes és kettős képző, a deklinációk esetragjai, nemek nem létezése, a személyes névmások, az utóragokkal történő igeragozás, a negatív jelentésű igeragozás, továbbá a számok, a családi kört, emberi testrészeket, házi állatokat, növényeket, földet, eget, légköri változást s a nélkülözhetetlen cselekvéseket kifejező szavak azonosak az akkádi s a turáni nyelvekben, s legközelebb állnak a finnhez. Ezen akkád nyelvet beszélő népesalád volt Babylónia őslakossága, s fölényét csak Kr. e. 14. században vesztette el, miután századokon át folytonos érintkezésben egy helyen összekeveredve lakott sémi népesaládokkal, melyek mindinkább kiszorították.

Ott tart tehát ma a tudomány, hogy nem a galyakban, hanem a gyökerekben keresi a rokonságot. A magyar rokon a finnel, mindkettő a turáni népesaládhoz tartozik, mely a történet előtti korban az akkád nyelv-

vet beszélte Babylóniában, melynek ők voltak első civilizált lakói, ott érintkeztek a sémi népcsaládokkal, s ha tekintetbe vesszük a természeti törvényt, mely szerint népek érintkezésénél mindig a magasabb kulturájú nép sajátítja el az álaacsonyabb kulturán levő nép nyelvét, minthogy amaz érzi szükségét az érintkezésnek, úgy a jövő század nyelvtudósai talán véglegesen eldönthetik majd a kérdést, hogy jött létre a héber-magyar nyelvtani és szótári hasonlóság.

II.

A héber-magyar nyelvrokonság nyelvtani szempontból tárgyalt történeti fejlődését a következőkben a szóegyezésekkel akarom kiegészíteni. Minthogy azonban vaskos kötetre rúgna, ha az összes szókat felsorolnám, a melyeknél rokonságot véltek az egyes írók felfedezni, — hiszen maga Révai dicsekszik azzal, hogy ő több mint ezer szóra mutatta ki a héber eredetet — azért csak a legfeltűnőbb egyezéseket válogattam ki.

A tudományos kuriózumok lombtárába valók ugyan e szóegyezések; de érthetőbbé teszik, miért tartotta fenn magát ily soká a héber-magyar nyelvrokonság eszménye.

Otrokocsi Fóris Ferencz : sáfár-szafár (olvas, számol); erdő-arád (vad); madzag-mézach (öv); köröm-keróm (kéreg); hold-holid (szül, megújul); ökör-ikkar (szántó); sátor-szatár (rejt); kicsiny-katón; fehér-peér (dísz); szór-zara; alkotó-lókét (gyűjtő); ember-óbér (átmenő, mert az ember e világon csak átmenő utas).

Örtel János : Addig-ád; alá-ala (fölment); álom-

chalóm; alunni-lún (az éjt eltölteni); angyal-amchal (per metathesin malach-ból); árad-jarád (lément); arasz-zeresz; bársony-argaman (bibor); bélyeges-pileges ágyas); bezár-aczár (ajin in b mutató); bűz-baás; dajka-jónék; derék-jórék; dörög-barak (villám); drága-dagár (gyűjt); éjjel-lajil; ékes-chések; élesít-látás; ezer-ézer (segítség); frigy-brith; gesztenye-egóz (dió); homok-chóma (fal); iga-jagá (fárad); idő-éth; jutalom-jebúl (gyümölcs); kár-jákár (drága); köd-éd; lakat-lakát (gyűjt); nyár-nér (fény); nyomorult-morút (kifosztott); ok-chok (törvény); szék-kész; szikra-zik; zár-sáár (kapu).

Debreczeni Grammatika: Akaszt-achaz (megfog); apa-áb; betű-beth (beta); dob-tóph; eme, emlő-ém (anya); én-ani; fejér-báhir (fénylő); galuska-geluszka (kerek kenyér); göde-gedi; héjja-ajja; kincs-ginze; negédes-nagid (úr); szakál-zakan; sarátnag-szeraph; sugár-zohár; támasz-tamách; udvar-iddar.

Molnár János: Cheszed-esedezés (kegyelem); széir-szörös; ófor-por; bakar-ökör; szené (tüskebokor)—széna; kócz (tövis)—kócz; dárdár (tüske)—dárda; chara-harag; bájith (ház)—pajta; berécha (tó)—bárka; rephaim (óriás)—hárpia; erecz (föld)—ércz; chereb (fegyver)—karabin; chedvah-kecv; chékh-gége; nész (jel)—nesz : debhás (méz)—viasz; sir (ének)—sirás (jajgató ének); khanász (gyűjtött)—kanász; needár (hiányzó)—nádor; szukkah (sátor)—szűk ház; kisszélh (trón)—kis szék; reseth (háló)—rosta; sichét (pusztított)—siket; kikar-kör; beged (ruha)—bekes; chaczábh (vágott)—szabó; gómél (jőtevő)—gyámoló; éczah (tanács)—ész.

Gyarmathy Sámuel: Asszony-issah; bálvány-báál; barom-beir; bátorság-batoach (bizalom); biró-abir (erős); falni-bala; gyalog-jalach (jár); gyehenna-gehin-nom: gyökér-éker; gyümölcs-gemul; hamar-mahar; harag-charah; kád-kad (korsó); kaszabolni-katzáb; kigyó-chájó; köröm-gerem (csont); lakoma-lakham; mese-másál; pazarolni-pazar; pézsmá-beszem; rette-gés-reteth; söre-sór; szamár-chamór; zarándok-zar (idegen); szomjú-tzama; csatorna-tzantera; virág-pe-rách; öcs-ach; zörög-sórék.

Beregszászi Pál: ének-enu (feleljetek, énekeljete); bot-sébhét; sor-thór; igen-ókhén; vár-ír (város); verem-bór; nyög-anách; sül-czóleh; kaczag-czachak; szükül-czúk; téved-tóeh; ón-anokh; utcza-chúcz; fúni-phúach; kény-geón (büszkeség); feleség-pileges; kapar-kabhár; koporsó-kebher; mász, rámász-ramász (csúszik); szu-szog-szosz; nyög-naák; kér-kara (hív); kalács-chaláth; csak-akh; övedez-ófád (éfad); részeg-sikkor.

Vége Beregszászinak a maga nemében egyedül álló szentírás magyarázatát akarom közölni. Über die Ähn-lichkeit stb. 193. lapján Salamon példabeszédeinek 13. fej. 11. versét: Hón méhehbeljimat, vekóbécz ál jád jirbeh, mely mondat értelmét a hehbel és kóbécz ál jád szavak nehezítik meg, következőleg magyarázza: hehbel=hever, kóbécz=kevés; ál jád entspricht dem ungarischen Sprachgebrauch: a mim van, két kezemmel kerestem, oder: elélek két kezem után is. Tehát a mondat fordítása ez:

Nagy vagy heverés folytán kisebbszik.

De a kevés a kezek (szorgalom) által gyarapul.

Ujpest.

Dr. Venetianer Lajos.

INSTÁNCZIA AZ URISTENHEZ.

A szegény Weisz Dávid roppant szomorú ábrázattal jött haza szombaton este a templomból.

Az asztalon készen várta a fonott viaszgyertya, a fűszeres doboz és a pálinkás pohár, a mik arra valók, hogy segítségökkel illendőképén elbucsúztassék a sábesz; örvendező kandisággal állta körül az öt kóczos hajú apróság az asztalt, várva a czeremonia megkezdését és gondolatban találgatva, ki lesz ma a szerencsés, a kinek meg szabad innia a pálinkamaradékot, ha majd a viaszgyertyára is jutott, meg a testvérek is körül fogták kóstolni az édes italt. A csepp Naftáli — a neve hosszabb mint ő maga — tudván, hogy ő a táti kedvence, legközelebb posztirozta magát a pálinkás pohárhoz és apró kezével fel-fel próbált nyúlni az asztalra, hogy elérje vele a havdálát, a fehér és piros szálakból font viaszgyertyát, melyet a bucsúztató héber áldás után önkezüleg meg fog gyujtani s azután pálinkával való leöntés által eloltani a családfő, szimbolicze jelezve ezáltal, hogy vége immár a szombatnak: szabad tüzet gyujtani, oltani és — egyebet is dolgozni.

A sápadt anyának gondbarázdálta arczán is valami örömfényféle villant meg, mikor belépett, «jó hetet» kívánva, a gazda. Nem annyira a viszontlátás öröme volt az, mert hét poronty — kettő, az Isten nyugosztalja meg, künn fekszik a temetőben — meg a létért való kemény harcz alaposan kiöli a szerelemből a szenved-

délyt. A gyenge örömfény, mely a Weisz Dávid szomorú ábrázatának láttára aggodalmas kifejezésnek adott mindjárt helyet, abból a gyenge reményből eredt volt, hogy a férj talán jó hírt hozott a templomból. Most már szó nélkül is tudta a szegény asszony, hogy az a remény is hiú volt, mint sok más.

Weisz Dávid nem nagyon hederített rá a magzataira, kik alázatos tisztelettel csókolgatták meg kérges kezét. Csak a kis Naftálinak, ki bizalmasan csimpaszkodott bele a kopott ünnepi kabátjának szárnyába, próbálta meg szórakozottan végigsimítani a rendetlen sörtéjét, azután rezignált egyhangúsággal darálta le a szombatmenti imádságot. Megtörtént a gyertyagyújtás, egyenkint megszagolták a fűszeres dobozt, azután leöntötte Dávid pálinkával a viaszfonat lángját, mire a szesz sisetgő, kékes lánggal folyt szét a puszta asztalon, nagy vígságára a piczinyeknek, kik nem félve a tüztől, belepaskoltak morzsányi tenyereikkel, mely mulatsághoz a Naftálíka vidám sikongatása képezte a hangulatos melodramatikus kíséretet.

A gyermeki öröm ez ártatlan kitörése nem volt képes simára egyengetni a redőket, mik az apa homlokát takarták; nem oszlott el a ború, mely ott sötét tanyát ütött. Körüljárt a pálinkás pohár; a gyermekek sorra megkóstolták a maradékot, mely végül a legidősebbnek, a bogárszemű Málesinak jutott, a ki minden disputáció nélkül élt a visszatartás jogával s kárörvendő gesztussal nyelte le a megmaradt egyetlen korty rozstopsint. Ez az önhatalmu eljárás azután arra indította a több izben megnevezett legfiatalabbik öcscsöt, hogy félrehúzza száját s olyan keserves rivásban adjon nem-

tetszésének kifejezést, hogy az anya (ki más tudna ilyenkor helyes eszközzel rendet csinálni) sietve vett ki a láda fiából egy darabka czukrot, melyet a torka szakadtából üvöltő Tálikának szájába tömve, valahogy helyreállította a komolyan fenyegetett házi békét.

Dávid gazda odaszólt a feleségének:

— Sprincze! Kaptak-e már vacsorát a gyerekek.

Habozva felelt az asszony.

— Honnan kaptak volna? . . . Hiszen tudod . . .

— Tudom, tudom; már én mindent tudok. No hát, ha még nem kaptak, akkor csak feküdjenek le a nélkül. Ma nem lesz vacsora! . . . Nincs! . . .

Az asszony könyes szemmel vetköztette le a kisebbeket. A nagyobbak sietve bújtak maguktól nyoszolyáikba. Tudták, hogy nem jó a táti közelében lenni ilyenkor. Mert a milyen nyájas apa volt Dávid a mikor jó kedve volt, ép oly hirtelen járásu volt a keze felhős időben. A kongó gyomor még sem fáj annyira, mint a kemény ütés vagy a megtépázott haj. Pár percz mulva olyan békésen aludtak a gyerekek, mintha libapecsenyés vacsora után jóllakottan tértek volna nyugalomra.

Ekkor aztán Dávid gazda levette az almáriom tetejéről a ritka használatból poros tintatartót, a tollseprűből metszett magának egy széles fogásu pennát, a milyen a héber íráshoz való, tiszta papírlap is akadt egy elértéktelenedett obligáció hátáról s a mogorva ember, szó nélkül, szorgalmasan hozzá fogott a levélíráshoz.

Egy darabig várt Sprincze, a míg meg merte kérdezni:

— Mit irsz, Dávid ?

— Levelet.

— Azt látom ; de kinek irod ?

— Nagy úrnak ; az egyetlennek, a ki még segíthet rajtunk.

— Hát nem végeztél semmit ?

— Semmit, semmit. A kinek megesik rajtam a szíve, annak nincs pénze s a kinek pénze van, annak szíve nincs. Szegény ember, hitvány ember. Hitvány embernek pedig nem adnak kölcsön még egy fabatkát sem. Az emberektől bátran éhen veszhetnénk : én is, te is, az a nyomorult, rongyos öt poronty is. Lemondtam az emberek segítségéről végkép.

— De hát akkor mire való ez a levél ?

— Ez nem embernek szól.

— Azt mondtad, nagy úrnak. Hát az a nagy úr nem ember ?

— Az a nagy úr az Isten.

Sprincze asszony megdöbbenve tekintett férjére.

— Dávidkám, talán útközben benéztél a korcsmába, vagy elvesztettél valamit hazajövet . . .

— Az eszemet gondolod, úgy-e ? Hál' Istennek, ez az egy megvan még teljes épségben és részeg sem vagyok. De én tudok okoskodni, nem hiába tanultam én a biblián kívül rasit, mislet és a talmudból is jó darabot. Így okoskodom : Hogy van isten, az bizonyos, mert hiszen a szentírás mondja ; hogy Isten tudott csodákat tenni, az is bizonyos, mert hiszen szintén benn van a bibliában. No hát, ha ősapáimmal tudott csodát tenni, akkor velem is tud, mert ő most is isten. Irok én tehát neki levelet ; rábízom az instáncziámat a szélre ; ha

van csodatévő isten, a mint én hiszem, akkor a szél hozzája juttatja a leveleket és akkor ő, a seregek ura, fog módot találni arra is, hogy a választ hozzám juttassa. Érted-e már most és belátod-e, hogy nem vagyok sem részeg, sem bolond?

Az asszony az érvek súlya alatt lehajtotta fejét és hallgatott.

Dávid pedig megírta a levelet s a mikor megvolt vele, felolvasta a hitestársának:

«Mindenható, örökkévaló isten, Izraél istene!

«Hozzád kiáltottak apáim, mikor negyven napig éhezének a pusztában s hozzád kiáltok én is, a ki hosszabb idő óta éhezem hetedmagammal. Szegény vagyok és nyomorult és az emberek legfeljebb csak sajnálkozni tudnak felettem, de segíteni nem akar rajtam egy sem. Eddig békén türtem inségemet, nem zugolódtam, holott hívebben teljesítem tíz parancsolatodat, mint akárhányan, a kik bőségben úsznak, mert jól értettek ahhoz, hogy kell a szegényeket megcsalni s utolsójukból kifosztani. Engem ez a vád nem érhet, mert soha nem volt semmim. S most csak azért folyamodom hozzád, hogy szabadíts meg a gonosztól. Ha nem segítesz rajtam, bűnössé kell lennem. Nehány nap mulva itt lesz a húsvét s ime te parancsolád, hogy húsvétkor csak savanyítatlan kenyeret szabad enni nyolcz napon keresztül. Lásd, nekem savanyú kenyérre is csak nehezen telik — te láttad, hogy ma éhes gyomorral tértek pihenőre ártatlan kisdedeim — és a maczesznek az üzérkedő hitfelek nagyon felsrófolták az árát. Nem tudom megvenni, nem, sehogysem. Arról nem is szólok, hogy magzataimat, kiket a te hited jámborságában ne-

velek, nem tudom új gunyával ellátni a te nagy ünne-
pedre s hogy szégyenletes dísztelenségben fogják meg-
ülni a te szent napjaidat. Csúfja, nótája lesznek a
többi gyerekek és szívökben engem fognak vádolni.
Hogy ez mennyire fáj egy apának, azt neked legjobban
kell tudnod, a ki milliók és milliók apja vagy. Ments
meg a büntől, Adonáj, és a fájdalomtól. Segíts rajtam,
keress fel szegény hajlékomban, gyámoltalanok táma-
sza, megszorodottak vigasztalója, valamint én téged
felkereslek égi trónusodon. Engem könnyen megtalál-
hatsz, Czélemben* lakom a Sopron felé eső végén; a
házszám 503, a templomtól a hetedik ház. Alázattal
maradtam hű fiad

Weisz Dávid.»

Sprincze asszony mi kifogást sem tudott emelni a
levél tartalma ellen, mely ekként approbáltatván,
Dávid gazda annak rendje szerint összehajtotta, ellátta
pecséttel s ráírta, ugyancsak jobbról balra csavarodó
héber betűkkel (egyéb írást nem ismert) a pontos
címet:

A mindenható, örök Uristen

Ő szent felségének

az égben.

* Czélem=Német-Keresztúr (Sopronmegye). A jámbor zsidó
ezt a szót «kereszt» soha sem mondja ki.

Elvégezvén a nagy munkát, Dávid odament az ablakhoz és kinyitotta. Koromsötét éjszaka volt s az ebek ugatásán kívül csak a szél sivitása hallatszott be a szobába. Valóságos kis fergeteg kerekedett ott künn; a szél becsapott a szobába s dühösen fujta el a pislafaggyúgyertyát, melynek kétes világánál irta volt meg Weisz Dávid az öregbetűs instanciát.

— Látod, Sprincze, az első csoda már megvan, szolt Dávid a sötétben nejéhez. Az isten egyenesen csak azért támasztott ekkora szélvészt, hogy a folyamodásnak legyen kényelmes ingyenpostája. A földi posta úgy sem vitte volna el, még ha egyenes összeköttetése lenne is a mennyországgal; külföldre nem szállít bérmentetlen levelet.

Aztán némileg pathetikus hangon folytatta:

— Menj hát, fájdalomszülte kesergő irás, menj neki a vak éjszakának s derüljön reád fényes hajnal ott fenn, rendeltetésed helyén.

Ezzel kidobta a levelet a viharba . . .

. . . A szegény Weisz Dávidot hiába mégis csak túlságba ragadta buzgó, jámbor hite. A szél nem vitte fel egész a szeráfok hazájáig az inséges kérelmet, hanem csak a kastélykertig jutott vele, a hol letette egy rózsabokor aljában a pázsitra. Ott talált rá reggel a gróf, mikor körüljárta a parkot, megnézendő, mi kárt tett benne az éjszakai vihar.

A lepecsételt levél fölkelte a joviális mágnás kíváncsiságát. A zsidó betűkkel irt czímet persze nem tudta elolvasni, de végére akarván járni a dolognak, magához hívatta a rabbit, a kivel a czímet is, a levél tartalmát is elolvastatta magának. Aztán megbizta a rabbi-

nust, küldené el hozzá azt a szegény, jámbor bolondot Egyszersmind a lelkére kötötte, ne szóljon az ügy felől senkinek.

Dávid gazdát a kastélyig majd felvetette a kíváncsiság. Vajjon mit akarhat a gróf tőle, a szegény topronyos Weisz Dávidtól. Csak nem akarhatja a gyapjút megvételere kínálni neki, a kinek üzlete még legfényesebb korában sem terjedt túl az uraságoktól levetett férfiruhákon. Most — sajna — már csak csontra és rongyra szorítkozik az üzlet és olyat még soha sem hallott Weisz Dávid, hogy a grófok ilyen czikkekkal is kereskednének.

Alázatosan meggörnyedve állott a méltóságos úr előtt. A szemét behúnyta, nehogy elkáprázzék a gróf szobájában uralkodó pompától.

— Weisz Dávid, szólalt meg nyájas hangon a gróf, az Uristen megkapta a leveledet s ime általam küldi a választ.

Dávid körül forgott a világ, mikor a gróf eléje tette a «válasz»-t, mely öt darab ropogós tizes bankóból állott. Azt máig sem tudná megmondani szegény feje, hogy tette zsebre a temérdek pénzt, a mennyit ő eddig soha sem látott egy rakásban, hogy köszönte meg a grófnak a szíves közvetítést és hogy ért haza ismét a fényes kastélyból a düledt viskóba, melybe most egyszerre akkora örömet és boldogságot küldött a szegény ember folyamodását rövid úton elintéző jóságos isten.

— Sprincze! Sprincze! ágált már messziről kézzel-lábbal. Megjött! . . . Megvan! . . . Ezer esztendeig éljen a biblia; nem hazudik a csodákkal!

Sprincze asszony mintha nem is a czélemi Weisz

Dávidnak, hanem a szentírásbeli Lótnak lett volna a felesége, úgy állt ott bámulatában, mint egy sóbálvány.

— Micsoda? . . . Csak nem? . . .

— Dehogy nem, dehogy nem. Megkapta, dicsértessék az ő szent neve; megkapta és már meg is küldte a mit kértem. Nem hiába, hogy ő az Ur az urak felett, de nagy urat is választott postásnak. Mit gondolsz, kit? . . . A grófot . . . És mit gondolsz, mennyit küldött? . . . No, találd ki szaporán!

A szegény asszony csak bátortalanul, félve riszkirozva meg a nagy összeg kimondását:

— Tíz forintot . . .

— Többet, Sprincze!

— Húszat . . .

— Többet!

— Huszonötöt.

— Többet, épen még egyszer annyit. Itt van, ni! Itt van!

És kivágta az asztalra az ötven pengőt.

Aztán odahajolt a feleség füléhez és nagyot mondó képpel, halkán, hogy még a rozzant fal se hallhassa meg, súgta oda neki:

— Az isten nem küld ötven forintot. Vagy küld százat vagy semmit. Meg mernék rá esküdni, hogy százat küldött; *ötvenet magának tartott a gróf postadíj fejében . . .*

Budapest.

Farkas Imre.

TANITÓKÉPZŐNK.

Tanítóképzőnk. Csak egy van és azért nem szorúl jelzőre. Csak egy, egyetlenegy oly iskolánk van, mely egyenesen a magyar zsidóságnak nevel tanítókat. S azért is egyik legjelentősebb lapja a magyar zsidóság ez évi annalesének az az ünnep, melyet ez intézet tanítói, tanítványai és tisztelői 1897 október 31-én megültek: az országos izraelita tanítóképzőintézet negyvenéves fennállásának szép ünnepe. A történeti ünnepek ősrégi tulajdona Izraelnek. Megemlékezni örömben a kiállott bajokról, ünnepi fényben előadni hosszú hányódások és viszontagságok történetét, régi zsidó szokás. A ki ilyenkor legtöbbet, legszebben tud elbeszélni, azé a főérdem.

Tanítóképzőnk történetének is akadt ez alkalomra ily nagyérdemű előadója, ki sokat és szépen tudott beszélni az iskolának negyven éven át viselt dolgairól. «Az orsz. izr. tanítóképző intézet története» czimén meg is írta Bánóczi fényes tolla iskolája történetét. Azaz többet irt pusztá történetnél. A mult viszontagságainak* elbeszélése mellett ott találjuk a jelen állapotának és tanulságainak leírását, majd a jövő reményeinek és szükségleteinek jelzését is.

E történetet megírni, és oly részletességgel, oly foly-

* Az Országos Izraelita Tanítóképzőintézet Története. 1857—1897. Irta Bánóczi József igazgató. Budapest, 1897.

tonossággal megírni, mint Bánóczi tette, épen nem lehetett könnyű dolog. Csak igen kevés és szegényes nyomtatott forrása volt, mindössze 6 nagyobbára vékony értesítő. A többit élők emlékezetéből és irattárak homályából kellett felkutatni. De a kutatás, melyet a szerző a historikus érzékével és a philologus pontosságával végzett, megérdemelte a fáradságot.

Az intézet kezdetei a nemzetünk történetében is oly jelentőséges 30-as évekre nyulnak vissza. *Schwab Löw*, a nagynevű pesti rabbi munkásságához fűződik a magyar-zsidó tanítóképzés első gondolata is. Azon felterjesztések között, melyeket a buzgó pap mint az iskolaszék elnöke maga ir a hitközségi elemi fiiskola nyilvánosságára ügyében, van egy 1836. év deczember havában kelt emlékirat is, melynek végbefejezése a következő toldalékot tartalmazza: *Zum Schlusse erlaubet diese Gemeinde noch den Wunsch und die Bitte auszusprechen, dass mit der Sanction der Schule zugleich auch den gegenwärtig bei der hiesigen Schule angestellten und für die Folge anzustellenden ordentlichen Lehrern die Befugniss und die Bewilligung ertheilt werden und zugleich als Verpflichtung aufgetragen werden soll, einen *Præparanden Cours zur Bildung und Erziehung für Schullehrer und Lehrergehilfen zu eröffnen*, und daselbst die vorgeschriebene Theorie über Lehrmethodik und Didaktik vorzutragen, sodann aber den gebildeten Zöglingen ein öffentliches Zeugniß über die Lehr- und Gehilf-Befugniss ertheilen zu können.»*

De e nemes kezdeményezés nem nyerte meg a pozsonyi főigazgatóság helyeslését és a hitközség elállott

a Seminarium Docentium Judaicum — miként a főigazgató nevezi — létesítésének tervétől.

A nagyközönség elé 1841-ben lép először a zsidó præparandia eszméje. Ekkor jelenik meg érdekében egy a nagyközönséghez intézett felhívás. A felhívást a 26 éves Ballagi Mór — ekkor még Bloch Mórícz — a későbbi híres szótáríró bocsátotta közzé, a kinek a zsidók emancipációjáról 1840-ben irt röpirata és bibliafordítása már ekkor is szereztek ismert nevet. Ballagi külön felszólította a nagyközönséget és külön a zsidókat. A nagyközönséghez a *Bajza* Józseftől szerkesztett s *Toldy* és *Vörösmartytól* kiadott *Athenæum*, valamint a *Kossuth* Lajos *Pesti Hirlap*-ja útján fordult. A zsidó hitközségekhez pedig németnyelvű nyomtatott felhívást küldött szét. Az *Athenæum* a lelkes hangú felhívást a következő megjegyzéssel kíséri: «Ha akarjuk a czélt, kell akarnunk annak eszközeit is. A zsidók magyarosodása nemcsak zsidó, hanem nemzeti ügy is; ennek terjesztésére a lelkes Bloch Mórícz itt tervet közöl, melyet a hazafiak pártolására ajánlunk. Aláírásokat az *Athenæum* is elfogad és főörömei közé fogja számítani, ha az ügy előmozdítására bármi csekélységet is tehetend.» *Kossuth* Lajos pedig ezeket írja a *Pesti Hirlap*-ban: «Örömünkre válik olvasó közönségünknek e felszólítást bemutatni. Az oly hazafiasan tiszta nézetek, miket a tudós szerző nyilvánít, reméljük, alkalmas segédeszközök lesznek azon előítélet legyőzésére, miszerint — Európa legműveltebb országaibani példa s gyakorlat ellenére — minálunk még igen sokan hiszik, hogy a zsidó magyarrá soha sem lehet. Ez vastag előítélet. Minden nyelvűek között, kik honunkat lakják,

tán épen a zsidó az, a ki nemzetiségi antipathiát legkevésbé táplál keblében ellenünk. Ha azt meggondoltuk, mennyire fontos dolog, hogy felkaroljunk magunkhoz minden erőt, a mely nemzetiségünket gyarapíthatja, terjesztheti: nem is lesz szükségünk a viszonyosság elvénél fogva megemlékezni, hogy a zsidók sohasem veték ellen vallási különbségöket, valahányszor közintézetek gyámolítására felszólítottak. Következőleg, hogy az igazság szoros kötelességünké teszi, azt tenni ő irántok, mit tőlük magunk iránt követelünk; elég lesz egy kis józan politikai számolás, hogy meggyőződjünk, miképen akármely valláson legyünk is, a mindnyájunkat, az egész hont érdeklő közjót mozdítjuk elő, ha hogy ez egyszerű jeles felszólítás keblünkben munkás részvétre talál.» E felhívások és ajánlások nem maradhattak hatás nélkül. Csodálkozva, de egyszersmind mély kegyelettel és örömmel olvassuk ma különösen a keresztény adakozók neveit. Ott vannak Bloch Móricz gyűjtő ivén Bugát Pál prof. a híres nyelvújító orvos, Fogarasi János, a szótáríró, dr. Schedel (Toldy) Ferencz, újabb irodalomtörténetünk atyja, id. Schedius Lajos az egyetem kiváló philologusa és aesthetikusa, gróf Teleki József és mások; ott van Klein Hermann gyűjtőivén: b. Eötvös Ignác, b. Eötvös Józsefnek nagyérdemű atyja, gr. Széchenyi István, stb. Puky Miklós Roffról 67 forintot küld e célra a Pesti Hirlap szerkesztőségének egy levél kíséretében, melynek végén ezeket írja: «Vajha a tehetősök ezen szent célra tehetősebben áldoznának s igyekeznének a minden jóra kész, de helyzeténél fogva még eddig gyakran, mondhatni, rosszra készített zsidó népet anyagi-

lag is előmozdítani, hogy őket magunkhoz emelhesük.»

Ki hitte volna, hogy az ily kedvező auspiciumok mellett megindult ügy ezúttal még sem kaphatott elegendő életerőre. Maga az, ki kezdeményezte, nemskára elejtette. Ballagi Mór két évvel később keresztény-nyé lett és nem volt többé ideje vagy kedve zsidó ügyekkel foglalkozni.

Csak tíz évvel későbbben szólal meg újból egy energikus hang a zsidó præparandia ügyében. Hochmuth Ábrahám, a későbbi nagynevű veszprémi pap, akkor a miskolezi izr. iskola igazgatója sikra száll mellette «Die jüdische Schule in Ungarn, wie sie ist und wie sie sein soll.» című könyvében. Hochmuthnak már nem kellett pénzt kérnie közönségétől. A pénz megvolt. Az a millió forint szolgáltatatta, melyet a magyar zsidóság «Strafcontribution» czimén fizetett azért, mivel ő is küzdött annak a földnek függetlenségeért, melyen kívül — úgy érezte ő akkor is, mint ma — nincsen számára hely. E milliót a királyi kegy tudvalevőleg zsidó cultus- és iskolaalap néven a felekezet czéljaira rendelte. Ez alapból Hochmuth mindenekelőtt zsidó præparandiát kíván alapíttatni. Sőt azon tanakodik, nem kellene-e mindjárt két tanítóképzőt felállítani; egyet Felső-Magyarország, másikat az Alföld számára. Nem tudni, vajjon Hochmuth könyvének hatása folytán, de annyi bizonyos, hogy még a könyv megjelenése évének, 1851-nek vége felé kérdést intéz a pesti elemi és reáliskolák igazgatója, Majer István, a pesti zsidó iskolaszékhez, hogy mennyiben tartaná szükségesnek egy tanítók elméleti és gyakorlati kiképzésére való nor-

malfőiskola felállítását? Az iskolaszéknek természetesen kedvező válasza csak 1856-ban nyerhet megfelelő elintézést. Ekkor intézkednek csak egy összefüggő szabályzati rendelettel az iskolaalap hováfordításáról és 1856 júniusában felszólítja a helytartótanács a hitközséget, hogy az alapból a Lipót- vagy Terézvárosban felállítandó 4 osztályú főiskola (izr. mintaiskola) számára gondoskodják a megfelelő helyiségekről.

A község persze a legnagyobb készséggel teljesíti a helytartótanács kívánságát, és nemsokára külön emeletes házat vett a Lázár-utcza és Herminatér — ma Dalszínház-utcza 10. sz. — sarkán, azt kellően felszereli s a mintaiskola és præparandia számára átadja.

1857 október 8-án történt az intézet felavatása dr. Haas Mihály iskolatanácsos, a későbbi hires püspök, Wolf rendőrségi főbiztos, Ságody cs. k. alpolgármester, Alkér tanácsos és mások jelenlétében. Az iskola első igazgatója a ma is élő és mindenkitől tisztelt Lederer Ábrahám volt.

A mintaiskola alapítását nemsokára követte a tanítóképző fölállításása is. 1859-ben október 24-én nyitják meg ünnepélyesen. A magyar sajtó feltűnő módon ignorálja az új iskolát. Részben, mert véletlenül mással volt elfoglalva, részben pedig úgy látszik, mert az új iskolának germanizáló czélzatokat tulajdonított. A tanítóképző megnyitásánál jelen voltak egyebek között Barton iskolatanácsos, Tandler helytartósági tanácsos, Conrad főpolgármester. Igazgatója ez intézetnek is természetesen Lederer Ábrahám.

Igy jött létre hosszú vajudás, az eszmének többszörös fel- és letünése után első és mai napig is egyetlen

tanítóképzőnk. Hogy felállításával nemcsak egy szép eszme valósult meg, hanem valóságos szükségletet elégitettek ki, megmutatta mindjárt a jelentkező tanulók száma is. 32-en voltak az intézet első tanulói. Mily hiányos készültségű és mily szegény volt ez első tanuló csapatja, arról nem bir az intézet eleinte eléggé panaszkodni, s e panaszok viszhangját ott találjuk a zsidó ügyeknek e korbéli szószólójában, a Löwtől szerkesztett Ben Chananjában is. S e rossz tanulóanyaggal is a buzgó tanítói kar mégis szép eredményeket bir felmutatni, és vizsgáin kivívja a felsőbb hatóság teljes megelegetését. 1861-ben vannak az első képesítő vizsgálatok. A tanulóanyag vegyességéről, de egyszersmind egyéb érdekes culturtörténeti tényekről tanuskodik a képesítések tarka minősége. A 25 jelölt közül 7 lett főelemi tanító, 3 négyosztályos főelemi iskolai altanító, 8 önálló tanító, 3 háromosztályos iskolai altanító és 4 kétosztályos iskolai altanító.

Mindjárt az első képesítések után kéri a tanári kar az intézet véglegesítését. De csak 1864-ben kapja meg.

A véglegesítésről szóló leirat a «királyi izr. tanítóképezde»-hez van intézve. A helytartótanács 1860 elején így czímezte volt: izr. cs. k. præparandia. De a «kir. izr. tanítóképezde» czím sem állandó. Maga az intézeti igazgató és nyomán mások ismételten így használják: «A pesti kir. izr. mintafőelemi tanoda és a vele egybekapcsolt képezde». Deutsch Henrik, az intézet későbbi igazgatója, 1870-ben így nevezi «a budapesti kir. izr. orsz. tanítóképezde», majd Békey tanfelügyelő 1880-ban «a kir. orsz. izr. tanítóképezde». Külön rendelet nélkül 1881. fogva a mai czím állandó-

sul: «*Orsz. izr. tanítóképzőintézet.*» Ime, e jelentéktelennek látszó czimváltozásban hogy tükröződik vissza egy jelentős rész országunk, fővárosunk, és nyelvünk történetéből, s mintha a név e történetét is körülölelő nemzetünk legjobbainak, egy Deák Ferencznek, egy Szarvas Gábornak a szelleme!

Mondani sem kell, hogy a lefolyt 40 év alatt nem a név és czim az egyetlen, a mi az intézeten megváltozott. Megváltozott, azaz átváltozott ott minden e 40 év alatt: személyek és szervezet, vezetés és felügyelet, felosztás és oktatásidő, tanterv és tannyelv, és mindenekelőtt hely és helyiség.

Kezdjük az utóbbin, a legkülsőlegesebb, de azért nem jelentéktelen tényezőn. Eredeti helyiségében a Herminatér egyemeletes sárga sarokházában 1872-ig maradt az intézet. Ekkor átköltözött a Rombach-utczai zsinagóga mellé helyezett községi épületbe, innét pedig átment az 1877/8 tanév elején a rabbi-képzőintézet ujonnan épült díszes palotájába (Rökk-Szilárd-utca 26. sz. a hol még most is van. Téved, ki azt hiszi, hogy az intézet új fényes otthonában jobban érzi magát, mint első, szerény helyiségében. Nem mintha a régi mondás: *parva domus, magna quies* és ennek megfordítottja éreztetné hatalmát, nem mintha a ház nagy vagy zajos volta, vagy esetleg a hatalmas szomszéd vagy a fényes környezet zavarná a csendjét. Épenséggel nem. Ellenkezőleg áll a dolog. A hatalmas szomszéd, a rabbi-képzőintézet, nagyon is nagy csendet szerez igénytelen társának, akkora csendet, hogy sokan el is felejtik, hogy a rabbi-képzőintézet mellett, árnyékában meghúzódva, él és létezik egy tanítóképzőintézet is. Az épület

elnyomta a lakót. Cultur- (és cultus-) ügyekben nem igen járatos közönségünk csak seminariumot ismer a Röck-Szilárd-utczában, és minthogy a seminarium szó nálunk, legalább zsidóköröben, majdnem kizárólag csak a papnevelőt jelenti (másutt épen tanítóképzőket jelöl a szó nagy határozottsággal) — rokonszenv, gond és gondolat tárgya csupán csak a rabbiseminarium. S ha egy-egy zsidó Röck-Szilárd nagyot gondol és cselekszik, és bősége szarujából a seminariumi épületet látogató tanulóknak juttatni kíván többet-kevesebbet, adományát bizonyára a seminariumnak, a rabbiképző-intézetnek, nyújtja, és a tanítóképzőintézetnek alig jut valami. Hogy még aránylag legjobban informált hitsorsosaink is mennyire nem tudják a két testvérintézetet, melyet csak külső kapcsok kötnek össze, egymástól megkülönböztetni, arra e sorok írója a maga tapasztalatából is tudna egy-két épületes példát. De csak annyit akarok itt felhozni, hogy még az utolsó jubileumi ünnepély alkalmából is, mikor napi és tanügyi lapok hosszú czikkeken előre ismertették az intézet történetét, csak az igazgató éber gondja tudta megakadályozni, hogy az ünnepélyről író hirlaptudósítók ne a seminarium ünnepéről irjanak a tanítóképzőintézeté helyett. Hogy a testvérintézet nevének és hírének e nyomását talán nemcsak növendékeinek anyagi gondozására nézve, hanem más tekintetben is megsínyli a tanítóképző, az több mint valószínű. De hogy maga az anyagi gyámolítás kérdése mennyire szellemi kérdés is a tanítóképzőre nézve, arról még alább lesz szó.

Miként helyiség dolgában, úgy véletlenül több egyéb

dologban is három stádiumon ment át az intézet története.

Három volt — egy ideiglenes helyettesítés rövid idejét kivéve — mindenekelőtt az igazgató. Az érdemes Lederer Ábrahámot követte 1868-ban a buzgó Deutsch Henrik, ezt 1887-ben a ma is az intézet élén álló Bánóczi József, nemzeti tudományosságunk és zsidó műveltségügyünk ez előkelő alakja.

Az utóbbit betegsége idején 1892 elejétől 1893 közepéig helyettesítette a derék Mendl Lajos, ki az intézet jubileumával együtt ünnepelte ez intézetnél negyven évig folytatott tanári munkásságát.

Az igazgatókat a 40 éven át együttvéve 34 tanár és 22 tanító támogatta munkájokban, közöttük, a ma működő jeles erőkről nem is szólva, oly kiváló emberek, mint Simonyi Zsigmond, ma a budapesti egyetem tanára, Halász Ignác, most a kolozsvári egyetem tanára, Schreiner Márton, a berlini Hochschule für jüd. Wissenschaft tanára, Eisler Mátyás, kolozsvári főrabbi és egyetemi magántanár, Hajnóczi R. József, szepesi tanfelügyelő, Radó Vilmos, az olvasókönyveiről és ifjúsági iratairól ismeretes tanítóképzőintézeti tanár, Bartos Fülöp, Reif Jakab jónevű reáliskolai tanárok, Bokelberg Ernő, a magyar tornaügy egykori vezetőembere és mások. A jelenlegi tanári és tanítói kar áll Bánóczi József igazgatón kívül a következőkből: Balogh Ármin, Barna Jakab, Bein Károly, Füredi Ignác, Krausz Sámuel, Major J. Gyula, Málnai Mihály, Mendl Lajos, Ózer Zsigmond, Stern Mór, a magyar tanári és tanítói karnak nagyrészt már irodalmi munkásságok révén is jól ismert e jelesei.

Az intézet felügyeletében is három időszakot különböztethetünk meg. Az első 1859—1866-ig tartott; a második 1866—1880-ig; a harmadik 1880-tól maig. Az elsőben a pestvárosi igazgató és a hitközség állott az intézet élén; a másodikban a tankerületi főigazgató és az országos iroda gyakorolja a felügyeletet; a harmadikban az igazgatótanács és a vezérlőbizottság teszik a felügyelő hatóságot. Az igazgatótanács annak idején a következőképen alakult meg: Elnök: Békey Imre fővárosi kir. tanfelügyelő; a törvénykövetelte többi öt tag: Kármán Mór egyszersmind alelnök, Schweiger Márton később társelnök, Simon József, Wahrmann Sándor, Pollák Henrik; midőn az utóbbi lemondott, helyébe Kohn Sámuel budapesti rabbi lépett, és végül az intézeti igazgató.

Hármas lépcsőzetet mutat az iskola felosztásában is. Eleinte 1859—1870-ig volt kétéves tanfolyamú, 1870—1880-ig volt hároméves tanfolyamú, 1881-től maig négyéves tanfolyamú.

Már korántsem elegendő a hármas szám a változások mennyiségének megjelölésére a tanterv dolgában. Miként Bánóczi írja, a tanterv még az egyes szervezeti időszakokon belől is állandó hullámmáznak volt kitéve. De ebben — úgy gondolja — első sorban hazánk általános tanügyi viszonyai tükröződnek, bár némileg specialis okok is járulhattak hozzá a módosulások gyakori voltához. Érdekes, bár szintén az egész hazai tanügyével párhuzamos fejlődést mutat az oktatás nyelve. Eleinte német a tanítóképző nyelve — úgy, mint akkor a budapesti katolikus tanítóképzőé is — de már az 1860-iki u. n. októberi diploma után erősen megindul

erre nézve az izraelita tanítóképzőben is a magyarosodás mozgalma. Egy ideig még átmenetül vegyes német-magyar az oktatás nyelve, míg végre egyidejűleg a többi magyar iskolákkal ez is egészen magyar nyelvűvé lesz, és Ausztriából bevándorlott egy-két tanítója is nemcsak lelkében, de nyelvében is egészen magyarrá lesz. Hogy mennyire magyar és tiszta magyar története legújabb időszakában, arra nézve oly nevek, mint Simonyi Zsigmond és Bánóczi József, elegendő biztosítékok.

Nagyon érdekes dolgokat tudunk meg az intézet történetéből a tanulókra nézve. Tanulókul beiratkoztak a 40 év alatt 2997-en, közülök évközben kilépett a beirtaknak 18,28%-je. A tanulók között életkorukra nézve legtöbb volt a 17—20 éves, ketten voltak csak 14 évesek, de viszont ketten 35 évnél is idősebbek, de a 25—35 évesek épenséggel nem tartoznak a kivételek közé. Szüleik társadalmi állására nézve legtöbb volt az iparos és bérlő gyermeke (446), mindjárt utánok következnek a szatócsok és kiskereskedők gyermekei (402), 188-nak a szülei keresetképtelenek, 162-é községi alkalmazott, 66-é rabbi, és csak 40-é, ez a legkisebb szám (belőle átlag 1 jut 1 esztendőre), földbirtokos. Az egész ország zsidóságának rohamos magyarosodásáról tesznek tanuságot az *anyanyelvre* vonatkozó adatok. Mig az intézet első igazgatója arról panaszkodott, hogy a növendékek legnagyobb része azért nem tud magyarul, mert az ország északi és nyugati megyéiből valók; ime 1880 óta számítva 1474 magyarral szemben mindössze 267 többfelé oszló (német, tót és egyéb) idegenajkú áll, és a tanítóképző ma már, úgy mint például az egyetem

is, sajnálattal tapasztalja, hogy sok tanítványa sehogyszem tud németül.

Kész, azaz okleveles tanítót összesen 793-at bocsátott szárnyára az intézet, de ezek között csak 592 volt az intézet növendéke, a többi magánuton készült, 61 jelentkező egyáltalán nem bírta a képesítő vizsgát megállani. Igen tanulságosak a képesítő vizsgálatra jelentkezettek illetőségére vonatkozó adatok. A felsőmagyarországi Nyitramegye után a dunántúli Veszprém adja a legtöbb tanítót, és megint Trencsénmegye után Fejér. Jelentős oldalról egészítik ki a számok a magyar zsidóság statisztikáját. Kitűnik belőlük, hogy úgy Felső-Magyarország nyugati, mint a Dunántúl északi részében egy vagyonilag szegény, de értelmiség dolgában nagyon törekvő zsidó népesség lakik. Amannak nagyobb intelligenciája valószínűleg Cseh- és Morvaország szomszédságának az eredménye, mely területek zsidóságára megint Boroszló és Berlin, az újabb zsidó műveltség e szülőhelyeinek közelsége hathatott művelőleg; a Dunántúl zsidóságának nagyobb értelmisége pedig megfelel e vidék egyéb lakosságánál is található aránylag nagyobb műveltségének. Maga a zsidó lakosság sűrűsége e vidékeken is persze tekintetbe veendő tényező. Egy tanítót sem adtak Besztercze-Naszód, Csik, Háromszék, Kis-Küküllő, *Máramaros*, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Szilágy- és Zólyommegyék. Ezek között talán legérdekesebb *Máramaros*, a hol bizonyára nem a zsidó lakosság gyér voltában keresendő a tanítójelöltek hiányának az oka.

Nagyérdekű statisztikai adatokhoz jutunk továbbá, ha az izraelita tanítóképzőt egybevetjük más felekezetek

hasonló intézeteivel. A mi egyetlen egy tanítóképzőnkkel szemben van a római katolikusoknak 26, a gör. kath. 4, a gör. keletieknek 4, az ev. ref. 3, az ág. ev. 6 tanítóképzője, (továbbá fentart még az állam is 22 tanítóképzőt). Ez az egy tanítóképzőnk többre kerül, mint átlag a felekezetek egy-egy képzője. A római katolikusoknak egy-egy képzője kerül 6,914 forintba, a gör. katolikusoké 5,892-be, a görög keletieké 13,995-be, az ev. reformátusoké 12,313-ba, az ág. evangélikusoké 7,617-be — a miénk pedig kerül 21,385-be (az állami persze még többre 28,222-be). E körülmény tanítóképzőnk, első sorban tanáraink magasabb minősítésével függ össze, a miből persze az egész intézet színvonalának magas voltára is lehet következtetni. A tanárok számára nézve ellenben épenséggel nincs valami kiváltságos helyzete. Rosszabbul áll e tekintetben mint a római katolikus, a görög keleti és az ev. református középiskolák átlagosan.

De a legmeglepőbb számokat találjuk, ha a tanítóképzőnkben a tanulók segélyezésére fordított összegnek arányát az egész fentartási költséghez, egybehasonlítjuk a különböző felekezetek tanítóképzőinek megfelelő számadataival. Mig a jótétemények összege a görög katolikusoknál a fentartási költség 42.3%-jét teszi, a római katolikusoknál 36.5%-et, az ev. reformátusoknál 23.7%-et, az ág. evangélikusoknál 20.8%-et, görög keletieknél 18.8%-et (és még az állami intézetekben is 17.6%-et), addig az izraelita tanítóképzőben csak 10%-et tesz ez összeg. Ki hitte volna, hogy ép a mi felekezetünk intézete kullog itt leghátul? Persze hasonlóan szomorú adatokhoz jutunk, ha megnézzük, a

tanulóknak hány százalékát segélyezik. Itt ugyanis azt találjuk, hogy az ág. ev. iskolákban 119·3%, az ev. reform. 103·1%* a görög kath. 75·5%, róm. kath. 42·2%, görög keleti 35·5% és az izraelita tanítóképzőben 34·1%.

S evvel eljutottunk tanítóképzőintézetünk legszomorúbb pontjához, legfájóbb sebéhez, talán az egyetlenhez, mely folyton sajog és minél előbb gyökeres orvoslást követel. Azt a szégyent csak nem tűrheti felekezetünk, mely uton-utfélen el szeret dicsekedni a maga jótékonyágával, hogy ő segélyezi a legszegényesebben a maga tanítójelöltjeit, azaz az ő tanítóképzőjében fáznak, éheznek, kinlódnak legtöbbit a növendékek. Ott kapják ugyan a legderékabb tanárokat, ott a legbecsebb oktatást, legnemesebb nevelést, de ott kapnak legkevesebb enivalót éhségök csillapítására, legkevesebb ruhát meztelenségök betakarására, legkevesebb könyvet tanulásuk megkönnyítésére. Mily szomorú, végtelenül szomorú e tény, ha meggondoljuk, hogy nekünk nemcsak tanult, nemcsak buzgó, nemcsak jámbor tanítókra van szükségünk, hanem szükségünk van ép testű, ép lelkű, ép kedvű tanítókra. Szükségünk van az oly tanítókra, kik nem kóros, sorvadó testtel s nem elkeseredett, fanyar lélekkel fognak nemes, de nehéz munkájokhoz, hanem kiknek teste friss a járásra, hegyen-völgyön barangolása, tornázásra, éneklésre, lelkük fogékony minden iránt, a mi szép és ked-

* Némely tanuló ez iskolákban ugyanis ösztöndíjat és segélyt kap, és így kétszeresen számítva 100-on túl emeli a százalékszámot.

ves mezőn és réten, erdőn és folyó partján, természeti és emberi környezetben. Friss és vidám, nyugodt és megelégedett tanítók kellenek a világnak, azaz kellenek a gyermekeknek. A kicsiny gyermekeknek még inkább mint a nagyobbaknak, a szegényeknek inkább mint a gazdagoknak, a zsidó gyermekeknek inkább mint bármely más felekezethez tartozóknak. Igenis szükségünk van friss és jókedvű tanítókra, kik kirázzák gyermekeink csontjaiból az évezredek nyomása folytán belépük szorult félszegséget és idegességet, lelkükből az ugyanígy belépük oltott, velük született izgathatóságot és élességet.

E munkát, e fontos, halaszthatatlan munkát csak oly tanítók végezhetik, kik tanítójelölt korukban nem nyomorogtak annyit, a mennyit a mostani izraelita tanítójelöltek nyomorogni kénytelenek.

Izrael gazdag embereinek kezébe van letéve e szegény tanítójelöltek sorsa. S e sorstól függ a leendő tanítók lelki állapota. E lelki állapottól pedig sok ezer zsidó gyermek testi-lelki épsége. Vajha megértenék a magyar Izraelnek földi javakkal megáldott fiai az okok és okozatok e jelentős lánczolatát, és ösztöndíjakkal, alapítványokkal, vagy legalább is a Bánóczi igazgatótól alapított segélyegyletbe való belépéssel könnyítenének a leendő tanítók helyzetén. Nagyobb miczvaht nem teljesíthetnének és jobban nem törölhetnék le homlokukról azt a megszegyenítő bélyeget, melyet egy Magyarországból Francziaországba szakadt élestollú író próbált nemrég egy külföldi nagy gyűlésen rájuk sütni. Bizonyára igazságtalanok e maró nyelv vádjai, és a magyar gazdag zsidók tanítóképzőnkön fogják mi-

nél előbb bebizonyítani, hogy nem Nordaunak, hanem Bánóczinak van igaza, midőn «a közönség jószágába, nemes szívébe vetett hite elevenebb, mint valaha».

Hiszszük és reméljük mi is, hogy nemsokára be fog következni az idő, melyet az országos izraelita tanítóképzőintézet igazgatója és történetirója lelki szemével lát, «midőn minden zsidó preparandistának meglesz a tisztességes ruhája és emberséges lakása, a téli hideg nem fogja elbetegíteni és az egész esztendei éhezés nem fogja megrontani; midőn örökös harcát a nélkülözéssel és a vele járó kisértéssel föl fogja váltani az állandó béke és biztos nyugalom ideje, melyben hálaérzet fokozta buzgósággal fog készülni a felekezetnek és köznek szolgálatára».

Hadd zárjuk Bánóczyi e szavaival vázlatunkat, és tegyünk a mint ő tesz: bizzunk a jövőben, a sikerben — a magyar zsidó tanítóképzés jövőjében és sikerében.

Budapest.

Waldapfel János.

ÉLETKÉPEK.

LULÉ D'MISZTEFINÁ.

Ha azt hiszitek, hogy e név viselője spanyol grand vagy legalább is francia marquis, akkor nagyon csalódtok; mert ő megint nem más, mint egy bócher és jesiba-társam, a kit van szerencsém nektek bemutatni. Mikor, mintegy 25 évvel ezelőtt, a kisvárdai jesibára jött, még úgy hívták, hogy: *Jaszele Krecsenyeff*, a mi eléggé bizonyítja, hogy bölesője nem ringott a Tájó, de

nem is a Szajna partján, hanem igen is a Tisza mentén, még pedig ott, a hol legkeskenyebb a folyó, mert ő Kerecsenfalván született, Mármaros-Sziget közelében, mely helységet a zsidók és rutének Krecsenyeffnek neveznek. Magas növésű, széles vállú, igen szép és erős ifjú volt ő; de sajnós, szellemi képességei és lelki tulajdonságai nem tartottak lépést testi fejlődésével; olyan átlagos tehetség és meglehetősen közepszerű tanuló volt. Nem volt sem éles elméje, sem nem dicsekedhetett a talmudban való nagy olvasottsággal, vagyis, mint a jesibán mondják, nem volt sem «chárif», sem «bóki». Mindazáltal sok tekintetben felülmúlt bennünket, társait. Így például majdnem az egész Zóhart betéve tudta s egyáltalában igen jártas volt a kabbalisztikus irodalomban. E mellett tüneményszerű számoló művész volt; nem adhatott föl az ember neki olyan nehéz példát, melyet pár perc alatt meg nem fejtett volna, persze csak úgy fejből, mert krétával és plajbászszal nem igen tudott bánni. S volt még egy tudomány, melyben párját alig látta, melyben igazán művészi magaslatra emelkedett, nevezetesen a kártyajáték nemes tudománya. Ebben közelismert tekintély volt. A legnagyobb szakértők nyilatkozata szerint nemcsak Kisvárdán, de az egész Nyírségen nem volt olyan kaláberjátszó, mint a mi Lulénk. A ki ismeri a Nyírséget, az felfoghatja, mit jelent ez. Hogy a kabbalában jártas, azon senki sem csodálkozott, mert mindnyájan tudtuk, hogy szülőhelye Krecsenyef ősidők óta fészke a chászidóknak, a kiknél a Zóhar nagyobb tekintélynek örvend, mint a talmud, s a kik magát a bibliát is kizárólag kabbalisztikus módon értelmezik és magyarázzák; de hogy mi-

képen lett számvető és kártyaművészsze, az még ma is talány előttem; valószínűleg rátermett erre a művészetre. De roppant büszke is volt ám a művészetére, melyet nagyra tartott, a mint egyáltalában igen becsvagyó ember volt. Büszkeségének és becsvágyának köszönhető ezt a szép spanyol nevet is: Lule d'Misztefiná. Történt pedig a dolog következőképen.

Volt a jesibán egy önképzőkörforma egyesületünk. Persze ennek az egyesületnek nem voltak alapszabályai, nem volt sem elnöke, sem pénztárnoka, de még csak neve sem volt az egyesületnek. Egyszerűen minden szombaton délután összeültünk a Béth-Hamidrás nagy termében s felváltva előadást tartottunk valamely *talmudi problema* fölött. Csak minden *negyedik* szombaton volt megengedve, hogy némi «maggiduszt» is mondjanak, vagyis exegetikus-homiletikus előadást tarthassanak, melyre azonban igen ritkán vállalkozott valaki; mert a bibliával való behatóbb foglalkozást — bármily hihetetlennek tessék is, valósággal igaz — a jesibán csekély értékűnek, unalmasnak tartják s minden erejüket a talmudi tanulmányokra fordítják. Voltak társaim, a kik kifürkészték a talmud legmélyebb aknáit is, ellenben nem tudták Jezsájás, Jób vagy akár a zsoltárok egy kissé nehéz versének egyszerű értelmét. Ennek a majdnem pszichológiai talánynak magyarázata abban az irányban rejlik, mely a produktív szellemi erőt egész mívoltában foglalkoztatja s mely a jesibán már körülbelül kétszázad óta uralkodóvá lett s az úgynevezett «chilluk»-ban és «psetl»-ben nyilatkozik. Hogy mi az a chilluk vagy psetl? Megkísértem, hogy megmagyarázzam. Lényegileg a chilluk utánzása

a talmudban foglalt disputáczióknak, de úgy, hogy épenséggel nem törődik a vitatkozás tárgyának igazságával, sőt *szándékosan* tépi és marja szét a közelfekvő, tehát az igazságnak megfelelő értelmet, a mi mellett oly éleselműség működik, mely képes felismerni s kifürkészni a legfinomabb különbségeket és hasonlóságokat, s ez éleselműség találékonysága által kérdések és válaszok formájában egy magában véve oly logikus egészet fűz össze, mely megalkotójának becsületére válhatnék, ha inkább az igazság kikutatását, mint szellemi képességének nyilvánítását tűzte volna ki feladatul. E gondolatszövedék fonásában a lehető legnagyobb tér van adva a tanulóknak, s az annál csábítóbb lehet, mert itt a képességnek majdnem egyedüli mértéke a virtuóztatás, s az első sikerült chilluk nem ritkán megállapítja a bócher hírnevét és szerencséjét. A kisvárdai jesiba ifjuságát is egész esztendőn át ez az önmaga által szőtt háló tartotta fogva. A hálót már a Zemán (félév) kezdetén kivetették, mikor a nagy «Halóchó-Tószfesze» kiadása végbe ment. Halóchó-Tószfesze pedig nem más mint a talmudnak egy kiválasztott fejezete, melyet a rabbi a legtekintélyesebb bócherekkel egyetértve szemel ki. Ezzel nyitják meg az iskolaévet, s az összes rávonatkozó idézeteket és idevágó kommentátorokat oly buzgalommal és szorgalommal tanulják, a mit teljes lehetetlenségnek tartana bárki, a ki a jesibák életében részt nem vett. Istenem, milyen gyönyörűség is volt az, mikor megtudtuk, hogy mi lesz a Zemán Halóchó-Tószfesze! Olyan buzgón törtük-martuk magunkat, olyan töprengést, fürkésztést vittünk végbe, mintha a tudománynak legfontosabb rejtélyeit kellett

volna megoldani. Szégyennek tartotta kiki, hogy éjfélután három óránál előbb lefeküdjék. Némelyek nem várhatták be még a nap felkeltét sem, hogy a lámpa sápadt fényénél kieszelt kérdést tanítójukkal és társaikkal közöljék. Egyik azért szaladgált, hogy választ keressen egy kérdésre, a másik meg *kérdést keresett* (szó szerint így van) egy már kész feleletre. A bócher-szállásokon, a beszmedresben és a zsinagóga udvarában, sokszor még a nyílt utcán is lármáztunk, viaskodtunk, vitatkoztunk, dulakodtunk, s ez a zenebona eltartott legalább három hétig, míg elérkezett a hön óhajtott nagy nap, a mikor a rabbi első előadását tartotta a Halóchó-Tószfesz fölött, s maga is kilépett a vitatkozás porondjára és a nagy zenebona csak most kezdődött igazán. Nagyon természetes, hogy a psetl önképzőkörünkben is uralkodott. A ki egy jó chillukot mondott, az nagy tetszésben és tiszteletben részesült, nem ahhoz mérten, hogy buzgó tanulmány által miképen kutatta ki az igazságot, hanem a szerint, hogy mennyi elmésséget birt kifejtteni, s mennyiben tett tanuságot talmudbeli olvasottságának és jártasságának széles köréről.

Különös, hogy ennek a szellemi játéknak középpontját Maimúninak kell képeznie. Egy «fanyar Rámbám» nélküli chilluknak, vagyis ha a vitás tárgyra vonatkozólag nem idézi Maimúni iratainak, rendesen a «Jad Hachazáka» nagy művének egy olyan helyét, melyben a talmud eredményével összeütközni látszik, vagy azt mint «haláchát» nem jegyezte föl, nincs semmi igazi ingere; egy «harben Rambam» nélküli chilluk annyi mint pezsgő nélküli nagy lakoma. Maimúninak, a szellemóriás filozofusnak, a mély gondolkodónak kell a

legszánalmasabb és legagyafurtabb valótlanságok alapjául szolgálnia. Ő neki, a ki a legnagyobb szorgalommal és rendszeresítő szellemmel alkotott nagy munkáját, a Jad Hachazákát azzal a szándékkal írta, hogy a talmud *eredményeit* a megerőltető és időrabló viták *nélkül* tegye hozzáférhetővé hitsorsosai számára, éppen ennek a munkájának kell a minden mértéket meghaladó vitatkozási szenvedély céltáblájává lennie.

Egy szombaton délután tehát, midőn ismét összegyűltünk, Mechele Pecsénájdorf (Pécsújfalu), a bócherek egyik legelmésőbbje tartott előadást. Nagyszerű chillukot mondott. Nagy ismeretkörrel és mindent átható élességgel vitt a harcmezőre egyik tekintélyt a másik után, s mint a pánczélos lovagokat, úgy vonultatta föl egymás ellen az érveket. A Risónim és Acharónim, vagyis a régebbi és az újabbkori talmudi tekintélyekkel a legmerészebb evolucziókat végeztette, hogy körül fogja s legyőzze őket. Később azután egy igen mély értelmű fordulattal békét szerzett az ellenséges felek között, úgy hogy a legerősebb csatazaj is a talmudstratéga pusztá szellemi manőverének tűnt ki. Mikor beszédében erre a forduló pontra jutott, azzal a *héber* szólásmóddal élt, melylyel minden talmudista élni szokott akkor, midőn maga is érzi, hogy valami nagy elmésséget, de egyuttal vakmerőséget, az igazságtól távol álló dolgot mond, nevezetesen: «Lulé demisztefiná hojíszi ómér», vagyis: «ha nem kellene félnem, hogy nagyon is merész dolgot állítok, azt mondanám» stb. Az előadás elragadott bennünket és noha Mechelétől sokat vártunk, mégis meglepett bennünket gondo-

latainak bátor sasszárnyalása, dialektikájának elméle és gazdagsága.

Mechele után fölkelte Jaszele Krecsenyeff, nem hagyta őt nyugodni beteges becsvágya, s meg akarta osztani a babért az előtte szólóval. Ő is belekezdett egy chillukba, de nem volt meg az a képessége, hogy a távolfekvő dolgokat művészileg egybekapcsolhatta volna. Mindazonáltal előadása közben ő is ezt a szólamot használta: «Lulé d'misztefiná . . .»

Alig hangzott el ajkáról ez a szó, az egész gyülekezet oly homeri kaczajba tört ki, a minőt talán ebben a helységben sem hallottak még, s minden oldalról odakiabáltak gúnyos megjegyzéseket. «Nézzétek a Jaszelét, már fél is, hogy valami nagyot merészel», mondá az egyik. «Jaszele, ha félsz, inkább hazakisérlek», szólt a másik. Egy harmadik pedig stentori hangon kiáltá: «Fiuk! Lulé d'misztefiná, azt mondanám, hogy ő nagy chammer» (szamár).

Jaszele eleinte ijedten állt ott, de csakhamar belelátta magát helyzetébe s versenyt nevetett a nevetőkkel, úgy hogy végre nem is tudtuk, *kit* nevetünk voltaképen, csakis azt tudtuk, hogy *minek* nevetünk.

— «Fiuk! szólt Jaszele, hát csakugyan olyan sületlenséget beszéltem, hogy nem is akartok végig hallgatni?»

— Nem, válaszolták neki, ellenkezőleg, azt az eszmét, melyet fölvetettél, nagyon jól el lehetne fogadni, hanem *merész* egyáltalában *nem* volt. Lulé d'misztefiná, azt mondanók, hogy a kalábriászban sokkal szebb chillukot szoktál mondani, mint a gemarában.

És a nevetés újra kezdődött. S ettől a perctől fogva a Jaszele Krecsenyeff név egészen eltűnt a kisvárdai

jesiba lajstromából s helyette bekerült a Lulé d'Misztefiná. S meg vagyok győződve, hogy ha egy ekképen czímezett levél jött volna Kisvárdára, a levélhordó minden további teketória nélkül tudta volna, kinek kézbesítse.

Három héttel ezen esemény után — épen olyan szombaton, melyen homiletikus előadások tartása is meg volt engedve — Lulé d'Misztefiná ismét szót kért. Bibliát tartott kezében, s olyan komoly arcot vágott, mint egy miséző prépost. Megkezdte előadását: «A ma olvasott szidra első pózúkjja (verse) így szól: Ezek azok a szavak, melyeket Mózes a Jordánon túl mondott az egész Izraélhez.» (Móz. V. k. 1.) Az Irás ezen szavaihoz Ibn Ezra a következőket jegyzi meg: «A mint megérted a tizenkettők titkát». Valamint: «Mózes megírta a törvényt». Továbbá: «A Kanaánita akkor az országban vala». Továbbá: «Azon a helyen, melyen Isten kinyilatkoztatta magát». Végre: «Mert lásd, az ő ágya is vaságy — így ismered meg az igazságot».

Fiuk, szólott Lulé, a multkor kinevettetek s nem akartatok végig hallgatni; mind máig nem felejthettétek el, hogy akkor egy meg nem felelő kifejezéssel éltem. Nos, ha van valaki köztetek, a ki az épen most hallott helyet Ibn Ezrában megmagyarázhatja, akkor megcsókolom a kezét és rabbinak nevezem; de ha senki sem találkozik, a ki érthetővé teheti Ibn Ezra idézett szavait, akkor azt mondom, hogy mindazok, a kik a multkor kinevettetek, egyszerű amhoórecz-ok (tudatlanok). Ime, nézzétek, hoztam magammal egy olyan chumest (Pentateuch), melyhez Ibn Ezra kommentárja van mellékelve, hogy saját szemetekkel győződjetek

meg róla, hogy az idézett hely valósággal úgy szól, a hogy én citáltam. Itt a könyv, forgassátok.»

A könyv kézről-kézre járt. Nem hittünk saját szemünknek. Elolvastuk az illető helyet többször is, de mentől többször olvastuk, annál rejtélyesebbnek látszott, s akárhány chárifnek (éleselméjűnek) hírében álló bócher volt kénytelen pirulva bevallani, hogy nem érti Ibn Ezra szavait.

Az, a mit az Önképzőkörben Ibn Ezzából Lulé felolvasott, a legmerészebb, legszabadelvűbb kifejezései közé tartozik Rabbi Abraham ben Ezzának. Ismeretes, hogy *Spinoza* az ő Theologiai-politikai Traktatusában (Cap. 8.) *Ibn Ezzának ezt a helyét kiinduló pontjául választja s azt megmagyarázza*. Szükségtelen megjegyeznem, hogy Lulének nem volt szikrányi fogalma sem Spinozáról és műveiről, tehát a Spinoza-féle magyarázat teljesen ismeretlen volt előtte. Belemagyarázott tehát mindenféle kabbalisztikus dolgot Ibn Ezra szavaiba. Éreztük ugyan mindnyájan, hogy ez a magyarázat nagyon erőltetett és kevésbé szellemes, de azért mégis figyelemmel hallgattuk, örültünk, hogy legalább volt *egy* közöttünk, aki valami módon megtudja oldani a rejtélyt. Lulé rehabilitálta magát s majdnem vissza adtuk neki becsületes Jaszele Krecsenyeff nevét. Ekkor fölemelkedett Jékele Szredner, a kit mi a «csöndes Jékelének» is hívtunk, mert nagy esze daczára csak igen ritkán vett részt a pilpúlban s izgatottan mondá: Fiuk, lulé d'misztefiná, mondhatnám, hogy Rabbi Abraham ben Ezra most megfordult a sírjában, mert itt olyan képtelenséget akarnak belemagyarázni a szavaiba.»

- «Ha jobb magyarázatot tudsz, hadd halljuk hát»,

szólt Lulé izgatottan. Úgy van, úgy van! kiáltották mindenfelől. «Gyujtsd föl egyszer te is Jékele a gyertyádat.»

— «Adjátok ide azt a könyvet, felelt a csöndes Jékele, egész sereg ilyen rejtélyes helyet mutatok nektek benne, s mindegyiknek végén ezeket a szavakat fogjátok találni: «A bölcs hallgasson», vagy: «Itt titok van», vagy: «A ki érti, az hallgasson.» Nos, fiuk, én tudom a titkot, de bölcs akarok lenni és hallgatok.»

A gyűlést erre befejeztük s az egybegyűlt bócherek szétmentek. Ámde hárman, nevezetesen Mechele Pecsénájdorf, Lulé d'Misztefina és az én csekélységem, a kik a csöndes Jékelének intim barátai voltunk, nem hagytunk neki békét, hogy fejtse meg azt a titkot, mely Ibn Ezrában el van leplezve. «Nem, fiuk, szólt Jékele, én nem árulom el a titkot, de ha épen tudni akarjátok, menjete Reb Majse Ájernhez, az meg fogja nektek magyarázni Ibn Ezrát.» — «Mit, az elátkozott doktort gondolod?» — «Igen, azt.» — «Hiszen az mesügge» (tébolyodott). — «Igaz, hogy az egész városban annak tartják, de én meg azt mondom nektek, hogy annak az embernek több esze van, mint az egész városnak. Holnapután úgyis elmegyek hozzá, ha akarjátok, velem jöhettek. A ki tanulni akar tőle, azt szívesen látja, s mondhatom, hogy sokat lehet tőle tanulni.»

De hát ki volt az a Reb Majse Ájern, az az elátkozott doktor, a hogy az egész városban nevezték? Hja, barátaim, ha én azt nektek megmondhatnám! Az én tollam gyöngé arra, hogy azt az embert jellemezzem; pedig nagyon megérdemelné, hogy kiragadjuk a feledékenység homályából, mert sok bócher fejében gyűjtötte meg a felvilágosodás lángját. Képzeltetek egy

személyben egy idealistát, egy különczöt, egy filisztert és egy pedáns embert, a ki majd csodálatosan bizalmas, gyámoltalan, majd bámulatos módon komoly és mulattatóan komikus lehet, s akkor fogalmat alkothattok magatoknak erről az «elátkozott doktorról». A németek az ilyen embereket «Originál»-nak, eredetinek szokták nevezni; de ezzel semmit sem mondtunk, csak azt valljuk be, hogy nem irhatjuk le. Az ilyen eredetiség más világban él, mint a többi ember, más szemmel látja azt, mint ők, külön felfogása, külön érzéklete van. Reb Majse Ájern meg különös eredetiség is volt. Éveken át éltem a pozsonyi zsidó utczában, mely mindenba gazdag volt eredeti alakokban, forgolódtam a prágai és nikolsburgi, a frankfurti és amsterdami ghekkban is, de soha sem találtam hozzá hasonló alakot. Mikor megismertem, már agg ember volt, magas és igen sovány, úgy látszott, hogy a szél is elfújhatja. A mit arczából sűrű körszakállal látni engedett, az fájdalmas kifejezést hordott magán, melyet mély sötét szemei még erősítettek. Hihetlen széles karimájú kalapja olyan külsőt adott neki, mintha remete vagy bandita lenne, a szerint, a hogy barátságosabb vagy erélyesebb kifejezést öltött az arcza. Soha sem volt nős, rokonok soha sem fordultak meg a házánál. Emberemlékezet óta a város végén egy parasztház udvari részében lakott. Ha néha napján, nagy ritkán kiment az utcára, az emberek kikerülték, de még a gyermekek is borzadva tértek ki útjából, csöndesen mormolva egymásközt: «Az elátkozott doktor».

Hogy miért nevezték elátkozott doktornak, azt elmondta nekünk szállásadó asszonyunk, Gele Nesóme-

chappern, a kit az Évkönyv első évfolyamában volt szerencsém nektek bemutatni, a következőképen. Reb Majse Ájern a mult század végén született Kisvárdán, a hol atyja jó módú dohánykereskedő volt. Már kora ifjúságában nagy értelmi képességről tett tanuságot, tizenharmadik születése napján valóságos chillukot mondott s híres talmudistákkal ereszkedett pilpulba (vitatkozásba). Tizenhat éves korában egy S.-A.-Ujhelyben lakó igen gazdag nagybátyja rábeszélésére, a ki egyik leányának férjéül szemelte ki őt, a pozsonyi jesibára ment, a hol akkor a nagy hírű Rabbi Mózes Szófér tanított. De miután néhány évet Pozsonyban töltött, elterjedt a híre, hogy már nem látogatja a rabbi előadásait, mert ő világi tanulmányokra adta magát. A hír megerősítést nyert akkor, midőn Reb Majse Ájern hat évi távollét után hazajött s nem hasonlított többé sem beszédében, sem viseletében egy bócherhez, hanem világi diákhoz. A nagybátyja dühre gerjedt s kijelentette, hogy ne számítson többé a leányára, mert az ő leánya csak egy jámbor talmid-cháchamnak lehet a felesége, de sohasem egy apikóreszé (eretneké). Az elátkozott doktor azonban akkor már szerelmes volt unokahugába s megnyerte ennek vizsonszerelmét. Így szólt tehát a nagybátyjához: Szeretem a Róchelét és Róchele szeret engem; Róchele tehát feleségem lesz. Igaz, hogy a világi tudományokat is megtanultam, mert nem rabbinus, hanem orvos akarok lenni, de azért most is jámbor zsidó vagyok, s az maradok mindig, s a mi a talmudot illeti, ma is jobban értek hozzá, mint akárhány rabbinusunk. Ha nem hiszi nekem, hát hívja össze a város összes talmudistáit, mondok majd nekik egy chillukot, kezd-

jenek aztán velem egy pilpult, majd meglátjuk, ki lesz a győztes». «Nem, felelt a nagybátya, azt nem teszem meg, hanem mondok neked valami mást. Közeleg a pészach ünnepe; tudod, hogy ez ünnepet megelőző «nagyszombaton» minden rabbinus chárifesz drósét (halachikus előadás) tart. A mi szent rabbink is tart előadást ezen a napon, a mikor nagyszerű pilpul szokott kifejlődni. Ha te a mi nagy lámdenjaink vitatkozásában részt akarsz venni s meg tudod állani helyedet, akkor nem bánom, legyen a lányom a feleséged. De figyelmeztetek, hogy a mi rabbink még híresebb, mint a pozsonyi, mert ez csak nagy tudós, de a mienk *szent is és csodatevő ember*; ő kinyilatkoztatás által megtudja azt, a mi nekünk vakoknak zárva marad, ő csak rád néz s már tudja, hogy mi lakik szívedben. A mi szent ezáddikunk, Rabbi Mózes Teitelbaum, a leghíresebb csodarabbija a világnak. Akarod hát, Majse Ájern?» — «Igen, nagybátyám», felelt a fiatal ember mosolyogva. — «Nos, akkor maradj itt a nagyszombatig.»

Elérkezett a «sabbesz haggádól», a zsidók nagyszombatja, s a szent rabbi megjelent a zsinagógában. Máskor házikápolnájában imádkozott. Mint szombaton mindig, tetőtől-talpig fehérbe volt öltözve. A sáchrisz imának csakhamar vége szakadt, a rabbi felmegy a szent szekrény elé s megkezdi az előadást. Tarka összevisszaságban, az előadó rabbi körül félkört képezve állnak a nagy talmudisták, a kik négy megyéből összesereglettek, hogy a szent embert lássák és hallják.

A rabbi a talmudi szöveg elmondásával kezdi, melyet halkán vele együtt mormol a hallgatók csoportja. A szent pap ezután megkezdi *saját gondolatainak* és

kitalálásainak fejtegetését. Legelül áll egy tüzes, fekete szemű fiatal ember, a ki kis kecskeszakállát izgatottan simogatja hüvelyk- és mutató-ujja közt. Átrepül agyán egy szerencsés ellenvetés a rabbi véleményére, meg akarja szerezni a harczban az első kitüntetést; bátran megtámadja az előadó véleményét — mert hiszen *mindenkinek* meg van engedve az ellenvetés; de a rabbi egyetlen éleselméjű szava lesujtja az ifju harczost. Az előadó tovább fejtegeti gondolatait; már már áll az általa fölépítendő légvárnak néhány oszlopa; akkor jobbról a gyakorlott talmudista harczosok sorából egy erős kérdés repül feléje, balról rá egy válasz, jobbról ismét egy kérdés erre a válaszra, balról ismét válasz, megkezdődik a tusa; a rabbi pedig *hallgat* és mosolyogva nézi az «Istennel küzdőket». Ekkor fölkel egy az egész gyülekezettől ismert s tisztelt öreg avatott charif és bóki; irtózatoss basszus hangján néhány idézetet és csipős megjegyzést vet a küzdők közé; a lárma azonnal elcsendesül, csak hátul és az oldalokon hallani még egy-egy kérdés csattanását. Ámde épen ez a vén harczos, a ki elméjének élével szétriasztotta a tusakodókat, ez méri éles fegyverét a rabbi légvárára; a pap előzékeny akarván lenni az öreg talmid-cháchammal szemben, hozzá méltónak ismeri el, felel neki. Nem sokáig tart a *párbaj*, más szintén híres vén csatalovak rohannak a szofizma szárnyain a küzdőtérre. Valóságos tűzéségi harcz indul meg; a leggyakorlottabb találékonyosság és furfangosság ágyui dörögnek, míg a rabbi egy szerencsés fordulattal ezt a vitatkozást is a maga javára dönti el. Úgyde egy sarokban ott ül egy karcsú termetű, feltűnően szép fiatal ember, a kinek

divatos ruhája egyáltalában nem illik bele ebbe a gyülekezetbe. Ez Reb Majse Ájern, a ki az egész időn át két karjára támaszkodva, hallgatva néz az előtte fekvő nyitott könyvbe s néha-néha mosolyogva és fejét rázva, tüzes pillantást vet a vitatkozókra. Mint gyakorlott báal-pilpúl, tudja, hogy hol rejlik voltaképen a rabbi fejtegetéseinek magva. Ime, nézzétek, most fölkel és egy 16 mázsás kérdést röpít a félig kész légvár felé. A rabbi azonnal észreveszi, hogy minő nagy rést üthet ez a bomba az épületen, szeme szikrázik, ütőere megdagad halántékán, minden forr és mozog benne, lelke szinte ekstázisba jő, gondolatereje legmélyebb rétegéig föl van izgatva; száz szellemes megjegyzéssel és a legnagyobb olvasottságra valló idézetekkel igyekszik a rést betömni; de a fiatal ember csak azért sem enged a negyvennyolcztól, ő is csak úgy dobálódzik az idézetekkel, mintha az egész talmudi irodalmat a zsebében hordaná. Mint a tüzes nyilak, úgy repülnek ide-oda a kérdések és feleletek; az egész gyülekezet bámulja az ismeretlent, a ki oly ritka éleselműségről tesz tanuságot. Ekkor a rabbi hosszú, szűrő tekintetet vet a fiatal emberre, s míg reszkető kézzel feléje mutat, remegő hangon mondja: Rabószáj (Uraim)! *Ki ez a desszauer? Rabószáj, csináljatok helyet, hogy a «desszauer kimehessen!»* (Desszauer nevezet alatt akkor azt értették s hazánk több vidékén még ma is azt értik, a ki Mendelssohn, a desszaui bölcsnek követője. A boldogult Teitelbaum Mózes korában a s.-a.-ujhelyi zsinagógában ugyanaz a jelentése volt a «desszauer» szónak, mint a «szabadkőműves» szónak a tavalý Trientben a szabadkőművesek ellen tartott kongresszuson).

Reb Majse' Ájern azonnal elhagyta a zsinagógát, menyasszonyához sietett s elmondta neki a történetet. Ez így szólt: És ha Dessauer vagy is, mit tesz az? Hiszen atyám tudja, hogy világi tudományokat is tanultál, csak azt kellett bizonyítanod, hogy a talmudhoz is értesz; nem fog tehát akadályt vetni egybekelésünknek. Ámde Róchele tévedett. Mikor az apa hazajött a templomból s ott találta öcscsét leányánál, dühre fakadt s egyszer s mindenkorra kitiltotta házából. «Nem mondtam meg neked előre, szólt izgatottan, hogy a mi szent rabbink betekint az ember belsejébe? Alig nézett rád, mindjárt tudta, hogy desszauer vagy, tehát apikóresz; eredj a házamból».

Majse Ájern elment, Róchele pedig sírt; sírt éjjel-nappal. De azután egyszerre csak megszűnt sírni. Vett egy kötelet s felakasztotta magát. Úgy találták halva, s két óra múlva egészen csöndbe eltemették. Reb Mejsse Ájern három nap és három éjjel a temetőben maradt s folyton kiabált: «Róchele jöjj elő. Jöjj elő Róchele! Elviszlek Bécsbe». De minthogy Róchele nem jött elő, hát maga ment odább, néhány évig hol Pótzsonyban, hol Bécsben hanyódott-vetődött, de sehol sem talált nyugodalmat, mert magán viselte a szent rabbi átkát. Akkor azután haza jött, de senki sem ismert reá, mert már akkor olyan ősz és tébolyodott volt, mint most. Abban a pillanatban, mikor a csodarabbi olyan szúró tekintetet vetett rá, megtébolyodott és megöszült. «ŐrizkedjeteK gyermekek tőle — fejezte be szavát a jámbor Nesómechappern — ne érintkezzetek vele mert a sed (gonosz szellem) szállta meg».

Mi ugyan hittünk akkor a gonosz szellemeKben, de

egyszer már szembe akartunk egygyel nézni, azért is örültünk, mikor eljött a csöndes Jékele, hogy elkísérjen bennünket az elátkozott doktorhoz. Az úton, kissé félénken így szólt Lulé: «Hátha mégis benne lakik a sed fiuk?» — «Légy okos Lulé, felelt Jékele, mindjárt majd meglátod, hogy mi lakik benne; ez az ember sem nem tébolyodott, sem nem gonosz szellemeiktől megszállott, csak bogarai vannak. Igaz, jó hogy eszembe jut. Egyik bogara az is, hogy bár több nyelvet ért, mégis csak héberül beszél s a ki meglátogatja, kénytelen héber nyelven beszélni vele. Szedjétek hát össze a tudásokat, fiuk! Utóvégre is kisgyermek korotoktól fogva mindig csak héber könyveket tanultatok, miért ne tudnátok hát *beszélni* is ezen a nyelven?»

Megpróbáltuk rögtön, hogy nem tudnánk-e héber nyelven beszélni, kissé nehezen ment ugyan, de mégis csak ment. Ez alatt odaértünk az elátkozott doktor lakásához. Jékele előre bement, hogy bejelentsen bennünket, s midőn beléptünk egyenként bemutatott. Egész életemben nem felejttem el az elátkozott doktorral való első találkozásomat. Oh, a kedélynek jobb az emlékezete, mint az észnek. Az akkor annyi gyönyörrel kieszelt psetliket már meglehetősen elfelejtettem, még a legnagyobb chillukok is úgy kísértének álmaimban, mint a lidércznyomás; de a *mit* az az elátkozott doktor beszélt huszonöt évvel ezelőtt, s a *hogyan* beszélt, azt még ma is úgy tudom, mintha tegnap lettem volna nála. Héber nyelven beszélt. De minő héber nyelv volt az! Istenem, minő héber volt az!

Nem a talmud nyelve volt az, hanem a biblia tiszta, klasszikus nyelve, s a ki őt beszélni hallotta, rögtön

észrevette, hogy ez a földkerekség legvilágosabb, legszellemesebb és zengzetesebb nyelve. A «Haschachar» korán elhunyt szerkesztőjén, Smolenszky Péteren kívül senkit sem tudok, a ki úgy kezelte volna a héber nyelvet, mint az elátkozott doktor. Hangja magas, szinte nőies zengésű volt; ha beszélt, azt hitte az ember, hogy valami dallamot hall; diktációja tisztán, megszakítás nélkül folyt ajkáról, mintha minden szót, minden pontozatot gondosan előkészített volna; mondatai csodálatosan tömörek valának, egy fölösleges kép, egy kaczér hasonlat nem zavarta folyásukat, s előadásának egyszerűsége mégis művészi arányossággal tünt ki, mintha plasztikus és nem szónoki hatásra számítana.

Mikor Jékele előadta kérésünket, hogy Ibn Ezra ama rejtélyes helyének megmagyarázását óhajtanók hallani, megrázta fejét s kérdezte, hogy nincs-e valaki köztünk, a ki magyarázatot adhatna? Lulé d'Misztefina elmondta a maga magyarázatát. «Nem, mondá az elátkozott doktor, *ezt* nem érthette Ibn Ezra azokon a szavakon.» — «Persze, hogy nem, jegyzé meg Mechele mosolyogva, de ez a Lulé azt hiszi, hogy a kabbala segítségével mindent meglehet magyarázni.» — «Nos, ki tudja, nincs-e igaza Lulénak? Nem szabad kinevetnetek a kabbalát, mert az igen szép tudomány, s a ki *alaposan ismeri*, az csakugyan sokat megmagyarázhat a mennyben és a földön. Azonban, hogy Ibn Ezrát megértsük, nem kell az embernek kabbalistának lennie. De mondjátok csak meg gyermekeim, szólta a «doktor» rövid szünet után, mit akartok ti Ibn Ezra bibliai kommentárjából? Ismeritek már egyáltalában a *Bibliát*? — «Bizonyára», feleltünk mind egyszerre. —

«Nos, mondjátok meg hát, hogy szól az *első verse* a Szentírásnak?» Kölcsönösen egymásra néztünk, mintha azt akartuk volna mondani, hogy ez a szegény ember csakugyan tébolyodott, mert különben nem intézne hozzánk olyan kérdést, melyre minden hatesztendő zsidó fiú megfelelhet. De szánakozásból mégis feleltünk rá. Az első vers így szól: Berésisz bóró előhim ész há-somójim veész hóórecz». — «Helyes, kezdetben teremté Isten az eget és a földet. De meg tudnátok-e mondani, alany-e vagy állítmány, imperfectum-e vagy presens, a há-somájim egyes-e vagy többes? *Ezt véltem én*».

Némán és fülíg pirulva álltunk, mert egyikünk sem tudott erre felelni. «No, no, szólt jóakarólag az öreg, nem kell mindjárt úgy megijednetek, a ti tudatlanságtoknak nem egészen ti vagytok az okai, hanem a tanítóitok. Tudom jól, hogy miképen tanítják nálunk a bibliát. Jól emlékszem, hogy mikor még iskolásfiú voltam, egyszer a tanítónk fogta a Bibliát és így szólt: Gyermeketek nyissátok ki jól, a füleiteket, mert ezt a könyvet maga az Isten iratta, hűséges szolgája, Mózes által. Mi rögtön közelebb húzódtunk s még figyelmesebben szegeztük tekintetünket a tanítóra. Azután fölmondatta velünk a verseket, a nélkül hogy megmondta volna, miképen felel meg a fordítás a szövegnek. Nyelvtanról meg egyáltalában nem volt szó. Hát még micsoda magyarázatokat tartott! Hogyan kell ezt érteni, kérdé a tanító, hogy Isten teremtette a világot? Hát ki más teremtette volna? Ha nem az Isten teremtette volna, akkor nem is lenne itt, úgy mint óra nem lenne, ha a «sánta órás» nem csinálta volna meg. És miért csinálta Isten *először* az eget és földet? Hát mivel kezdte volna?

A csillagokkal? Hová akasztotta volna, mikor az ég még nem volt kiboltozva? Vagy az emberekkel? Hová állította volna őket, hiszen még nem volt meg a föld? Ezért teremtette Isten először az eget és a földet». Így oktatott engem a tanítóm, s a mint látom, ti sem voltatok szerencsésebbek tanítóitok megválasztásánál.

Ismét szünetet tartott, azután újra rágyújtott pipájára és így folytatá beszédét: «lássátok gyermekeim, előbb kinevettétek egyik társatokat, mert mindent kabbalisztikus módon akar megfejteni, s mindjárt a biblia első versénél, ha jól megakarjuk érteni, alig nélkülözhetjük a kabbalát. Mert a kabbala igen okosan magyarázza meg, *hogyan* teremtette Isten a világot. Akarjátok, hogy megismertesselek benneteket ezzel a kabbalisztikus tannal?» «Igen, igen, kérjük;» feleltünk egyhangulag.

Erre fejtegette a Reb Majse Ajern a kabbala alaptanát a szefiróthról, megmondta mi ezeknek valódi értelme, hogy illenek egybe a Ptolemäus világrendszerével meg Plato és Pythagoras nézeteivel; beszélt továbbá a Lúria fejlettebb kabbalisztikus rendszeréről és annak főeszméiről. Végül azt kérdezte: Értitek gyermekeim? Fáradt vagyok . . . Ibn Ezráról majd máskor beszélünk.

Szomorúan és csüggedten hagytuk el az elátkozott doktor lakását és szótlanul mentünk el szállásunkra. Nem mertünk egymás szemébe nézni; szégyeltük magunkat egymás előtt. Hogy is ne! Egész életünket a tóra tanulmányozásának szenteltük, s most elénk kerül egy ember, a kit az egész világ bolondnak tart, s bebizonyítja, hogy a Szentírás első versét sem birjuk elemezni s megmagyarázni. Jékele megszakította a csen-

det, így szólván: «Nem kell buslakodnotok, fiuk, szívesen segítek nektek a héber nyelv tanulásában; én már gyermek koromban megtanultam, s odakölcsönözhetem a szükséges könyveket is.» — «És én, szólt Lulé, szívesen a kezetekre járok a kabbala tanulásánál; hiszen tudjátok, hogy ezt a tudományt úgyszólván az anyatejjel szívtam magamba. De megvallom fiuk, hogy ez az átkozott doktor engem is nagy zavarba hozott, olyan kabbalistákat említett, a kiket egyáltalában nem ismerek. Vajjon nem emlegette Platót és Pythagorast? És nem beszélt valami Philóról és Logoszáról?» — «Persze, persze, felelt Jékele mosolyogva. A Plato és a Pythagoras nem fordulnak elő a Zohárban, mert hiszen azok nem is voltak zsidók, hanem pogányok.» — «Tessék, meg van, szólt Lulé, most már te is megvallod, hogy a doktor csakugyan mesügge.» — «Nem! a világért sem! de hogy miképen kerültek a pogányok a kabbalába, azt megmagyarázom majd otthon. Azonban mindenek előtt meg kell ígéretetek fiuk, hogy a mi ma közöttünk történt, az titok marad.» — «Igen, azt szentül fogadjuk.»

Ettől az órától fogva időnket nem fordítottuk kizárólag a talmudra, hanem egyéb tanulmányokra is. Különösen Mechele Pecsénájdorf olyan buzgalmat fejtett ki, hogy egészségét veszélyeztetve láttuk, nappallá tette az éjjeleket, mintha rövid idő alatt mindazt pótolni akarta volna, a mit eddig elmulasztott. Egy fölötte szomorú esemény siettette tanulmányainkat. Kolera tört ki a városban s a mi jó rabbink beszüntette előadásait s megparancsolta nekünk, hogy távozzunk a városból, míg a járvány meg nem szűnik. Lulé d'Misztefina kért ben-

nünket, hogy menjünk az ő hazájába, ott zavartalanul tanulhatunk, a mit csak akarunk. Elfogadtuk a meghívást és mikor Krecsenyeffbe értünk, meggyőződünk, hogy az a közmondás: Senki sem próféta a hazájában, nem felel meg egészen az igazságnak, mert Lulé igen nagy tekintélynek örvendett szülőföldjén. A háromnegyedrészen napszámosokból, kocsisból, kézművesből álló község igen büszke volt Luléjára, a ki szerinte a tudományosság netovábbja, s noha egy egyszerű kovácsnak volt a fia, mégis majdnem többre becsülték, mint a rabbijukat. Persze ez a rabbinus egészen különös ember volt. Nagyon keveset törődött a községi ügyekkel, kora ifjuságától egész mostanáig, midőn pedig meglehetősen magas kort töltött be, semmire sem gondolt, mint a Zóhar titkaira, és semmit sem csinált mást, minthogy a kabbala össze vissza bonyolódott útjait követte görnyedő elmével. Hogy időközben megházasodott, egy tuzat gyermeke született, hogy a krecsenyeffi zsidók rabbijukká választották, az csak annyiban érdekelte, mintha valaki egy távoli rokonának sorsát beszélte volna el neki. Vajjon nem sokkal érdekesebb-e a Zóharnak egyetlen nehezen értelmezhető szava, mint az élet egy közönséges története? A rabbi hétköznapi kötelességérzetből «tanult», szombaton pedig pihenésből, de mindig «tanult». Egyszer elmondták neki, hogy Szigeten egy zsidó kereskedő olyan vakmerő volt, hogy boltját nyitva tartotta a szent szombat napon, a rabbi nagyot nevetett és így szólt: «Milyen bárgyu ember az! Mit használ neki, ha szombaton nyitva tartja a boltot, mikor ezen a napon úgy sem szabad neki semmit sem eladnia.» Mikor nála tisztelegtünk, épen az-

zal foglalkozott, hogy pipaszárán egy hosszú szalmaszálat húzogatott keresztül, mely meglehetősen színesen jött ki a tulsó oldalon. Csöppet sem zavartatta magát a dolgában látogatásunk által. Valóban, a krecsenyeffi rabbi úr igen érdekes ember volt. Ámde van több érdekesség is ezen az istenáldotta helyen. A ki lassan végig megy a «nagy utcán», hirtelen különös, tompa, szakadatlan bugás üti meg fülét. Úgy zúg, döng az egész utca, mintha a közelben valami óriási méhkas lenne. De nemsokára látja az ember, hogy Krecsenyeffben nem foglalkoznak méhészettel. Két alaphangot különböztethet meg, egy mélyebbet és egy magasabbat. Az unisono beszélő emberek hangja ez; néha elnémul, s ekkor csak *egy* hang hallatszik, egy nyers, rekedt hang, s nemsokára egy más, mely jajgatva rikácsol vagy zokogva esedezik irgalomért. Ez a hangkeverék egy szegényes kis házikóból tör elő. Sárfala meg van repedve, a szalmatető ferdén ül rajta s mélyen lenyúlik, mint egy óriási kalap a részeg törpén. A ki be mer ide lépni, azt olyan fojtó, méreggel telt levegő csapja meg, hogy önkéntelenül visszatántorodik. Egy pillantás megmagyarázza e pokoli gőz eredetét; két szoba van itt, melynek egyike egy nagy számú családnak lakó- és hálószobája, de konyhája is. Két kis félmeztelen gyermek hentereg a feldúlt ágyon, egy csecsemő sívít a bölcsőben, a tűzhelyen meg az asszony főzi az ebédet; ha orrunk után itélhetünk, épen nem lukullusit. A tűzhely körül egy kecske is ténfereg két gödölyéjével, mert hiszen ő is a családhoz tartozik. A másik szobában meg 40—50 gyermek ül, helyesebben kuporog a falak mellett. Öt-tíz éves gyermekek, a kik lesve-lesik

melámedjük (tanítójuk) bölcseségét. Mert ez itt, tisztelt uraim, a krecsenyeffi zsidóiskola.

És ide menekültünk mi, hogy mentek legyünk a kolerától!

Ah, hamar utánunk jött a fekete vendég, oly borzasztóan befészkelte magát, hogy a zümmögés megszűnt az iskolában, mert Krecsenyeffben alig volt ház, a melyben halál és gyász nem költözött be.

Miután tíz hétig Krecsenyeffben maradtunk, visszatértünk Kis-Várdára. Alig hogy megérkeztünk, ismét felkerestük az elátkozott doktort. Igen barátságosan fogadott bennünket s bókot mondott Mechelének, hogy most már sokkal tisztábban és folyékonyabban beszél héberül, majdnem olyan helyesen és folyékonyan, mint a csöndes Jákele. Megkértük, hogy magyarázza meg most már Ibn Ezrának azt a homályos helyét.

— Tehát Ibn Ezrát akarjátok megérteni? kérdé az öreg, de hát tudjátok-e, hogy ki volt Ábrahám Ibn Ezra? Mikor és hol élt? Persze ilyen kicsiségekkel nem törődnek a jesibán. Nos, Ibn Ezra spanyol volt, veje a nagy Júda Halévi költőnek. És elmondta mindjárt azt az ismert kedves mondát, hogy miképen nyerte meg Ibn Ezra a nejét. Azután néhány verset citált Júda Halévi költeményeiből. «Igen, gyermekeim, folytatá, az az idő boldog és szép idő volt akkor ott Spanyolországban. A középkori zsidó történetben a spanyol korszak a X-ik századból a XII-ik század végéig olyan korszak, melynél a kutató szelleme legszivesebben időzik. A zsidó szellem, melyet az üldözés és a társadalmi gyűlölség még nem görnyesztett meg és nem homályosított el, szivesen fordult az élet, a tudomány és a költészet felé,

s a spanyol-arab művelődés napfényében élve, gazdag és szép virágokat hajtott. Az az obskurus irány, mondá emelkedett hangon, majdnem kiabálva, mely a profán tudományban a vallási tudományosság, sőt magának a vallásnak a veszélyeztetését látta, s azért mereven elfordult tőle, távol állott azoktól a köröktől. A rabbinusok, a nélkül hogy általában elidegenedtek volna a talmud tanulmányozásától, szeretettel ápolták a tudományt, különösen a filozófiát, matematikát, orvostant és a nyelvtudományt. Sőt némelyik igen gyümölcsöző erőt fejtett ki bennük. — «Igen, ez szép, boldogkor volt», ismételte rövid idő múlva.

Miután még velős szavakkal érintette a zsidók kiűzését Spanyolországból és megtelepedésüket Amsterdamban, egyszerre ügyes ugrással Spinozára tért át. Spinozáról még nagyobb lelkesedéssel beszélt, mint Júda Haléviről és Ibn Ezráról.

— A nagy filozofusnak még ellenségei is egyhangulag bizonyítják — mondá — hogy bámulatosan mérsékletes életet élt és soha sem hajhászta az érzéki gyönyöröket, hanem folytonosan kutatott és bölcselkedett magányos szobájában. Ajándékot sem fogadott el senkitől sem, hanem keze munkája után élt, egészen úgy, mint a talmudi korszak rabbinusai, s mindenféle nemes tulajdonosság díszítette jellemét. Hja gyermekeim, sok nagy embere volt a zsidóságnak, a kikről ti mit sem tudtok. Ma nagyon meleg van! . . . — szólt azután, letörölve a verejtéket homlokáról, s újra rágyujtván pipájára. — «Meleg van, nagyon meleg van! ismétlé. Mi pedig felhasználtuk ezt a kis szünetet, kinyitottuk az ajtót, melyet mindig csukva tartott, hogy egy kis friss leve-

gőt bocsássunk be. Az elátkozott doktor most újra beszélni kezdett. — Tehát mondom, ez a Spinoza nem röstelte Ibn Ezrának az általatok említett mondását megmagyarázni. E kevés szóban — mondja Spinoza — Ibn Ezra azt jelzi, hogy Mózes nem írhatta minden egyes szavát a pentateuchusnak Hogy ezt megmutassa, Ibn Ezra mindenek előtt Mózes V-könyvének 1. versére utal. «Ezek azok a szavak, melyeket Mózes a *Jordánon túl* mondott». Ezeket a szavakat nyilván olyan valaki írta, a ki a Jordánon innen lakott. Mint-hogy Mózes nem jött át a Jordánon, nem is írhatta ezeket.

Másodszor megjegyzi, hogy Mózes egész könyve egyetlen egy oltár felületére iratott (M. V. 27. 8, és Józsuá VIII. 30—33.), mely csak tizenkét kőből állott. *Ezt érti Ibn Ezra a tizenkettőnek titka alatt.* Mózes könyvének tehát sokkal kisebb terjedelműnek kellett lennie, mint a pentateuchusnak. Harmadszor még megjegyzi: az V. könyv 31. 9. versében az mondatik: «És Mózes megírta a törvényt», mely kifejezésből azt következtethetjük, hogy ez a sor nem Mózestől, hanem egy más írótól származik. Negyedszer a Mózes I. 12. 5. versének ama helyére utal, melyben el van mondva, hogy Ábrahám megnézte az ország földjét, s hozzá teszi: «A Kanaánita akkor benn volt az országban.» Ezeknek a szavaknak az a céljuk, hogy tájékoztassák az olvasót a fölött, minők voltak a viszonyok Palesztinában Ábrahám korában, mert midőn az író élt, a kanaániták nem voltak benn az országban, minthogy az izraeliták elűzték onnan őket. Ötödször megjegyzi, hogy M. I. 22. 14. versében a Mória hegye «Isten hegyének» neveztetik,

mely nevet csak akkor kapta, miután a templomot ráépítették; de Mózes idejében még nem történt meg a hegy kiválasztása, mert Mózes még nem említ egy Istentől kiválasztott hegyet, hanem ellenkezőleg, bizonytalanul ezt mondja róla: «Isten egykor ki fog választani egy helyet, melynek nevét fogja adni.» Végre hatszor megjegyzi Ibn Ezra, hogy Mózes V. 3. 11. versébe az Ógról, Básán királyáról szóló elbeszélésbe a következő hely toldatott be: «Csak Óg, Básán királya maradt meg az óriások közül; mert lásd, ágya vaságy volt, még most is áll Rabbothban, Ámon országában, kilencz rőf hosszú stb.». A ki ezt a közbeszúrást írta, annak jóval későbbben kellett élnie, mert így csak az beszélhet, a ki régibb eseményt mond el s a dolgok maradványait följegyzí, s az említett ágyat kétségkívül csak Dávid idejében találták meg, mert ő vette be azt a várost (Sam. II. 12.). Körülbelül így magyarázza Spinoza Ibn Ezrának azt a helyét s bizonyos, hogy ez a magyarázat helyes.

Mikor az elátkozott doktor bevégezte magyarázatát, egy szép fekete macska lépett az imént kinyitott ajtó küszöbére és serényen tisztogatta fénylő szőrét. A «doktor» véletlenül meglátta a macskát s egyszerre halotti sápadtság ömlött el arczán. Karja reszketett, egész teste vonaglott és ijedten szólt: — Micsoda állat ez ottan? Vigyétek el hamar ezt az állatot!

Nem volt ez affektálás; ellenkezőleg. Ebben a félelemben a világtól való teljes elidegenedés megindító vonása nyilatkozott, melyet csak akkor nem érzett az öreg, ha könyvekkel túltömött szobácskájába huzódott. Mi pedig, mikor kijöttünk, azt mondtuk magunk közt:

A szegény ember tehát mégis csak mesügge (tébolyodott).

És valóságos szerencse volt ránk nézve, hogy így szólhattunk. Mert a csöndes Jékelén kívül, a ki az ilyen fajtájú biblia-kritikával már régen megbarátkozott, ez a mai előadás lesujtó, mondhatom megsemmisítő hatással volt ránk. Nem volt sejtelmünk róla, hogy egy ember, bármily vakmerő legyen, meg merje támadni Isten könyvét, a bibliát; tudtuk, hogy nem csak mi zsidók, hanem minden vallás hivei szentnek tartják a könyvek könyvét, s most találkozzunk valakivel, a ki a biblia szent nyelvét úgy beszéli, mint egy más művelt ember az anyanyelvét, a ki kimutatja világosan, hogy egy nagy rabbinus már több mint hétszáz esztendővel ezelőtt úgy bánt a szentírással, mintha emberi munka lenne. Ez volt a lehető legborzasztóbb, a mit hallhattunk, és csak az volt egyetlen vigasztalásunk, hogy ez a szegény ember mesügge. Ibn Ezra bizonyára nem azt gondolta, a mit szavába ez a tébolyodott ember Spinoza segítségével bele akar magyarázni, s ha Rabbi Ábrahám ben Ezra annyiszor említi, hogy itt titok lappang, ez alatt csak egy *kabbalisztikus titkot* érthetett, de nem olyan istentelenségeket, mint a mit az elátkozott doktor akar.

Így gondoltam én és barátom Lulé d'Misztefina; Mechele Pecsénájdorf azonban nem elégedett meg ezzel. Midőn hazajöttünk, újra elővette a bibliát, még egyszer felolvasta Ibn Ezrának azt a homályos helyét, aztán egész erővel *elhajította* a szent könyvet, melyet pedig azelőtt soha sem tett félre a nélkül, hogy ősi zsidó szokás szerint meg ne csókolta volna, és így kiáltott:

«Nem, ez az ember nem örült, hanem gazember, egy Jerobeam, a ki mást is bűnbe akar ejteni; óh a gaz rablóját, elrabolta tőlem a legszentebbet, legdrágábbat, a mivel valaha birtam!»

Erre a szegény Mechele föl-alá szaladgált mint egy örült, aztán szívszaggató sírásba tört ki, sirt mint a gyermek, a kinek elvették legszebb játékát. Miután kissé csillapodott, így szólt: «Fiuk, nem szabad többé átlépnünk annak az embernek a küszöbét. Értitek, soha, soha!»

«Vajha akaratom szerint történt volna, mondá most Lulé, de ti kinevettetek, mikor azt mondtam, hogy talán valami sed lakik abban az emberben. Most már meggyőződtek, hogy igazam volt. Ti azt mondjátok, hogy bolond. De nincs olyan bolond ember, a ki egy macskától megrémüljön. Oh, az a fekete macska . . . Ráchmónó liczelán! (Isten őrizzen meg bennünket a gonosztól). Borzadok a rettentő látványtól . . . Ráchmónó liczelán! . . . hiszen tudjátok a kabbalisztikus iratokból, hogy a megtestesült Szitra Achrái (Sátán) fekete macska, vagy fekete kutya, sőt fekete birka képeben szokott megjeleni. Én bizonyára nem fogom átlépni annak az elátkozott embernek a küszöbét. Ráchmónó liczelán!»

És a derék Lulé híven megtartotta szavát, soha sem ment el többé az elátkozott doktorhoz. De Mechele, óh a Mechele már evett a tudás fájáról, s most jól akart lakni az édes tiltott gyümölcsből; pár nap múlva barátjával, a csöndes Jékelével megint oda ment a doktorhoz és mindenféle könyvet hozott tőle, melyekben egész éjjel buvárkodott. Mikor Lulé e miatt szemre-

hányást tett neki, s fenyegette, hogy feljelenti a rabbinak, így szólt: «Lulé, hiszen ismered a misna szavát: «Tudjad azt, hogy mit felelj az Apikórosznak.» El kell sajátítanom a profán tudományt, hogy idejekorán ismerhessem a szabadgondolkozók istentelenségét és saját nyelvükön csúfolhassam meg őket. Nemde Lulé, a Kiszvé RI-ben (Luria iratai) az van írva, hogy annak, a ki *otthonos a kabbalában, meg van engedve a filozófia tanulása*, sőt «szent szikrákat szedhet edényéből», azaz jó gondolatokat nyerhet belőle. Nos, hála Istennek, én elég jártas vagyok a kabbalában, és ezt neked köszönöm, drága Lulé! Most már a filozófiát akarom tanulni, hogy alaposan megczáfolhassam azt az istentelen Spinozát, a kinek még a biblia sem szent».

— Igazad van, Mechele, szólt Lulé d'Misztefina, de figyelmeztetek, hogy jártas vagy ugyan a kabbala fő-tanaiban, de még sokat kell buvárkodnod ebben az isteni tanban, ha tökéletesíteni akarod magadat. Ha egyszer egészen szilárd vagy ebben a szent tudományban, akkor könnyű lesz Spinozát megczáfolni. Hiszen szívesen elhiszem, a mit az elátkozott doktor mondott, hogy Spinoza nemes ember volt, a ki soha sem járt érzéki gyönyörök után, az is lehet, hogy az igazság és a tudomány szeretetéből «lemerült a mély vízbe», mint Reb Chájim Vitál mondaná: «igazságot keresett és elmerült a tévedésben». Ha tanulmányozta volna Luria és Vitál iratait s egyáltalában a kabbalát, biztos vagyok benne, hogy más meggyőződésre jutott volna. Tanuld tehát Mechele a kabbalán kívül mind azt, a mit jónak tartasz, csak ahhoz az emberhez ne menj többet; nagyon sokat láttunk ott, ne feledd el a fekete macskát.

Rachmónó liczelán! Isten őrizzen bennünket a gonosztól.»

Ámde Mechelének, a ki borzasztó gyötrelmeket szenvedett, nem csak azért, mert lelke tudományra szomjazott, de még inkább azért, mert megismerte Spinozának a Szentírásról vallott véleményét, a mi által szellemi létét látta fenyegetve, Mechelének mindegy volt, akárki a tanítója, csak tanulhasson. «Alaposan ismer-nem kell Spinozát, mondogatta, eredetiben kell olvasnom istentelen iratait, hogy gyökerestől kiirtsam a hitetlenség ezen alapját. Haj fiuk, az lesz csak a könyv, a melyet én írok Spinoza ellen!»

Még két esztendeig maradt Kis-Várdán, életmódja olyan volt, a milyen minden jámbor, istenfélő bócher életmódja. Sugdosták ugyan a jesibán, hogy Mechele Pecsénájdorf sokat közlekedik az elátkozott doktorral, sőt többen azt is állították, hogy tiltott iratokat olvas és tanulmányoz; de mivel *egy* szobában lakott a jesiba legnagyobb chászidjával, Lulé d'Misztefinával, nem igen akarták elhinni ezt a híresztelést. Ha valaki kérdezte Lulét, hogy mi igaz a dologban, ez mindig azt felelte: «Hagyjatok békét Mechelének, ő jámbor nesóme» (lélek).

Két évvel azután, hogy először hallotta a Spinoza nevét, a csöndes Jékelével együtt elment Németországba s mind a ketten legszorgalmasabb hallgatói lettek egy régi német egyetemnek.

Körülbelül nyolcz évig élhetett már Mechele német földön, midőn emlegetetté lett tudományosa, de különösen *művészi* körökben. Belevegült ugyanis abba a vitába, mely az aristotelesi katharsisnak értelme és

jelentősége fölött kifejlett. Sokat írtak a katharsis fogalmáról s abban semmi kétség nincs, hogy a félelem és szánalom által megtisztított szenvedélyektől előidézett megnyugtatót jelenti; de hogy mi hozza létre, minő eszközökkel történik ez, minő viszonyban áll a tragediában a cselekményhez és a jellemelekhez, miképen és mikor érintkezik az utánczás lényegével, arra sem Barthélemy St. Hilaire, sem Hegel vagy Stahr nem vetettek elég világot. Mechele csodálatos szellemi erővel, tudással és éleselműséggel igyekezett ezt a kérdést megoldani.

«Mit mondasz te ehhez? Kérdém a csöndes Jékelét, mikor megjelent Mechele munkája, mit mondasz ehhez az átalakuláshoz? Egy bócher és a katharsis! Meszszebbre esnek ezek egymástól, mint Lipcse Kis-Várdától.»

«Bocsánat, mondá Jékele, én épen nem látok itt átalakulást. Olvasd el mégegyszer a Mechele munkáját és azonnal rá fogsz ismerni a régi Mechele Pecsenájdorfra. Kis-Várdán chillukot mondott egy «fanyar Rambam» fölött s itt chillukot mond a katharsis fölött, mert mindaz, a mit ebben a füzetben ír, nem egyéb egy jó psetlinél. A katharsis talánya túlmegy a filozófia és theologia határán; ez a művészetnek titka, melynek tudatával még az alkotók sem birnak, annál kevésbbé az előadók. Mechele nagyon jól tudja ezt, de kedve kerekedett egy chillukot mondani, mondott hát egyet. S mivel az emberek ebben az országban még nem hallottak chillukot, tehát a munka föltünést keltett.»

Daczára, hogy Jékele ilyen fitymálólag beszélt a

Mechele könyvéről, én mégis meggratuláltam őt első önálló munkájához, s egyszersmind megkérdeztem, hogy az a könyve, melylyel Spinozát akarta legyőzni, mikor fog már megjelenni? Erre a következő levelet kaptam Mechelétől:

«Kedves barátom! Spinozával úgy jártam, mint az a bizonyos sváb a Jóreménység fokán. «A tied már?» «Nem, én vagyok az övé.» Nem mintha Spinoza filozofiája eltérített volna a zsidóságtól, hanem alaposan kigyógyított a kabbala tévedéseiből, melynek segélyével le akartam győzni; Istenről és az emberekhez való viszonyáról méltó, megtisztult és világos eszmét öntött belém, s elvezetett a vallásos meggyőződésnek arra a boldogító magaslatára, mely Isten szeretetében az ember legfőbb hivatását, az erkölcsileg megnemesített életben az ifjuság legédesebb jutalmát találja; oly vallásos tudatra, mely a zsidóság tanairól a legszebben egybehangzik, csakhogy itt nincs filozofiai formulák közé szorítva.

«Leírjam azokat a benyomásokat, melyeket Spinoza munkáinak tanulmányozása a kabbalistára tett? Apszichologiai processzusokat, melyeket földidézett? A ki ismeri Spinozát, az föl tudja fogni, hogy minő hatást tehetnek a világosságra törekvő elmére ezek a nagyszerű gondolatok, a logika műhelyében kovácsolt érvek. Úgy éreztem magamat, mint a nagy lázbeteg, a ki heteken át él beteges álmodozás közt s egyszerre kigyógyulva, fölnyitja szemét, világos tekintettel látja a különböző tárgyakat a napfényben s örül nekik.»

Oh jaj, hogy ez az öröm nem tarthatott sokáig! Félévvel azután, hogy ezt a levelet írta, bevitték a

tébolydába, melyet már nem hagyott el élve; az örökös éhezés és a megerőltető szellemi munka megroggálta egész idegrendszerét. Nem volt még 30 éves, midőn a legszebb reményekre jogosított életét befejezte.

Sokkal jobban járt a csöndes Jékele. Körülbelül már husz év óta rabbinus Németország egyik legrégibb és legelőkelőbb községében. Többet tudott Mecheléről és jobban lehet róla értesülve, mint én, mert nemcsak Kis-Várdán volt vele, de Németországban is öt éven át; az elátkozott doktorról is sok érdekes dolgot mondhatna, mert hosszú ideig volt tanítványa — miért is itt szólítom föl, hogy írjon róla.

És most kedves atyámfiain, a kik szívesek voltatok irtóztató hosszú csevegésemet meghallgatni, szíveskedjeteek még egy rövid történetkét ráadásul venni. Mintegy három évvel ezelőtt hirtelen meglepett régi nyavalyám, a vándorlási kedv, s mivel Lembergben épen akkor lengyel nemzeti kiállítás volt, elhatároztam, hogy oda fogok utazni. A nagy vakáczió egyik szép napján oda szóltam a feleségemnek: «Anyjukom te, pakold be a leghosszab kabátomat és a legnagyobb taliszbájtlimat, mert én holnap Polyákországba megyek kiállítást tanulmányozni.» Az anyjuk kissé furcsán meresztette rám szép szemeit, de azért becsomagolta az útravalót és én elutaztam. Julius 14-én érkeztem Munkácsra, a hol az állomáson legnagyobb meglepetésemre hitsorsaimat rendkívüli nagy számban láttam egybegyülve, a kiknek habitusa inkább emlékeztetett a tarnopoli mint a párizsi divatlapra. «Mit jelent itt ez a gyülekezet?» kérdém. Azt felelték, hogy ezek mindnyájan *egy*

vendéget várnak a legközelebbi vonattal, egy nagy szent vendéget, egy ugynevezett *csoda-rabbit*. Oh, hogy az ostobaság nem akar kihalni! gondoltam és alaposan bosszankodtam. De azután eszembe jutott: ha nagyműveltségű magyar mágnások zarándoklatokat rendeznek Lourdesba, miért ne legyen meg néhány száz falusi zsidónak is a maguk külön szentje?

A míg így morfondiroztam, berobogott az állomásra a vonat, mely a nagy vendéget hozta. A szent ember, a ki mintegy 40—42 éves lehetett és nagyon szép, erős férfiú volt, közömbös arccal fogadta a hódolást, a számtalan kézcsókot, mintha ez valami természetes dolog lenne. Ránéztem az arczára. Nagyon ismerősnek tűnt föl előttem. Közelebb mentem hozzá, hogy jobban megnézhessem. Esküdni mertem volna, hogy nemcsak láttam már, de beszéltem is vele. De hol és mikor? Nem birtam rá emlékezni.

«Honnan való a szent rebbe?» kérdeztem egy ott ácsorgó kaftános atyámfiát. Valami kis ismeretlen erdélyi helyet emlegetett. «És hogy hívták?» kérdeztem tovább. «J. K.» volt a válasz. Világok ura! hisz ez nem más, mint az én Lulém, a Lulé d'Misztefiná! Milyen ostoba is vagyok, hogy nem ismertem rád rögtön Lulé! Persze, hogy régóta elváltunk már egymástól, de mégis rád kellett volna ismernem; hiszen két éven át *egy* pipából pőfékeltünk és *egy* tányérról — nem ettünk, mert valahányszor délre egy heringet vettünk közösbe, mindig azt mondtuk: lám, én még nem is ettem, s a heringnek mégis vége van.

Ó Lulé, drága Lulém! Mi már nekem Lemberg? Mi nekem Hekuba? Itt maradok ma; beszélnem kell veled.

Bementem a városba, elővettem egy névjegyet és szép héber betűkkel oda pingáltam a nevemet, utána pedig ezt a sort; «Lulé d'Misztefiná, azt mondanám, hogy régi jó czimborák vagyunk.»

Egy óra mulva ott álltam Lulé előtt. Melegen megszorítottuk egymás kezét, s hallgattunk, aztán egymás mellé ültünk és tovább hallgattunk. *Egy* iskolából kerültünk ki, *egy* mesternek voltunk tanítványai, de a különbség mégis oly nagy közöttünk, hogy nem találunk szavat az ellentét áthidalására. Végre így szólt ő: «Hát a Mechele merre van?» És midőn elmondtam neki a szegény Mechele szomorú sorsát, fölpattant székéről, az asztalra ütött és majdnem kiabálva mondá: «Ezt ő tette, az a Zóken Mamre (lázongó öreg). Hogy is hívták? az az elátkozott doktor; ő mérgezte meg a szegény Mechele lelkét. Rachmónó liczelán! Emlékezzél csak, hogy sírt és jajgatott Mechele, folyton azt kiabálva: «Elrabolta tőlem a legszentebbet, a mivel birtam.» Oh, oh, Rachmónó liczelán! Rachmónó liczelán! És mi történt a csöndes Jékelével? Ő is meghalt?» «Nem, feleltem én. Jékele rabbinus, még pedig igen tekintélyes és nagyrabecsült rabbinus, igen szép könyveket írt, mostanába is közzétett egy igen régi héber kéziratot, mely századokon át rejtve volt egy híres könyvtárban. Írt hozzá bevezetést és tudós jegyzeteket. Ha akarod, elküldhetem neked ezt a könyvet.» «Köszönöm, mondá hirtelen, de igazán nem vagyok kíváncsi a ti könyveitekre; mert a mit ti modern rabbinusok tudománynak mondatok, az nem egyéb szichász chüllin-nél, (üres fecsegés). Az egyik egy pár tuczat idegen szavat vesz a talmudból, bizonyítja, hogy görög,

arab vagy perzsa eredetű-e, s azt hiszi, hogy ezzel valami nagyot cselekedett. Egy másik egy korhadtt sír-
 emlék föliratát betűzi ki, s miután egész könyvet írt
 róla, kisül, hogy ha az ember közletről nézi meg a sírkö-
 vet, s nem fénykép után itél róla, akkor egészen más-
 képen hangzik a különben is jelentéktelen és értékte-
 len felirat. Egy harmadik azt a roppant fontos kérdést
 veti föl, hogy melyik olvasási mód az igazi: Abbá bár
 Memel, vagy Abba bár Mámme? Természetes, hogy
 ebből is könyv lesz. Egy negyedik a ma már könnyen
 hozzáférhető könyvtárakban egy régi arab vagy héber
 kéziratot keres elő, mely a tudományt egy lépéssel sem
 viszi előbbre, ellátja jegyzetekkel, melyek nem érde-
 mesek a nyomdafestékre, s tudósnak tartja magát. Egy
 ötödik, és az a legokosabb, elővesz öt könyvet s egy
 hatodikat csinál belőle. És ezt nevezitek ti zsidó tudomá-
 nának!» «Lulé, mondék kissé ingerülten, kikérem
 magamnak az ilyen beszédet. Mi nem vagyunk most a
 kisvárdai beszmedresben.» «No, no, barátom, csak nem
 haragszol talán; csak azért mondtam ezt, mert mind-
 járt azzal álltál elő, hogy Jékeléből nagy tudós lett,
 a ki sok könyvet írt. A könyvírás még nem biztos jele
 a tudományosságnak. Igaz, hát te mit írtál már?»
 «Már mint én, hogy mit írtam Lulé? Írtam egy pár
 váltót, egyebet semmit, a minek értéke volna. De ha
 megsegít az Isten, nemsokára egyszerre két könyvet
 jelentetek meg, melyek a következő roppant fontos
 dolgot fogják tárgyalni: «Hol van eltemetve Bileám
 számará, a szentírásnak ezen dédelgetett csacsija?»
 és a mi nem kevésbé fontos: «Mit csinált Delila Sám-
 son levágott hajával?» Azt hiszem, ennek a témának

fejtegetése ép oly fontos a zsidó theológiára, mint a ti psetlitek s bizonyára oly közel áll a zsidó tudományhoz, mint a ti chilluktok.» «Nem, ezerszer nem, kiáltott Lulé, a psetelben van szellem, élcz, éleselműség, egy nagy chilluk ezenkívül föltételezi, hogy a talmudban nagy olvasottsággal birjunk, de a mit ti tudománynak neveztek, az . . .»

«Hagyjuk azt Lulé, mondám, nem azért jöttem hozzád. Tudod Lulé, hogy a ki Rebbehez jön, annak valami bakósé-ja (kiváni valója) van; nekem is van bakósém. Remélem, hogy mint máson segítsz, rajtam is fogsz segíteni.» «Komolyan mondod?» «Nagyon komolyan.» «Hadd halljuk tehát.» «Lulé, kedves barátom, te már kora ifjuságodban is nagy kabbalista voltál. Ámde a kabbalán kívül még más valamit is tudtál.» «Te a számadást érted ugye?» «Igaz, abban is nagy mester voltál és én elhiszem, hogy te jobban mint a középkori kabbalisták, ki tudnád számítani a napot és az órát, melyben a Góél Czédek (messiás) meg fog érkezni; de most *nem ezt* értettem. Emlékezzél csak Lulé; tudtál te olyas valamit, a mit senki sem tudott kívüled, oh, Lulé a «kis bibliában» te rettentő nagy charif voltál.» «Chattósz neurim! Chattósz neurim! (Ifjusági bűnök) mormogás hozzá tevé: Rachmónó liczelan.» «Csitt Lulé, csitt, hisz még nem tudod, mit akarok mondani. A kalabriászban tehát elismert charif voltál, ebben a tudományban néha olyan chillukot mondtál, hogy még az úri kaszinóban is beszéltek róla. Nos hát Lulé, a te chószidjaid közt bizonyosan találkozik egy, a kit baal sólis-nak (harmadik társul) használhatunk; hívd be őt, és üssünk egy csöndes kalabriászt.

Hadd halljak még egyszer életemben egy szép chillukot; hiszen tudod, hogy én csupa ámhoóreczek közt lakom, a kik nem értenek a chilluk mondáshoz, a kik tehát a kalábriászt is csak úgy játszsák, mint más profán játékot, áhitat és ihlet nélkül. Oh Lulé, én édes szent Rebbem, a kaláberhez csak mi értünk igazán, csak mi, kik a jesibán tanultak ezt a nemes művészetet és mikor mi a «Kis Sászs»-al kezünkben pilpúlba bocsátkozunk, és keményen lapozgatva igazi, hamisítat-gemóre-niggennel mondjuk: Ober, Málke, Mélech, Tausz, akkor az angyalok az egekben is örülnek. Sies-sünk Lulé, mert az idő drága kincs.»

Lulé, d'Misztefiná tátott szájjal hallgatta végig lelkes beszédemet, látszott rajta, hogy lelke a távolban, egy kedves vidéken mereng, aztán közelebb húzta székét és fülembe sugta: «Te, te pose jiszróel, veled nem játszom, mert nagyon bele találnál nézni a kártyáimba.»

Hódmező-Vásárhely.

Seltmann Lajos.

A PESTI RÉGI ZSIDÓ-TEMETŐBEN.

Verőfényes, szép őszi nap,
A táj oly méla, hallgatag.
Aranyos színű napsugár
Vén sirok közt mosolygva jár.

Mohos, tört sírkövek között
A fű deresbe öltözött,
S bár hint a nap fényt szerteszét,
Érezzük a halál kezét.

Ti csendes álmodók alant :
Boruljon rátok enyhe hant.
Lebegjen tiszta kegyelet
A porladó hamvak felett!

Hiszen a meddig éltetek,
Csalódás, gúny volt részetek.
Egy élten át öröm kevés,
Csak üldözés, csak szenvedés.

Szűk utczasor, sötét lakás,
Belül nyomor és semmi más.
A «sárga folt» volt rajtatok
S panaszra nem nyílt ajkatok.

Bár sorcsapás rátok szakadt,
Panasz azért sohasem fakadt.
Kiki viselte terheit
S reménynyel biztatott a hit.

Sok éven át így éltetek :
Küzdöttetek, reméltetek.
De egy fénysugár biztatott :
Majd jobb világ lesz túl amott!...

Miről ti csak álmodtatok,
Valóra vált: ím egy a jog!
Az unoka immár szabad,
Az üldözés rég megszakadt.

Szabad, mi féltett s drága volt,
A hátunkon nincs sárga folt,
S papok tanítják szerteszét
Az isteni, a szent ígét.

Mi néktek csak álom vala :
Szabad e hon minden fia.
De a mi kincsnél többet ért
Az véletek pihenni tért.

Munkálkodunk és nincs remény,
Mely intene, mint enyhe fény.
Bolyongunk búsan, céltalan,
A hitnek vége, vége van !

A sír nektek nem rém vala,
S boldog volt, a ki meghala,
S nekünk a halál semmi más :
Megsemmisülés, elmulás.

Egy rém, mely folyton ott lebeg
Sötét árnyként lelkünk felett.
Fényes napon meg éjjelen
Fenyegetően megjelen.

Ah, boldogabbak voltatok,
Bár lánczra verve volt a jog,
Mint unokátok mostan itt,
Kiből kihalt a hit, a hit. . . .

Már alkonyul. Hús szél sivit,
Megrázza a fák galyjait.
Sirok közt bolygok egyedül
S szememből könnyem egyre dül.

KELETI BENYOMÁSOK.

Szent érzés töltötte el lelkemet, mikor a narancs-
ligetes Jaffából vonatunk a Sáron völgyén keresztül
Judea hegysége felé tartott és hegyen-völgyön keresz-
tül láttam őseimnek régi földjét, a hol küzdöttek és
harczoltak, a hol megállapították a civilizáció legfőbb
támaszát: az Egyisten hitet.

Úgy érzem, mintha lelkem visszarepült volna a múlt
idők ködös homályába, láttam Mózeszt a Hóreb hegyén,
a mint az isteni kéz ide mutat, mondván: «Ime ez az
a tejjel-mézzel folyó ország, melybe te be nem lép-
hetsz».

És megjelennek lelki szemeim előtt a vezérek és
királyok, próféták és pártütők és a mint elvonulnak,
látom Dávidot és elgondolkodom, mutasson nekem a
történettudós *ilyen királyt* az egész világhistóriában!

Költő és harczos, zenész és hős egy személyben — s
mindenkép tökéletes, áldassék emléke! És megjelenik
Salamon, a bölcs, Jób, ki klasszikusabb alakja a világ-
irodalomnak, mint Shakespeare Lear királya, s végül
szomorú jeremiádjait hallatja a távolból Isten kiválasz-
tott prófétája. . . . Megszállt az Isten szelleme, s volt
utamban pillanat, hogy azt véltem, szól hozzám az
Örökkévaló, atyáimnak, Ábrahámnak, Izsáknak és
Jákobnak Istene!

Kietlen itt minden. A hogy a Sáron síkját elhagyjuk,
hol most az ugaron rengeteg gaz terem, jön a kopár

Judea. Mióta Izraél száműzetett, azóta úgy látszik, kihalt itt minden. A légben alig repül egy-egy madár, s az a pár fogoly, melyet a bozótból kihajtott a mozdony lár-mája, nem enyhíti e vidék szomorúságát. Szomorú ez a vidék — és jól van ez így! — Gyászolj! Gyászold Izraél sorsát, melynek államisága megszűnt és a melyen beteljesedett a próféta jövendölése: szétszóratott a föld népei között mindörökre.

★

Jeruzsálem felé közeledünk. Köhalmazok látszanak mindenfelé. És ebben a különös, mondhatnám szent hangulatban, szinte hypnotikus álomban megszólítok egy követ: miért heversz itt hitvány porban — s felel a kő: szét van szórva Izraél, én sem akarok egész lenni!.. És a mint tovább robog a vonat, megjelenik lelki szemeim előtt egy hatalmas gyémántkő, melyet ezer darabra tört szét Isten sujtó keze és látom vígasztalásul, hogy a gyémánt más és más helyen, de még mindig ragyog és talán hivatása, hogy fényesebbé tegye azt a követ, a mely mellé a sors foglalta... Boldog vagy magyar Izraél, hogy olyan drágakőhöz kerültél, mint a milyen a magyar nemzet!

★

Úgy-e hova kalandoznak az ember gondolatjai! De lehet-e csodálni ezt ilyen helyen, hol filozofussá lesz az együgyű ember is és bölcsesé, kinek helyén van az esze és a szive. Hangsúlyozom, hogy a szive, mert nagy szív kell ahhoz, hogy felvehessük magunkba a mult emlékét, a jelen nyomorúságát és a jövő reménysé-

gét. Az ember hagyja otthon köznapiságát és öltözzék ünnepi ruhába. Vesd le az anyagiság saruját, mert szent a hely, a melyen állasz! És ha megtisztult szívvel és lélekkel lépsz a szent város falaihoz, a legnemesebb büszkeség érzete szállja meg lelkedet, mert hisz érzed és tudod, hogy őseid erről a helyről hirdették leghatalmasabban az Egy Isten hitet és te, törpe utód most azon a helyen állasz, a hol ők állottak, azt a port taposod, a melyet az ő mártírvérük áztatott s azon a helyen imádkozol, hol a leghatalmasabb jelszót mondották ők a világon: Adonáj elohénu, adonáj echod!

*

Ki sokallaná a port, melyet a vágató kocsi kereke itt felver? Jeruzsálemben az ember mindent megbocsájt, mert mindenért kárpótlást nyújt a következő percz.

A város nem szép, utczái szűkek és legtöbb helyen piszkosak. De hogy ki ne ábránduljunk, itt is, ott is felnyulik az égbe a régi idők szent emléke.

Ez a magas várszerű épület itt a Jaffa kapu mellett Dávid tornya, amott jobbfelől Izraél régi dicsőségének, Czionnak maradványai látszanak. Nem messze innét van a négy épületből álló Czion zsinagóga, melynek egyik része immár hatszáz éves. A szűk bazárokon át jutunk a zsidó negyedbe. A világ minden vidékéről sereglenek ide hitsorsosaink és a szefardoktól eltekintve, nem valami kellemes külsővel árulják el zsidó voltukat. A kaftán és a pajesz uralkodnak az askenázi-moknál és a kellemetlen hatást, mit ez előidéz, nem enyhíti a kék bársony mente, melylyel az orosz-lengyel

zsidók magukat diszíteni vélik. Az askenázimok többnyire Oroszországból, Galicziából, Németországból, sőt hazánkból is származnak, hevesebbek, babonásabbak, mint a szefardimok. A szefardok spanyol és portugál zsidók utódai, kik Izabella alatt űzettek ki s azóta Jeruzsálemben, mint a kelet számos egyéb városaiban községeket alapítottak. Ezek a zsidók valósággal megtartották nemzeti karakterüket. Olyanok, mint Spanyolországban voltak, nemcsak zsidó vallásúak, de zsidó nemzetiségűek is, csak a spanyol nyelvet héber kiejtéssel, ezt hozták magukkal. A kelet nem egy városában csodáltam meg a szefardokat. Valóban az arabok inkább mutatják a sémi jelleget, mint ezek a zsidók! Szép termetű emberek, egyenes tartással, tüzes fekete szemű lányok ébenfánál feketébb, nem ritkán aranyzőke dús hajzattal — bizony sohasem képzeltem, hogy ilyen zsidók is vannak a keleten. Hiszen ez testileg is nemes race, s bátran kiállhatja a versenyt bármely európai népfajjal. Darwin tana: a létért való küzdelem hatásának törvénye, ez utamon is kisért. Nálunk, hol örökké üldözték a zsidót, nem csoda, hogy elsatnyult. Száműzetésükig Spanyolhonban és később, miután a vallásilag is rokon törökhöz kerültek, sokkal inkább szabadok voltak e zsidók, mint másutt lakó, szegény, üldözött rokonaik, rajtuk is beteljesedett tehát a Darwin tana: testileg is ép úgy ki vannak fejlődve, mint szellemileg. A szefardoknak nyugodtabb a vérmérsékletük, imádságaikat több méltósággal végzik, mint az askenázimok. Míg az askenázimok új templomában élénk gesztusokkal festői csoportnak hangosan kiabálva, majd fenhargon kaczagva magyarázta Hermochem

melamed a biblia legutolsó szakaszát, addig a Czion zsinagóga ősi falai között nyugodt ájtatossággal végezték a szefardok szombati imádságukat. Összesen 70 zsinagógájuk van Jeruzsálemben a zsidóknak, melyeknek legnagyobb része a szefardoké. A szefardok feje a rab-bik által választott Chacham Basi, ki a Beszdinnel együtt korlátlan hatalommal intézi a község ügyeit. Abban a szefardok és az askenázimok is megegyeznek, hogy nem mennek a Harám es-Serîfre, a templom térre, mert attól félnek, hogy rálépnek arra a helyre, a hol a szentek szentélye állott. A Harám es-Serîfen állott egykor Salamon temploma. A tér baloldalán, a hol jelenleg a kék Omármecset hatalmas kupolája uralkodik a környéken, ezen a helyen terült el a Libanon czedrusai és távol országok aranya és ezüstje, márványa és mozaikja diszítette hatalmas templom.

Az Omár mecset közepén, hatalmas korláttal körülvéve, van egy nagy szikla, melyen állítólag Ábrahám Izsákot akarta feláldozni és a melyen a zsidó tradíciók szerint a szentek szentélye állt. A mohamedánok ezen «eben satjâ»-t szintén szentnek tartják és Mohamed a próféta szerint egy imádság ezen sziklánál többet ér, mint ezer másutt. Sőt a mohamedán legenda szerint prófétájuk Búrakon, a csodalovon innen vágatott az égbe és a sziklán mutatnak is egy gömbölyű lyukat, a melyet teste hátrahagyott. A szikla e legenda szerint Mohameddal az égbe akart szállani, de Gábor arkangyal erős kézzel visszatartotta a sziklát, úgy hogy azon ujjanyoma is látszik.

Transcendentális dolgok megtarthatják varázserejüket, ha akár időben, akár térben a távol kódén keresz-

tül szemléljük azokat. De lepattan ez a zománcz, midőn színről-szinre közönséges emberi dolgokat lát az ember, akkor nehéz ahhoz csodákat hozzágondolni. Egy barátom, dr. Carillon, weinheimi orvos, buzgó keresztény létére évtizedeken keresztül szent idealiz-mussal készül ez útra s midőn az olajfák hegyén a menybemeneteli kápolnában Jézus jobb lábának le-nyomatát mutatták neki, panaszkodott nekem, hogy mennyire csalódott. Zsidóra nem vár ilyen csalódás. A vallási fanatizmusnak egyetlen helye annál a régi falnál van, hol jajveszékelve öntik ki szomorúságukat siró asszonyok és zokogó férfiak. Valóban ez a kép méltó Vereschagin ecsetjére. Péntek délután különösen érdekes ez a kép. A világ minden tájékáról idegyült zsidók, öregek és fiatalok vontatott, zokogásba fuló hangon éneklék a régi szomorú melódiát. A falakért, melyek rombadőltek, ülünk itt magunkban és sirunk! Szemben velük bélpoklosok hosszú sora lesi az idege-nek alamizsnáit. Szomorú kép ez nagyon és a ki egy-szer látta, nem felejtí el életében soha.

Jeruzsálemben a különböző vallásfelekezetek jól megférnek egymás mellett. A mohamedánok csupán vallásuk felsőbbbségét szeretik hangoztatni.

Az Omár mecset merész ivein kék szallagon arany-betűkkel hirdeti a régi kufi írás a Koránnak egy pár mondatát, a mint itt következzik:

XVII. Szúra 111. Mondd: Dicsértessék az Isten, a ki-nek sem fia, sem társa táborában nem volt, a kinek segí-tőre szüksége nincs, hogy az őt a gyalázattól megmentse; dicsérd őt.

IV. Szúra 169. Oh ti, kik irott kinyilatkoztatásokat kap-tatok, ne becsüljétek túl vallástokat és Istenről csak igazat

mondjátok; Jézus, a Messiás csupán Máriának a fia, Isten küldötte, higgyetek tehát Istenben és küldöttjében és ne mondjátok, hogy hárman vannak.

XIX. Szúra 34. ez áll: Isten nem úgy van alkotva, hogy fia lehetne, távol van tőle, ha Isten egy dolgot elhatározott, azt mondja: legyen és megvan. Isten az én uram és a ti uratok, őt imádjátok, ez az egyenes út.

Pierre Loti könyvében azt írja, hogy ez a pár sor kételkedővé teheti a legnagyobb hívőt is. A mohamedánok, zsidók és keresztények vallási türelmét jellemzi, hogy egy ferenczrendi barát, páter Crescentius beszélt nekem Jeruzsálemben, hogy jó lenne, ha a különböző keresztény felekezetek oly jól meg tudnának egymás mellett férni, mint a hogy megférnek a keresztényekkel a mohamedánok és zsidók. Csakugyan Betlehemben például nem egyszer mohamedán katonáknak kellett Jézus születésének templomában a veszekedő keresztény papokat egymástól elválasztani.

A zsidók intézményei a keleten is bizonyítják, hogy mennyire nem tesz különbséget a zsidó, hogy szenvedőn segítsen. Smyrnában a Rothschild kórházban, hol dr. Corie olasz orvos gyógyítja a beteget és a hol csak 40 ágy áll a zsidók rendelkezésére, még ott is jutott beteg muzulmánok hely. Jeruzsálemben különösen a Misgab Ladach kórház vonja magára a figyelmet, mely a város legtisztább negyedében van, kilátással az olajfák hegyére, Josafat és Kidron völgyére. Jót cselekszik, ki ez intézményt pártolja. Montefiore kórháza is áldja alapítója emlékét.

Az iskolák közül nagy szerepet játszanak keleten az Alliance Israélite iskolái. Jeruzsálemben nagy kézműiskolája van. Jaffában földmives iskolája, melyek egyet-

len sikeres ellensúlyozói az angol misszionáriusok üzemeknek. A ki keleten járt és az Alliance iskoláit megtekintette, az nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy hitsorsosai szívére ne kösse ennek a nemes intézménynek támogatását. Nemcsak zsidó szempontból tartom én ez iskolákat nagy jelentőségűeknek, de annak tartom általános művelődési szempontból is. Smyrnában, Damaskusban, hol az intézetek igazgatóinak szives kalauzolása mellett minden osztályt megismerélhettem, a tanításokat hallgathattam, arra a meggyőződésre jutottam, hogy ez intézetek nagy szerepet játszanak a kelet művelődésének történetében. Jeruzsálemben különben a szefardoknak is van hatalmas iskolájuk, melybe mintegy 1000 tanuló jár. A jeruzsálemi Chacham Basi ajánlására néztem meg ez iskolát, melyben érdekes, hogy a tanítók ágy-szerű pamlagokon feküdtek; nem egy oly hirtelen ugrott fel jöve telemkor az ágyára, hogy feje majd a menyezetet érte. Egyik teremben sárga, beesett arcú gyerekeket pillantottam meg, s midőn kérdeztem, kik ezek, azt kaptam a feleletül, hogy Oroszországból száműzött nyomorult zsidóknak szegény gyermekei Eszembe jutott, mit kevéssel előbb egy kolduló orosz zsidó mondott nekem a Via Dolorosán: «Uram, ha szentföldön is vagyunk, azért még sem akarnánk éhen veszni.» Azelőtt legalább a zsidó olajfataragóknak volt kis keresetük, de ujabban a hatalmas tőkével dolgozó angol misszió ezeknek a szájából is kivette a kenyeret.

Keleti utazgatásom legérdekesebb emléke mégis a keleti zsidó papokkal való ismerkedésem volt. Ajánló levéllel ellátva, bátran kopogtathattam be a kelet zsidó papjaihoz. Különösen három nagy alakja van a jelenleg élő keleti papoknak, ezek: Avram Pallagi a smyrnai, Alfandieri, a damaskusi és Eliaschar Saul, a jeruzsálemi Chacham Basi. Mind a háromnak nagy a tekintélye keleten. Nyitott csarnok a hivatalos helyiségük, díszövvvel és karddal ellátott hajdú szokta őrizni a bejáratot. A smyrnai Chacham Basi már 80 esztendő, szobája, melyben fogadott, nagyon egyszerű. Egy hosszú pamlag, négyszer-ötször olyan hosszú, mint nálunk, bevonva világos, rikitó színű szövettel, hatalmas könyvek, egy szekrény, asztal, szék, ez az egész. Nagyon örült, hogy meglátogattam és kért, kísérem szebbik lakásába. «Minden lakás diszes, a melyben oly kiváló ember tartózkodik, mint a milyen Eminenciád!» Mosoly volt a jutalma ennek az udvariasságnak, meg az a befőtt gyümölcs, melylyel a ház asszonya sietve megkínált. Részben az öreg Pallagi, részben fia, Nes-sim lefestették ezután a smyrnai állapotokat. A község háromszáz évnél idősebb és jelenleg 25,000 szefard és mintegy ezer askenázim zsidó lakik benne. A Chacham Basi 40—50 rabbi felett feltétlenül rendelkezik. Fizetése a fényes portától, mint drágománom mondta, 800 frank havonként, tekintélye a törökök előtt is nagy és a szultán az Ozmanie renddel tüntette ki. Házi zsinagógája mindjárt lakása mellett van s a mi nekem feltűnt, az, hogy közvetlen összeköttetése van a konyhával. Az oltár közepén van ebben a kis szobában. Oszlopai rikitó színekkel, tarka-barka virágokkal van-

nak kifestve, a középben lelógó nagy lámpán kívül az egész szoba olajlámpákkal van teleaggatva. Különben a smyrnai nagyobb templomok sem felelnek meg azon fogalmaknak, melyek nálunk egy keleti nagyközség templomáról el vannak terjedve. Egyszerű, középben levő állványon mizrach felé egy kis asztal. Padok a templomban csak a falak mellett vannak. Sokat kérdezősködött a Chacham Basi a magyarországi állapotokról és megfoghatatlannak tünt fel előtte, hogy a hol Isten kegyelméből a zsidók szabadok lehetnek, nem ismerik el egymást testvérekül. Hogy ajánló levelemre Pallagi pár sort irt, nagy hasznomra volt további utamon.

A damaskusi főrabbi külsejére és modorára ép az ellentétje a smyrnainak. Alfandieri úr még fiatal ember, míg amaz szelid és nyájas, ennek arczkifejezése, élesen rikácsoló hangja nem felel meg annak a méltóságnak, a melyet visel. Tekintélye, ha nem csalódom, inkább az Alfandieri család nimbusából származik. Az Alliance tanáraitól kezdve le a templomszolgáig senki sem beszél a damaskusi Chacham Basiról az elragadtatás hangján. És valóban kellemetlen emlék füzne e látogatáshoz, ha egyszerre be nem toppan a komor papnak vidám felesége, ki bájos mosolylyal maradásra késztetett. Sokat beszélt az élénk temperamentumu papné a damaskusi viszonyokról s midőn a damaskusi zsidók kedvező viszonyairól beszéltem a többiekkel szemben, kaczagva jegyezte meg, hogy mindenük van a damaskusiaknak, csak pénzük nincs. «*Tout comme chez nous, Madame!*»

A jeruzsálemi Chacham Basi, Grand Rabbin de la Palestine — a hogy a névjegyén áll — olyan alak,

hogy bármely felsőház elnöki székében is méltósága tiszteletet gerjesztene. Hatalmas termetét selyem köpeny borítja, fejét, melyet hosszú fehér szakál és okos szemek díszítenek, fekete turbán fűdi. Alig hogy elolvasta ajánló levelemet, kért, foglaljak mellette helyet és keleti szokásként rögtön fekete kávé hozatott. Kérdezte, meddig maradok, hogy mindent láthassak, ahhoz idő kell. Mondottam, mennyire szűkre van szabva időm, de ennek legnagyobb részét mégis örömmel töltöm a Chacham Basinál, a kinek hire nem áll meg a tenger partjainál, hanem eljut mindenhova, a hol zsidók laknak. A főpap természetesnek találta ezt a bókot, a mint hogy keleten a virágos nyelv és a legnagyobb dicséret a bevezetés a komolyabb beszélgetéshez. Kértem, engedje meg, hogy a magyarországi viszonyokról is beszéljek neki, mire ő azt felelte: szívesen hallgatlak, csak legyen aztán neked is türelmed, hogy engem is meghallgass. Részletesen elmondottam a Chacham Basinak a magyarországi állapotokat és ő egészen felháborodva és magából kikelve tört pálczát azok felett, kik Izraél egységét meg akarják bontani. Izraélnek mindig az volt átká, hogy ha reá sütött a szabadságnak napja, ezt élvezni nem tudta, hanem testvérharczot szított maga között. Izraél egysége erős láncz, melyet csak szentségtörő kezek akarnak szétépíteni. Az a levél, melyet a Chacham Basi nekem adni kegyeskedett, egyike életem legdrágább ereklyéinek, melynek értékét nem csökkentheti az a sok vádaskodás, melylyel érte intra muros et extra illettek. Ha egy tudós, nagytekintélyű pap véleményét kérem, azt roszakarat nélkül ultramontanizmusnak nevezni nem

lehet és ha másrészt az ortodoxoknak nem tetszett az a böles tanács, melyet Saul Eliaschar nekik adott, az talán épen annak igazsága mellett bizonyít.

Megköszöntem a kegyes fogadtatást és kértem, hogy mondjon Czion ősi templomában imát Magyarorszáért, szép hazámért. A Chacham ezt megígérte és hozzátette, hogy áldást kíván utamra és sikert mindazok törekvésére, kik Izraél egységét a «Beata Ungheria»-ban helyre akarják állítani. Meghatva távoztam a kékre és fehérre festett falaktól és az ódon épület szűk lépcsőzetén lehaladva, láttam, a mint még ma is látom, a bölcsét, ki egy próféta lelkesedésével, a tudós nyugalomával és komolyságával fogadott...

*

Mielőtt benyomásaimról e fogyatékos képnek festését bevégezném, pár szóban én is meg akarok emlékezni a legujabb kor azon áramlatáról, mely Czionizmus név alatt mind szélesebb hullámokat vet a közélet tengerén. Pár poétalélek az antisemitizmus ellenszerének hirdeti az új zsidó állam eszméjét, mely a Szentföldön volna meg-alapítandó. Bebarangoltam a Szentföld nagy részét, Sáron völgyét, Judea égnek meredő hegyeit, a Holt-tenger környékét bejártam és a Jordán folyó sebes árjánál gondolkoztam a régi dicsőségről. De a mit mind e helyeken éreztem, annál sokkal erősebb volt magyar hazámnak szeretete és egy pillanatig sem jutott eszembe, hogy ott hagynám azt a helyet, a hol születtem és nevelkedtem, azt a nemzetet, melynek gondolkodásával, eszméivel a magyar zsidónak lelke összeforrt. Csak nem rég említette előttem a czionisták egy

lelkes előharczosa, hogy az a baj, hogy a zsidók akarnak asszimilálódni, de a társadalom nem asszimilálja őket. Kérem, az lenne-e az asszimiláció előmozdítója, ha a czionizmus terjesztésével tiszta hazafiságunkat is kétségbe vonnák? Kérdeztem ama czionista urat, hogyha oly üdvösnek tartja a Czionba való visszatérést, miért nem jár elől jó példával? Válasza természetesen az volt, hogy ő dehogy, semmi áron nem menne Palesztinába, oda csak másokat küldene. Ismerem Palesztinát s míg szívesen megengedem, hogy telepek alkotására üldözött zsidók részére a Sáron-völgye alkalmas, úgy a legnagyobb képtelenségnek tartom, hogy ezen a helyen, melynek legnagyobb része kopár és kietlen, valaha állam alakuljon. De eltekintve ettől, talán egyéb magasabb ethikai szempontot is ajánlhatunk azon uraknak figyelmébe: a poéta-lélek ne csak azt találja a bibliában, a mi benne irva van, hanem, mint a bölc Maimonides — kinek emlékét nemcsak Cairóban, hol örök álmát aluszsza, áldottam, de áldom mindenütt, hol a szabad gondolatok kultusza virágzik — találják meg az új-kor poéta lelkű zsidói a biblia *szellemét*, a mely azt mondja: Czion országa az Egyistenhit, Czion országa a szeretet, határa annak nincsen és Istennek egyaránt kedves, ha a Jordán rohanó árjánál, vagy a Duna-Tisza szőke habjainál virágzik.

Szent-Ágotha.

Leopold Samu.

MÓZES ARCZMÁSA.

Élt Napkeleten egykor a Ganges partinál,
A gyémántok honában egy hatalmas király.
Szerette ő a harczot, a véres hős babért,
De még inkább a békét, az édes munkabért.

S történt, hogy a világot Mózes dicső neve
Vakító üstökösként ragyogva járta be.
Nagyságát, bölcsességét zengé milliónyi ajk,
A távol bércze néki dicséneket rivalg.

S midőn a férfi hírét királyunk megvevé,
Fájlalta, hogy vezérül mért nem lehet övé.
«De ha csodás személyét», ugymond, «nem birhatom,
Legyen magasztos képe vezérlő csillagom !»

Tanítson égi hitre sugárzó homloka,
És nyájas szeretetre mosolygó ajaka,
Szeme hatoljon nyílként elmém homályin át,
Hogy soha ne gyötörjön botor, késői vád !»

S e szókkal küldte utnak egy festő mesterét :
«Keresd fel messzi földön a nagy zsidó vezért !
S ha nékem arcza mását remekbe készíted,
Legszebb gyűrűm díjazza derék művészeted !»

És visszatért a mester s a trón elébe lép,
 S vásznát kigöngyölvén szól büszkén: «Itt a kép!»
 Elsőbb örömek árja hevíti a királyt,
 De már a másik perczen bőszyűlten felkiált:

«Ez volna Mózes arcza? Te kontár mázoló!
 Hazug maga az égbolt, ha ez a kép való.
 Nem ihletett vezér ez, de zord, nyakas paraszt,
 Nem tiszteletre gerjeszt, de lázadást fakaszt!»

És a király szemében gyűl rettentő harag
 S a sápadó művészre bilincseket rakat.
 «Elő egy másik mester!» mond «s százszor jaj neked,
 Ha megszabott parancsom jobban nem követed!»

És visszatért a mester s a trón elébe lép,
 S vásznát kigöngyölvén szól büszkén: «Itt a kép!»
 Elsőbb öröme árja hevíti a királyt,
 De már a másik perczen bőszyűbben felkiált:

«Te gyatra ámitó te! Tréfát űzöl velem?
 Ily csodafényt nem látni halandó emberen!
 Istent kísért a képed, gyalázza az eget!
 Ezért halálra véled, te dőre hitszegett!»

S viszik már, hogy bitóra kössék a remegőt,
 S im hirtelen egy mágus megáll a trón előtt.
 «Úgy óvja meg az ég!» szól «fenséges életed,
 Mint balga és kegyetlen e gyors ítéleted!

Mindkét művész remekbe végzé feladatát,
 S boldog, ki nekik értőn pazar jutalmat ad:
 Mózes valóban az, ki e képről rád ragyog,
 De olyan is, minőnek az elsőn láthatod.

Ama képből kiduzzad vad, féktelen erő,
 Ebből magasztos lélek sugárzva tör elő,
 Hogy küzdte le a rosszat, nagysága miben áll,
 Mutatja néked együtt a két kép, oh király!»

Eltávozott a mágus. A király elborong.
 Kegye a két művészre pazar jutalmat ont,
 S ezentúl a két arczmás legdrágább kincse lett —
 Hirét maig megőrzé a távol Napkelet.

Budapest.

Lenkei Henrik.

ZSIDÓ EMIGRÁNSOK.

A magyar nemzet a szabadság hajnalhasadásának félszázados évfordulóját készül megülni. Vele együtt fog ünnepelni a magyar zsidóság is, mint a nemzet kiegészítő, attól elválaszthatatlan része. Részt fog venni a nemzet ünnepében, valaminthogy részt vett küzdelmeiben és elnyomatásában. Klasszikusabb tanú erre nézve nem is képzelhető, mint Haynau, ki a szabadságharcz leveretése után legsürgősebb feladatának tekintette, a rebellis magyar zsidókra tetemes sarczot kivetni. Hálás dolog volna megírni a zsidóság szerepét a 48/49-es eseményekben és némileg sürgős is, mert mind gyérebbek lesznek azok sorai, kik részesei voltak amaz idő mozgalmainak és ma-holnap alig lesz tanúja a magyar nemzet tizenkilencedik századbéli hőskorának. Hogyha majd megírják a szabadságharcz történetének a zsidóságra vonatkozó részét, ennek egyik legérdekesebb és megható fejezete lesz a zsidó emigránsok története. Száz meg száz zsidó család vesztette vagy-

nát és fentartóját és százával mentek számkiüzetésbe, nem hogy új hazát keressenek, hanem mert a régi hazában nem volt maradásuk. A magyar emigratio története nincs még megírva, tehát a magyar-zsidó emigránsokról sincsenek kimerítő, megbízható adatok. De elég belepillantanunk *Kertbeny* K. M., fájdalom, vázlatosnak maradt lajstromos művébe: *Alphabetische Liste ungarischer Emigration 1848—1864*, hogy meggyőződjünk róla, mily nagy kontingense a magyar zsidóságnak lett az emigratio útján hontalanná... *Kertbeny*nek többnyire a legfogyatékosabb életrajzi adatokat — néha ezeket sem — nyújtó lajstroma kerek számmal *kétezer* nevet foglal magában. Ezen kétezer emigránsnak, bátran lehet mondani, tiz-tizenöt százaléka zsidó. *Kertbeny* maga csak a legritkább esetben jegyzi meg, hogy az illető izraelita, de maguk a nevek és egyes felhozott körülmények nem hagynak kétséget a felsoroltak zsidó voltára nézve, sőt mivel akkor ép úgy, mint most, vagy még inkább divott a névmagyarosítás, sokkal nagyobbra kell tenni a zsidók számát, mint a hogy első tekintetre becsülnők.

A lajstromban, mely — mint czíme is mutatja — a Bach-korszak emigratióját is tartalmazza, több országos hirű névre akadunk, olyanok nevére is, kiket ma nem sorolhatunk a zsidók közé. A legismertebb köztük — *Horn Edén* kívül, kit szerzőnk szinte emigránsnak tekint — a pár hónappal ezelőtt elhalálozott *Helfy Ignác*, kőről *Kertbeny* szóról-szóra ezt jegyzi föl: «Dr. Ignatz Helfy, geb. 1829, 49 journalist, 50 verurtheilt, 51 Pest, 53 Wiener Universität, 55 Italien, 56 Professor in Mantua, 60 verbannt, 62 Redakteur der «Alleanza»,

Mailand, Ungarischer Romanschriftsteller, 63 Mitglied d. Unabhängigkeitskomités. Isr.». Az ismertebb nevűek közé tartozik a mi derék országos allevéltárnokunk, *Óváry* Lipót is, kiről Kertbeny ezeket mondja: «Leopold Óváry (Altstädter), 51 Schriftsteller in Arad, 60 Garibaldist, auf dem Schlachtfelde Hauptmann; Goldmedaille. 61 Legionär, Hauptmann. Jetzt Neapel. Isr.»

Nem volna érdemetlen munka, a kétezer név közül valamennyi zsidót kikutatni, de érzük be a legkiválóbbak felemlítésével.

Báthory Ignác, 48-ban főhadnagy, 49-ben k. k. (azaz jelen volt a komáromi kapitulácziónál), Hamburg, 50-ben Amerika. Jelenleg amerikai *tábornok*. (Izr., teszi hozzá Kertbeny.)

Diósy Márton, 48-ban elnöki titkár (a miniszteriumban), 49-ben k. k., 50-ben Angolország, 54-ben Oroszország, 56-ban londoni kereskedő. — Tudvalevő dolog, hogy Diósy, ki néhány évvel ezelőtt halt meg, mint kereskedő, az angol fővárosban igen tekintélyes társadalmi pozíciónak örvendett.

Frayud, lengyel, zsidó, 49-ben kapitány, Törökországban mohamedán hitre tért át, most török alezredes, pasa.

Heilprin Mihály, sz. 1823-ban. Lengyel. 42-ben Magyarország, 48-ban miniszteri fogalmazó, 49-ben Hamburg, Brüsszel, Páris, 50-ben visszatért Magyarországra, könyvkereskedő. 56-ban Amerika, Philadelphia: könyvkereskedő, angol író, szerkesztő. (Megjegyzés: izr.) L. róla Hochmuth cikkét a M. Zs. Szemlében: V. k. 560—569. H. benső barátja volt Heilprinnek.

Hirschler (Isléry) Zsigmond, sz. 1833-ban. 57-ben ácsmester Törökországban, 59-ben Olaszország, olasz kir. tüzérhadnagy, 50-ben Garibaldinál, Voltorni mellett megsebesülve, kapitány, 61-ben a magyar légióban kapitány, 63-ban Zürich, polgár és műépítész ugyanott. (Izr.)

Dr. *Kálozdy* (Kaufmann) , 48-ban törzsorvos, 49-ben Törökország, 50-ben Magyarország. Némelyek szerint külföldre ment, mások szerint renegát török szolgálatban, Beyrut.

Kun Béla, cs. k. huszárkadét. 49-ben kapitány, 54-ben Törökország, 60-ban Garibaldista, 61-ben kapitány a m. légióban, 62-ben fogságban, jelenleg Konstantinápoly. (Izr.)

Mandel, 48-ban hadnagy, 49-ben Törökország, renegát, 56 óta török tüzérkapitány. (Izr.)

Mandisch Benedikt, a «Pester Zeitung» szerkesztője, 49-ben k. k. Hamburg, London. Börzelátogató. Jelenleg Ausztrália. (Izr.)

Reinfeld Dénes, kereskedő, 48-ban őrnagy, 49-ben London, 60-ban Garibaldista, 61-ben őrnagy a légióban. Jelenleg Turin, tagja a függetlenségi bizottmálynak. Jó kartografus. (Izr.)

Schiller S. M. rabbinus, Eperjes. 48-ban utász, 50-ben rabbi Manchesterben. Schiller-Szinessy név alatt Cambridgeben a rabbinikus tudományok tanára volt az egyetemen, néhány évvel ezelőtt meghalt.

Schindler Antal, lovag. 48-ban honvéd, 50 óta Párisban. Ékszerész. A spanyol II. Károly-rend lovagja.

Schlesinger Miksa, sz. 1829-ben. Orvos, 48-ban szer-

kesztő, 49-ben Berlin, 50-ben London. Az «*Englische Korrespondenz*» szerkesztője. Német és angol író.

Dr. *Spitzer* A török birodalom protomedikusa.

Szarkady (Hirschl) Frigyes. Lubomirsky herczeg titkára, Bécs. 48-ban Teleki legatiójához Párisba küldték, azután visszatért Magyarországra, később megint Párisban. Azóta ott él. Francia és német író, hirlapíró, levelező, spekuláns. (Izr.)

Dr. *Vasfi* (Eisler) Mór, sz. 1818. Talumdista. Nejétől elvált, 46-ban orvostanhallgató Pesten, 48-ban szereplő, 49-ben segédorvos Temesvártt. Felső-Magyarországon át Prágába menekült, 50-ben Lipcse. A «*Grenzboten*» jeles munkatársa. Kiadta Kertbenyvel együtt a «*Hangokat a multból*». Hornnal Párisban. 53-ban Amerika. Tekintélyes new-yorki orvos. Magyar és német író.

Dr. *Zerfy* (Hirsch) Gusztáv. Az «*Ungar*» szerkesztője. 48-ban kapitány, Schweigel hadsegéde. 49-ben Belgrád, a francia konzulátusnál. 50-ben Kossuth műveinek fordítója. 52-ben Páris. 53-ban London. A Royal medical college tagja. 63-ban bíróság előtt; beismerte, hogy osztrák ujságok számára ír.

Ezek a nevesebbek. De hány névtelen hős volt köztük, kiknek Kertbeny néha csak kezdőbetűjét ismeri! És hány tragédiát lehetne az emigránsoknak Kertbeny által közölt száraz, rideg életrajzi adataiból kiolvasni! Csak egyet akarunk belőlük kiemelni. Hermann Adolf, 1849-ben a magyar hadsereg szállítója, 1858-ban üldöztetéseknek levén kitéve, a feleségből és hét gyermekből álló családjával együtt Amerikába akart kivándorolni. Szeptember 13-án azonban hajótörést szen-

vedtek és az egész család nyílt tengeren elsüllyedt Volt köztük olyan is, ki erkölcsi hajótörést szenvedett, mint *Utassy* (Strasser) Dávid, ki a szabadságharcban kitüntette magát, de a külföldön szélhámosnak csapott fel és miután az amerikai «Garibaldi girard»-nak ezredese és parancsnoka volt, 63-ban sikkasztás miatt egy évi börtönre ítéltetett. A zsidó emigránsok becsületére legyen mondva, *Utassy* az egyedüli az egész jegyzékben, ki ily csúf dolgokra vetemedett és az emigrációra szégyent hozott.

Ime néhány adat a zsidó emigránsokról, válogatás nélkül a Kertbeny listájából kiszedve. E szemelvények is mutatják, hogy a magyar zsidóság mindig megtette kötelességét hazája iránt: küzdött vele, szenvedett érte és a számkiűzetésbe ment, mikor a hazafiak nem lették honjukat a hazában.

Budapest.

Peisner Ignác.

REFORMMOZGALMAK A MAGYAR ZSIDÓSÁG KÖRÉBEN 1848-BAN.

Azon örökké dicsőséges korszak Magyarország újjászületésének történetében, melynek immár megünneplésre méltó félszázados fordulója közeledik, emlékezetes marad minden tekintetben a magyar zsidók történetében is.

A magyar zsidóság politikai újjászületése is ama rendkívüli idő korszakalkotó eseményeinek lefolyása alatt veszi kezdetét, bár törvényileg csak két évtizeddel később lett jogi helyzete rendezve. De midőn a magyar

zsidóságot a szabadságnak azon mennyei mómora, mely a magyar nemzetet elfogta, kivétel nélkül magával ragadta és az nagyobbbrészt a szabadosság szelleme által felidézett, szomorú üldöztetések sötétségéből igazán hanyatt-homlok rohant a szabadságharcz lelkesedésének világosságába, hogy annak fényét legjobb tehetsége szerint emelje, akkor lerakta azon szilárd épület alapját, mely az ő teljes egyenjogúságának becikkelyezésével lett betetőzve.

Tény, hogy a magyar zsidóság érezte első sorban a 48-as szabadságharcznak vészes hatását, mert hát a zsidóság mindenütt és mindenkor azon érzékeny iránytű volt, mely az emberiség nagy mozgalmainak, a népek hatalmas átalakulásainak fuvallatát legelsőbb megérezte. És ha e gyakran reánézve igen érdes fuvallatok ki is térítették rendes helyzetéből, végtelenül rugalmas természeténél fogva megint csak visszasietett oda, mihelyt a külbefolyás irányt változtatott. Így történt azután, hogy a magyar szabadságharcz lázas munkájában a magyar zsidóság, feledve minden korábbi sérelmet és bántódást, fontos, sőt bátran mondhatjuk, nevezetes tényezővé vált, mely szerepét hűen megtartotta mindvégig.

Ez évkönyvek elsejében volt alkalmunk e tények történetét rövid vázlatban bemutatni, most ama hatalmas korszak egy másik mozzanatára akarunk rátérni, mely a magyar zsidók vallási, illetve felekezeti történetében képez figyelemre méltó eseményt és mely teljesen magán viseli ama mély forrongású időnek bélyegét, a melyben eredetét lelte. Nem gyakorolt ugyan ez eredmény messze kiható, tartós befolyást a magyar zsidó-

ságra, de mindenesetre hullámozásba hozta felekezeti életének amugy sem egészen csendes vizét. És ez volt a magyar zsidóság körében, különböző helyeken egy-egy kis töredéknek azon merész vállalata, hogy a kor forradalmi sugallatára hallgatva gyökeresen átalakítsák, megreformálják vallásukat, vagyis hangzatos szólamaik szerint, nemzetivé, korszerűvé, meggyőződésüknek megfelelővé tegyék.

És ha nem is volt a gondolat eredeti, de egy már néhány éves külföldi mozgalomnak utánezata, ha nem is hullott hirtelen az égből alá, de titkos és nyílt reformtörekvések által némileg elő volt készítve, mégis bizonyos, hogy az a lázas érverésű idő, midőn a korlátok lerontásának dicsőséges munkája elragadta a honfiakat, midőn minden újítás, minél gyökeresebb, annálnagyobb nyombussal volt körülvéve, mert a szabadság isteni szikrájától felgyújtott lelkesedés leplet borított gyöngéire és túlaradásában dicsfénnyel ruházta fel, bizonyos, mondom, hogy azon csodálatos idő volt közvetlen előmozdítója a *«magyar izráelita középponti reformegylet»* megszületésének Pesten.

Igaz, hogy N.-Váradon már 1847 augusztusban kivált egynehány tag a zsidó hitköztség kebeléből és *«reformált izraelita egyház»* név alatt csoportosult, úgyszintén föl is használta a magyar szabadságnak pitymallatát, hogy ő is hallassa szavát, de jelentőségre, igazi önálló létre csak a pesti reformegylet tudott szert tenni.

Pedig a *nagyvárad*i reformált izráelita egyházi választmány a cultus-ministerhez 1848 júniusban be-terjesztett folyamodványában, melyben zsinat össze-

hívását kérelmezi, nem marad ékes szólamaival a hasonszörű nyilatkozatok mögött és elég világosan föl-tárja programját. Ime így szól beadványának kezde-tén: «Vallás- és nevelésügy minister Úr! Midőn a keresztény vallásfelekezetek legközelebbi napokban a korszellem által az egyházban, s igazgatásban szüksé-gelt javítások megtételére, újítások behozására, s el-utasíthatlan kiirtására a becsúszott visszaéléseknek Önnek rendelete nyomán egyházi gyűlést tartandnak, egyedül a zsidó valláson levőkre e tekintetben semmi gond nem fordítottatik; egyedül nekünk nem szolgálta-tik mód a *közvélemény által régen táplált vágyak ki-élégítésére*, s midőn a régi rendszer minden átkai csomóban egyesítve most fejekre nehezedenek, s a régi emberek által táplált rosszaság és gyűlölség minden nyilai sziveinkre irányozvák, azon *az országgyűlés által bennünk gerjesztett édes remény*, hogy legalább a saját eleink által kovácsolt, s mintegy elviselhetetlen bilin-cseket eltörhetendjük, hogy a mosaismus illatos kert-jét elborított, sötét időben észre nem vett burjánokat kiirtandjuk, hogy vallásunk előfájáról a haszontalan s kóros galyakat lenyeshetendjük; hogy a községek igaz-gatását az önkényalól kivenni, s a buzgó hazafiságra bizni lehetend, ez utolsó reményünk még eddig nem teljesült; még tovább is kell görnyednünk *kétszeres* rabiga alatt, a rabiga pedig azon egyénekre legelviselhetlenebb, kik mint magunk a szabadságért lángolunk, s mint a zsi-dók mindenütt bebizonyítják, hogy a szabadságra éret-tek is!»

Hajlandó tehát az országgyűlés kivánságát magáévá tenni, jegyezzük meg ezt jól, és a zsidó vallás előfáját

megnyesni, a mennyire csak a korszerűség ollója viszi, hogy legalább a vallási «rabigát» levethesse. Nem hiába, dagály volt a szivekben és lelkekben, dagály a szavakban és tettekben!

Egy hónappal később 1848 július 8-án a pesti zsidók egy kisdied csoportja, ugyanazon célokat tűzve ki maga elé, együletet alakít és hozzá lát az átalakítási munkához, bár vitorláit nem duzzasztja annyira a szóáradat szele. «Jól érezvén azt, mi keblünknek felsőbb vallásos gerjedelmei lecsillapítására szükségeltetik — mondja első kiáltványa a magyar izraelitákhoz — áthatva vallásos szemléletünknek megfelelő reform szükségétől s legyőzhetlen ösztönétől — minden anyagi közbenjárás nélkül egyedül a vérrokonság magnetikai ereje által egyesítve, a szent ügynek megfelelő nagy számmal, egy szívvel lélekkel egy *radical reform alakítására* határoztuk magunkat.»

Ezen terv meghatározására és keresztülvitelére 25 tagú választmányt rendel, mely köriratban hívja fel a rokonelvűeket csatlakozásra és röpiratot szerkeszsen, mely reformjuk lényegét tárgyalja.

Hogy mely alaptól indulnak ki? azt megtudjuk második kiáltványukból, augusztus 4-ről. Teljesen a németországi, illetve berlini reformtársulatot veszik útmutatásul, a mely már 1845 májusban alakult meg, mint «Genossenschaft für Reform im Judenthume» és pedig állítása szerint azért, hogy a zsidóságot, illetőleg a zsidó vallást a pusztulástól megóvja. Alapítói első kiáltványukban pathetikusán kiáltanak fel: Wir wollen: Glaube, wir wollen: positive Religion, wir wollen: Judenthum. Tényleg azonban mindezekből édes-keve-

set tartott meg, mert eltörölte a zsidó vallás alapvető törvényeit, a szombatot, a circumcisiót, elvetette a hagyományos parancsokat és szertartásokat és nem akarta magát egyáltalában semmiféle hittételhez kötni.

Valóban jellemző ezen egész reformtörekvésre azon határozat, melyet a reformtársulat 1850-ben hozott, midőn a hatóság a társulat alapszabályainak, azaz külön hitközséggé való alakulásának jóváhagyásához azon feltételt kötötte, hogy előbb hitelveiket mutassák be.

Beható vita után kimondották, hogy semmiféle hittételt, határozott alapelveket sem állíthatnak fel, mert ez ellentmond az ő reformjuk alap gondolatának, az állandó fejlődésnek, már pedig az ő vallásos nézeteik fejlődéskéességét föl nem adják. Ezen felfogással indul is meg a társulat és pl. midőn 1845 júliusban a frankfurti rabbigyülekezetre megbizottakat küld, meghagyja nekik, hogy nem szabad a rabbikkal semmiféle tárgyalásba bocsátkozniok. Ők — úgymond a rabbigyülekezethez intézett feliratuk — mint a kornak egy szabad, független és önálló hatalma lépnek a gyülekezet elé és csakis oly szövetséget ajánlanak, melyben önálló fejlődésük szabadságát el nem vesztik. Tényleg meg is látszik a reformtársulat tervein és különösen tárgyalásain, a melyekben ezeket meg akarja határozni, az a minden fixpont nélkül való ingadozás, az a végnélküli megalkuvás és alkalmazkodás elmélete, mely gyakran a vallási nihilizmus felé hajt.

És ime, ezen mintaképet követi a pesti reformegylet, annak terveit és kész munkáját veszi át, mert alig is volna ideje és nyugalma azt önállóan, elejéről kezdeni, midőn már égni kezd a honfiak alatt a talaj.

«A magyar izraelita középponti reformegylet» tehát a német reformtársulat utánzata, ennek német imakönyvét fordíttatja le magyarra, ennek «főrabbijától» kéri lényeges szertartásaik leírását, hogy azután a szerint rendezze be istenitiszteletét.

Lelkészt is nyer Einhorn Ignác rabbijelölt (a későbbi Horn Ede államtitkár) személyében, ki a reformegylet érdekében kezdettől fogva buzgólkodott és most megírja az egylet által ígért röpiratot reformjaikról: Grundprinzipien einer geläuterten Reform des Judenthums von J. Einhorn, *Rabbiner* der. isr. Reformgenossenschaft zu Pest) — a mint az Dr. Holdheim Sámuel, a berlini reformtársulat «rabbija» idevágó munkáiban már ki volt fejtve. Imaházat is szereznek, október 1-én fel is avatják, a hol azután orgona és énekkar kísérete mellett tartják *szombat helyett vasárnap* délelőtt 10 órakor a heti ünnepi istentiszteletüket.

Mindennek költségét pedig «az engesztelés, szeretet és testvériség hangján szóló» memorandumban az anyahitközségtől kéri, mint annak egyik fiókja. A hitközség azonban a reformegylet kérvényét kiadja véleményezés végett rabbijának, a nagynevű *Schwab Löwnek*, a ki is a felhívásnak megfelelően, egy kis röpiratban összegezi véleményét ezen cím alatt: Gutachten an den israelitischen Gemeinde-Vorstand zu Pesth in Betreff der daselbst sich gebildeten, sogenannten Central-Reform-Genossenschaft. Pest 11. Aug. 1848.

Ebben sorra véve a reformegylet nyilatkozatait és terveit, azon következtetésre jut, miszerint a reformegylet mindazoknál fogva, a mit a zsidó vallásból eltöröl és átalakít, elszakadt a zsidóságtól, Izrael közösségé-

ből kilépett és nem is számítható hozzá mindaddig, míg programját fel nem adja. «Ezért is vallási tekintetben semmi összefüggésben sem áll velünk és mi nem közösködhetünk vele semmi olyan dologban, a miben vallási vagy felekezeti momentum érvényesül, sem az életben, sem a halálban».

Hogy ezen vélemény a zsidóság szempontjából, történeti és vallási alapon, az egyedül lehető, bizonyítja ugyancsak egy mértékadó, arra hivatott tényezőnek, az *országos rabbiképző intézet tanári karának* véleményes ítélete, mely 1885-ben volt azon helyzetben, hogy az 1848-iki reformegyletről nyilatkozzék, midőn azt halottaiból, ugyancsak annak tendenciáival és terveivel, egy sokkal jelentéktelenebb kis csoport «*reformált izraelita egyház*» czímen fel akarta támasztani.

«A tételek és elvek, melyek a programban kifejezések — ugymond a vélemény — az alapítandó «egyházat» már előre kizárják a fönnálló zsidóság köréből; valamint az «izraelita» nevezetre sem tarthat számot mindazok után, a miket tudományban és szokás szerint e fogalmon értünk . . . *A szombati és ünnepi nyugalomnak, valamint az étkezési és házassági törvényeknek* az ötkönyvben előadott, sem időhöz, sem helyhez nem kötött határozatait — melynek vallásos kötelező erejét a program megszünteti — a zsidóság osztatlan és mindenkor uralkodó felfogása szerint, senkinek sincs joga hatályon kívül helyezni vagy megszüntetni.»

«Mindenestől új tan ez, mely itt előadatik; mert a Mózes törvényeiből önkényesen és jogosult vagy megokolt elv nélkül összeállított szemelvények megtagadják a zsidóság dogmatikus talpkövét és így, minden

históriai alap nélkül szükölködvén, az új tan még positiv vallás jellegére sem tarthat számot».

Nem lévén célunk a reformegylet elveinek taglalásába bocsátkozni, beérhetjük az idézett nagytekintélyű véleményekkel, melyek az úgynevezett reformnak vallási oldalát eléggé megvilágítják, és midőn mi a mozgalom történetét megismerjük, megtanulhatjuk belőle azt, hogy alapjában céltévesztett és fonák vállalkozás az, ha a vallástalanságot úgy akarjuk kiküszöbölni körünk-ből, hogy elvileg eltöröljük a vallási törvényeket, melyeket a hitetlenség megszeg, hogy megtagadjuk a vallásnak alapelveit, melyeken a vallásosság felépülhet, ez már nem *vallási reform*, ez egyenesen *vallási fel-forgatás*.

De van a vallásin kívül, egy másik háttére is az 1848-iki reformmozgalmaknak, mely szintén rossz világításba helyezi törekvéseiket.

A zsidók egyenjogusítása még nem volt kimondva, bár évek óta állandóan napirenden volt; ellenkezőleg, tárgyalása alkalmat szolgáltatott a zsidók és a zsidóság ellen irányuló, nem ritkán alávaló támadásokra; sőt némely «*liberalis*» férfiak is, kifogást keresve a mulasztás igazolására, azt hangoztatták, hogy addig nem lehet a zsidókat egyenjogusítani, míg vallásukat, mely őket separatistákká teszi, nem reformálják. Hisz maga *Kossuth* is e nézetnek hódolt, a mi ellen azután az emancipáció bátor előharczósa, *Lőw Lipót* szállott sikra ékes tollával a *Pesti Hirlapban*. De megtörtént mégis, hogy a többi között az 1848 július 5-én megnyitott országgyűlésen az osztályok többsége, kilencz közül hat, azt követelte, hogy az egyenjogusítás kimon-

dása előtt lépjen a kormány érintkezésbe az «intelligens» zsidókkal *társadalmi és nemzeti reformjaik keresztül-vitelének czéljából.*

Midőn azután július 8-án a «magyar izraelita középponti reformegylet» alkalmazkodási tervével megalakult, joggal támadt ellene a vád, hogy vallásunkat áruba akarja bocsátani a polgári egyenjoguságért.

Schwab véleményében tényleg sűrű szemrehányásokkal illeti ezért a reformegyletet, kifejtván, hogy mily helytelen egyrészt, ha az állam befolyást akar gyakorolni oly belügyre, mint a vallási reform, meg mily elvtelenség és méltóságunk megtagadása másrészt, ha a mi polgári egyenjogosításunkért, mely a mi jogunk, ép úgy mint az emberiesség és igazság ügye, vallási törvényeket akarunk áldozatul hozni. Hisz végre is, ugymond, a haza birodalma sem evésből és ivásból áll és nem annyira *közös lakmározásra és mulatozásra* van szüksége, mint inkább *közös elvekre és munkálkodásra.*

Igaz, hogy a reformegylet augusztus 5-én nyilvános tiltakozást tesz közzé azon javaslat ellen, mely az emanczipációt vallási reformtól akarja függővé tenni és azt mondja: Mi kereken visszautasítjuk az emanczipációt, a míg az nem föltétlenül és az összes izraelitáknak Magyarhonban kivétel nélkül adatik meg; de ezen mosakodást jelentő tiltakozás nem semmisíthette meg a tények által előidézett benyomást, a lábra kapott gyanut.

Hogy ez pedig nem volt alaptalan és ennél fogva a neheztelt eljárás és törekvés rászolgált a megleczkéztetésre, azt bizonyítja a «pesti ujjító egylet» mintájára

alakult «*Izraelita ujjító egyesület*» Pécsen, mely kevésbé politikus lévén, mint mintaképe, november 26-iki jegyzőkönyvében nyíltan bevallja, hogy «a hongyülés azon nyilvánított akaratánál fogva, miszerint az Izrael vallását követők vallásos különczködéseikből kibontakozván, simulni törekedjenek e hon egyéb vallásfelekezetibeliekhez, Pécs városa kebelében lakó Izraeliták néhányai átlátván hitünk szertartásaiban részint szokásokból visszaélésekhez vak ragaszkodását leginkább vallásunk agg férfiainak, egy vallásos szerkezetünket átalakítani törekvő egyesületbe gyűltünk öszve».

Nem meggyanusítása-e ez a hitrokonok százezreinek, kik nem hívei azon reformnak, azon átalakításnak, melyet a hongyülésnek kívánni joga nincs? Nem keltetik-e azok, kik ép ez időben lépnek fel reformtörekvéseikkel, azon látszatot, mintha a zsidó vallás tényleg megakadályozná híveit honfui összes kötelességeik teljesítésében? És van-e ezen föltevésnek a legcsekélyebb jogosultsága is? Bizony nincs! «A zsidóság büszke arra — mondja a rabbiképző tanári karnak fennidézett véleménye is — hogy hírből sem ismeri az összeütközést az állam törvényeivel, melyeknek magát készségesen aláveti. A haza és társadalom iránti kötelességérzetét mindig sikerrel törekedett híveiben fölkelteni és ápolni. Ezért még csak a *föltevés is, mintha a zsidóság az államhoz és törvényeihez való viszonyát illetőleg reformra szorulna, nyomatékkal visszautasítandó.*» És hogy ezt joggal mondhatja a zsidóság mindenkor, azt ép a reformmozgalmak idejében fényesen beigazolták többek között a magyar zsidók, nap-nap után mindjobban.

Igy tehát *vallási, valamint politikai okokból* teljes joggal helyezkedett a pesti anyaköztség a reformegylet törvekvéseivel merev ellentétbe és joggal utasított vissza minden közösséget, mely vele összefűzte volna.

Tényleg augusztus 13-iki ülésében magáévá teszi rabbijának véleményét és feleletül a reformegylet kivánságára kiadja. Ezzel meg is szakadt közöttük az összeköttetés, és a reformegylet haladt a maga útján tovább, úgy a mint azt megkezdte.

Már augusztus 4-iki kiáltványában, melyet elég jellemzően így ír alá az elnökség: Dr. Rózsai József *izr.* elnök, Dr. Schwarcz Lajos, *izr.* titoknok, Ligeti József, *izr.* II. titoknok, hirdeti, hogy aláírási íveket köröztet, hogy azokon a rokonelvűek jeletkezzenek és «több oldalról jött fölszólítások» következtében kinyilatkoztatja, hogy az egyletbe lépni akarók magukat a következő uraknál levő aláírási ívekre bejegyezni sziveskedjenek: Boscovitz Manó (Bálvány-utcza, Blühdorn-féle ház), Reusz Károly (u. o.), Lackenbacher Jakab (Zrinyi-utcza, Marczibányi ház), Munk Mór (Uj-tér, Marokkói ház), May és társa (Nagyhid-utcza), Engel Mór (József-tér, Vogel-féle ház), Engländer Ármin (Uj-tér, Burgmann ház), Schulhof Lipót (országut, saját ház).

Ez utasításból megértjük körülbelől, hogy a hitköztség mely rétegéből kerültek ki a reformegylet tagjai első sorban; a nagykereskedő világ áll elől, de hogy mennyire szaporodtak föl, azt nem tudjuk. Mindenesetre szerencsésebb volt, mint az 1885-iki utódja, de meg mint berlini elődje, mert míg azok hiába kérték a hatósági jóváhagyást, a pesti reformegylet már 1849 június havában elérte azt, hogy a kormány önálló

hitközségnek elismeri, a mit *Horváth Mihály* közoktatási miniszter rendelete ad hirül, meghagyva azt, hogy gyermekei hitoktatásáról is saját lelkésze által gondoskodhatik.

Bizonyos, hogy e sikerében jó része van a kor uralgó szellemének és a rendkívüli viszonyok hatalmának, melynek befolyása alatt a kormány a megerősítést meg nem tagadhatta.

De elérte a *középponti* reformegylet azt is, hogy bár igen csekély mértékben, utánzásra talált a vidéken, mert a *n.-várad*i ref. izraelita egyháztól eltekintve, még *Aradon*, *N.-Becs*kereken és *Pécsett* is keletkeztek újító egyletek.

Az utóbbi helyen egy tizenkét tagból álló kis csapat kiválik a hitközség kebeléből és folyamodik a városi tanácshoz, hogy mentse őt fel a hitközségnek fizetendő adó alól és azonfelül öt pontból álló jegyzőkönyvi kivonatát átküldve, kéri hogy «a következő pontokban kitett saját kölcségünkön teljesítendő ujjításokat megengedni méltóztassék: 1. Az ujjító egylet irányul tüzi ki magának a vallásunkban visszaélésekből becsuszott s nevetségig aljasuló szertartásokat — úgy az emberiséggel össze nem férhető azon imátságokat, melljeket egyéb ujjító egyletek is kihagytak lassankint kiküszöbölni, a templomban tartandó imátságokat s egyéb isteni szolgálatokat egy jól rendezendő énekkar által végeztetni, szóval magunkat a Pesten alakuló Izraelita ujjító egylettel folytonos érintkezésbe tenni.

«2. Hogy a nagylelkű magyar nemzet meggyőződjék, miszerint az ujjító egylet tagjai méltókká óhajtják tenni magukat e hon hű fiainak neveztetni, főfeladata leend

az egyletnek minden törekvését oda irányítani: hogy az imádság és egyéb isteni szolgálatok mentül hamarabb magyar nyelven végeztessenek s mihelyes a jövedelem engedendi, egy magyar hitszónokot tartsanak, hogy minmagunk s gyermekeink a magyar nyelv tökéletes birtokába jutván, egyéb különöz szokásainkban is mentül gyorsabban simulást eszközölhessünk. Azon fogunk működni, hogy egyházi törvényeink a magyar nemzet törvényei alá helyeztessenek, az az ha a szükség úgy kívánná, készek leendünk éltünket, vagyonunkat a haza oltárán felajánlani ünnepnapokon is — mit eddig vallás sértés nélkül nem tehattünk — azon öntudattól boldogítva, miszerint hazafiui kötelességünket hiven teljesítők!»

Nos, tegyük fel a kedvezőbb esetet, hogy a zsidó vallás és igaz hivei ellen irányuló eme kirohanást, nem a rágalom, hanem a vallás törvényeiben való járatlanság mondatta az ujító egylet tagjaival, de mindenesetre — sajnos — nagyon elragadta őket a tulbuzgóság, hisz a szabadságharcz története tanusítja, hogy rájuk czáfolt a hithű, magyar zsidóság elégszer.

Pécs város tanácsa azonban mindennek daczára nem áll rá mindjárt az ujítók kérésére, hanem december 1. üléséből azt feleli nekik, «hogy vallás és szertartás ujítási tervöket a *pesti uj héber felekezet* után bé mutassák, s az arra kívántató miniszteri helybenhagyást is kieszközöljék, mindaddig pedig, mig ezeket eszközöndik, fennálló szerkezetük mellett megmaradjanak». A feltétel teljesítésére azonban a beállottzavaros idők már nem lévén alkalmasak, abba maradt az egész vállalat és a dissidensek megint visszatértek előbbi állapotukba.

A «nagyváradai ref. izr. egyház» is megszűnt 1848-ban és bár az ottani tanító Rokonstein Lipót személyében hitszónoka is volt, önállóságot egyáltalán nem nyert.

Igy csak a pesti reformegylet volt függetlenségében hosszabb életű, gyakorolva és élvezve egy hitközség jogait. Miután első lelkésze Einhorn Ignác 1849 végén Komárom feladásánál, hol mint táborigazgató tartózkodott, menedéklevéllel külföldre távozott, Dr. Einhorn Dávid foglalta el helyét, ki viszont az egylet hatósági feloszlata után Amerikába vándorolt és ott fejezte be életét, mint egy reform-község papja.

1852 *október 20-iki* helytartósági rendelettel ugyanis a pesti hitközség folyamodására a reformegyletet feloszlatták és tagjai kényszerültek a hitközség kebelébe való visszatérésre, «miután — úgymond a rendelet — nem engedhető meg, hogy egy törvényesen fennálló izraelita hitközségnek egy része tetszőleges reformok keresztülvételére a községgel ellentétbe helyezkedve kiválják, mert ily eljárás megengedése által a zsidó községek fenntartása lehetetlenné volna téve és csak annak rendetlen szektákra való forgácsolásának lenne utja nyitva».

Ezzel azután letűnt a reformegylet az élet szinpadáról és azt hisszük, joggal mondhatjuk, nem a magyar zsidóság kárára!

Ime egy érdekes mozzanata a magyar zsidók vallásfelekezeti történetének a magyar szabadságharcz bámulatos idejében, a magyar zsidókra nézve különben is örökké emlékezetes 1848-ban.

EFRAIM.

— Ghettotörténet a mult századból. —

Ragyogó őszi verőfény ontja permetegjét Podolia kopár síkságaira és aranyköntöst borít a vékony fakó fűlepelre, mely rongyos koldusgunyaként takargatja a sovány talaj szánalmas meztelenségét.

És a sugárözön beszűrődik a beltzi kórház betegtermeinek homályos ablakain is, melyek hajdan — a város legvénebbjei emlékeznek is annak idejére — átlátszók voltak és kristálytisztán csillogtak; de melyekre az évek hosszú során át ráarakódó por és az Oroszországot jellemző légylégiók szinte áthatlan sűrű ködfátyolt szőttek. Itt-ott utat tör magának egy-egy kíváncsian bekandikáló szikrázó sugárnyaláb, befurakodik valami kis résen és hosszú fénycsikokat vonva, végigtánczol a valamikor hófehérre meszelt falakon, aranykorongokat rajzol a szürke padlón, melyen a nagy ünnep kedvéért megkísérlett surolás nyomai fehérlenek és végigsurranva a glédába sorakozó egyszerű faágyak kékesikos vánkosain és durva daróczpaplanain, glóriát sző a párnákon nyugvó fakó arcok köré, melyeken ma részint a bőséges ünnepi ebéd és a kivételesen megengedett bor, részint az ünnepnek, a Rós hassána lélekemelő tudata, szokatlan pirt gyújtott.

Halk zsongás, a betegek ajkáról feltörő asztali ima hálaadó mormolása, tölti be az alacsony bolthajtásokat; időről-időre a sarokágyban kuporgó vén lengyel zsidó krákogó köhécselése és rekedt torokköszörülése bontja meg az egyhangú bűgást; aztán lassanként elhalnak a fel-felzúgó hanghullámok, az ima véget ért; a betegek fáradtan és kimerülten dőlnek vissza ágyukba és mély csend borul a szobára.

A vén lengyel zsidó rikácsoló hangja töri meg csakhamar a pillanatnyi csendet. Köhécselve és köpködve dől hátra párnáiba és haragos szitkozódás, mérges átkozódás tör fel reszkető ajkairól.

— Hogy az Uristen verje meg azokat a gaz kölyköket. Még Sono tóvát se jöttek kivánni szegény beteg öreg nagyapjuknak. Istentől elrugaszkodott gyerekek! Bezzeg tömik otthon a bendőjüket faintos ételekkel; a Szorel unokám nagyszerű szakácsné és jó balboszten, olyan sólethet még a krakói rebbeczen se tud csinálni, de szegény öreg nagyapjuknak egy jó falatot se juttatnak, még egy kortyocska szilvóriummal se gyógyítják szegény beteg gyomrát. Saddái rachmon, beh rossz a világ, beh rosszak az emberek. Jaj, jaj, ha szegény Istenben boldogult fiam tudná, hogy bánnak a gyermekei az ő tátijával. Hej, pedig mikor én még nehéz batyúval a hátamon faluról-falura jártam és klárisgyöngyért, meg piros szalagért és karmazsinszinű szarafanokért becseréltem a sok hófehér gyapjut és az aranysárga csurgatott mézet, meg a habos-selymes pelyhet és a drága tiszta buzát, akkor kedves jó déde, édes drága déde voltam és csak úgy diktáltak belém minden jót, ha érev sableszkor hazakerültem; de most

félrelöknek, mint a kifacsart citromot. Hogy a hétnapi hideg lelje ki őket! Piha!

És mérgesen pökdösve dőlt vissza ziháló mellel ágyának párnáiba.

— Vén Istencsaló, mormogta haragosan a szomszéd ágyban lázasan didergő, gyermekarcú bajusztalan bócher, a beltzi jesiva büszkesége, ki ágyában felkönyökölve az előtte felütött szent könyv fakó lapjainak szinehagyott hieroglypháiba elmélyedt, míg halovány orcáin a tüdőbajosok halálrózsái biborlottak és a vékony paplanba burkolt tagokat a lassan kiköltöző élet lázas vonaglása borzongatta meg időről-időre. «Vén istencsaló, ismételte újra, még a nagy ünnep szentségét se átallja megbontani az ő istentelen átkozódásaival. És ez is az Úristen választott népéhez tartozik! Uram Istenem, hát a chaszidimokat is fiaidnak nevezed?

— Igaza van, Reb Avróm, hangzik fel a hivatlan helybenhagyás az örökké víg Beres Hirsch, a beltzi marsallik ajkairól. A nagyapám is mindig mondogatta: a chaszidimok mind a pokolba jutnak, csak a mienk, a miznagdimoké a menyország. És az öregapám nagyon okos ember volt. Juj, juj, micsoda dühös szemeket mereszt rám, Reb Menasse, csak fel ne faljon, nem vagyok elég kóser arra. Öblös hangja csak úgy dörgött végig a termen és a tetszés morájától kísért élczelődését önelégült kacagása szakította meg időről-időre...

— Amit mondtam, azt mondtam. Az Úristen csak a misznagdimokat szereti. Én, a szegény Beres, a ki mindig nagyon keveset imádkozom, mégis kedvesebb vagyok előtte, mint Reb Menasse, ki egész nap tele

morogja Sem borachhúnak a fülét. Mit, Beres Narr? Vagyok olyan okos mint maga, vagyok olyan czadik mint maga. Mert én mindig nevetek, mindig tréfálok és mulattatom az embereket? Hát kinek mi a kenyere. Az enyém a nevetés. Mért ne nevetnék, mikor olyan szép az a világ, a mit Sem borachhú teremtett mikor; a mezőn ingyen terem a sok búza, a miből faintos puha foszlós szombati kalácsot lehet sütni; mikor ingyen kelnek ki a tojásból azok a kövérré hizlalódó libák, a mik aztán barnára pirítva illatoznak a lakodalmas asztalokon, mikor ingyen lubiczkolnak a vízben a kövér halak és alig várják, hogy édes diós mártásban megfőzve feltálalják; mikor Noë apánk még a bort is örökbe hagyta nekünk, a szivetderítő, búfelejtő szőlőnedvet, a mely ingyen érik meg a tőkéjén és mikor mindig vannak jó emberek, kik a szegény Berestől sem sajnálják mindezt a sok gyönyörűséget. Hát hogyne nevetnék hálás örömben? Az én jókedvem is ingyen terem. És ha Sem borachhú egyszer magához szólít az ő genédimjébe, a hol ő komolyan ül a trónusán, a mi komoly ősapáink körében, és a hol soha nevetés nem hangzik, olyan egy bukfenczet fogok hányni, hogy az Úristen is elmosolyodik majd. «No, fiam Beres, fogja Sem borachhú mondani, mondj el nekem egy szép lóczerlit.» És én olyan egy jó móselét mondok el neki, hogy csakugy reng majd a genédim a kaczagástól és Sem borachhúnak is potyog a könnye a nevetéstől. «Bravo, fiam Beres, fogja mondani, ülj ide mellém, a mogorva vén Ábrahám helyére, szükségem van valakire, a ki megneveltet, mert sokat bosszantanak lent az én embereim.» És aztán Sem borachhú

mindig jókedvű lesz és jókedvében fog adni az embereknek jó aratást, jó szüretet és jó egészséget és azt a sok áldást mind nekem köszönhetik az emberek, nekem, a szegény Beresnek.

A vén lengyel zsidó szeme haraggal és gyűlölettel terhes villámokat lövelt az öt tréfás gúnynyal illető Beresre, és a fiatal bócher megvető vállvonogatással fordult a másik oldalra, hogy tenyerét a fülére tapasztva zavartalanul mélyedjen el a szent tan hivatkozó szövevényeibe, melyekből az örök élet forrása buzog fel. Beres Hirsch pedig szuverén nemtörődőséggel folytatta hangos monologját, drasztikusnál drasztikusabb adomákkal fűszerezve az előadását.

A betegek ajkain itt-ott vidám mosoly, helyeslő nevetés fakadt fel jóízű adomázása nyomán és libegő szürke hálóköntöseikbe burkolódzva egyesével, többesével szállingóznak Beres Hirsch karosszékéhez, hogy köréje csoportosulva, arczukon egy muló perczig felgyűljön a derűs jókedv bibora és bágyadt szemükben felvillanjon a dévajtság rég kilobbant sugara.

Mért ne élveznék a jelen röpké perczét? Hisz oly nehéz az élet és az évben csak egyszer esik rós-hassóno, meg aztán jóllakni is csak ritkán lehet és az évnek 365 napja van, midőn korgó gyomorral, törődött testtel, fagyban-hóban egyaránt végig kell járniok Podolia sivár országutait.

Csak a terem legsötétebb zugába, melyet még a betévedő napsugár is mostohán kerül, nem hat el az ünnepi, derűs hangulat vidító hullámozása. A halomra tornyosult párnákon halovány, őszbe borult, körszakálás férfi pihen, kinek zakatoló, majd mély és

nehéz, majd szaggatott és pihegő lélekzete időnként meg-megakad. Tegnap került csak ide. Senki se ismeri. Avróm Mendelnek, az útszéli koresmárosnak küszöbén rogyott össze a hosszú útról érkezett, fáradt perlepte idegen és az szállította a kórházba a szívgörcsben vergődő utast, kit a varsói rabbihoz való utaztában levert lábáról a betegség.

Nem hallja a körötte felcsengő kaczajt, nem látja a bortól kipiruló betegek mosolyát; lelke messze jár és halvány, beesett arcán oly szivetfacsaró, reménytelen fájdalom dermesztő zord kifejezése borong, minőt még e földön is, hol mindennapi a szenvedés, csak ritkán látni.

Hanem e fagyos, bánatában mintegy megkövült arcban sötét, lángoló szempár izzik és a hit égő szenvedélyének tüze lobog fel benne, a mint makacsul éghez szegzett tekintettel halkan rebegi el a hálaadó zoltárokat, mintegy öklével döngetve a meny kapuját, hogy Urát, Istenét irgalomra kényszerítse.

A kórház ódon órája tompa berregéssel üti el a kettőt és a szűk folyosóról a repedezett harang rekedt csilingelése jelzi, hogy itt a várva-várt óra, midőn a kórterem börtönajtaja megnyílik és a külvilág szabad levegőjének egy üditő áramlata a világtól elzárt betegeknek hírt hoz az élőkről.

Hétköznapi vajmi kevesen zörgetik meg az ajtó rozsdá-marta kilincsét, mert szegény a kille nagyon és nyomorral küzködő lakói faluról-falura járva keresik meg betevő falatjukat, hogy a parasztházaknál czifrapántlikákért, virágos levélpapírárt, csontnyelű bicskákért vagy makrapipákért cserélgessék a gyapjút, a

buzát vagy a juhbőrt, mit a heti vásáron felállított bódékban csengő pénzért árulgatnak.

De ma, az Ujév ünnepén, mindenki ráér a beteglátogatás szent miczvejét gyakorolni; ez lévén különben a kis város ünnepnapai szórakozásainak legérdekesebb programmpontja és az ajtó szünet nélkül nyikorog. Fénylő kaftánba burkolt, feketefürtü, villogó szemű, hosszú szakállú férfiak, ünnepi köntöst öltött, sima seitlis ásszonyok és az ünnep tiszteletére tisztára megmosdatott és kiöltöztetett apróságok bőven megolajozott és simára fésült borzas üstökkel szállingóznak be egyesével és többesével a terembe. Mindenkinek jut egy-egy részvevő jóbarátja vagy rokona; egy szék se marad üresen; a terem megtelik pezsdülő étellel, zengés-bongással, halk suttogással és elfojtott nevetéssel. A zsémbes vén lengyel zsidó sokat átkozott unokái se maradtak el és nem felejtették otthon a hön óhajtott gondúzó és lelket vidító szilvóriumot sem, melyet az agg nagyapó köhécselve és zsörtölődve, de szemmel látható gyönyörűséggel meg-megdézsmál, behunyt szemekkel, egyet csettintve a nyelvével, a mi a csin-talan Beres Narr ajkaira azt a gúnyos megjegyzést csalja:

— Reb Menasse most tanulja a chaszidikus gemárát; nézzék, hogy szívja magába a kabala mysteriumait. Hja, ezt a mély tudást csak a chaszidimok Beth-hamidraszjéban lehet tanulni. Ott szürcsölik éjjel-nappal ezt a varázsitalt; tudatlan rossz emberek persze azt fogják rá, hogy pálinka, a mitől fényes lesz az eszük, mint Mózesé a Színai-hegyen. Nem csuda, hogy a chaszidimok talmudiskoláiból olyan sok nagy gemara-

tudós kerül ki. * Hogy tanul, Reb Menasse, hogy tanul. Micsoda lamden! Semá beni!

A gyermekarczú bócher ágyánál lányos-arczú, alig tizennyolczesztendős fiatal asszonyka telepedett le; de a gyermeteg vonásokról leritt az élet nehéz gondja, mely ezt a bimbájában hervadozó virágot elfonyasztja. Mélytüzű szemeire könnyes fátyol borult; rózsás orczáiról a nélkülözés és a nehéz munka letörülte a hamvat, karcsú alakjának idomtalanságát okadatolja a két éjhajú, bogárszemű gyermek, melyek anyjuk szoknyájába csimpaszkodva, tele szájjal majszolják a ritkán élvezett ünnepi kalácsot és félénken huzódnak a beteg apa czirógatásától, kire oly rettegő, tisztelettel párosult félelemmel tekintenek. Mert ez a czingár kis szük-mellű asszonyka, midőn estenden nehéz napi munkájából megpihenve, babusgatja a kicsinyeit, csodadolgokat beszélt nekik az ő tudós apjukról, ki az anyagi gondok és a kenyérkeresés prózáján messze fölülállva a szent tan virányain bolyong távol tőlük a beltzi jesiván, hol az év nagy részét töltötte és az éj csendes óráiban még az Úristennel magával is beszél szemtől-szembe. És ilyenkor a sápadt Eszther arca túlvilági áhitat fényében ragyogott és megfeledkezett róla, hogy ezalatt neki napestig kell házalnia térdig érő hóban és tikkasztó hőségben és ha szükecskén keres, ráadásul még koplalnia is kell, hogy estebédre jusson neki és a kicsinyeinek.

* Ösmert tény, hogy a chaszidikus talmudiskolákból igen gyéren kerül ki valami nagy tudós és hogy ott, különösen Oroszországban, napirenden van az ivás.

És a kis fiunak eszébe jutott az a téli este, mikor a hidegtől vaczogva tértek haza korgó gyomorral és az anyjuk a pityergő gyermekeknek újra meg újra mesélni kezdett a jó Istenke hatalmáról és az apjuk nagy-nagy tudásáról, ki a jó Istennel el-elbeszélget.

— De mámikám, szólott erre az éhes fiucska gyermek-ártatlanságának naiv önzésével, ha a tata mindennap az Úristennel beszél, mért nem mondja meg neki, hogy adjon nekünk mindig ebédet meg fát, meg téli ruhát?

Szegény anyuska, hogy megharagudott ezért; ostoba kis tacsónak mondotta, ki mindig csak az evésre gondol, mintha az Úristen nem tudná azt legjobban, hogy kinek mi kell és ha Ő legmagasabb bölcsességében nem adja meg, hát tudja mért teszi és a gyarló embernek meg kell nyugodni mennyei atyánk szent akaratában. A kis Ruben megszeppenve hallgatott, mert édes anyja fonnyadt bimbóarczán két csillogó könyecsepp gördült le, feddő szavát kísérve; de gyermekesével gyakran töprenkedett a felvetett kérdésen, valahányszor hatalmas étvágya és a leszelt kenyérkaraj nem fedték egymást teljesen, a mi nem egyszer megtörtént. És amint most boldogan szuszogva majszolja az édes kalácsot, hálás pillantásokat vet az édes apjára, ki az isteni bőség szarujából ma nékik is juttatott sok jó falatot.

Minden betegnek kijutott a vigasztaló szeretet egy meleg sugara, csak a szívbajos idegen ágyánál áll üresen a szék. Hisz őt nem ösmeri itt senki. Messze földön van az ő otthona. Otthon? Vajjon otthona neki az a rideg, puszta ház, melynek komor falai közül feleségét, gyermekét rég kiragadta a halál és melynek nehéz, fojtó levegője őt magát is megdermesztéssel fe-

nyegethetné, ha meg nem szöknék fagyasztó légköréből, hogy jesiváról-jesivára vándorolva, a szent tan éltető tüzénél fölmelegedjék.

Nem, neki nincs otthona! Egyedül van, egyedül! Egyedül? Hát nincs-e vele az Isten. És a magányos idegen behunyja a szemét, hogy földi kísértés bűnös képei el ne vonják a rajongó hit virányairól és suttogó ajkai ájtatosan rebegik:

«Hassomájim meszaprim . . .

Mindenható Isten, fenséges nevednek

Boltozatos mennyek zsolozsmát rebegnek».

Hanem valahányszor meg-megzörög a kilincs, önkénytelenül fel-felrezen és szeme sováran, epedve mered a belépőkre, mintha keresne, várna valakit, kit rég nem látott, kit soha se fog többé látni és a ki örökké, felejthetlenül ott lebeg vétkező lelke előtt.

Az ajtó újra nyílik, a tág folyosóról vakító sugárözön hatol be a terembe és az aranyhullámos fénykeretből magas, sudár feketeruhás nőalak bontakozik ki. Az ajtó bezárul, a fényár szertefoszlik; de a sötéteruhás nő halk, rhythmikus léptekkel halad végig a termen, a glédában álló ágyak sorfala közepett.

Minden szem rátapad, sötét, haragos pillantásokkal; a bocher gyermekarcú felesége ijedten kapja félre a kicsikéit, hogy valahogy meg ne érintse őket a királynői alakon sűrű ránczokban leomló ruha, melynek bodros nyakdíszéből egy nem ifjú bár, de csodaszép arcz fehérlik és a klasszikus szép márványhomlok fölött, melyre éjfekete szempár veti kápráztató fényét — oh! iszonyat, — saját hajának dús selymes koronája sötétlik.

A beteg idegen czadik tágra meresztett szemekkel, visszafojtott lélegzettel hámul a termen végigsuhanó alakra. Nem, nem, lehetetlen. Lázálmok incselkednek vele. Bűnös kísértés játéka ez. A tillimek oltalmába akar menekülni, de ajkán elhal az imaszó. Megdörzsöli a szemét, végigsimít égő homlokán, de a látomány nem foszlik szerte, a junói alak elhalad az ágya mellett és a beteg czadik felsziszszsen.

Ez a haj, ez az éjfelete, észbontó, fekete hullámos tenger — ez a szobormetszésü halvány arcz! Sema Jiszróél, ez másé nem lehet.

— Gittel, én édes, jó feleségem, szólal meg egy erőtlen férfihang a szemközti ágyból, és a párnákba didegve beletemetkezett lázbeteg a dunyha alól kibujva, mindkét forró kezét nyujtja türelmetlen várakozással a szép asszony felé. Isten hozott. Valami jó hirt hoztál, látom az orczádon.

Gittel asszony pedig odatelepszik a férj ágya szélére, csókot nyom láz-verejtékes homlokára; szelíd, biztató mosolylyal vonja ki kebléből az ott féltve rejtegetett, sűrűn teleirt papirlapot és halk dallamos hangon kezdi olvasni a drága kis levélkét, az ő Sissel lányuk, Beltz legszebb rózsájának levelét, kit egy odesszai kalmár elvitt feleségül, messze hazájába.

— Édes szülém, aztirja a lányuk, nagyon-nagyon boldog vagyok és újra meg újra köszönöm nektek, a miért megengedtétek, hogy ahhoz menjek, kit a szivem szeret és nem kényszerítettek a vén, dúsgazdag Mendl Hirschhez, a beltzi óserhez. Mert mit ér a pénz, ha nincs boldogság és lehet-e boldogság, a hol nincs szerelem? És tudjátok meg, édes jó szüleim, sugok nektek

valamit, halkan, egész halkan; maholnap lesz egy iczipiczi siró valaki a bölcsőben, a kit úgy fogtok hívni, hogy unokánk és ha fiu lesz, akkor az Efraim nevet kapja; tudom, hogy ezt a nevet mindig szerette jó anyám, mert így hívták a nagyapámat is, ki nagyon derék, jó ember volt. Hanem, édes anyám, most meg kell, hogy gyónjak valamit: ne haragudjál meg érte, hanem nevesd ki a te dőre lányodat, kinek hiusága és lányos büszkesége egészen elolvadt a szerelem tüzeben. Tudod, mennyire szerettem azt a te fényes fekete hajkoronádat, melyet oly méltósággal viseltél, és melynek díszében oly kiválasztottnak tűntél föl az asszonyok között; tudod, milyen büszke voltam a saját szép hajamra, mert azt hittem, hogy én is Isten különös kegyeltje vagyok, amért ezt az ékességet adta. Ez a szép hajam az én férjemnek rosszúl esik; szemet szúr ha kibontom; szomorún néz rá ha fésülöm; de nem szól, mert nincs szive tőlem ezt az áldozatot követelni. Hát, édes jó anyám, én, a te okos lányod, gyenge lettem mint a gyermek, és...és — no nevesd ki — levágattam a szép hajamat, hogy a férjem lelke nyugodt legyen. Rosszul tettem? De mit nem tesz az asszony, ha szeret! — Gittel asszony halkan felsóhajt és orcáin valami borongó emlék fellege vonul át.

— Áldassék Sem boruchhú, hogy mazelt és bróchet adott a gyerekeknek, hálálkodik a beteg, de az, a mit a lányunk ír a szerelemről meg a boldogságról, az mind csak stüsz. Mi se voltunk szerelmesek, sőt az öreg Bär, a sadchen azt is sugta nekem, hogy te azelőtt, régebben más valakit is szívesen láttál — azért mégis nagyon boldogok voltunk, ugy-e fiam, Gittel?

Az asszony válasz helyett gyengéden simogatja meg férje heesett orczáit és halk szóval tartja az urát.

A dallamos hanghullámok lágy zsongása be-belopódzkodik a beteg czadik fülébe és szívébe és lecsittitva a felrajzott emlékek viharos háborgását, édes álmokba, a multak rózsás álmaiba ringatják el a lelkét.

Az a hang, az az édes bűvös hang. Zengzetétől feltámadnak előtte azok a nyári szombat estvék, midőn ő, agg szülőinek dédelgetett bócher fia, kertre nyíló szobájának csöndjében elmélyedt a szentírás szövevényes rejtelmeibe és mindkét kezével betapasztotta a fülét, hogy a szomszéd kertből felhangzó bűvös-bájos, fülbemászon édes dallamok, a szomszéd csodaszép Gittel lányának csengő fülemile-csattogása el ne vonja lelkét a szent tan csodás labyrinthusából.

És ama téli szombat délutánok, midőn az ünnepiesen felciczomázott lányserег el-ellátogatott a szép szigoru arcú hires bócher nővéréhez, az örökké jókedvű Channéhez, a maikorskai rabbi menyasszonyához és az ódon ház vékony falain beszűrődött a gemára fölé hajló ifju tudóshoz üde, turbékoló kacagásuk és dévaj suttogásuk. De ő csak egy hangot hallott az összefolyó zsidobongásból, a szép Gittel csengő szavát, amint fürtös fejét megrázva, hogy a nagy arany fülönfüggők csilingelve muzsikáltak, azt mondotta:

— Hogy lehet férjhez menni egy emberhez, a kit alig ismersz! Hát szereted őt? Igen? Nem hiszem. Tudod is te, mi az, szeretni! És igazán levágatod a te szépséges hajadat? Ezt se tenném, nem én, soha. Ha az Úristen adta, hát azért adta, hogy legyen. Hogy bűn? Nagyobb bűn az, ha eldobjuk, a mit Isten adott. Az én

hajamhoz nem nyul olló, soha. Muszáj? Én olyanhoz megyek csak, a ki szeret, nagyon szeret és az ha szeret úgy vesz el, a milyen vagyok.

És ilyenkor a fiatal bócher mélyen fölsóhajtott és hallgatást parancsolt küzködő szívének; csak betűzgette a régi hieroglyphákat és örök lemondást fogadott meg.

Hörgő sóhaj röppen el a beteg czadik vonagló ajkairól és indulatosan, hogy a rozoga vaságy megroppan alatta, fordul be a falhoz, hogy elhessegesse a multat kísértő szellemeit. Hangosan gyűjt rá a ranenu czadikim ujjongó dicshimnuszára és kettős buzgósággal morzsolgatja a zsoltárok magasztos gyöngyfüzérét, hogy túldörögjék lelke felzúgó viharát.

Gittel asszony ajkairól halkan, édesen foly a szó kicsiny háztartásának apró-cseprő dolgairól; arról, hogy mennyi zsirt adott a két hizott libája, és hogy az egerek megdézsmálták kis szatócsboltjukban a faggyugyertyákat, meg hogy a héten olyan pompás üzleteket csinált, hogy egy vég vászonra is tellett a fölöslegből a Rózsikájuk számára, ki maholnap eladó lány lesz.

Hiába temeti az idegen őszbe boruló fejét a vánkókba, az a hang utat tör magának a fülébe, és suttog rég-rég feledt bohóságokat, édes szerelmi szókat, a melyek mámorító mézserbetként csepegtek ifju szívébe, midőn az első szédereste együtt mentek az afikomont eldugni és szerelme gátat veszelve vizontszerelemért esdett és talált a piruló Gittel szüzies lelkében.

Hogy dobogott a szive ittas örömében, midőn tántorgó léptekkel és biborban égő orczákkal léptek át újra a szomszéd ünnepi fényárban uszó tág ebédlöbe,

hogy a szülők áldását kérik és hogy kaczagtak az öregek az ifju pár szemérmetes elfogultságán.

A szemközti ágy fejénél ülő halvány szép asszony büszke anyai szeretettel meséli a férjének, hogy a Moise, az ő legnagyobb fiuk, ma egy egész lap gemoréból vizsgázott az öreg Leib Harsnál, a szigorú ősz lamdennél, és hogy milyen szépen fejlődik a kis Mirjám, a szemefényük; olyan nagy, akár az anyja, pedig hát attól se kimélte az Úristen az esőt, hogy nagyra nőjön és a haja, az a két hosszú, tömött fonadék térden alulig ér ha lebontja, még szebb mint az anyjáé, mint az a csodás, illatos selymes köpönyeg, melyért az anyja hajdan — régen, nagyon régen — — tán nem is igaz már, tán csak álom volt — hiu büszkeséggel lábbal tiporta a saját és másnak boldogságát.

Éjfelete haj? ki beszél itt fekete hajról? Az ősz czadik vonagló ajkakkal merőn bámul maga elé. Minek is teremtette Isten az asszonyi haját? Hisz ez az átkos ékesség dülta fel az ő életét. Pedig milyen szép volt a lány aznap reggel, mikor elbűvölő hajának fekete gyémántként fénylő hullámait lebontva, villámokat szóró szemekkel, biborba gyult orcákkal, igéző szóval esdekelt.

— Efraim, nézd meg ezt a gyönyörű ékességet, a mit az Isten adott. Van szived arra, hogy levágjam? Hiszed-e, hogy azt Isten akarja? Ugy-e szép vagyok így? Ugy-e szeretsz? Nos hát ha szeretsz, mondd, hogy nem kell a hajamat levágnom.

De az elbűvölő esdeklés lepattant a jámbor bócher vallásvértelte szivéről; ránczba szedett homlokára sötét felleg borult és tekintetét elfordítva a bájos képről,

nehogy rabul essék a kisértésnek, szigorú komolysággal válaszolt:

— Gittel, te nem vagy már gyermek, hadd el ezt a döreséget. Istenfélő zsidó asszony nem léphet az oltár elé saját haja hivalgó, bűnrecsábító ékességében, tudod te azt jól és az én feleségem csak istenfélő asszony lehet. Ne faggass, mert nincs és nem lehet más válaszom. Hiába könyörögsz. Le kell vágatnod a hajadat, másképp nem lehetsz az enyém oltár előtt.

— De én nem vágatom le, kiáltott fel Gittel felzokogva és daczosan toppantott piczi lábával, nem, hallod? Soha. Ha szeretsz, nem is kívánhatod tőlem. No most bizonyítsd be azt a nagy szerelmedet. Végy el a hajammal együtt, vagy sehogyan. Választhatsz. Ez az utolsó szavam.

Aztán multak a napok, az éjek. Hiába várta menyasszonya kérlelő üzenetét, hogy jöjjön vissza, hogy megbánta gyermekes szeszélyét, mert annak vélte eleintén a gyermeklányka heves tiltakozását. Se hír, se levél, se üzenet; a szép lány makacsul ragaszkodott kimondott szavához. Némán, szótlánul könyökölt a fiatal bócher a nagy bőrkötésű foliánsok fölé; a sárga lapokon mint csalóka lidérczfény imbolygott a szép lány karcsu alakja haja selymes sátrának árnyában és a niggen egyhangú mormolásából csak azt hallotta egyre, szünetlenül: Efraim, ha szeretsz, ne kívánd.

Hogy szereti-e? Oh, azok az álmatlan éjszakák, midőn szerelmes szivét a vallás tiltó szózatával hiába csittította; azok a nyomasztó álmok, midőn fülébe csengett az éles olló nyeső nyikorgása, mely a sűrű hajerdőben nyirbálva irt és aztán egy édes bűvös-bájos hang, mely

azt súgja engesztelő szóval: Most már a tiéd lehetek, most már szerethetsz és boldogok lehetünk.

Nyöszörgő sohajtás tör fel a beteg ziháló melléből és ökölbe szorított kezét lüktető halántékához szorítva, lázas idegességgel zendít rá a lechú neranenó magasztos zsoltárdalára, hogy erőnek erejével az Istenhez terelje vissza gyarló földi emlékek tömkelegében tévelygő lelkét. Az erőszakosan visszafojtott izgatottság vaskapcsokkal szorítja össze beteg szivét és időnként hörgő lélegzet pihegteti meg behorpadt mellét.

A lázbeteg férj pedig amott a szemközti ágyon édesen elszundikált Gittel álomba ringató dallamos szavának varázsától, és Gittel ölében nyugvó kezekkel ül az ágy szélén és elmerengve tekint maga elé.

Vajjon min tűnődik révedező tekintete? A lánya boldogságára gondol-e, vagy a saját boldog ifjukorára, melynek rég eltemetett emlékét feltámasztotta gyermekének levele.

Egyszerre fölrebben; panaszos, fuldokló jajszó üti meg a fülét és az asszony talpra szökik. Szeme keresőn siklik végig a termen; minden ágy körül bizalmas csoportok verődtek össze; minden arczon pillanatnyi derültség ragyog; végre megakad a szeme a homályba borult sarokágyon, hol a beteg idegen fuldokolva vergődik.

— Doktor, ápolónő, meghalok.

Senki se ügyel rá, nem is hallatszik az ő sohajos panasza a terem zsibongása közepett. Gittel odasiet, hogy fölemelje a párnákba hanyatlott ősz fejet és magasabbra igazítsa lecsúszott vánkosit.

— Ott, ott — a cseppek, tiz csepp — megfulladok.

Gittel reszkető kezekkel tapogatózik a barnára mázolt kis asztalkán és a viztisza orvosságos üvegre akadva, sietve csepegteti az enyhítő gyógyszert a beteg vonagló ajkaira.

Vajjon hol láthatta ez arcot? Szeme fürkészőn tapad az eltorzultságában is nemes vonásokon, mint valami régi-régi képen, hogy elmosódott vonásaiból derengő emlékek támadjanak fel.

Aztán vissza akarja tenni az üvegcsét előbbi helyére; de amint szeme az asztalkán heverő kopottas tefillin-zacskóra esett, melynek zöld bársonyán biborszínű rózsák és nyiló bimbók fakult koszorúja közepett kacs-karingós aranyhimzésű név ékeskedett, egész teste megremegett, térdei roskadozva reszkettek, karja erőtlenséggel hullott alá és holthelvány ajkairól félig elfojtott sikoly röppent el. Hisz ő ösmerte ezt a tefillinzacskót. Hogy ne ösmerte volna, mikor maga a tulajdon édes apja hozta azt Varsóból, és ő minden öltéshez boldog álmokat fűzve, reszkető ujjakkal himezte ki minden egyes rózsáját finom selyemmel, szeretetteljes gonddal? Mintha még ott csillogna annak a piczi piros bimbónak a szirmain az a rezgő könyecsepp, melyet rája hullatott nagy kétségbeesésében, mikor másodszor is elrontotta azt a vékony kis zöld levélkét, mely sehogy se akart sikerülni és melyet fölfejtteni nem mert, nehogy a drága bársonynak baja essék.

Merőn bámul majd a kis bársony-zacskóra, majd a vánkosaiban hánykolódó betegre és két nagy csillogó csepp homályosítja el éjsötét szemét. E két csepp tarka szivárványzománczán keresztül ezer édes emlék felrebbent pilleraját látja maga körül röpdösni. Eltűnik

a jelen és el a komor kórház alacsony, fojtós levegőjű terme, meg a vergődő beteg, és ő újra otthon van, a csendes szülői házban és pajkos gyermekként fut szobáról-szobára, hogy eldugja az elcsent afikojmont és amint égő orczákkal visszatér a szomszéd ebédlő beáradó fényétől félhomályba vont lakószobába, a szomszéd deli fia szeretetteljes komolysággal állja el az útját és azt kérdi tőle:

— Gittel, akarsz te jövő esztendőre az én házamnál mint balboszten ülni a szédernél?

Mire ő könnyek közt pirulva kaczagta az igent; aztán valami csiklandozó forróságot érzett az ajakán és az olyan édes volt, hogy nyomban felszikkadtak tőle a könnyek.

A beteg fuldokló hörgése lassan-lassan lecsillapul; elkékült ajkai visszanyerik halvány rózsás színüket; melle csendesebben piheg és révedező szeme végigsiklik az ágyánál álló nő alakján; aztán bágyadtan lecsukódik, míg ajkai bánatos mosolyra nyilva, halkan suttogják:

— Malachhamovesz, értem jöttél? Két könyecsepp csordul ki Gittel szeméből; a szivárványos ködkáprázat szertefoszlik és előtte egy küzködő, őszbe borult idegen beteg fekszik újra; ő pedig másnak a hitese felesége, kinek örök hűséget esküdött az oltár előtt, a ki gyermekeinek apja és a kit ő tisztel, becsül és — igen, igen, úgy van, mert úgy kell lennie — szeret; a többit, — a multat elfeledte régen.

Elfeledte? Kit sirat hát ez a köny, mely lassan pereg végig halovány orczáin? A korán elaggott nagy beteget csupán, kit egy dőre lányszeszély üldözött ki a messze

világba, és ki most itt, messze idegenben, elhagyatottan haldoklik? És nem-e tán saját elvesztett boldogságát, mit könnyelműen önmaga rombolt le örökre?

A dőre lány sok titkon elsirt könnycsepp árán sok-sok év múlva végre mégis komoly, higgadt asszonyná vált; elröppent rövid tavaszát, melynek nem virult fel több örömvirága, szintelen nyár követte, melynek nem volt lángoló, a boldogság gyümölcsét érlelő heve; hűn szerető hitvese volt derék férjének, önfeláldozó anyja édes gyermekeinek; hanem szive légtitkosabb rejtekében fel-felcsillant az emléke egy röpke percz ittásító édes mámorának, mely elmúlt — elmúlt örökre.

Csukló zokogás fojtogatja Gittel asszony torkát és reszkető ajkai mint régi dallam elhaló ütemét önkénytelenül suttogják: Efraim, Efraim, így kellett találkozunk?

A lehelletszerű, halk suttogásra a beteg felrezen; szemének félig elhamvadt üszkéből szikrázva lobog fel a láng; sárgult arczán nagy kerek biborfoltok pirosznak és alig hallhatón rebegi:

— Rám ösmertél, Gittel? Ennyi hosszú, hosszú év után, a megtört haldoklóra?

— Ne mondd ezt, meg fogsz gyógyulni. Mit tehetek érted, értesítsem családodat, nődet, gyermekedet?

— Nincs nőm, nincs gyermekem, egyedül állok. Ha meghalok, nincs a ki sirasson.

Gittel asszony szeme könybe lábbad; szólna, de szólnia nem szabad, csak annyit rebeg:

— Efraim, bocsáss meg! Megbántam akkor mindjárt, megbántam azóta mindig; aztán később hallottam, hogy megnősültél; azt gondoltam, boldog vagy és meg-

bocsátottál. És most — most — így kell téged látnom. Oh Efraim, bocsáss meg, a mit ellened vétettem.

— Megbocsátok, megbocsátottam neked régen; gyermek voltál és nem szerettél. Nem a te hibád volt.

— Nem szerette — — — Tiltakozó szenvedélyes zokszó akar feltörni Gittel asszony ajkain; de visszafojtja a kifakadó panaszos feljajdulást és némán süti le könnyes szemeit.

— Gittel, te sirsz? Hát nem vagy boldog? hörgi a beteg, hevesen megragadva az előtte mozdulatlanul álló asszony kezét.

Gittel asszony mélázva tekint maga elé, aztán kezével végigsimít a homlokán és feleszmél.

— Boldog? Senki se boldog ezen a világon. Nincs okom panaszra. Derék jó férjem van, a kit tisztetek és — és szeretek, Isten megáldott szép és jó gyermekekkel. Meg lehetek elégedve sorsommal.

A beteg szeme esdeklő, szenvedélyes kéréssel, mohó sóvárgással, fürkészőn kutatva tapad Gittel asszony arcán; az összevillanó szemek kipattanó szikrája izzásba hozza, lángra lobbantja a feledés hamvával tarkogatott érzelmeket és a felcsapó láng fényénél egymás lelkében olvasnak csodás kinyilatkozást.

— Gittel, hol vagy? A szundikáló lázbeteg felriadt álmából és révédező szemekkel bámul neje hült helyére. Gittel, édes jó feleségem, itt hagytál?

Homályos őszi alkonyat borul a nagy teremre, az egybeszűrődő hangok zajos zsibongása halk suttogássá tompul és Gittel asszony ott ül újra férje ágyánál, forró kezével melengeti a didergő beteg hideg ujjait és suttogva biztatja szeretetteljes reménykeltő szóval.

A beteg czaddik elhagyatott fekhelyére pedig mind sötétebb alkonyárnyak hullanak, síri szemfödöként reáborulva; de rajongó áhitattal égnek szegzett szeme az Istent látja, a kit keresett; ziháló melléből feltör az önmegadó hit halhatatlan igéje:

Semá Jiszroél, Adónáj Elóhénu, Adónaj echód!

Budapest.

Gerőné Cserhalmi Irén.

ISTEN SZENTSÉGE ÉZSAJÁSNÁL.

Az első izraeli prófétaság küzdelmének (Sámueltól Elisáig) az volt a tárgya, hogy Izraélben Adonáj, mint nemzeti Isten mellett semmi más istenségnek — Élia-Elisa alatt: a fönikiai Melkartnak — nincs helye. Ámoszsal (760) megváltozik a prófétaságnak a formája is, tartalma is. Ez időtől fogva az új prófétaság és a hivatalos vallás kettős ellentétül állanak egymással szemben: a régít a próféták bűnrevezető opus operatum-vallásnak deklarálják, az övéké pedig, mint az erkölc kultusza áll előttünk, másrészt meg — és jelen értekezésünkre csakis ez a momentum tartozik — a régi vallás legtisztább (Sámueli vagy Eliai) formájában is a nemzeti henotheismus volt, a mely Palesztinában Adónaj mellett nem tűrt meg más istent, a míg a prófétaság azt a nemzeti egyistenséget universalissá akarja tenni és Adónaj eszméjében fölismeri a monotheismus elvét. Az eszme új volt és térhódítása nem ment nagyon könnyen. Bizonyoság rá a két első új próféta. Ámosz a *Seregek istene* jelzőben nyújtja a monotheismusnak legelső terminusát (mindenség istene) és

e mellett radikális következetességgel sohasem használja Adónajról az *Izraél istene* epithetont, a minthogy Izraélt sem tudja Adónaj külön népének. Hósea, mint minden izében efráimi, nemzeti érzéstől áthatott próféta, már nem lép elődjének nyomába. Adónajt egyetlenegyszer mondja *Elóhé czebárothnak* (12,6), egyébként meghagyja Izraél istenének és a monotheismusnak szelleme csak annyiban érvényesül nála, hogy Adónaj, mint nemzeti Isten is, erkölcsi princzipium, a ki létezhetik akkor is, ha nincs saját népe; kultusza az erkölcsös élet és megsemmisítheti bűnös nemzetét. Az izraéli monotheismusnak eszméjét aztán teljessé teszi Ézsajás, Jeruzsálemnek prófétája (736—761 utánig); tartalma annyira bővül nála, hogy prófétaságában, úgyszólván, teljesen fölhalmozva a fogalmat kitöltő nyers anyag. A monotheosnak leggyakoribb megnevezése nála vagy pusztán Adónaj (a 19. fejezetben 11-szer), vagy a seregek Adónaja (u. o. 6-szor); de e mellett egy új terminust is használ: az *Izraél szentje*, *Kedós Jiszraél* nevet. Ennek a megnevezésnek előzményeiről, létrejöttéről és jelentményéről akarok e helyütt beszélni.

Ézsajás az ő monotheismusában különválasztja Istent nemcsak a maga nemzetétől, de az összes nemzektől is, a földtől, az embertől: Isten olyan erő, a kire nem alkalmazható semmi földi mérték: a régi istenek a földből nőttek ki, Izraél nemzeti vallásának Adónaja is összenőtt a maga nemzetének honi talajával — Ézsajás Adónaja fölötte áll az egész mindenségnek. Isten e nagyságának, minden földi fölé kerültének, jelzése Ezsajásnál: *gáón* és *hádár*, Adónajnak fönségessége és fényessége (210., 19., 21.), *páchád*, félelmetessége (u. o.)

a miknek verbális synonymái: *gábah* (5_{16.}) és *szágab* (*niszgab*), hogy Adónaj magas, magasztos, vagy olyan-
nak bizonyúl (2_{11—17.}); *áracz*, a ki megfélemlíti a vi-
lágot (2_{19.}, 2_{1.}), a kit félelmetesnek kell tartani (8_{12.},
29_{23.}); *máaricz és mórá*, a ki tárgya a félésnek (8_{13.});
mindez együtt és még több is, benne van az Ézsajásnál
oly sűrűn felhangzó két metaphysikai jellegű kifejezés-
ben: a *Kábód*-dicsőség és *Kádós*- a szent szavakban.

Nem Ézsajás az első, a ki az istenség hatalmának és
emberfölötti voltának jelzésére e szavakat alkalmazza;
mind régi használati vallási terminusok, a melyeknek
egyikét-másikát megtaláljuk Izraélnek Ézsajás előtti
irodalmában is, és nemcsak Adónaj nemzeti vallásában
voltak meg azok, de mindannyija közös kincse az
aram-fönikiai vallásoknak. Ha Adónaj Ámosznál «Já-
kobnak fönségessége» (8_{7.}), a mire Adónaj úgy esküszik
mint önmagára (6_{8.}), vagy mint szentségére (4_{2.}), és e
kifejezést alkalmazza Hósea is (5_{5.}, 7_{10.}): mindkettő-
jük és velük Ézsajás is (2_{10.}, 1_{33.}), úgy beszélnek Adó-
najról mint a fönikiai vallás a maga isteneiről: az is a
gún balsamem-ra (gón báál samájim), az ég baáljának
a fönségére esküszik és Adonisnak — valószínűleg min-
denik báálnak egyik czíme a *gááh* (görög átírásban:
Gauas, Gavas, = Gaava, Ezs. 1_{33.}) volt, a fönséges (Bau-
dissin: Studien, I. 208., 209.) Ugyanilyen a *hádár* jelző
is, a mely is *ádár* formában tulajdonneve lett az assyr
polytheismus egyik istenének, a Saturnusnak; az sze-
repel az Adarbaál (nem Adherbal) és Adarmálik fön-
ikiai nevekben; a syrusoknál, mint Hádár, tulajdon-
neve lett az egyik istenségnek, Bin-nek, a légkör iste-
nének (Baudissin, 312.) és *Hadrán* = a mi Hádárunk:

Főnségesünk, Istenünk; a Hadarézer (II. Sám. 10¹⁶.) csak olyan istenséghez fűzött férfinév, mint Jóezer, vagy Azarjah. És ennek az aram-fönikiai világnak volt közös vallási terminusa a *Kádós* szó is, a szent, a mi mindenütt azt a különbséget jelenti, a mi Istent és az állandóan vagy csak időre, hozzája tartozó személyeket és dolgokat elválasztja attól, ami általános használatra szánva, a *chóltól*, profanumtól. Megvolt e fogalom az egész sémi világban, nemcsak Kanaanban vannak *Kedes* nevű kultusz-városok (1. Bir. 4⁶. 2. Józ. 15²³.) de *Kádes* volt a honfoglalás előtti Izraélnek egyik vallási centruma is (Deut. 1⁴⁶. Num. 20. 1—13.) csakúgy mint a hethitaké az Orontes mellett (II. Sám. 24⁶-hoz l. Theniust). A hierodúlok a fönikiai vallásban nyerték a *Kádes* és *Kedésá* (szent) nevet és e nevüket megtartották mint a nemzeti Izraél vallásnak személyzete is (Hós. 4¹⁴. Deut. 23¹⁸. II. Kir. 23⁷.) Nemcsak Adónaj temploma volt *mikdas* (Ám. 7^{9.13}), de a móabitaké is (v. ö. Ezs. 16¹²) és *kds* a fönikiaiaknál is a kultuszhely. Adónaj vallásában csakúgy megszentelkedtek az ünnepre (Ezs. 30²⁹), mint a Melkartéban és a megszentelés által amott csakúgy el lett vonva egy-egy dolog a prófán használattól (I. Sám. 21⁵), mint a fönikiaiaknál az *ikdis* által (Baudissin, 29.); szent volt minden, a mi az istenséghez tartozott, és az arameusban a fülönfüggő mindvégig megmaradt *Kadásának* (u. o. 27), a mely nevet amaz ősidőkben nyerte, amikor az ékszerek, amulettek, isteni erőnek hordozói voltak (v. ö. Gen. 35⁴). A legfőbb szentség, a kat'exochén szent, természetesen az istenség volt; és nemcsak a nemzeti vallásnak Adónaja volt szent (I. Sám. 6²⁰), de a fönikiai báálok is

alónim kadásim voltak, szent istenek (Esmunázár fölirata, 9.22. sor.) Így használja Ámosz is (4₂), Hósea is (11₉ 12₁) Adónajról a szentjelzést, sőt a szónak Hóseánál található plurális alkalmazása (12₁), — hogy Adónaj a «Szentek» — (szentség?) arra mutat, hogy a szó már plur. formában (az Elóhim analógiájára) megállapodott terminus technicus volt Adónaj nemzeti vallásának (főképen, ha a szó mellett álló sing. adjectivum nem Júdának állítmánya, hanem a *Kedósim*nak jelzője).

A multnak ezt a rég felhalmozott eszme-anyagát, az istenség félelmetességét és szentségét, teszi meg Ézsaiás az Adónaj-fogalomnak tartalmává, de feldolgozza, továbbfejleszti azt a Hósea (11₉) megkezdette irányban, a míg épen ezen átvett *prædicatum*mal jelzi azt a szeretlen különbséget, a mely az ő Adónaját elválasztja úgy a nemzeti vallás Adónajától, mint általában mind a népeknek az isteneitől. Ugyanígy vette át és tette a monotheismusnak terminusává Ámosz a *seregek istene* kifejezést, a mely is eredetileg csak Izraél harci seregeinek istenét (az *is milchámá*-t, a hadurat) jelentette. Ézsaiás is a sémi világ pantheónjának ezt a műszavát, ezt az eredetében mindenesetre naturisztikus képzetet formálja át, megteszi a monotheosnak *vox propriájává* az által, hogy megtagadva a szentséget minden egyéb Istentől, egészen lefoglalja azt Adónaj számára. A mindenség (seregek) istene egy fogalom a szent istennel (Ezs. 5₁₆) és a jelző csakis Adónajt illeti meg, a seregek Adónaját valljátok csak szentnek, ő legyen az, a kit féltek, ő legyen az, a kitől remegtek (8₁₃) és Adónajon kívül semmi mást nem szabad félni

és tisztelni (812). Így választja el a szentség Adónajt az istenektől meg az emberektől. Első víziójában mint az abszolút szentséget ismeri fel a próféta Adónajt, hallja a szeráfoknak dicsőítő énekét: «szent, szent, szent a seregek Adónaja» (63).

Ézsajás nem theológus, hogy determinálná is az isteni szentségnek tartalmát, a szavat úgy használja, mintha az egészen új valami lenne; a jelzőnek alkalmazásából könnyen meghatározható a szentségnek ézsajási jelentménye, és azt találjuk, hogy együtt van abban új meg régi elem. A szentnek legrégebb értelme az istenségnek az az emberfölötti volta, a miben prædominál a vészthozó félelmetességnek a jellege és a miben épen semmi, vagy alig valami, erkölcsi tényező; a szent ebben ugyanaz a terminus, a mi a dæmoni (I. Sám. 620; v. ö. az amulettek szentségével). Ezsajás sem törüli ki ezt a jelentményt a szóból; Adónaj szentségében megvan a félelmetesség is (813) és ez a félelem első sorban nem az erkölcsi hódolat (a későbbi istenfélelem), hanem a vészthozó, a borzadalmas, a (bűnös) nép számára Adónaj «szentélylyé» lesz, de nem asy-lummá (v. ö. Ex. 21^{13.14}), hanem «kövé, a mibe belevágódnak, sziklává, amibe elbuknak, törre és hurokká» (814). Csakhogy a naturismusnak ezt az örökségét nem a maga eredetiségében teszi a magáévá Ézsajás. Adónajnak szentsége nem az az önmagában megközelíthetetlen, pusztító, dæmoni erő nála, a mi az a multnak nemzeti vallásában volt (I. Sám. 6^{19.20}: Béthsemes lakosai elpusztulnak, mert «látták Adónaj ládáját», noha nem tudták, hogy az szent, csak a katasztrófára nyílt meg szemük, hogy az az Isten «szent»), hanem

az az abszolút erő, a mindenhatóság, a mely ha kell, vészthozó is lehet. A szentség fogalmában nem az Isten és az ember kerül egymással szembe, hanem a jónak mindenható istene és a bűnös ember. Adónaj szentségének theophaniájában nem azért csap le a prófétára a halál rémülete, mert mint halandó ember «szemével megpillantotta a Királyt, a seregek Adónáját», hanem mert tisztátlan ajkú népnek kebelében lakó, tisztátlan ajkú «embernek» érzi magát (65). Adónajt az ő szentsége fölébe emeli a világnak, de csak azért, hogy részrehajlatlan erkölcsi bírója lehessen mindeneknek; és Adónaj, szemben a többi világ isteneivel és a nemzeti vallásnak Adónajával is, éppen azzal bizonyítja magát a kat'exochén szentnek, hogy működésében, isten-voltának megnyilvánulásaiban, állandó normája az igazságosság (516). A «szent Isten» képzetében működő, érezhető, hozzáférhető személyes létezésüvé válik az erkölcsi elv (Ámosz és Hósea) fogalmában még szétfolyó isten-eszme. A szentség a tökéletes isteni egyéniség. A szentség istent függetleníti a világtól, hogy a világot Istentől függővé tegye. Minden, a mi történik, az ő akarata. Az ősidőknek *éfód*-istene, Sámuel korának a ladával összenőtt numen *præsense*, a nemzeti vallásnak, hatalmában Izraélre szorítkozó, hadura a «szent» Isten képzetében a mindenségnek *primus movense* lett. A történetnek minden eseménye és a természetnek minden jelensége az egyistenre megy vissza, kifolyása és megnyilvánulása Adónaj szentségének — és ezt a láthatóvá lett szentséget, a szentségnek reálissá váltát a népek életében, diadalokban és enyészetben, meg a természet rendjében, tenyészésben és halálban

jelzi a próféta a *kábód* szóval, az isteni dicsőséggel. A *kábód* Adónajban teljesen egyenértékű a szentséggel (38): istennek «dicsősége» a világban: Adónajnak, a mindenségben érvényesülő szentsége. Ezért dicsőítik Istent a szeráfok a szóval, hogy minden, a mivel az egész föld teli van, Adónajnak a «dicsősége» (63). Ez az öntudatos, teljesen kifejlődött monotheismusnak a hangja. Adónaj, mint a «szent Isten», a világnak monotheosa.

És Ézsajás az isteni szentség tartalmának kiépítésénél eljut a szó eredeti használatának legtökéletesebb ellentétéig is. A szentségnek istene a földről a magaságba került (821; v. ö. Hós. 716. 117. Mik. 12), de az ember mégis közelebbre juthat ehhez az istenhez, mint a multnak «megközelíthetetlen szentségű», földön volt hatalmához. A mikor Adónaj az igazságosságban nyilvánítja meg «szent Isten» voltát (516), megmaradt ugyan félelmetes erőnek, mint a ki lesujt az igazságtalanságra, de megszűnt ily egyoldalúan vészthozó hatalomnak lenni, az igazságosság nemcsak büntetni, de jutalmazni is tud. Akik követik és engedelmeskednek néki, az ország javait fogják ehetni, de akik vonakodnak és daczoskodnak, «kardot fognak zabálni» (119.20), «jaj az istentelennek! rossz vár rá, mert az történik vele, a mit kezei tettek» (311); «üdv az igaznak! boldogság a része, mert cselekedeteinek gyümölcsét fogja élvezni» (310). Istennek ez a szentsége épen a megközelíthetőséget jelenti. Adónaj Ézsajásnál válik azzá az egyistenné, a ki benne lakhatik minden embernek a szívében. Maga Ézsajás még nem használja e fordulatot, de tényleg ő az első formálója a jóságos,

a szívben érezhető, a szenvedésben támaszt nyújtó Isten képzetének, a kihez az ember úgy imádkozhatik, hogy imádságában színről-színre beszél vele. Adónaj az ő szentségében, mint istene az igazságosságnak, az örök bizalomnak az Istene (30¹⁵), a ki a benne bízók számára örömnak és boldogságnak a kútfeje (29¹⁹). Ehhez az Istenhez nem a félelem fűzi az embert, hanem az imádat, az égben a szeráfok mondanak hymnust a szentre (6³), a földön meg az emberek énekelnek örvendező szívvel, mint a zarándokok, a kik fölmennek Adónaj hegyéhez (30²⁹).

Adónaj ezen egyedül való istenségének egészen új, Ézsajás megteremtette terminusa az *Izraél Szentje* (*Kédós Jiszraél*) név (14. 5^{19.24}. 10^{17.20} [12⁶ deuteró Ézsajási] 177. 29^{19.23}. 30^{11.12.15}. 31¹. 37²³.) Az epitheton, látszólag, nemcsak az *Elóhé Jiszraél* analógiájára alkotva, de azzal egyjelentményű is: akár annyiban, hogy a szentet, a monotheost, Izraél nyerte meg istenéül, akár oly formában, hogy a világnak egyistene, a Szent, Izraélt választotta népeül. Az universalis monotheismus sem a próféataságban, sem a vallásoknak sajátos logikájában nem zárja ugyan ki az Isten és valamely nép vagy vallás közti speciálisabb együvértartozásának lehetőségét; és noha maga Ézsajás is használja Adónajról, mint Izraél Szentjéről, az «Izraél istene» jelzöt (17⁶ v. ö. 7^{11.13}), másutt meg az *Elóhé Jiszraélt* párhuzamba állítja a «Jákób Szentje» névvel (29²³): az «Izraél Szentje» epithetonban semmiesetre sem rejlett eredetileg a nemzeti vallásnak particularizmusa. Az efráimi mellékizű «Izraél istene» jelzést egyáltalán nem használja Ézsajás, a míg Samária fönnállott, kivéve épen az

Efraim elbuktát hirdető prófétiában, hogy épen az «Izraél istene» az, a ki Izraélt elveszejtí (7₆); Júdának magára maradtával pedig, a mikor félreértés veszélye nélkül is használhatta Júda az Izraél és Jákób neveket, az egymás mellé állított «Jákób Szentje» és «Izraél istene» (29₂₃) jelzőkben nem amaz magyarázandó ennek exclusivitása szerint, hanem a régiebb terminust azonosítja a próféta az új epithetonnal, az ebben rejlő universalismus szellemében. Ezt a felfogást igazolja meg az «Izraél Szentje» névnek általános használati módja Ézsajásnál: «Izraél Szentje» (10₂₀) a «hatalmas isten» (21); erősebb mint minden földi hatalom, emberi hadsereg (31₁); minden ellenséggel szemben megsegíti a benne bizókat (29₁₉. 30₁₅); Assyria sem provokálhatja büntetlenül, nem azért, mert Izraélé, hanem mert «szent», mindenható ura a világnak (37₂₃); megsemmisíti Assyriát is (10₁₇); épen az Izraél istenének (1₁₀) hódoló és áldozó bűnös nép káromolja Izraél szentjét (14); épen a nemzeti vallásnak Izraélje az, a mely azt kiáltja, hogy a próféta «hagyja békében Izraél Szentjével» (30₁₁) és «megvetette ezt a szavát» (az új jelzőt? 30₁₂. 5₂₄) és gúnynyal beszélt arról, a mit a próféta Izraél Szentjének nevében prédikált (5₁₉); «Izraél Szentje» ellentéte a bálvány-isteneknek (17₈) és előtte nem Izraél, hanem az ember, az emberiség (v. ö. Hós. 67) áll (17₇).

Az ezsajási *Kedós Jiszraél* jelzésben hát az egyetemes monotheos eszméje rejlik, a kinek számára a próféta lefoglalja az «Isten» nevet (31₃) és úgy egyetemeségének mint minden emberitől és földitől elütő princípium voltának feltüntetésére a *rúach* (szellem)

terminust használja Ézsajás (u. o.) — és az «Izraél Szentje» névnek az a tartalma, hogy Izraél csak akkor szolgálja igazán Istent és csak akkor igazán istennek a népe, ha istent a maga való lényegében fogja fel: Szentnek, minden más istentől elütő elvnek. E megnevezésben egyúttal benne van a szentségnek az a fonala is, a melylyel az emberiségnek parányi töredékére szorítózkodó vallás magához fűzhette az egyetemes monotheost: a próféataságban a mindenségnek egyistene mindig megmaradhatott Izraél istenének, mert Izraél ismerte föl istent szentnek, monotheosnak.

Nagyvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

ITÉLET NAPJÁN.

És két angyal előtte térdepelve
 A sorsnak tartja súlyos könyveit,
 A többi várva, félve és remegve,
 Lesi, az Úr miként itélkezik.
 Elhallgatott a mennyei karének:
 Hisz még az égiek is félve félnek.
 S az Úr forgatja, néha meg-megáll:
 Itt élet int, ott sáppasztó halál . . .
 Ennek kötél, annak kétélü bárd,
 Másnak a cél, az epedett, a várt . . .
 És újév napján a könyvébe vési,
 És jomkippurkor megpecsétli.
 S a mint írja, a mint pecsételi,
 Zokszóval lesz a mennyország teli,
 Mily zavara az iszonyu hangoknak,
 Az angyalok hangosan fölzokognak,

És egy sirám, mely fáj, mely bánt, mely éget,
Merészen áthatja most a léget.

Cziónnak ormán romok feketélnek,
A törmelék közt már vadak sem élnek,
Kihalt a táj, az átok súlya rajt!
Egekbe nyúlik, mint egy fölkiáltás,
Mint kérdő kérdés, nehéz szemrehányás,
Mely bánatra, de nem imára hajt.
És a romokban megtépve ruhátlan,
Méláz Izraél . . . annyi, annyi vád van
E fojtott, fájó némaságban . . .
De hallga, összekulcsolá kezét,
Majd az egek felé emelve jajgat,
Az örökös, elmúlhatlan siralmat,
És hangja fölsí szerteszét.

«Nem minmagunkra kérünk, szent nevedre,
Mely meggyalázva, sértve, elfeledve
Idegen népek gúnyja lett,
Emelje föl újra engemet!
Mért mondhassák tovább a gyáva népek:
Hol Istentek? mért nem fordul felétek?
A mennyben vagy, és szent, a mit akarsz!
Ó Miczáimból minket kivezettél,
Amálek ellen győztesekké tettél,
Dicső volt, ha vezérléd, mind a harc!
Erős kézzel, kinyujtott karjaiddal
Vezettél, mert mi szent néped valánk.
De elhagytál — most szörnyű kínjainkkal
Egészen minmagunkra hagyatánk.
Népek csúfjára, örök szenvedésre,
Melynek redői homlokunkra vésve,
Miként egykor Kainnak bélyege:

Mi vagyunk a világnak betege!
 Rajtunk az átok, hogy minden csapásra,
 Mely testvérünket érte, jajgatunk;
 Mert a ki üt, egész népünkre szánta,
 Rabláncczal egybefűzve van tagunk.
 Nem minmagunkra, hisz van a ki végre
 Honát meglelte, a ki már megértve,
 Ha meg nem is szeretve, boldogúl,
 Hol gyűlölet nem üldözi vakúl.
 Nem minmagunkra, hanem azokéra,
 Kik máglyán haltak, gályán vesztek, czéda
 Vad nép dühének áldozatja lettek,
 Kik vérebekként tova üldöztettek,
 Kik hitökért martirságot szenvedtek:
 Ó értök, Isten, tégy egyszer csodát!
 Ne hagyd őket gúnyolni még tovább!
 Állítsd el vérök égető folyását,
 Hallgasd néped segély kiáltozását,
 Itélj, de vesztének ne adjad át!
 Ugyis hiába az, a mit reméltünk,
 De soha-soha el nem érünk:
 Ki építendi föl szent templomod?
 Reánk dőlnek már e kopott romok!
 És nemzetünk szavára, ha dobogna
 Szívünk . . . megint némán elhallgatunk,
 Óh Istenem, hiszen tudod Te tudva:
 Romok között merengő rom vagyunk.»

S a szaggatott siránkozásba
 Belévegyül az angyalok halk zokogása.
 De szól az Úr, könyvét kezébe tartva,
 És hangja dörg, mondván ítéletet,
 Haragtól villan meg felséges arca,
 S megrendül rá a mennyei sereg.

«Azokra kérsz, a kik szenvednek értem?
 Azokról szólj, a kik elhagytanak!
 Hol van prófétám? hozzám vissztérten
 A nép hitlen lón rövid év alatt!
 Törvényemet ki őrzi, tartja itt lenn?
 Ki él a jámbor, régi hitben?
 Izraél az én népem még ma is?
 S ha gyáván száz is a hitét is hagyja,
 És ősi Istenét is megtagadja,
 Fedezze őt tovább is e paizs?
 Én mondtam egyre népem gyermekének:
 Izraél, bizzál Istenben, ki szirt,
 Ki megváltó! De ők megrendülének,
 És hív maradni századik se birt!
 Hitehagyottak, Isten gunyolói,
 Kik életök, javok akarják óvni
 És érte elfelednek engemet:
 Ti idézitek az ítéletet!
 Izraél! emlékezz a mult időkre!
 Tanulságul szolgáljon mindörökre,
 A kettévált országgal mit tevék,
 Rehábeám, a régi Júda sarja,
 Jeróbeam, ki őt gazul kimarja,
 Ítéletnap mind elítélteték!
 A czivódók, a békebontók népe,
 Mondám neked, Izraél, hogy ne légy te!
 Mert addig nincs veled soha kegyem!
 Ne is könyörgj, hisz meg nem érdemelted,
 Ne is kérd, még ma nem tiszta a lelked!
 Próbára újból minek is tegyem?
 Két tábor népe vagytok, ellenségek,
 S én egyesítsem a két harczy népet?
 El vagytok telve súlyos gyűlölettel,
 S én rátok nézsek igaz szeretettel?

A kit magasra visz a sors kegye,
 Siet, hogy régi hitét letegye.
 Nem, nem, népem, az én kegyembe bízva
 Cziónt, Cziónt ne könyörögd te vissza.
 Számúzve, félig ellen, félig testvér,
 Ki több mint kell, s elég, ha éppen elfér;
 Gyülölve, meg sohsem becsülve,
 Meg nem szeretve, alig türve
 Élj, Izraél; ím ez ítéletem,
 Panaszszódom szívemre nem vehetem.
 Míg *egyek* nem lesztek, mint Kanaánban,
 Míg köztetek égő testvérvizsálya van,
 Míg nem maradtok híven, rendületlen,
 Míg elpártoltok tőlem csügedetten,
 Míg tiszta tűzzel nem lobog az oltár:
 Maradsz, Izraél, a mi voltál!»

Ujév napján világgönyvébe vési,
 És jomkippurkor megpecsétli . . .

Budapest.

Sebestyén Károly.

ESZTER.

Eszterka, kit a krónika Kázmér lengyel király kedveltjének mond, mint hősnő lép föl a magyar regényirodalomban és mint mellékes, silhouette-szerű, de figyelemre méltó alak suhan át egy eposzunk töredékén. Jósika Miklós 1853-ban névtelenül adta ki Eszter-regényét, melyről magát, minthogy a nemzeti elnyomás korában az ő nevét proscriptio sújtotta, «Eszter szerző»-jéül jelölte műveinek czimlapján. Arany pedig s Toldi Szerelme archetypusában, a három kidolgozás közül

abban, mely legüdébben, legpergőbben folyik, melynek még «barna hajjal» és «játszi elmével» neki indult, a «Daliás Idők»-ben, fölhasználja Eszterkát, hogy az ő sülyedtségéhez mérten Toldi annál csodálatosabb erkölcsi magasságból keltse tiszteletünket. Arany alkotása megelőzte a Jósikáét, de, bár az epostöredék születési éve 1848, javarésze és az itt szóba kerülő rész is csak 1888-ban jutott irodalmi nyilvánosságra. Hatással tehát a két mű egyike sem lehetett a másikára és összevetéskor hasonlóság helyett épen az ellentétes erkölcsi megbecsülés ragadja meg figyelmünket.

Minthogy zsidó alakról van szó, Jósika is Arany is megfelelőjét, magyarázóját zsidó légkörből vették. Jósika itt az elnézőbb, Arany keményebb hasonlattal él. Jósika oly bizalommal, mely a kétkedés lehetőségére sem eszmél, elfogadja történeti valóságnak mindazt, a mit Dlugoss, az Eszterkára vonatkozó hírek legbeszédesebb hagyományozója, róla följegyez. De conceptiójában a költői jóindulat netovábbja vezérli: Eszterka olybá képzei magát, még pedig a lelkesen kitörő őszinteségnek legünnepibb pillanatában, midőn önmaga fölé emelkedve, saját magának birójává lesz, úgy, hogy ezen nyilatkozatát, egyenesen szerzője ítéleteként fogadjuk, — ezen döntő helyen Eszterka olybá képzei magát, mint Judith, ki «népeért áldozta becsületét, lelke nyugalmát». Eszter nem ismeri, nem óhajtja a szerelmet, de a «dicsvágy húrja» oly erősen pendül, hogy a tisztesség szózata elnémul. Izraél fiainak eladig lakás nem jutott a földön, csak állomások; Eszter — nézzük el neki az anachronismust buzgalma fejében — a tizenkét ágra szakadt családot szeretné

egyesíteni. Bízva Kázmér király szerelmében, Lengyelhonban akar e családnak otthont szerezní, meg is hívja hite sorsosait Németországból, Hollandiából, Brabantból, hogy kincseiket és képességeiket sikeresebben értékesíthessék. Hogy Eszternek nagyra és jóra törő terveit még hatásosabban kidomborítsa, Jósika felette romantikus bonyodalmat eszel ki, melyből hősnője boldogan és mintegy rehabilitálva bontakozhatnék ki, ha feleinek boldogításáról lemond, de ő Judith sikamlós és fájó ösvényén szilárdan halad tovább és önfeláldozó bűnnel, lelkes fondorkodással töredékesen meg is valósít egy tervet, mely a zsidóság és Lengyelhon történetére volt kihatandó.

Arany bibliai alakhoz véli foghatónak Esztert, de nem a gyöngyök közt, hanem az iszapban keresi párját: nem Judith ő, és ha fényben túl is tesz Sába királynéján, de tisztességben oly alatt áll, mint Potifarné. Azonban nem veszi el még Aranynál sem odaadását azok iránt, kik hite mostoha sorsát osztják. Arany a trilogia ezen részének átgondolásakor az akkori Európa történetét összes szálaival fejtette ki, hogy azokat meseje céljaira újból összebonyolítsa; Toldi Szerelmébe beleszövődik a fekete halál réme, Cola di Rienzi tribunsága, a flagellansok rajongása s minden ily felkutatott motívum forgatólag kap bele elbeszélésének kerkeibe. A «Daliás Idők»-nek Eszter epizódja pedig fölötté szerencsésen termékenyíti a történetet a phantasiával. Ismeretes tény, hogy Nagy Lajos király a zsidókat Magyarországból kiűzte. Érdekes bizonyosság, hogy Arany mily rugékony combinatív képességgel teremti magának a múltak képét, azon út, melyet a kiűzötteknek

szab. Megfelelő határozott adatok híján is Fessler, Löw, Kohn Lengyelhonba vándoroltatják a hazájukból távozókat. Arany is ide kíséri, — mert hiszen itt Eszterka egyengeti pályájukat, — és Toldinak módot ad, hogy velük szemben lovagias gondolkodását és magatartását bebizonyítsa. Toldi ugyanis, a mérthogy Holubárt megölte, bujdosni kénytelen és számkivetése keserűségét hőstettekkel enyhíti. Ily szándékkal fordul a lengyel föld felé is, ép olyankor, midőn a Magyarhonból kitiltott zsidók arra veszik útjokat :

Költözünk, bujdosunk szép Magyarországból,
 Számkivetve onnan király parancsából.
 A miért ősei hitét nem hagyá el:
 Költözik, bujdosik a szegény Izrael.

Lengyelföldön azonban a vámszedő, még pedig amolyan vámszedő, a milyenről a talmud és az evangelium szól, tehát fosztogató, az óriás Dovecz, épen nem ártatlan multságban leli kedvét.

Egy-egy fiatal cseret a földig lehajta,
 S midőn feleresztí, már zsidó függ rajta ;
 Visszapattan a cser, az elégen túl is,
 Kolompol a terhe innen is, meg túl is.

A mint Toldi Benczével a megkötött vagy lógó zsidókhöz érnek, Bencze az elsőt husáanggal páholja. De Toldi lovagias érzülete megbotránkozik azon, hogy veri, a kit vernek, leoldja a zsidót, leteríti Doveczet. Bencze most meg váltságdíjat szeretne a zsidókon szedni, ezek szabadkoznak, «hisz nem volt semmi alku — nem volt semmi kötés». Toldi újból megdorgálja Benczét. Egy további, rablókon vitt diadala után Kázmér király udvarába ér Krakóba. Eszter, a ki Kázmérnál

«oreza nélkül való fejedelmi kegyben» állott, hálada-tosságból a Doveczen állott boszúért fényes győzelmi tort rendez Toldi érkezésekor. Lakoma után, midőn az ördögös mámor eléje festi Eszter büvölő képét, Eszter magához hivatja. Felszólítására megragadja a medenczét, melyben ez lábát mossa, de akkor Piroška emléke józanítólag villan meg agyában, a szappanlevet Eszter szeme közé önti. Toldi és Bencze lóra kapnak, Eszter pedig Potifárné vádjával áll elő.

Toldinak Lengyelföldön viselt dolgai a «Daliás Idők»-nek talán legüdébb énekét teszik. Ezen részletnek nyoma sincs «Toldi Szerelmé»-ben. Tény, hogy sehogysen illet is volna beléje. «Toldi Szerelmé»-nek Toldija nem állhatta volna meg Józsefként a megpróbáltatást. S úgy látom, alig állhat meg, a mit Arany László fölhoz, hogy a három kidolgozásban a változások a szereplők jellemét nem érintik. Igen mélyrehatók az eltérések, az alaphangulat is merőben más. Az első 1848-iki földolgozásban Toldin nem esik mocsok, vétsége nincs más, mint hogy a cseh Holubárt, a ki már-már elnyerte Piroškát, párbajban megöli. Lajos ezért számkiveti, Toldi mindazáltal jegyet vált Piroškával és bajából hőstettek árán akar szabadulni. Mindvégig gáncstalan lovag és hű vonzalmat érző jegyes; lovagiasnak még a bántalmazott zsidók iránt is bizonyul, kiket egyébként ő is megvet, hűségesnek pedig az Eszterrel való találkozásakor. A «Daliás Idők» folytatása csakis a boldogsághoz, Piroškával együtt az oltárhoz vezethette volna Toldit. Igen ám, ha ezen békítő és nyugtató megoldás elé nem meredne Toldi tartós szerelem nélkül volta, melyet a trilogia első része hirdetett előre:

Nem is lón asszonynyal tartós barátsága,
Azután sem lépett soha házasságra.

Ezen két sor, Arany maga is érzi, bilincselte alkotó kezét; e két sor miatt hiszi, hogy csak amúgy rádísputálták a trilogia középső részét. Talán nem kockázatos merészség azon vélekedés, hogy e két sor a magyar irodalomnak egyik veszteségét okozta, mert az egyenes, síma úton haladó «Daliás Idők»-et girbe-görbe mellékutakra sodorta. Az első kidolgozásban Toldi az ismert, erőben teljes, becsületben erős, romlatlan egyéniség, a kinek boldogulnia kell. De minthogy neki szerelmében boldogulnia nem szabad, tragikus bonyodalomról, összeütközésekről kellett gondoskodni és e végett tragikus bűnöket kiélezni. Toldi vét Piroska ellen álarczos bajvívásával, vét ellene, midőn Lőrincz ellenében túlságig védi. Midőn pedig lesujta őt maga okozta bánata, egészség, élet, jó hír, erkölcs, becsület kockára vetésével ledér örömökben keres enyhülést.

Ez nem többé a trilogia első részében Toldi, nem is a «Daliás Idők» Toldija, a ki a csábításnak legveszedelmesebb maga óhajtotta támadásait szilárdan visszaveri. A jellemek ilyen fordultával ki van mondva a halálos ítélet a lengyelföldi részre és ezért Eszternek ki kellett szorulnia «Toldi Szerelmé»-ből és az eddig úgyszólván még nem kanonizált «Daliás Idők»-ben meghúzódnia. Eszter amúgy sem vetekedhetik a tiszt Toldinéval, az ideális Piroskával, a ki az erénynek és méltóságnak foglalatja, a pajzán Anikóval (a «Daliás Idők» Etelkájával), a büszke Hildikóval, Murány asszonyával; Arany női jellemeinek sorában oldalvást

kivételes, bizarr helyet foglal: mint a ki hálából akar Toldi Circéjévé lenni.

A zsidó közfelfogás közelebb áll Arany jellemzéséhez, mint a Jósikáéhoz. Eszterka alakja alig élt hitsorsosainak emlékében, míg a tudomány vitás valóságú és javában és zsidóellenes célzatú adatokból fel nem újította. Hiszen még Judithot is, a kinek története a hagyományos zsidóságnak még szertartásaira és étkezési törvényeire is van tekintettel és bár a liturgiában is rámutatnak nyomára, még Judithot is fel kellett fődzönni és közvetíteni a zsidó tudatnak. Mások megmentésére becsületét vetni kockára, mint a Judith teszi, vagy épen feláldozni, tipratni, a tisztességet, a mire Eszterkát kárhoztatja helyzete, nem oly erkölcsi eszme, mely a zsidó érzületet lelkesedésre, kegyeletre tudja hevíteni.

Egyébként Jósika is, Arany is nem csak itt bizonyították zsidó alak és zsidó tárgy iránti érdeklődésüket. Jósika egy Eszternél végtelenszerte bájosabb zsidó női jellemet teremtett Aminha-jában («A csehek Magyarországon» című regényben). Aminha igen kedvesen emlékeztet Lessing Rechájára. Mint Recha, ő is keresztény leánynak született; zsidók nevelték és személyükhöz meg hitükhöz való ragaszkodásában nem bírja megingatni sem főpapi ékesszólás, sem királyi intés.

Arany avatottsága a biblia fölhasználásában egyik elismert jelessége. Nem csak bibliai fordulatokkal, bibliai hasonlatokkal (Eszter pompáját Sába királynéjának fényével veti össze), de bibliai motivumokkal is szövi át költészetét, így pl. Nagy Lajos és Piroska kút mel-

letti találkozása, mely a «Daliás Idők»-ből «Toldi Szerelmé»-be is átment, sceneriában és lefolyásában élénken felidézi Eliézer és Rebekka jelenetét. Frankl L. Á.-nak költeménygyűjteménye: «Hősök és dalok könyve» Arany oly bírálatában részesül, mely meggyőző tanujelét adja annak, hogy nem csak a patriarkák, próféták és más bibliai előkelőségek költői megelevenítése lel benne fogékony méltatót, hanem — a mit itt csak pedzeni lehet — az agádát is congenialis ihlettel érti és becsüli meg. Látnivaló, hogy mily érdeklődéssel szeretné Frankl orientalis illatú költészetét elemeire szedni, kiderítendő mennyi benne az agádai, keleti és ókori zamat és mivel járult a hatáshoz a szerző modern egyénisége. Megbecsüli Frankl tehetségét, hogy még a kabbala avult pergamenjein is meg tudja ragadni a költői mozzanatot; utánzásra is ajánlja eljárása ügyességét a magyar történet költői alakítóinak. A zsidó hitbajnokok hősi szenvedése lelkéig hat. Jochanan b. Zakkái és Chanina b. Tradjon megénekelésében nem csak a földolgozásnak adózik elfogulatlan dicsérettel, hanem a tárgy is megragadja szívét. Frankl érzületét, ki a zsidókat Isten «szent nomádjai»-ként megénekli, saját lelkületének mélységével méltatja: «Ez átható mély meggyőződés, mint minden, a mi a lélekből jön, tiszteletre gerjeszt, s ama valódiságát adja költészetének, mely el nem hibázhatja útját az olvasó rokonszenvéhez. Légy meghatva erős hittől akármiben, s tudd azt költőileg kifejezni, veled érzünk mi is bizonynyal, noha véleményben külön járunk.» Ha elismerésre teljesen méltó az idegen lelkesedés, ennek oly bensőséges, nemes megbecsülése is tiszteletet érdemel. Ezen érzelmet kelti

Arany mindenképen; a tisztelet érzelmével közeledtünk feléje és a tisztelet érzelmével illik tőle most itt is válnunk.

Budapest.

Dr. Heller Bernát.

NEILA.

Engesztelőnap esti ima.

És egyre jobban, egyre halkulóbban
Közelg az este, árnyakathozón,
Eloltja lassan odakünn a nappalt,
A földet is álomba ringatón.

Így leszen alkony lassanként köröttünk,
Lehull szivünkről minden ifju vágy,
Mint őszi időben hullanak a lombok,
Ha terhét rázza korhadó faág.

Tavaszból ősz lesz, s hervadt lesz a rózsa,
A fényből majdan mély sötét leszen,
S amint az évek elsuhannak rajtunk —
Majd mi sem csüggünk úgy az életen.

Mint hogyha gyertyát oltanának sorba,
Szivünknek fényes, tágas termein,
Úgy leszen benne akkoron majd este,
Ha csalatkoztunk éltünk tervein.

Oh Isten! Isten! vétkeinkért sújtó!
Tekintsd ez órán könnyeink hevét!

Az érzelmeknek forró lángolását,
A földi harczt, sziveink sebét.

Itéltél sokszor — el ne hagyj hát minket,
Megvertél bajjal — immár mondd: elég!
Hadd jöjjön el a vígaszthozó angyal,
Ha lelkünk harciban, csatatűzben ég.

Ha mint a pernye hamvadott a vágyunk,
Ha mint az árnyék tűnik életünk,
Ha lankadóban ifjuság és álom —
Ne hagyj el akkor árván Istenünk!

Ha majdan csönd lesz, altató és enyhe,
És fűtünk is majd ezüstell lesz szöve,
A fénynek fogytán, ifjuságunk sírján —
Ne hagyj el minket sorvadó erőbe.

Ne hagyj el minket gondba és sötétbe,
Ne hagyj el minket tántorogva, félve,
Ne hagyj el minket — Urunk! Órizőnk!
Ne hagyj el minket — Istenünk! Erőnk!

Veszprém.

Dr. Klein Arnold.

AZ ÉLET BECSÉRŐL.

Az élet minden jónak és rossznak a forrása. Az életnek, miként Janusnak, kettős ábrázata van: az egyikkel sir, a másikkal mosolyog. Majd a siróval tekint ránk és bánatot hoz közénk, majd pedig a mosolygóval, és vidámságot hint felénk. Az élet nagy mester. A legnagyobb boldogság, a melynek magaslatára ember emelkedhetik: neki köszönhető; a legmélyebb szerencsétlenség, a melynek örvényébe beletántorodhatik: az ő rovására irható. Az élet olyan, mint valamely nemtő, ki egyik kezében a bőség szarúját tartja, a másikban Pandora-szelenczét rejt. Mi emberek rohanunk a bőség szarúja felé, hogy elkapkodhassunk egy csipetnyi szerencsét, boldogságot. Közben pedig föl-föl nyilik a szelencze és sokan vihart aratnak, még olyanok is, kik nem vetettek szelet.

Vajjon melyik nagyobb, melyik teltebb: a szelencze-e vagy a bőség szarúja? Miből tartogat számunkra az élet többet, a viharból-e vagy a szerencséből, a szenvedésekből-e vagy a boldogságból? Ha a szenvedésekből, hát érdemes-e ezen fájdalmakkal teljes életet végig élni? de ha a boldogságból, akkor hát kétszeresen örvendjünk az életnek, mert öntudatosan élvezhetjük, hiszen becse minden kétségen felül áll! E kérdést, mely az elméket már idők ideje óta gondolkozásra serkentette, különösen nagy mértékben pedig újabb időben foglalkoztatja, hadd tekintsük meg a zsidó

gondolatvilágnak szempontjából. Hogy fogta föl a szentírás az életet és mit tartottak a zsidó gondolkodók annak becse felől?

A bibliának mindjárt a legelején a teremtésről, a világról az van megírva, hogy nagyon jó. Az egyén élete a mindenségnek porszemnyi alkotó része; ha tehát a világ jó, akkor bizonyára az életnek is nagyon jónak kell lennie. Mózes csakugyan az életet a jónak, az áldásnak nevezi, a halált pedig a rossznak, az átoknak.

A zsoltárköltők telve vannak Isten jóságának és az élet üdvösségének és boldogságának elismerésével és dicséretével: Az örökkévaló az én pásztorom, semmi-
ben se fogyatkozom. Pázsitos mezőkön pihentet engem,
csendes vizekhez vezetget. Üditi lelkemet, az igazság
ösvényén vezérel, az ő neve miatt. Járjak bár a halál-
árnyék völgyében, bajtól nem félek, hisz te velem
vagy. Botod és támasztékod vigasztalnak engem. Asz-
talt teritesz előttem szorongatóim ellenére, megkened
olajjal fejemet, serlegem telve van. Bizony boldogság
és szeretet kísérek engem életemnek minden napjai-
ban és én visszatérek Isten házába örök időkre. . . .
Mentsd meg uram lelkemet . . . Nem akarok meghalni,
hanem élni és dicsérni az Isten műveit . . . Dicsérd,
oh lelkem, az Örökkévalót és ne felejtsd mind az ő jó-
téményeit! Ő megbocsátja mind a te bűneidet, meg-
gyógyítja mint a te betegségeidet, megváltja éltedet a
romlásból, szeretettel és irgalommal vesz körül, jól
hagyja lakni boldogsággal öregségedet, úgy hogy sas-
ként újul meg ifjuságod . . .

Ugyanílyen nyilatkozatokat hallhatunk a zsidóságnak későbbi, nem ritkán nagy szenvedésekkel teljes száza-

daiból is. A hagyomány azt tartja, hogy Isten a világot az ő bölcsességében teremtette, és ez a világ a lehető legjobb. Az emberi élet becase pedig fölér az egész világ értékével. Azért származunk mindnyájan egy embertől, hogy ebből megtanuljunk, hogy a ki egy lelket elpusztít, annak az olybá vétetik, mintha egy egész világot pusztított volna el, a ki pedig egy lelket megment, olybá, mintha egy egész világot mentett volna meg. Minthogy az élet jó és becses, vallásos kötelessége az embernek, hogy a létnek örvendjen. Az örömben valami isteni szellem nyilatkozik meg. Maga az isteni dícsfény nem a fájdalmas lelkületüeken nyugszik, hanem mindig azokon, a kik örömmel vannak eltelve. Az öröm vallásos kötelesség. Három dolgot kell az izraelitának a zarándok ünnepen megcselekedni: Isten előtt megjelenni, áldozni és örülni. Hogy mennyire átment a zsidó felfogás véérébe az öröm iránti fogékonyság, mi sem mutatja jobban, mint ama szók nagy száma, a melylyel a héber nyelv rendelkezik az öröm fogalmának a kifejezésére.

Ámde nem csak az öröm, de az élvezés is vallási kötelesség. Az embertől — mondják bölcseink — egykoron számon kérik, ha valamit látott és nem élvezte. Az élvezetekről vagy örömekről való lemondást nem látja szivesen a vallás. Ha tartózkodási fogadalmat tesz valaki, ha be is tartja pontosan fogadalmát, még akkor is vétkesnek neveztetik, mert lenézi és megveti azt a világot, a mit Isten nem elpusztulásra alkotott, hanem azért, hogy lakják, megmunkálják és örömeit élvezzék. Felette jellemző a talmudnak egyik elbeszélése Rabbi Simon ben Jócháiról. Hadrián római csá-

szárnak üldözései elől Rabbi Simon fiával együtt egy barlangba menekült, a hol több esztendő-t töltött, minden idejét kizárólag tanulmányoknak és szemlélődésnek szentelve. Midőn a politikai élet ege kitisztult, apa és fia elhagyták rejtekhelyüket és kijöttek a napvilágra. Midőn megpillantották a szorgosan dolgozó szántó-vető embereket, ily szavakra fakadtak: «hisz ezek félre teszik az örök életet és a muló földi élet dolgaival foglalatoskodnak» és azonfelül a dolgozó embereket «szemük égő lángjával megverték». Erre megszólalt egy égi hang: «hát azért jöttetek-e, hogy az én világomat elpusztítsátok? Menjetek vissza a ti barlangtokba!»

Az elzárkozottság, a magába vonulás, a világ elől való menekvés, az önsanyargatás, a böjtölés nem a zsidó vallás fájának a gyümölcse. Mózesnek törvénye csupán egyetlen egy böjtnapot ismer, a mély érzéssel telt engesztelő napot, többet nem. A Jeruzsálem elpusztulása miatti böjtnapok későbbi eredetűek. De ezekre vonatkozólag is, midőn a nép kérdést intéz Zakhariás prófétához, hogy hát meg kell-e tartani a böjtnapokat, azt a jellemző választ adja nekik: «hogya böjtöltök és gyászoltok, vajjon nekem (Istennek) böjtöltök-e?» Majd pedig így folytatja: «Így szól a seregek ura: a böjtnapok Júda házának örömmé, vígsággá és ünnepnapokká változnak».

Midőn Izraélt a legnagyobb csapás érte, a mi népet csak érhet: a nemzeti megsemmisülés, akkor a gyász napjaiban kétségbeesésükben sokan közel voltak ahhoz, hogy világgyülölké váljanak és mindennek az élvezéséről lemondjanak, Többen le akartak tenni a husról és borról, mivel az elhamvasztott szentély oltárán se hus-

se boráldozatot nem lehet többé bemutatni. «Hiszen ti — így válaszolt nekik ama kor legnagyobb bölcse — kenyeret is esztek, pedig kenyérből is mutattak be áldozatot.» «Igazad van — volt a szomorkodók felelete — ezentúl csupán csak gyümölcsből fogunk élni.» «Ámde akkor gyümölcsöt se szabad ennetek, mert a fügéből és szőlőből is bemutatattatok a zsengek áldozatát.» «Akkor hát attól is tartózkodni fogunk». «Igen ám, de ily formán vizet se szabadna többé innotok, mert abból is mutattatok be áldozatot». Erre már nem tudtak mit felelni. Midőn elhallgattak, a bölcse jóakarólag megintette őket, hogy igenis illő, hogy az elpusztult szentélyt meggyászolják mély gyászszal, de ne legyen ez a gyász szertelen és túlzott, hogy önnönmagukat sanyargassák, a világtól, a hasznos munkától teljesen elforduljanak. Egy másik bölcse még tovább megy és egyenesen kimondja, hogy a ki magába zárkozva ül és böjtöléssel tölti idejét, vétket követ el.

Az élet örömei, felemelő mozzanatai iránti fogékony-ságnak természetes következménye az élet egészének méltánylása, becsének átértékelése, az élet megszűntének pedig meggyászolása. Mindenesetre lehet némi következtetést vonni az élet megbecsülésére azon szokásokból, a mikkel a halált fogadják. A gallokról beszélnek, hogy az újszülöttet jajgatással fogadták, a megholtat pedig dinom-dánommal kísérték utolsó útjára. Ezen szokásnak utóbbi része egyébként a magyar vidékeken is fönnáll mind a mai napig a halotti tor alakjában. A keleti pogány népek legtöbbször pedig a halált mértéket nem ismerő fájdalom-nyilvánításokkal fogadta, sanyargatta magát, megvagdalta és megvérezte testét.

A héberek mindkét szélsőségtől egyformán távol tartva magukat, a halált komor gyászszal, mély megilletődéssel fogadták, de vallásilag tiltva volt nekik a fájdalom miatt testüket megvagdalni és így saját életük megbecsüléséről megfélekezni; de tiltva volt természetesen az öröm, a munka is. A halottat gyászoló nők kísérték utolsó útjára, kik gyászdalokat zengettek, a rokonok megtépték ruháikat, hamut szórtak a fejükre, zsákot kötöttek derekuk köré, a földre ültek és hat napi mély gyászt tartottak.

De ennél még jobban tanuskodik az életnek becses volta mellett azon tan, melynek értelmében nem tarthat számot a túlvilági életre az, ki sajátkezűleg oltja ki életét. Mert az élet becses ajándék, drága kincs, mit a gondviselés azért bizott ránk, hogy megbecsüljük, felhasználjuk, nem pedig megsemmisítsük. Hogy is volna része annak a túlvilági életben, ki a legbecsesebet vetette el magától: az életet! Hisz az élet mindennél, még a menyországnál is drágább! Jobb egy óra — mondja egyik bölcs — alázattal és jó cselekedetekkel ezen a földön, mint az összes túlvilági élet.

Összevetve az eddigieket, azt mondhatjuk, hogy a zsidó világnézet távol áll a világ-gyűlölettől és fájdalomtól, hanem teljesen elismeri és méltányolja az élet becsét és értékét. Az következik-e már most ebből, hogy a zsidó életfelfogás merő optimismuson alapszik? Sokan tényleg azt mondták. A többek közt maga Schopenhauer is, a pessimismusként nagy apostola. És innen származik Schopenhauernek nagy, kiengesztelhetetlen gyűlölete minden iránt, a mi zsidó. Gyűlöli és támadja a zsidóságban az optimismust, mely az ő köreit zavarja

és számításaiba nem akar beleilleszkedni. Pedig Schopenhauernek nincs igaza. Ő nagyon felületesen ismerte a zsidóságot és annak szellemét, mit lépten-nyomon becsmérelt. A zsidóság valójában nem az optimismusnak a vallása. Elismeri ugyan, az élet becsét és értékét, de nem huny szemet annak komor, setét oldalai előtt sem. Méltányolja az élet örömeit, de legkevésbé sem takargatja annak szenvedéseit és fájdalmait. Van jó is az életben sok, de szenvedés és boldogtalanság is elég. A fönt elősorolt, az élet derült oldalait megvilágító nyilatkozatoknak majdnem minden egyike mellé lehet viszont olyant állítani, mely az érem másik oldalát mutatja be. Egyébként is hangsúlyozni kell, hogy a nagy részt vitatkozás alakjában fönmaradt zsidó vallásos források természeténél fogva az egyes bölcseknek véleménye ritkán maradt ellentmondás avagy ellenvélemény felidézése nélkül, továbbá, hogy ezen vélemények különböző korok és egyének nézeteit tükröztetik vissza. Az összeség keretén belül persze tág tere nyílik az egyéni nézetek szétágazásának.

Lássuk hát az éremnek másik oldalát. A biblia elismeri az emberek rosszaságát, ösztöneik gonoszságát. Ezért hozta Isten rájuk az özönvizet. De elismeri egyúttal az élet sanyaruságát és szenvedését. A férfi arcza verejtékével kénytelen kenyerét megszerezni, az aszszony fájdalommal gyermekét világra hozni. Nagy az ember gonoszsága a földön és szívének minden gondolata csupán csak rossz egész nap. Isten megbánta, hogy megteremtette az embert a földön. Az emberi szívnek indulata rossz már az ifjúságtól kezdve. — Az élet mulékonyságának a panaszával is gyakorta

találkozunk. Éveinknek száma — mondja a zsoltáríró — hetven év; ha nagy erőben vagyunk: nyolczvan év, és büszkesége: fáradozás és sanyargatás, gyorsan levágatik és mi elmulunk. Az ember, mint a fű, olyanok a napjai, mint a mezőnek virága, úgy virul. Fuvalom éri és nincs többé és nem ismer rá az ő helye. Az ember a lehelethez hasonlít, napjai olyanok, mint a tovasuhanó-árnyék. Az ember, az asszonynek szülötte — így jajdul fel Jób — rövid a napja, telve háborgással. Mint a fű virul és elvágatik; mint az árnyék olyan és meg nem marad. Mint a pudva, mint a molyette ruha, úgy elmállik.

Sokkal erőteljesebb pessimistikus hangulat köszönt bennünket Kóhéleth könyvében, melynek írójáról inkább el lehetne hinni, hogy a Ganges partjain ringatták bölcsőjét, mint azt, hogy a Libanon tövében élt és Palesztina ege domborodott fölötte. Ha e könyvet forgatjuk, mintha egyik-másik lapon Buddha szelleme csapná meg arcunkat. Hánykolódó, vergődő léleknek a belsejébe pillantunk, melyet erős kételyek vesznek ostrom alá. Ám ő egykönnyen nem adja meg magát, hanem ellentáll, előre tör, keresi az igazságot, vizsgálja az életnek különféle nyilvánulásait, hogy hol lehetne valódi, igaz megnyugvást találnia. Vajjon mi az élet? Érdemes-e végig élni? Érdemes-e vesződni és fáradozni? Nyujthat-e az élet az embernek csak egy csepp megnyugvást, boldogságot? Ilyen kérdéssel fordul önönmagához Kóhéleth és a felelet, mit eleinte a kérdésre ad, az hogy hiúságok hiúsága, minden hiúság. Nem nyujthat ez az élet egy-egy csepp boldogságot, egy mákszemnyi megelegetést, megnyugvást. Voltakép

mi is nyujthatná azt nekünk? Tán az élvezet, a gyönyör? Én építettem házakat, plántáltam kerteket, vásároltam szolgálókat, szolgálókat, szereztem énekeseket, énekesnőket, az ember fiainak gyönyörűségeit. A mit szemem kívánt, nem vontam meg tőle, szivemet nem tartóztattam semmiféle örömtől. Mi volt a vége? Mind hiúság, szél utáni törekvés. A gyönyör, az élvezet elcsigáz, keserőséget, csömört hagy hátra, az ember vágyait ki nem elégíti. Erre a tudáshoz fordultam, a bölcselkedésben kerestem megnyugvást. Van ugyan különbség a tudás és tudatlanság közt, ámde a tudás sem képes az embert kielégíteni, hanem inkább még fokozza az elégedetlenséget. Mert a bölcs élesebben látja az élet fonákságait, mélyebben érzi annak keserőségeit. Valójában pedig a bölcsesség nem sokat segít az emberen, mert a dolgok végokát nem bírja megtalálni és megérteni. Így a tudás csak kint és gyötrődést okoz. Ha nagy a bölcsesség, nagy a bosszúság: a ki szaporít megismerést, szaporít fájdalmat.

A vagyon, a gazdagodás, a pénzgyűjtés sem nyujthat semmiféle megnyugvást. Mert a gazdagság fogalma mindig relativ. Minél többje van az embernek, annál többre vágyódik. A ki szereti az ezüstöt, az nem lakik jól vele, a ki szereti a vagyont, nem lakik jól a természettel. Ez is hiábavalóság. De meg a vagyon nagy gondok okozója, nem hagyja aludni az embert. Könnyen el is lehet veszíteni a vagyont és akkor még rosszabb, mint ha soha sem is lett volna. Még a vagyonnál nagyobb megelégedést nyujthat a munka. Nincs jobb annál, mint a ki örvendhet a munkájának. Édes a munkásnak álma, evett légyen akár sokat, akár keveset, holott a

jóllakás a gazdagot nem hagyja aludni. Ámde ez a munkában való megnyugvás csupán ideig-óráig tart. Mert hát mi is voltaképen minden munkának a rugója? Az irigység! Mindenki túl akar tenni a másikon. Beláttam, hogy minden fáradozás és minden ügyeskedés az embernek a társa fölötti irigysége. Ime ez is hiábavalóság és szél utáni törekvés.

Hiába keres Kóhéleth szerint az ész megnyugvást e jelenségekben, de még hasztalanabbul keresne olyanokban, a midőn látnia kell, hogy pusztul el az igazságos az ő igazsága daczára és hogy él a gonosz zavartalan hosszú életet minden gonoszsága mellett. A jog és az igazság helyén gonoszság van. A szolgák lovon járnak, a fejedelmi lelküek pedig szolgákként gyalog mennek. Nem a gyorsaké a futás, nem a hősöké a diadal, nem a bölcséké a kenyér, nem a belátóké a vagyon, nem is a tudóké a közkedveltség. Idő és véletlenség dönt mindebben. Sok az elnyomás az ég alatt; ime az elnyomottak könnye és nincs vigasztalójuk, elnyomóik részén van az erő és nincs vigasztaló. Bizony jobb menni a gyásznak házába, mintsem menni a lakoma házába, mivelhogy az minden embernek a vége, az élő vegye ezt szívére. Jobb a komorság a vigságnál. A balgák szive az öröm házában van, de a bölcséké a gyásznak házában. Jobban dicsérem én a megholtakat, kik már rég elhaltak, az élőknél, kik még életben vannak; de még jobb mindkettőnél annak, a ki nem látta a gonosz cselekedetet, a mi történik az ég alatt.

Így beszél Kóhéleth, a világlátott bölcsek prédikátor. Ez ugyan nem a legutolsó szem Kóhéleth gondolatainak a lánczolatában, de ez a legmarkánsabb, legter-

mészetesebb és gondolatmenetébe legjobban beleillő conclusio.

Ezzel a felfogással Kóhéleth nem áll egészen egyedül Izraél gondolkodói közt. Később is foglalkoztatták e kérdések a zsidó elméket, még pedig igen behatóan. A hagyomány feljegyzi, hogy Sammái és Hillél iskolájában merült fel a kérdés, hogy mi volna jobb: lenni vagy nem lenni? A két iskola nem volt egy véleményen. Amazok azt mondták, jobb volna az embernek, ha nem volna megteremtve; ezek pedig erősítették, sokkal jobb az embernek, hogy megteremtett. Egyik fél sem tudta azonban a másikat meggyőzni és mind-egyik a maga nézete mellett maradt. Harmadfél esztendeig hullámozott ide-oda az eltérő vélemények áradata, mégsem tudtak egy közös nézetben megállapodni. Végre szavazással vetettek véget a nagy vitának és a többség kimondta a következő határozatot: jobb volna nem lenni mint lenni; mivel azonban az ember már meg van teremtve, tökéletesítse cselekedeteit.

Ez a határozat oly kemény elítélése az emberi életnek, hogy hozzá fogható keveset találhatunk a zsidó gondolkodók világában.

Vannak olyanok is, kik az életet azért nem tartják a legfőbb jónak, mert csalárd, sokat ígér és keveset ad. Nincs ember, a ki vágyainak a felét is teljesítve látná halála előtt. Mások viszont nem itélik el az egész életet, csupán annak egyes nyilvánulásait tartják olyannak, hogy az élet becsét csökkentik, részben megsemmisítik: ezek a testi fájdalmak és lelki szenvedések. A fájdalom nagy szerepet játszik a zsidó gondolatvilágban. Létezését senki sem tagadja, hanem sokan engesztelő, ki-

békítő magyarázatok által igyekeznek annak élet venni és összhangba hozni Istennek jóságával. Voltaképen az első bűnbeesés gyönyörű allegoriája sem egyéb, mint egy ősrégi kísérlet a szenvedés jogos voltának a megokolására. A föld azért terem tüskét és tövist, az ember azért kénytelen arcza verejtékével dolgozni, az asszony azért szül fájdalommal, a kigyó azért csúszik a hasán, mert Isten ellen vétkeztek. Isten jósága eleinte csupa hasznos növényt sarjasztott a földből, az embernek megtermett minden verejték nélkül is, az asszonynak fájdalma nem volt, a kigyó járni, beszélni is tudott, de Isten átka, a mit magukra vontak engedetlenségük által, mindezt megváltoztatta. Az embernek örök életet is szánt Isten jósága, az átok, az emberi rosszaság és engedetlenség a halálnak is az oka. Ez a naiv, mély költői elbeszélés a maga módja szerint oldja meg az élet két hatalmas csomóját: a szenvedést és a halált.

Ezt a témát — hogy miért kell szenvednünk, hisz Isten jó — számtalan változatban igen sokszor felvetették és kiki igyekezett kielégítő felelettel magát és másokat megnyugtatóni. Voltak, a kik azt mondták, hogy a szenvedés fölötte becses az emberre nézve, mert engesztelő ereje van akárcsak az áldozatnak; sőt ennél még jobban engesztel, mert az áldozatot vagyunkból hozzuk, a szenvedésnek pedig saját magunk vagyunk az áldozatai. Voltak, a kik a biblia szellemében Isten szeretetének tulajdonították a szenvedést. A ki szenved, azon Isten dicsfénye nyugszik. Voltak, a kik örültek a szenvedésnek, mert a zsoltárköltő szellemében azt tartották, hogy a kinek a földön igen jól folyik dolga, az már itt emészti fel örök életét. A legtöbben

a szenvedést olybá vették, mint Istennek aczélcsapását. Mint az aczél szikrát csihol a kovából, ha hozzáütik, úgy csihol az emberből a gondviselés aczélcsapása szikrát, fényt, tüzet, mi az embert keményebbé, de nemesebbé, tökéletesebbé is teszi. Mint a kohó tüze az aranyat, úgy tisztítja meg a fájdalom az embert minden salaktól. A fájdalom Istennek nevelő eszköze, illetőleg az ember erényeinek a próbaköve, mely őt még jobban megerősíti erényeiben. Ez Job könyvének is az alapgondolata, a mivel az emberi szenvedést meg akarja magyarázni és az ellentmondást, a mi az ember erénye és a rá mért csapás és szenvedés közt van, kiegyenlíteni.

Némelyek az ilyen kiegyenlítést teljes lehetetlennek tartották, mivel gyarló emberi eszünkkel a gondviselés utjait nem tudjuk felfogni. Nincs semmi a kezünk ügyében, — mondja bölcseink egyike — a mivel a gonoszok boldogságát és a jámborok szenvedéseit magyarázni tudnók. Meg kell tanulni a fájdalmat elviselni. A szenvedések és fájdalmak élességét letompítani nem lehet. Azok léteznek a maguk valóságában. Minthogy a zsidó gondolkodók, kik e fájdalmakat különféleképp magyarázzák és enyhíteni próbálják, létezésüket nem tagadják, soha kétségbe nem vonják; ezzel természetesen elismerik az életnek szigorú komolyságát, komor voltát, ez örömökre gyakorolt zsongító, zsibbasztó hatását.

Az következik-e már most ebből, hogy a zsidó életfelfogás pessimistikus? Távolról sem. A pessimizmusnak a végső conclusióját még azok a gondolkodók sem fogadják el, a kik a pessimizmushoz nagyon közel jár-

nak. Még Kóhéleth, a ki pedig a világot elég sivárnak, az életet fölötté vigasztalannak festi, még ő sem mondja, hogy ebből az következik, hogy az embernek kétségbe kell esnie, életét nem érdemes végig hurczolni e földön, legjobb a megsemmisülés és úgy magunk, valamint az emberiség megszűntén és elenyészten kell munkálkodnunk. Nem, ilyesmi távol áll tőle. Még ő is talál fénypontokat az életben. Az igazi barátság és szeretet értékét, mikor ketten támogatják egymást, ő is elismeri. Az önzetlen szerelmet, a családi élet boldogságát és örömét szintén észre veszi. Bár sok fonákságot lát az emberek közt, de van a ki e fonákságok fölött magasan áll: Isten. Ő javítja az embereket, ő ítél mindenek fölött. Istent féljed, parancsolatait őrizd meg, mert ez az egész ember! Ez Kóhéleth gondolatainak végaccordja.

És a Sammái és Hillél iskolájának a vitájában az a többség, mely kimondja: «jobb volna nem lenni, mint lenni» igen jellemző módon hozzá teszi, de ha már az ember megvan, tökéletesítse cselekedeteit. Az erkölcsi élet emelése, a világ javítása, ez az emberiség célja és feladata.

A világ javításának fogalma nagy szerepet játszik a zsidó világnézetben. A tórának, a kinyilatkoztatásnak, a vallásnak nincs más célja, mint a világ javítása.

Prófétáink, a kik több századon keresztül erkölcsi érzületükkel őrtüzekként világítottak előre a koroknak és a kiket a vallás mélyében rejlő igazságoknak és Izraél érzületének leghivebb és leginkább megbízható tolmácsainak tekinthetünk, a próféták is e gondolatnak voltak lánglelkű szószólói. Az emberiség haladása

a jövőben, fejlődése, erkölcsi emelkedése vigasztalja őket az élet sivárságai közepette. Szilárdul biznak és hisznek az emberiségben. Eljő egykor, a midőn a földön béke honol, az emberek igazságosak lesznek, szeretik egymást, boldogság környezi őket, testvérekké lesznek és biznak az egy Istenben: ez a próféták hite, életfelfogásuk veleje. A világ és az emberek javulása: ez a próféták sarkcsillaga, melynek magva köré kell hogy egykor az emberiség különféle törekvéseinek a sugárkévéje egyesüljön.

Ez minden egyéb, csak pessimismus nem. Nem is lehet a zsidóság pessimismusáról beszélni, bár kétségtelen, hogy sok pessimistikus elemet tartalmaz, de optimismusáról sem, bár ilynemű építő anyag is elég van a zsidóság szellemi épületében. A zsidó felfogás az életet nem nézi le, nem veti meg, mert sok jó és üdv forrásának tartja azt; de nem is becsüli túl, nem vár mindent tőle, mert szenvedés és fájdalom is fakad belőle. Nem tekinti az életet csupa nyomorúságnak, a földet siralom völgyének, de paradicsomnak sem. Nem veti meg az élet örömeit, de nem is meríti ki magát az utánuk való törekvésben. Nem világgyűlölő, de nem is epikureus. Távol áll egyformán az életnek romantikus, valamint tragikus felfogásától. Van az életben sok jó, sok öröm, de van szenvedés és boldogtalanság is. Meg is nevezi az egyik bölcs ama hét dolgot, a mi a világnak ékességét és az életnek becsét képezi: szépség, erő, vagyon, bölcsesség, hosszú élet, közbecsülés és gyermekáldás. Valóban ezek az élet igaz javainak és örömeinek a forrását képezik. Mások azonban felsorolják ama hatféle életet, a mit nem lehet életnek nevezni. Annak

élete nem élet, a ki másnak az asztalára szorul, kinek fel van dulva családi élete, kinek testi kinjai vannak, ki nagyon érzékeny az élet nyomorúsága iránt, ki lobbanékony és a gyászos lelkületű. Ez csakugyan alkalmas az élet becsének a csökkentésére, különösen az utolján megnevezett: «gyászos lelkület», a mi úgy hiszem, azonos azzal, a mit ma «pessimistikus temperamentum»-nak neveznek.

Mindezek után világos, hogy ép úgy téves volna azt állítani, hogy a zsidóság az optimismusnak hódol, mint azt, hogy a pessimismusnak jármában nyög. És ha már helyet akarunk keresni a mai tudományos felfogás keretében a zsidó felfogás számára, azt hiszem, hogy más elnevezés nem illik rá, csupán csak az, a mit George Eliot szavával «*meliorismus*»-nak neveznek. A meliorismus egyformán károsnak tartja erkölcsi szempontból az optimismust is, a pessimismust is. Az optimismust azért, mert ha ezt a világot, így a hogyan van, minden világok legjobbjának tartjuk, akkor bizonyára mindent a régiben hagyunk, nem érezzük szükségét a javításnak, fejlesztésnek, az emberiség nemesítésének, a köz tökéletesítésének, az intézmények, az emberek javításának, a baj, a szenvedés elhárításának, a nyomorúság megszüntetésének: a pessimismust pedig azért, mert ez lever minden életkedvet, kiirt az ember lelkületéből minden örömteljes, derült hangulatot, megnyirbálja az emberi tevékenységnek kibontakozni akaró szárnyait, megbénítja az emberiségnek erejét. Az egyik ép oly káros, mint a másik. Az egyik azt mondja: az emberiség igen jól érzi magát, duzzad az egészségtől, semmi baja nincs, nem is lehet, hagy-

juk hát meg ez állapotban, ez a legjobb. A másik pedig azt mondja: az emberiség tele van fekélyekkel, szive rossz, agya beteg, gyógyíthatlanul beteg, sok a baja, segíteni rajt nem lehet, adjuk meg hát neki a halálos döfést; ez a legjobb. A meliorismus a középen tart és azt mondja: az emberiségben meg van az élet képessége, ezt fejleszteni kell, mindent elhárítani útjából, ami a fejlődést akadályozhatná. Van ugyan baja is, betegsége is, de szive és agya egészséges, a bajok pedig mind orvosolhatók, csak hozzá kell látni.

Azt kell mondanunk, hogy a meliorismus nem csak szükséges, de az egyedüli lehetséges felfogás, mely megfelel a valóságnak, az életnek. Nincs élet, mely csupa örömből és boldogságból állna, melyre ne borulna rá néha napján a gondok, a bajok fellege; de oly élet sincs, mely elejétől végig csupa fájdalom volna és mogorvaságát az örömnak, a derűnek egyetlen sugara sem aranyozná be.

Vannak az életnek tiszta örömei; a szellemi élvezetek utólérhetetlen örömein kívül a gyermekkor zavartalan derűje, az ifjúság ébredező sejtelve a szerelemről, a családi élet boldogsága; de vannak bizonyára árnyoldalai is bőséges számban: a pinczelakások, kaszárnyák, börtönök, kórházak, bünbarlangok, vesztőhelyek, a csatateretek annak a megmondhatói. Merő egyoldalúság, alaptalanság volna kizárólag az egyik oldalát az életnek megvilágítani, minden fényt arra vetíteni, a másikat pedig teljesen elsötétíteni, a háttérbe állítani. Meg kell adni mindegyik résznek a magáét. Hogy melyiknek többet, melyiknek kevesebbet, azt bajos volna eldönteni. Pontos, megbízható mérleget

eddig még senkisémet készített az élet örömeiről, avagy szenvedéseiről. Nem is lehetne. Mert az öröm és a fájdalom teljesen subjectiv valami. Lehet az egyiknek fájdalom, a mi a másakra közömbös, lehet ennek öröm, a mi amazt teljesen hidegen hagyja. Csak annyi bizonyos, hogy mindkettőnek vegyületéből, gyakran egyenletes, de legtöbbször aránytalan összetételéből áll az emberi élet.

Ennek az életnek valóban Janus arcza van, az egyikkel sir, a másikkal mosolyog. Ámde az emberi szívnek is kettős kamrája van, belefér abba az öröm is, a keserűség is. E változatos érzés képezi tulajdonképen az emberi életet. Nem tudnók, mi az öröm, ha nem volna szenvedés. Nem emelkedhetnénk föl az élet fényes magaslataira, ha nem láttuk volna annak sötét mélységeit. Az élet hullámvonalakban halad. A hullámhegy föltételezi, hogy hullámvölgynek is kell lennie. E változatos érzés nélkül nincs, nem is lehet emberi élet. Az örökös egyformaság és nyugalom türhetetlen volna és nem volna többé emberi élet. Kinek nincsenek gondjai, bajai, szenvedései, az nem tudhatja, mi a gondtalanság, mi az öröm, mi a boldogság. Az öröm és a fájdalom az életnek összenőtt ikergyermeke; öld meg az egyiket, a másik is belehal!

Azért ne rohanjunk hát a bőség szarúja után, ne kapkodjunk a szerencse után, mert a ki sokat vár az élettől, azt az kielégíteni soha se fogja. Igaza van a bölcsésznek, midőn azt mondja: «Arra hogy ne légy nagyon boldogtalan, a legbiztosabb szer az, hogy ne akarj igen boldog lenni!»

Sopron.

Dr. Pollák Miksa.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

Dr. Kohn Sámuel elnöki megnyitója.

— Előadatott az 1897 december 28-iki választmányi ülésen. —

Tisztelt választmány!

Mielőtt az immár vége felé járó év bezáródnék, az igazgatóság, melynek nevében szerencsém van önöket üdvözölni, kötelességet teljesít önökkel, valamint a társulattal szemben, melynek vezetésével bizalmuk megtisztelte. Beszámol ez évi működéséről, jelentést tesz szerzett tapasztalatairól, ezek kapcsán bizonyos javaslatokat terjeszt elejbök, melyekre nézve bölcs eldöntésüket, illetve intézkedésüket várja; végre pedig jóváhagyást, vagy útbaigazítást kér a jövő évben kifejtendő működésre és annak irányára nézve.

Tisztelt választmány!

Történeti okoknál fogva, melyeknek bővebb fejtegetését más alkalomra tartom fenn, a hazai zsidó irodalom a zsidó világirodalomnak egyik legfiatalabb hajtása, melynek nem várhatjuk hamaros fejlődését, vagy épen virágzását.

Irodalmat nem lehet mesterségesen létrehozni. Olyan az, mint a vadrózsa, mely nem melegágyban, hanem a szabadban terem, a kertész keze csak nemesbíti és szaporítja. Az irodalom a népléleknek megnyilatkozása, benső szükséglet a talaj, melyben csirái fogannak, mint a szellem önkénytes nyilvánulásai; szakértő kezek ápolásuk alá veszik, fejlesztik, felvirágoztatják s így megkedveltetik szélesebb körökkel, melyek lassanként megtanulják, kedélyük és szellemük kielégítését, örömét lelteni illatos virágaiban.

Ezt a talajt csak az utóbbi évtizedek termékenyítették; virágainak ápolása, nemesbítése és megkedveltetése társulatunk feladata, melynek megoldásán — igaz, nem fényes és nem meglepő sikerrel, de azért bátran állíthatjuk — nem eredmény nélkül fáradozik.

Szerzett, sőt közvetve nevelt munkatársakat; ébresztette és serkentette a munkakedvet és céljai iránt érdeklődést keltett tágabb, bár még korántsem elég tág körökben, hol eddigelé még meg nem ismerkedhettek felekezeti irodalmunk magyar talajon termett virágaival.

Mit tettünk és mit tervezünk társulatunk e feladatának megoldása érdekében, kiviláglik a jelentésből, melyet társulatunk nagyérdemű, tisztelt titkára szives lesz előttük felolvasni.

II.

Titkári jelentés.

— Előadatott az 1897 deczember 28-iki választmányi ülésen. —

Tisztelt választmány!

Ifjú társulatunk, mióta utólszor volt szerencsénk önöket üdvözölhetni, nemcsak egy évvel lett idősebb, hanem az ez alatt teljesített munkával erősebb s az ennek révén szerzett hatással gazdagabb is. Jövőnk nem lehet többé kétséges, mert lassan bár, de állandóan gyarapszik társadalmunk szellemi ereje és erkölcsi tőkéje, mely felekezetünk és nemzetünk javára munkál és gyümölcsöz,

Midőn pár nap múlva már az új tagilletmény szétküldéséhez fogunk, alig kell a régiről sokat mondani. Az *Évkönyv* Bacher Vilmos és Bánóczi József szerkesztésében megmaradt a színvonalon, melyet a volt szerkesztőség buzgó-sága kivivott, sőt sikerült becsét pár ujonnan megnyert név-

vel fokoznia. A hazai zsidóság oly gazdag a szellemi munka minden ágában való tehetségeiben, hogy remélhetőleg a szerkesztőség ez irányban még évek során fog örvendetes hódításokról beszámolhatni. Másik kiadványunk: *A zsidók története Sopronban* dr. Pollak Miksától is a szakbirálat részéről megérdemelt méltánylásban részesült.

A *szentírás fordításának* nagy munkája immár első gyümölcsét kínálja: Mózes öt könyve készen van. Két év szakadatlan fáradozásának eredményét mutatja be ezzel társulatunk s bizonyosnak látszik, hogy két-két évi közben a többi három kötetet is közzé fogjuk adhatni. Négy év óta fennálló társulatunk azzal, a mit máris végzett, valamint azzal, a mire a siker biztos kilátásával vállalkozott, bizonyára kiváló jelét adta kötelességtudásának és munkabírájának.

Felolvasásaink a fővárosban való egy évi szünetelés után a múlt télen meglehetősen számu közönséget gyűjtöttek a hitközség dísztermébe. A felolvasók: dr. Kohn Sámuel, Ágai Adolf, dr. Silberstein Adolf, dr. Büchler Sándor, dr. Klein Mór, Makai Emil és dr. Frisch Ármin urak azzal, hogy társulatunk érdekeinek szolgálatába bocsátották nevüket, tudásukat és tehetségüket, nemcsak bennünket, hanem a közönséget is igaz hálára kötelezték. Örömmel konstatáljuk e sikert, de lehetetlen nem látnunk, hogy gyökeret verni ez intézményünk eddigelé sehogyse tud. A közönségnek meg-megszakadó érdeklődése, az összes alkalmas erőknek távolmaradása vagy be nem vonása, a mi felolvasásainknak a megszokottak és megkedveltek körétől elütő volta-e az oka — röviden: bennünk van-e a hiba vagy a viszonyokban, vagy talán mind a kettőben? nem merem eldönteni.

Pályakérdéseink közül az egyik, mely az európai zsidók szervezetének ismertetését kívánja, még csak a jövő tavasszal jár le; a másik, mely a Budapest területén fennálló községek történetének megírását kívánja, most van bírálata

alatt s márczius elején fog eldöntetni. Ujabb pályakérdéseket egyelőre ki nem tűzünk, mert tekintettel kell lennünk a társulat anyagi erejére, mely, sajnálattal, de nyomósan kell hangsúlyoznom, fennállása óta nem öregbedett s újabb megterhelést el nem bír. Nemcsak új alapítványokról nem számolhatunk be, de tagjaink állománya is inkább fogyott, mint emelkedett, s az igen jelentékeny hátralékok kevesbedését is csak attól a foganatos buzgóságtól, az önként vállalt kötelességeknek attól a készséges teljesítésétől várhatjuk, melynek társulatunk meglétét és eddigi működését köszöni.

Veszteglő anyagi erőnk mellett is az erkölcsi hatás fokozására minden lehetséges áldozatra készen, azt határozta az igazgatóság, hogy a hazánkban fennálló kulturegyesületek révén a területükön lévő középiskolák zsidó tanulói, továbbá a felekezet országos intézetei s az alapítványos községek iskolái számára összesen 115—115 példányt *ingyen küld* ezentúl minden kiadványából; azonkívül egyes kórházak betegeinek s némely fegyházak és börtönök szerencsétlen rabjainak is juttat olvasmányt. Bizonyosak vagyunk benne, hogy a tisztelt választmány az igazgatóság e határozatához készséggel hozzájárul.

Ám működésünket nemcsak intenzívebbé, hanem, hogy úgy mondjam, könnyebbé is kell tenni. Ez idő szerint szabályzatai társulatunknak nemcsak védő pajzsa, hanem nehézkes és alkalmatlan vértézete, mely szabad mozgását inkább akadályozza, mintsem elősegíti. Működésünk négy éves *alapszabályaink* nem egy intézkedését fölösnek, másikat meg hátrányosnak mutatta s bizonyára kötelességet teljesítünk, azon igyekeztvén, hogy eddigi tapasztalatainkat szervezetünk javítására értékesítsük. E meggyőződésben kérjük az önök elé terjesztett alapszabály-javaslat helyeslését a végből, hogy azt egy mielőbb külön e célra egybehivandó rendkívüli közgyűlésnek elfogadásra ajánlhassuk.

Ime, a mit az utolsó év alatt tettünk és a mit a jövőre előkészítettünk. Hisszük, hogy az önök bizalma és a viszonyok kedvezése emelni és erősíteni fogja társulatunkat felekezettünk üdvére, nemzetünk hasznára.

Bánóczi József.

III.

Függőben lévő pályakérdések.

1.

Kivántatik történeti alapon való ismertetése és méltatása a zsidók fennálló községi szervezeteinek Európa egyes államaiban.

Határidő 1898 április 30.

A munka magyar, német, franczia, angol vagy olasz nyelven küldhető be. A társulat a nyertes művet csak magyar nyelven adja ki, de a szerzőnek szabadságában áll munkáját saját tetszése szerint kiadni, mégis úgy, hogy a címlapon az I. M. I. T. mint pályázatkiíró említendő lesz. A díj csak önálló becsű műnek adatik ki.

Pályadíj 1000 korona. — A kézirat a szerző tulajdona marad.

A jelíges levéllel ellátott, idegen kézzel írott munka a társulat elnökéhez — VII., Holló-utcza 4 — küldendő.

2.

A Budapest területén fennálló izr. hitközségek története. Pályadíj Tencer Pál gyűjtéséből 1000 frt. A kiadás joga a társulatot illeti.

1897 szeptember végeig egy pályamű érkezett be, mely bírálóat alatt van. A bírálók: dr. Acsády Ignác, Balogh Ármin, dr. Kohn Sámuel és Tencer Pál.

IV.

Költségvetés.

Törzsvagyon (készpénzben)	4,500.—
Záloglevél névértékben	6,000.—
Pénztárkészlet	3,455.67
összesen	<u>13,955.67</u>

Előirányzat az 1898. évre.

Fedezet :

Jelenlegi pénztárkészlet	3,455.67
Rendes tagok fizetései	2,600.—
Kamat	700.—
A pesti izr. hitközség kezelése alatt álló biblia-alap	1,440.—
Tencer Pál által gyűjtött pályadíj-alap	1,000.—
összesen	<u>9,195.67</u>

Szükséglet :

Nyomtatványok, postadíjak	350.—
Kezelési költségek	250.—
Titkár tiszteletdíja	500.—
Magyar-Zsidó Szemle szubvencziója	400.—
Biblia-fordítás (tiszteletdíjak és nyomda)	3,000.—
Egyéb kiadványokra	1,500.—
Pályadíjra	1,000.—
Pénztárkészlet mint egyenleg	2,195.67
összesen	<u>9,195.67</u>

Székely Ferencz s. k.
pénztáros.

V.

Az utolsó év jegyzőkönyveiből.

1897 május 20-ikán az igazgatóság elfogadta a titkár javaslatát, miszerint a közérdekű határozatok az utolsó év jegyzőkönyveiből ezentúl az Évkönyvben közzé adassanak. E határozatnak felelnek meg a következő közlemények:

8. Titkár előterjeszti, hogy dr. Bernstein Béla szombathelyi rabbi zsidó tárgyú szépirodalmi munkákra kitűzendő pályázatok ügyében indítványt juttatott kezeihez, melyet az irodalmi bizottság utolsó ülésében tárgyalván, annak mellőzését javasolja, különösen arra való tekintettel, hogy Évkönyvében a társulat a szépirodalomnak úgyis helyet ad, másfelől meg az ilyféle művek előállítását és a rávaló tehetségek irányzását eszközölni a pályázatok tapasztalat szerint sehol sem voltak s így nálunk sem lesznek képesek. — Az igazgatóság ehhez hozzájárul. (Jan. 9.)

11. Titkár előadja, hogy az irodalmi bizottság tárgyalta az igazgatóságnak 1896 október 8-án tartott üléséből vett azon felszólítását, mely szerint 1897-re új pályakérdések kitűzésére javaslatot tegyen. A bizottság nézete az, hogy tekintettel arra, hogy a társulatnak jelenleg úgy is van egy függő pályakérdése, tekintettel továbbá arra, hogy a most meginduló bibliafordítás honorálása és kiadása a társulat pénzügyi erejét nagyon igénybe veszi, újabb pályakérdés kitűzését ez idő szerint nem ajánlja. — Az igazgatóság ehhez hozzájárul. (Jan. 9.)

22. Titkár jelenti, hogy dr. Fischer Gyula győri főrabbi az Évkönyvben közölt cikkeért járó 13 frt 40 kr. tiszteletdíjat visszaajánlotta a társulatnak. — Köszönettel tudomásul vétetik. (Május 20.)

23. Titkár jelenti, hogy a tavalyi Évkönyv szerkesztéseért

dr. Bacher Vilmos és dr. Bánóczi József semmiféle tiszteletdíjat nem kívánnak. — Köszönettel tudomásul vétetik. (Május 20.)

24. Titkár jelenti, hogy a Wodianer-féle könyvkereskedés, melynek kiadványainkat bizományba adtuk, visszaküldte az 1895-iki Évkönyv fölös példányait, összesen 205 kötetet és a számlát az eladott 90 példányról, mely szerint a társulatnak 43 frt 50 kr. jár. A pénzt a titkár átvette és a pénztáros úrnak beszolgáltatta. A visszaküldött kötetek egyelőre nála vannak. — Tudomásul van. Az igazgatóság egyúttal fölkéri a titkárt, hogy a társulat kiadványait, míg ez iránt külön intézkedés nem történik, sziveskedjék megőrizni. (Május 20.)

26. Titkár jelenti, hogy a társulat összes eddigi kiadványaiból 2—2 példányt küldött az izr. kórháznak és a gyűjtőfogháznak, mindkét helyről köszönő sorokat vett. — Az igazgatóság helyesli a titkár eljárását, mely szerint társulatunk erkölcsi hatását ily föltétlenül méltánylandó ajándékozás útján is terjeszteni iparkodott és elhatározza, hogy a nevezett két helyre a társulat kiadványai ezentul is két-két példányban járjanak. (Május 20.)

27. Titkár jelenti, hogy a Szt. István társulatnak, a Protestáns Irodalmi társulatnak, a Luther társaságnak és a Dávid-Ferencz egyletnek levél kíséretében megküldötte a társulat eddigi kiadványait, arra szólítván fel őket, hogy esetleg társulatunkkal csereviszonyba lépjenek. A Szt. István valamint a Protestáns Irod. társulat készséggel fogadták el az ajánlatot; amaz a Katholikus Szemle című havi folyóiratát rendszeresen küldi s egyéb alkalmas kiadványait kilátásba helyezte, emez a folyó évtől fogva a Protestans Szemle című havi folyóiratát és nagyobb kiadványait küldi. A másik kettő még nem felelt. — Az igazgatóság jóváhagyta a titkár eljárását és a két jelentékeny felekezeti irodalmi társulattal megindult csereviszonyt helyeslő tudomásul veszi. (Május 20.)

28. Titkár előadja, hogy a társulat erkölcsi hatásának fokozására tanácsos volna közművelődési egyesületeknek és intézeteknek a tanév vége felé jutalomkönyvek kiosztására társulatunk eddigi kiadványaiból évenként több példányt juttatni. — Az igazgatóság örömmel hozzájárul a javaslatához és elhatározza, hogy a jövő tanévtől fogva következőknek küldessenek meg a társulat kiadványai ingyenkiosztás céljából és pedig: 1. az országos rabbiképző-intézetnek 10; 2. az országos izr. tanítóképző-intézetnek 10; 3. a pesti izr. tanfelügyelőség útján a budapesti zsidó hittanároknak 20; 4. a pesti izr. fiúárva háznak 10; 5. az izr. siketnéma orsz. intézetének 10; 6. az alapító hitközségeknek egyenként 5; továbbá a következő közművelődési egyesületeknek, melyek alapszabályaik értelmében jutalomkönyveket is osztanak ki, és pedig: 7. a beregvármegyei magyar közművelődési egyesületnek, székhelye: Beregszász az ottlévő reáliskolai zsidó ifjak részére 5; 8. az EMKE.-nek a következő kolozsvári középiskolák részére: a katolikus és unitárius gimnázium, reáliskola, tanítóképző-intézet és felső leányiskola; összesen 6; 9. a FMKE.-nek székhelye Nyitra, az ottani gimnáziumi zsidó ifjak részére 7; 10. a körmöczbányai magyar egyesületnek az otthelyi reáliskola részére 5; 11. a torontálmegyei magyar közművelődési egyesületnek, székhelye Nagy-Becskerek, az ottani gimnáziumi zsidó ifjuság részére 5; 12. a zemplénavármegyei magyar nyelvet és népnevelést terjesztő egyesületnek, székhelye Sátoralja-Ujhely az otthelyi gimnázium számára 7. Azaz összesen minden kiadványból évenként száztizenöt példányt. (Május 20.)

30. Elnök úr előadja, hogy a Budapest területén fennálló községek című pályaműnek eddig két része érkezett be, a kézirat azonban még befejezetlen. Folyó hó 29-én vett névtelen levél szerint pályázó június elején fogja a harmadik részt is beküldeni. — Az igazgatóság sajnálattal értesülvén arról, hogy az ismeretlen szerző a határidőnek egyenesen

az ő kértére több ízben történt elhalasztása által sem érzi magát a társulattal szemben lekötve, elhatározza, hogy a pályázati határidőt csak azon napon tekinti lejártnak, a melyen az egész kézirat elnök úr kezeihez be lesz szolgáltatva. A társulat részéről megejtendő bírálás kötelessége is csak azon napon kezdődik. Bírálókul az igazgatóság a következő urakat kéri föl: dr. Acsády Ignác, Balogh Ármin, dr. Kohn Sámuel és Tencer Pál. (Május 20.)

32. Székely Ferencz pénztáros úr előterjeszti, hogy a gazdasági bizottság megalakult és folyó évi márczius 26-án tartotta első ülését, melyen javasoltatott, hogy az utalványozásokat az elnök vagy társelnök és a titkár vagy utóbbinak esetleges távollétében egy bizottsági elnök eszközölheti; továbbá, hogy a vagyonból egy rész kihalásztassék és értékpapirokban — $4\frac{1}{2}\%$ záloglevelekben — helyeztessék el. — Az igazgatóság az utalványozásra nézve a gazdasági bizottság javaslatát határozattá emeli, annál is inkább, mivel 1897 január hó 9-én tartott ülése 12. pontja szerint már maga előzőleg így határozta el. A második pontbeli javaslatot illetőleg az igazgatóság elhatározza, hogy a társulat vagyonából 6000, hatezer frt a belvárosi takarékpénztár $4\frac{1}{2}\%$ -os zálogleveleibe helyeztessék el, aminek megtörténtéről pénztáros úr titkárt írásban értesíteni fogja. (Május 20.)

34. Elnök úr előadja, hogy a 6664 frtot kitevő, be nem váltott tagsági nyugtákat dr. Halász Frigyes társulati ügyésznek adta át, ki, ha az igazgatóság jónak látja, levél útján való felszólítás által fogja a hátralékok behajtását megindítani. — Többek hozzászólása után egyhangulag elfogadja az igazgatóság dr. Stiller Mór gazdasági bizottsági alelnök úr indítványát, mely szerint a titkár kétféle kérést szerkesztszen, az egyiket a hátralékosokhoz, hogy fizessenek, a másikat a nagyobb központokban lévő rabbikhoz vagy társulati választmányi tagokhoz, hogy a tagdíjak beszedésére állandóan vállalkozzanak. (Május 20.)

36. Titkár indítványozza, hogy a tiszteletdíjak a társulat vagyoni állapotára és a biblia legközelebbi kiadásával járó nagy költségekre való tekintettel az eddigi összeghez képest leszállítandók volnának. — Az igazgatóság az indítványt elfogadja, és azt határozza, hogy ezentúl az Évkönyvbeli cikkek lapjai 2 koronával díjaztassanak, a felolvasások pedig 25 koronával. (Május 20.)

37. Elnök úr javasolja, hogy ezentúl a társulat által kिरandó pályadíj ellenében, hacsak az ellenkező kifejezetten el nem határoztatik, a tulajdonjog a társulatra szálljon. — Az igazgatóság ehhez hozzájárul. (Május 20.)

38. Titkár előadja, hogy az alapszabályok nem minden részükben bizonyultak megfelelőknek s átdolgozásuk valószínűleg a társulat működését és hatását is nem egy tekintetben fokozhatná. — Az igazgatóság a javaslatot elfogadja és az alapszabályok átdolgozására dr. Bacher Vilmos, Beck Dénes és dr. Bánóczy József urakat kéri föl. (Május 20.)

39. Titkár előterjeszti a bibliaszerkesztő bizottság nevében a Franklin-társulat és a Hornyánszky-nyomda több rendbeli próbanyomásait és a kinyomtatásra nézve tett írásbeli ajánlatait, főlemlítvén még, hogy egy előkelő nyomdaüzlet igazgatójától is tájékozást szerzett a beadott ajánlatok minősége és megbízhatósága felől. — Az igazgatóság beható tanácskozás után elhatározza, hogy 1. minthogy a két ajánlat az árban majdnem megegyezik, a Franklin-társulatét fogadja el annál inkább, mert e társulat eddig is teljes megelégedésre végzett minden rábízott munkát és másfelől kiállítás van arra, hogy az árból néhány %-ot engedni fog; 2. a biblia garmond mediával betűkkel szedessék; ámbar ez a költséget tetemesen szaporítja, mégis kívánatos, hogy oly nyomást adjunk a közönség kezébe, mely egyaránt kényelmes és tetszetős; 3. a papirosra nézve is a felmutatott minták közül a famentes és súlyosabb, tehát drágább fogadtatik el abban a meggyőződésben, hogy a sok forgatásra és sűrű

használatra rendelt kiadásnak csak ez felel meg igazán; 4. 2500, kétezeröttszáz példány nyomassék az első kötetből; 5. a kötet tagilletményül fog szétküldetni és előleges értesítés után nemcsak fűzött, de kötött példányok is lesznek kaphatók. Fűzött és kötött példányok könyvkereskedés útján is fognak elárusíttatni; 6. dr. Bacher Vilmos, Székely Ferencz és a titkár megbizatnak azzal, hogy a Franklin-társulattal a biblia kinyomatása iránt alkudozzanak és vele a társulat nevében végleg megkössék a szerződést, mely a legközelebbi igazgatósági ülésen be lesz mutatandó. (Május 20.)

44. Elnök úr jelenti, hogy a Budapest területén fennálló hitközségek története című pályamű harmadik része folyó évi szeptember havában adatott be; intézkedni fog, hogy a mű bírálata 1898 február végeig be legyen fejezve. — Helyeslő tudomásul szolgál. (Nov. 25.)

51. Titkár előterjeszti a Beck Dénes és Székely Ferencz urak által kidolgozott ügyrendet a pénztár kezeléséről. — Az igazgatóság az ügyrendhez hozzájárul s elhatározza, hogy az ügyrend egész terjedelmében a jegyzőkönyvbe iktatassék.

Ügyrend a pénztári kezeléséről.

1. §. Az IMIT. alapszabályainak 12. és 13. §-ai értelmében a pénztár kezelése a pénztáros, ellenőrzése pedig az ellenőr és a gazdasági bizottság feladata. 2. §. A pénztár kezeléséhez tartozik a tagok — alapító, pártfogó, pártoló és rendes — létállományának nyilvántartása, az alapítványok, tagdíjak és adományok beszedése, az alapítványok és pénzfeleslegek gyümölcsöző elhelyezése és a bevételek és kiadásoknak rendszeres elkönyvelése. 3. §. A tagok létállománya törzskönyvben vezetendő, a tagdíjak, alapítványok vagy adományok fizetéséről nyugta állítandó ki, a mely juxtával ellátott könyvből vágatik ki. Ezen könyveken kívül

pénztár- és főkönyv vezetendő, a melyekből az egész pénzforgalom, valamint a társulatnak vagyoni állapota könnyen áttekinthető formában kitüntethető legyen.

4. §. Minden pénzbeszedést és kiadást a pénztáros teljesít. A tagdíjak beszedése a törzskönyvek alapján az évnek lehetőleg első felében eszközözendő; a kiadások két aláírással ellátott utalvány ellenében teljesítendőek. Pénztári nyugták aláírására az elnök, esetleg helyettese és a titkár, vagy egyik bizottsági elnök és a titkár együttesen vannak feljogosítva. A bevételekről, valamint a kiadásokról szóló pénztári bizonylatok az IMIT. tulajdonát teszik és az évenként megtartott pénztári vizsgálat után egyenként kilyukasztva az irattárba helyeztetnek.

5. §. Az ellenőr ellenőrzi a pénztárkezelést minden irányban, ellenjegyzi a bevételi, valamint a kiadási okmányokat és a pénztári bizonylatok alapján a könyvekbe történt bevezetéseket.

6. §. A gazdasági bizottság annyiszor, ahányszor az ügyek érdeke megkívánja, de legalább egyszer negyedévenként ülést tart, a melyen a pénztáros a pénztár állásáról és a tagdíjak beszedéséről kimutatást terjeszt be. Az ülést a bizottság elnöke hívja be. A gazdasági bizottság feladatához tartozik az IMIT. vagyonának elhelyezéséről gondoskodni és az elhelyezés módjáról az igazgatóságnak jóváhagyását kikérni, tartozik továbbá rendes pénztári vizsgálatot tartani az IMIT. vagyoni állapotáról és a meglévő értékek helyes voltáról magának meggyőződést szerezni és az igazgatóságnak negyedévenként jelentést tenni.

7. §. Minden év végével a pénztárkönyv, valamint a főkönyv lezárandók és a mérleg elkészítendő, mely a gazdasági bizottság, majd a közgyűlés által kiküldött számvizsgálók által megvizsgálandó. A mérlegnek és az évi költségvetésnek megállapítása az igazgatóság javaslata alapján a választmány hatáskörébe tartozik. (Nov. 25.)

53. Titkár jelenti, hogy Székely Ferencz pénztáros úrral együtt 1897 június 2-án a Franklin-társulattal a biblia

nyomására nézve a szerződést aláírta. E szerint a munkának a megállapított próbanyomás szerinti alakban, papíron és betűkkel 2500 példányban nyomtatott egy-egy íveért 38 frt, 2500 példányban nyomandó borítékáért 38 frt, sodronnyal való fűzéseért ívenként vagy ívrészenként 7 frt fizetendő. A revízió alkalmával a kész szedésen netán teendő jelentékenyebb változtatásokért megfelelő pótlékot számít. — Az igazgatóság a szerződést minden pontjában helyesli. (Nov. 25.)

57. A Magyar-Zsidó-Szemlének egy évre engedélyezett szubvencziójára vonatkozólag elhatároztatik, hogy az 1898-ik évre a társulat a 400 frt segélyt ugyanazon módozatok és föltételek mellett megadja mint tavál. (Novemb. 25.)

69. Titkár előterjeszti az alapszabályok átdolgozására küldött bizottság javaslatát. — Az igazgatóság a tervezetet pontonként tárgyalja s több rendbeli módosítás után elfogadja azzal, hogy ez alapszabály-javaslat a legközelebbi választmányi ülés elé lesz terjesztendő. (Deczemb. 7.)

VI.

A Társulat alapszabályaiból.

A társulat céljai.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai:

a) a szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése;

b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak és általában az izraelita vallás és erkölestannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése;

c) a szentírásra és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése úgy a fővárosban mint a vidéken;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközség feladatával s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitűzése és jutalmazása.

A társulat tagjai.

3. §. A társulat tagjai lehetnek:

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok. A tagok lehetnek: 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak; 4. *rendesek*, kik 6 éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezik magukat.

A tagok jogai.

21. §. A tagok feltéve, hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a többi tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azon felül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

VII.

A Társulat képvisellete.

1. ELNÖKSÉG.

- Elnök:* Dr. Kohn Sámuel, rabbi.
Társelnök: Dr. Weinmann Fülöp, kir. tanácsos.
Titkár: Dr. Bánóczi József, igazgató.
Pénztáros: Székely Ferencz, bankigazgató.
Ellenőr: Beck Dénes, bankigazgató.
Ügyész: Dr. Halász Frigyes, ügyvéd.

2. IGAZGATÓSÁG.

Dr. Kohn Sámuel, rabbi, elnök. *Dr. Weinmann Fülöp*, kir. tanácsos, társelnök. *Dr. Bacher Vilmos*, tanár, az irodalmi bizottság elnöke. *Dr. Klein Mór*, nagybecskereki rabbi, az irodalmi bizottság alelnöke. *Schweiger Márton*, keresk. tanácsos, a gazdasági bizottság elnöke. *Dr. Stiller Mór*, ügyvéd, a gazdasági bizottság alelnöke. *Dr. Bánóczi József*, tanítóképzői igazgató, titkár. *Székely Ferencz*, bankigazgató, pénztáros, *Beck Dénes*, bankigazgató, ellenőr. Választott tagok: *Dr. Kármán Mór*, egyet. tanár, *Dr. Réthy Mór*, műegyetemi tanár, *Dr. Rosenberg Sándor*, aradi rabbi.

3. IRODALMI BIZOTTSÁG.

- Elnök:* Dr. Bacher Vilmos, tanár.
Alelnök: Dr. Klein Mór, rabbi, N.-Becskekerek.
Jegyző: Dr. Krausz Sámuel, tanár.

Tagok: Dr. Bánóczy József, igazgató.
 Dr. Kármán Mór, egyet. tanár.
 Dr. Neumann Ede, rabbi, N.-Kanizs.
 Schill Salamon, tanár.

4. GAZDASÁGI BIZOTTSÁG.

Elnök: Schweiger Márton, keresk. tanácsos.
Alelnök: Dr. Stiller Mór, ügyvéd.
Jegyző: Dr. Farkas Emil, ügyvéd.
Tagok: Leopold Sándor, birtokos, Szegzárd.
 Dr. Neumann Antal, ügyvéd.
 Sternthal Adolf, földbirtokos.
 Weisz Berthold, gyáros.

5. VÁLASZTMÁNY.

A) *Budapesti tagok:*

Dr. Bacher Vilmos, tanár.	Dr. Krausz Sámuel, tanár.
Dr. Bánóczy József, igazgató.	Dr. Marczali Henrik, egyet. tanár.
Dr. Bárón Jónás, egyet. m. tanár.	Dr. Mezey Ferencz, ügyvéd.
Beck Dénes, bankigazgató.	Dr. Mezei Mór, ország. kép- viselő.
Dr. Chorin Ferencz, orsz. képviselő.	Dr. Munkácsi Bernát, tan- felügyelő.
Dr. Farkas Emil, ügyvéd.	Dr. Neumann Antal, ügyvéd.
Dr. Goldberg Rafael, rabbi.	Ifj. dr. Neumann Sándor, ügyvéd.
Dr. Halász Frigyes, ügyvéd.	Pollák L., rabbi.
Dr. Kayserling M., rabbi.	Dr. Radó Antal, író.
Dr. Kármán Mór, egyetemi tanár.	Dr. Réthy Mór, műegyetemi tanár.
Kornfeld Gyula, orsz. 12r. tanító-egyesületi elnök.	Dr. Rosenberg Gyula, orsz. képviselő.
Dr. Kőrösi József, statist. hivatal igazgatója.	

Schill Salamon, tanár.	Szatmári Mór, szerkesztő.
Dr. Schiller Zsigmond, szerkesztő.	Székely Ferencz, bankigazgató.
Schön Dávid, tanár.	Tencer Pál, író.
Dr. Simon József, ügyvéd.	Dr. Visontai Soma, országos képviselő.
Stern Ábrahám, isk. igazg.	Wolfner József, gyáros.
Sternthal Adolf, földbirt.	Weisz Berthold, orsz. képv.
Dr. Stiller Bertalan, egyet. tanár.	Dr. Weiszburg Gyula, s. rabbi.
Dr. Stiller Mór, ügyvéd.	
Szabolcsi Miksa, szerkesztő.	

B) *Vidéki tagok:*

Dr. Bakonyi Samu, ügyvéd, Debreczen.	Dr. Kardos Albert, tanár, Debreczen.
Dr. Bárány József, rabbi, Kecskemét,	Dr. Kecskeméti Lajos, főorvos, Kecskemét.
Dr. Bernstein Béla, rabbi, Szombathely.	Dr. Kecskeméti Lipót, rabbi, Nagyvárad.
Büchler P., rabbi, Moór.	Dr. Kelemen Adolf, rabbi, Pancsova.
Dr. Eisler Mátyás, rabbi, Kolozsvár.	Dr. Klein József, rabbi, Szabadka.
Elfer Jakab, rabbi, Heves.	Dr. Klein Mór, rabbi, Nagy-Becskerek.
Dr. Feldmann József, rabbi, Czegléd.	Lázár Soma, Keszthely.
Dr. Fischer Mihály, rabbi, Zombor.	Leopold Sándor, Szegzárd.
Dr. Flesch Ármin, rabbi, Mohács.	Dr. Löw Immanuel, rabbi, Szeged.
Friedmann Ármin, hitközs. elnök, Újpest.	Dr. Löwy Mór, rabbi, Temesvár.
Hahn Adolf, tanár, Székesf.	Dr. Neumann Ede, rabbi, Nagy-Kanizsa.
Dr. Halász Ignác, egyet. tanár, Kolozsvár.	Dr. Perls Á., rabbi, Pécs.

Dr. Pillitz Benő, orvos,
Veszprém.

Reich Márton, birtokos, Ka-
locsa.

Várhelyi dr. Rózsa Izsó,
ügyvéd, Szeged.

Dr. Rosenberg Ede, rabbi,
Ó-Kanizsa.

Dr. Rosenberg Sánd., rabbi,
Arad.

Rosenthal Nándor, hitközs.
elnök, Veszprém.

Dr. Roth Adolf, orvos, Liptó-
Újvár.

Schreiber Ign., Győr—Bécs.
Schwarz Jakab, rabbi, Csák-
tornya.

Seltmann Lajos, rabbi, H.-
M.-Vásárhely.

Sichermann Mór, nyomda-
tulajdonos, M.-Sziget.

Dr. Sonnenfeld Bernát, ügy-
véd, Vágújhely.

Sternthal Salamon, földbir-
tokos, Temesvár.

Dr. Ungar Simon, rabbi,
Szegzárd.

Dr. Vajda B., rabbi, Abony.

6. SZÁMVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG.

Adler Laj., nagyker., Bpest.

Deutsch Sámuel, háztulaj-
donos, Budapest.

Ehrlich Mózes, földb., Bpest.

Fleischmann Ede, nagy-
kereskedő, Budapest.

Budai Goldberger Bertalan,
nagykereskedő, Budapest.

7. A VÁLASZTMÁNY TAGJAI ALAPÍTÓ TAGSÁGI JOGON.

(Alapsz. 15. §.)

Gelsei Gutmann Vilmos, kir. tanácsos, Nagy-Kanizsa.

Kohner Zsigmond, földbirtokos, Budapest.

Schweiger Márton, keresk. tanácsos, Budapest.

Sváb Károly, főrendiházi tag, Budapest.

«Néh. Sváb Sándor alapítvány» képviselője, Budapest.

«Néh. Hatvani Deutsch Bernát alapítvány» képviseli

Hatvani-Deutsch József úr.

A nagy-kanizsai izr. hitk. alapító tag egy képviselője.

A nagyváradai izrael. hitk. alapító tag egy képviselője.

A pesti izr. hitk. alapító tag egy képviselője ; képv. Adler Lajos előljárósági tag úr.

A pesti chevra kadisa alapító tag egy képviselője.

A szabadkai izr. hitközség alapító tag egy képviselője.

VIII.

A társulat kiadványai.

1. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1895.

Tartalma a társulati közleményeken kívül :

BÁNÓCZI JÓZSEF: Toldi és a biblia.	IGNOTUS: A 137. zsoltár.
SONNENFELD ZSIGMOND: Az argentiniai zsidó földművelő gyarmatok.	STURM ALBERT: Maszkir Nesómosz. Utazás ujságírói sírok körül.
KOHN DÁVID: Zsidó népmozgalmi statisztika.	ROSENBERG SÁNDOR: Rövid elmélkedés az óhéber irodalomról, összehasonlítva az ógöröggel.
CSERHALMI H. IRÉN: Lea.	SZATMÁRI MÓR: Zsidók a magyar publicisztikában.
KAUFMANN DÁVID: Budavár visszavivásának egy szemtanuja és leírója.	MAYBAUM ZSIGMOND: Zunz Lipót életéből.
MAKAI EMIL: Kelet.	FELEKI SÁNDOR: Templomban.
KOHN SÁMUEL: Vida András contra Velisch József.	BÜCHLER ADOLF: A makka-beusok ünnepének elejei.
BERNSTEIN BÉLA: A zsidók az 1848/49-iki szabadságharcban.	KLEIN MÓR: A zsidó pap helyzete a multban és jelenben.
SCHWARZ ADOLF: Pædagogiai tanulság a bibliából.	RADÓ ANTAL: József és Putifárné története a Sahnaméban.
TENCER PÁL: Egyről-másról és önmagamról.	NEUMANN EDE: A zeud vallás befolyása a zsidóságra.
BLAU LAJOS: A biblia eszméi a theodiceáról.	WEISSBURG GYULA: Szegény-

- ügy-szervezet a zsidóknál a talmudi korban.
- KÖRÖS MIHÁLY: Kisértetek.
- SILBERSTEIN ÖTVÖS ADOLF: A zsidó «szellemi fölénye.»
- SELTMANN LAJOS: Életképek.
- GERŐ ATTILA: Talisz, Tfilin.
- GELLÉRI MÓR: Az ezredéves kiállítás.
- VAJDA BÉLA: A talmud polemikája Rómával a jótékony-ságról és könyörületességről.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Zsidó költőkből.
- LEDERER IGNÁCZ: Nap és éj. Juda Alcharizi makámáiból.
- GOLDSCHMIED LIPÓT: Magyar zsidó művészek.
- KRAUSZ SÁMUEL: Chanukka.
- V. HEVESS KORNÉL: Látogatás.
- SCHUSCHNY HENRIK: A testi nevelés és a zsidóság.
- MEZEY FERENCZ: Onnan hazulról.
- BÜCHLER SÁNDOR: Egy magyar zsidó költő.
- BACHER VILMOS: A francia zsidóság irodalmi társulata.

2. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1896.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- BACHER VILMOS: Ezer év előtt.
- MAKAI EMIL: Hiszek.
- STEIN LAJOS: Konstantinápolyi emlékek.
- PAP DÁVID: Zsidók vándorlása.
- KOHN SÁMUEL: Zsidó történelmi emlékek különös tekintettel Magyarországra.
- CSERHALMI H. IRÉN: Eliézer.
- BLAU LAJOS: Az emberi szenvedések.
- KAYSERLING M.: Századunk elejéből.
- GERŐ KÁROLY: Az utazásról.
- KLEIN GOTTLIEB: A farizeusok és szadducczusok viszonya a makkabéusokhoz.
- BERNSTEIN BÉLA: Az ember tragédiája és a zsidó irodalom.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Hósea próféta és kora.
- BÁNÓCZI JÓZSEF: Magyar zsidók külföldön.
- WALDAPFEL JÁNOS: A biblia az újabb nevelés-tudományban.
- GERŐ ATTILA: Lechó dódi.
- SELTMANN LAJOS: Életképek.
- NEUMANN EDE: Görög és római írók a zsidókról.
- KRAUSZ SÁMUEL: Képdiszítmények a zsinagógában.
- HELLER BERNÁT: Madách Mózes és az Ember Tragédiája.

- BECK MÓR: Az eredendő bűn a zsidó irodalomban.
- ROSENBERG SÁNDOR: A zsidók nyelve.
- POLLÁK MIKSA: A zsidó-jel történetéhez.
- VAJDA BÉLA: A honalapítás és a zsidó vallás.
- BÜCHLER SÁNDOR: Az országos főrabbi-hivatal Magyarországon a XVII. és XVIII. században.
- FRIEDRICH TIVADAR: Hirsch bárónál.
- KÖRÖS MIHÁLY: Elvesztett világ.
- MÁLNAI MIHÁLY: Felekezeti iskoláink.
- VENETIANER LAJOS: Pestalozzi és a talmud tanulásának éneklő modora.
- KECSKEMÉTI ÁRMIN: Az örök zsidó mondája a magyar irodalomban.
- KISS ARNOLD: Őszi hangulat.
- GOLDSCHMIED LIPÓT: A patriárkák alakjai a középkor képírásában.

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896.

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896.

5. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- Az IMIT. millenniumi dísz-
ülése:
- KOHN SÁMUEL: Elnöki megnyitó.
- BÁNÓCZI JÓZSEF: Titkári jelentés.
- PERLS ÁRMIN: Ahasver.
- KLEIN ARNOLD: A magyar Izrael éneke, midőn az 1000 év betellett.
- KÁRMÁN MÓR: Nemzeti és felekezeti élet.
- ALEXANDER BERNÁT: A millenniumi kiállításon.
- LEIMDÖRFER DÁVID: Zsidó páholyok.
- SZÉKELY FERENCZ: Két levél.
- HANDLER SIMON: Abigél.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Halottas szertartások az ősi Izraélben.
- FISCHER GYULA: Egy régi kódex zsinagógiai rendje.
- SELTMANN LAJOS: Az aranyborju és a zsidóság.

- MILKÓ IZIDOR: Az egyházpolitikai télen.
- BLAU LAJOS: A régi és az új zsidóság.
- BÜCHLER SÁNDOR: Zsidók a magyar egyetemen.
- ACSÁDY IGNÁCZ: A magyar zsidók 1735—38-ban.
- FELEKI SÁNDOR: Mózes.
- SZÁNTÓ KÁLMÁN: Az öreg doktor elmélete.
- BÜCHLER ADOLF: Az alexandriai zsidó bazilika.
- BLOCH HENRIK: A francia zsidó kongresszus története.
- STEIGER LAJOS: A zsidó melódiák gyűjtése.
- KRAUSZ SÁMUEL: A nagy gyülekezet férfiai.
- PILLITZ BENŐ: Luzzato egy kiadatlan levele.
- LÖWY MÓR: Ezer év.
- VAJDA BÉLA: Az orthodoxia küzdelmeiből a zsidóság multjában.
- GERŐ ATTILA: Nóa mámora.
- FRISCH ÁRMIN: Szezárd hatás Magyarországon.

6. A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: dr. POLLÁK MIKSA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

IX.

A társulat tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Özv. Hatvani DeutschBernátné, Budapest.	Pesti Chevra-Kadisa.
Gelsei Guttmann Vilmos, N.-Kanizsa.	Pesti izr. hitközség.
Kohner Zsigmond, Bpest.	Schweiger Márton, Bpest.
Nagykanizsai izr. hitközs.	Sváb Károly, Budapest.
† Nagyváradai izr. hitközség.	¹⁰ Özv. Sváb Sándorné, Budapest.
	Szabadkai izr. hitközség.

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Dr. Chorin Ferencz, Buda- pest.	Steinfeld Antal, Debrecz.
Löwy Mór, Budapest.	Steinfeld Mihály, Debrecz.
Dr. Rosenberg Gyula, Bu- dapest.	Sternthal Adolf, Bpest.
Báró Schossberger Hen- rik, Budapest.	Sternthal Salam., Temes- vár.
5 Schreiber Ignác, Bécs.	10 Dr. Stiller Bertalan, Bu- dapest.
	Weiss Berthold, Bpest.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

Adler Lajos, Budapest.	Leopold Sánd., Szegzárd.
Aradi izraelita hitközség.	Linczer Béla, Budapest.
Bacher Emil, Budapest.	50 Losonczy izr. hitközség.
Beck Dénes, Budapest.	Marczali izr. hitközség.
5 Braun W. Arnold, Meran.	Markbreit Adolf, Bpest.
Breitner Zsigm., Bpest.	Dr. Misner Ignác, Bpest.
Deutsch Sámuel, Bpest.	Nemes-Vidi izr. fiók-hit- község.
Ebenspanger Lipót, Nagy- Kanizsa.	25 Ifj. Neumann Adolf, Arad.
Ehrlich Mózes, Budapest.	Ó-Kanizsai izr. hitközség.
10 Néhai Frank Antal, Buda- pest.	Pécsi izr. hitközség.
Tószegi Freund F., Bpest.	Dr. Pillitz Benő, Vesz- prém.
Tószegi Freund Salamon, Budapest.	Popper István, Budapest.
Garai Károly, Budapest	30 Reich Márton, Kalocsa.
Hartenstein Zsig., Bpest.	Dr. Ság Manó, Bpest.
15 Kecskeméti izr. hitközség.	Dr. Simon József, Bpest.
Kohner Ágost, Budapest.	Dr. Schuschny H., Buda- pest.
Megyeri Dr. Krausz Izidor, Budapest.	Schweiger Adolf, Buda- pest.

35 Néhai Stern Ignác, Budapest.

Dr. Stiller Mór, Budapest.

Szegzárdi izr. hitközség.

Temesvár-belvárosi izrael. hitközség.

Tolna-tamási izr. hitközs.

40 Lovag Wechselmann Ignác, Budapest.

Dr. Weinmann Fül., Budapest.

Weiss Manfréd, Budapest.

Wellisch Sándor és Gyula, Budapest.

4. RENDES TAGOK.

Adler Dávid, Budapest.

Adler Gyula, Budapest.

Dr. Adler Mihály, Bpest.

Dr. Alexander B., Bpest.

5 Alsó-Lendvai izr. hitközs.

Altheim Oziás, H.-M.-Vásárhely.

Altmann Fer., M.-Sziget.

Amster Adolf, Budapest.

Dr. Anisfeld Endre, H.-M.-Vásárhely.

10 Anisfeld Sándor, H.-M.-Vásárhely.

Aranyosi Miksa, Budapest.

Augenstein Dávid, Bpest.

Auspitz Adolf, N.-Várad.

Dr. Bacher Vilmos, Bpest.

15 Bach Mór, Pancsova.

Dr. Bácskai Albert, Bpest.

Bader Samu, Villány.

Bajai izr. hitközség.

Dr. Bakonyi Samu, Debreczen.

20 Balassa Frigyes, Bpest.

Dr. Balassa Józ., Bpest.

Dr. Balkányi Miklós, Debreczen.

Dr. Ballay Lajos, Bpest.

Balogh Ármin, Bpest.

25 Dr. Bán Zsigmond, Bpest.

Dr. Bánóczy József, Bpest.

Dr. Baracs Marcel, Bpest.

Dr. Bárány J., Kecskemét.

Dr. Báron Jónás, Bpest.

30 Bauer Miksa, Bpest.

Baum Fülöp, Veszprém.

Dr. Baumgarten Samu, Budapest.

Dr. Becher Áron, Nagyszalonta.

Ifj. Beck Adolf, Bpest.

35 Dr. Beck Mór, Bukarest.

Beck Sándor, Keszthely.

Beer Bertalan, Budapest.

Benedek Gábor, Bpest.

Benedikt B., Csáktornya.

- 40 Dr. Berczeller Imre, Bpest.
Beregi Lajos, H.-M.-Vásárhely.
Dr. Berényi Sánd., Bpest.
Berger Arnold, Veszprém.
Dr. Berger Ferencz, H.-M.-Vásárhely.
- 45 Berger Jakab, Ráczekeve.
Berger J. Lipót, Bpest.
Dr. Berger Miksa, Bpest.
Berger Sándor, Budapest.
Berkovits Manó, Bpest.
- 50 Dr. Berkovits Zsigmond, Nagyvárád.
Berkovits Sándor, Bpest.
Dr. Bernstein Béla, Szombathely.
Bernstein Samu, Sz.-Fehérvár.
Bienenstock M., Buttyin.
- 55 Biermann Károly, Bpest.
Bisinger Mátyás, Sopron.
Birnbaum Imre, Bpest.
Bischitz Dávidné, Bpest.
Blau Adolf, Budapest.
- 60 Blau Emil, Budapest.
Dr. Blau Henrik, Heves.
Dr. Blau Lajos, Budapest.
Blau Rezső, Mohács.
Blau Simon, Szabadka.
- 65 Bleuer F. Péter, Laczháza.
Dr. Bleyer Vilmos, Bpest.
Dr. Bloch Henrik, Bpest.
Dr. Blum Ármin, Bpest.
- Bognár István, N.-Várád.
- 70 Boskovitz Sándor, Bpest.
Böhm Sámuel, H.-M.-Vásárhely.
Brachfeld Lajos, Bpest.
Brachfeld S., Kecskemét.
Brachfeld V., Kecskemét.
- 75 Brandstädter Izsák, Bpest.
Braser Simon, Buziás.
Braun Bernát, Győr.
Brauner Lipót, Budapest.
Braun József, Eger.
- 80 Braun Károly, Budapest.
Dr. Braun Lajos, Bpest.
Breszler Lajos, Kőbánya.
Breuer Henrik, Budapest.
Brust Dávid, Budapest.
- 85 Brüll Zsigmond, Bpest.
Burger D. J., Debreczen.
Buttyini izr. hitközség.
Buziási izr. hitközség.
Dr. Büchler Adolf, Bécs.
- 90 Büchler P., Moór.
Dr. Büchler Sánd., Bpest.
Csákovai izr. hitközség.
Csonka Árpád, Budapest.
Csurgói izr. hitközség.
- 95 Czeglédi izr. hitközség.
Dr. Czigler Ármin, Bpest.
Czukor Márton, H.-M.-Vásárhely.
Dr. Czukor Soma, Bpest.
Debreczeni izr. hitközség.
- 100 Dettai izr. hitközség.

- Deutsch Ad., Fehértempl.
 Deutsch Antal, Budapest.
 ÖZV. Deutsch G. Sándorné,
 Veszprém.
 Deutsch Jakab, Budapest.
 105 Deutsch Izid., N.-Bogsán.
 Deutsch Izid., Veszprém.
 Deutsch Jenő, Budapest.
 Ifj. Deutsch Samu, Szom-
 bathely.
 Deutsch Simon, Bpest.
 110 Deutsch Tiv., Szombath.
 Déri Izidor, Budapest.
 Dóri István, Nagyvárad.
 Dukász Jakab, Budapest.
 Dr. Ecsedi Mór, T.-Méra.
 115 Ecz-Hadaász izr. ir. egy.
 Galgócz.
 Edelstein Miksa, Bpest.
 Ehrlich Emil, Fiume.
 Ehrlich Samu, Ó-Buda.
 Eisenstädter Ignác, N.-
 Becskerek.
 120 Dr. Eisler Mátyás, Kolozs-
 vár.
 Eisler Mór, Budapest.
 Ifj. Eisler Mór, Pápa.
 Eisler Samu, Budapest.
 Eisler Sándor, Budapest.
 125 Éles Ármin, Arad.
 Elfer Dávid, Budapest.
 Elfer Jakab, Heves.
 Dr. Engelsmann Izidor,
 Budapest.
- Eperjesi Chevra-Kadisa.
 130 Eperjesi izr. hitközség.
 Epstein Gyula, H.-M.-Vá-
 sárhely.
 Ernst Mihály, Budapest.
 Dr. Erneyei Mór, Bpest.
 Facseti izr. hitközség.
 135 Dr. Faragó Samu, Bpest.
 Dr. Farkas Emil, Bpest.
 Dr. Fayer László, Bpest.
 Feigl L. H., Gyöngyös.
 Feiner Mór, H.-M.-Vásár-
 hely.
 140 Dr. Fejér Fer., Debreczen.
 Fejér Márton, Budapest.
 Dr. Fekete Józs., Buttyin.
 Dr. Fekete László, Kec-
 kemét.
 Feldmann Jakab, Szamos-
 ujjvár.
 145 Dr. Feldmann J., Czepléd.
 Feldmayer Ignác, Kec-
 kemét.
 Feld Salamon, Budapest.
 Dr. Felner Tivadar, Bpest.
 Fényes Dezső, Budapest.
 150 Dr. Fényes Mór, Bpest.
 Dr. Fényes Sal., Kassa.
 Fischer Adolf, Eger.
 Dr. Fischer Gyula, Győr.
 Fischer L., Fiume.
 155 Dr. Fischer L., Kolozsv.
 Dr. Fischer Manó, Veszpr.
 Dr. Fischer Mih., Zombor.

- Fischer Pál, H.-M.-Vásár-
hely.
- 160 Fispán Mór, Kecskemét.
Fiumei Chevra-Kadisa.
Fiumei izr. hitközség.
Dr. Fleischl Lajos, Bpest.
Fleischl Róbert, Bpest.
- 165 Fleischmann Ede, Bpest.
Fleischmann Mih., Győr.
Dr. Flesch Árm., Mohács.
Fluss József, Budapest.
Dr. Fodor Ármin, Bpest.
- 170 Fogarasi izr. hitközség.
Fornheim Zsigin., Ujpest.
Forrai Gábor, Budapest.
Izr. hitközs., D.-Földvár.
Dr. Fränkel Sándor, Bu-
dapest.
- 175 Dr. Frank József, Mura-
Szombat.
Fränkl Sánd., Kolozsvár.
Freiberger Sám., Bpest.
Dr. Freund J., Debreczen.
Frey Gusztáv, Ujpest.
- 180 Fried Adolf, Sopron.
Fried József, Budapest.
Friedländer Gyula, Deés.
Friedmann Mór, Kassa.
Dr. Frisch Ármin, Bpest.
- 185 Frisch Lipót, Tapolca.
Dr. Frischmann Gyula
Budapest.
Frommer Miksa, Mohács.
Bánréti Fuchs E., Bpest.
- Fuchs Samu, Kecskemét.
- 190 Fuchs Vilmos, Budapest.
Füredi Ignác, Budapest.
Dr. Füredi Lipót, Vágújh.
Dr. Fürst Dáv., Soroksár,
Gálóczi Samu, Deés.
- 195 Gansl Ign., L.-Szt.-Miklós.
Geiger Zsigmond, Bpest.
Dr. Gerber Béla, Bpest.
Gerlóczi M. Adolf, Fiume.
Gerőfi Arnold, Budapest.
- 200 Gerstl Géza, Temesvár.
Glanzmann Zs., Kolozsv.
Glasz Adolf, Fehértempl.
Dr. Glass Izor, id., Bpest.
Glaszner József, Bpest.
- 205 Dr. Glück Fülöp, Pápa.
Goitein Jónás, Kecskemét.
Gold Antal, Pápa.
Budai Goldberger Berta-
lan, Budapest.
Goldberger Gusztáv, Bu-
dapest.
- 210 Dr. Goldberger Ign., Pécs.
Goldberger J. M., Szegz.
Dr. Goldberg Raf., Buda.
Goldheim Lipót, Bpest.
Goldmann Jónás, Fiume.
- 215 Goldmann Vilmos, M.-
Sziget.
Gold Sámuel, Budapest.
Dr. Gombos Ign., Zombor.
Dr. Gonda Ignác, Bpest.
Gödöllői izr. hitközség.

- 210 Grauer M., Csáktornya.
 Dr. Grauer V., Bpest.
 Greiner Arnold, Eger.
 Greiner Sámuel, Veszpr.
 Greiner Sándor, Bpest.
- 225 Dr. Grósz Gyula, Bpest.
 Dr. Grósz Lipót, Bpest.
 Groszmann Adolf, Hód-
 mezővásárhely.
 Dr. Gruber Árm., Bpest.
 Grün Adolf, Gyón.
- 230 Grünbaum Miksa, Bpest.
 Grünwald Sám., Mohács.
 Gut Árpád, Budapest.
 Dr. Guttmann Jakab, M.-
 Sziget.
 Guttmann Zsigm., Bpest.
- 235 Egy. győri és győrszigeti
 izr. hitközség.
 Gyulai izr. hitközség.
 Haas Miksa, M.-Sziget.
 Dr. Haasz Sim., Szucsány.
 Haberfeld Ign., Budapest.
- 240 Haber Samu, Bpest.
 Hahn Ad., Sz.-Fehérvár.
 Dr. Haimann J., Moór.
 Dr. Halassy V., Veszprém.
 Dr. Halász Frigyes, Bpest.
- 245 Dr. Halász Ign., Kolozsvár.
 Handler Jónás, Bpest.
 Dr. Handler Sim., Lugos.
 Dr. Hartmann S., Bpest.
 Hay Gyula, Bpest.
- 250 Hay Ignác, Bpest.
 Hay Károly, Abony.
 Hay Mór, Abony.
 Hecht Emil, Budapest.
 Dr. Hecht Ernő, Bpest.
- 255 Dr. Hecht József, Bpest.
 Özv. Hecht Katalin, Bu-
 dapest.
 Dr. Hegyesi B., M.-Sziget.
 Heinrich M., Csáktornya.
 Heller Ármin, Bpest.
- 260 Heller Gábor, Bpest.
 Hellsinger Zsigm., Bpest.
 Dr. Herzmann Manó, Mo-
 hács.
 Herzfeld Mór, Vágújhely.
 Herzfeld Norbert, Bpest.
- 265 Dr. Herz Mór, Bpest.
 Dr. Herzog M., Kaposvár.
 Hirschfeld A. E., Bpest.
 Hirschfeld Béla, Veszpr.
 Hirschfeld Izidor, Veszpr.
- 270 Hirsch Ignác, Temesvár.
 Hirsch Lajos, N.-Becker.
 Dr. Hirschler H., Bpest.
 Dr. Hirschler L., Bpest.
 Hirsch Sándor, L.-Szent-
 Miklós.
- 275 Hirsch Vilmos, Budapest.
 Dr. Hirsch Vilm., Pápa.
 Hoffmann Ármin, Bpest.
 Hoffmann S., Keszthely.
 Dr. Hofmeister J., Halas.
- 280 Dr. Hollósi I., M.-Sziget.
 Dr. Horn Kár., Esztergom.

- H.-M.-Vásárhelyi izr. hitközség.
Hunwald Lipót, Kolozsv.
Dr. Hüvös József, Bpest.
- ²⁸⁵ Ipolysági izr. hitközség.
Dr. Iricz Adolf, Bpest.
Jasnigi Sándor, Bpest.
Jászárokszallási izr. hitk.
Jellinek Henrik, Bpest.
- ²⁹⁰ Juhász Mór, Kassa.
Dr. Junger Láz., M.-Sziget.
Dr. Juszth A., N.-Szombat.
Junker Gusztáv, Curgó.
Dr. Kahan Samu M.-Szig.
- ²⁹⁵ Kállmán Dávid, Bpest.
Dr. Kanitzer Sándor, H.-M.-Vásárhely.
Dr. Kardos Albert, Debreczen.
Kardos Antal, Kecskemét.
Kassai Chevra-Kadisa.
- ³⁰⁰ Kassai izr. hitközség.
Dr. Kaufmann D., Bpest.
Dr. Kaufmann J., Mohács.
Dr. Kecskeméti Lajos, Kecskemét.
Dr. Kecskeméti Lipót, N.-Várad.
- ³⁰⁵ Dr. Kecskeméti Sándor, Kecskemét.
Dr. Kelemen Adolf, Pancsova.
Kelemen Géza, Budapest.
Keller Arn., Csik-Gyimes.
- Kellert Samu, Német-Bogán.
- ³¹⁰ Kemény Dávid, Bpest.
Dr. Kende Ádám, Pápa.
Keszner Izidor, M.-Sziget.
Keszthelyi izr. hitközség.
Kisbéri izr. hitközség.
- ³¹⁵ Klein Ármin, Moór.
Dr. Klein Arnold, Veszpr.
Klein Dávid, M.-Sziget.
Dr. Klein Gyula, Kecskemét,
Klein Herman, Bpest.
- ³²⁰ Klein Ignác, Eger.
Klein Jakab, Temesvár.
Dr. Klein Józs., Szabadka.
Ijf. Klein Lázár, N.-Várad.
Dr. Klein Mór N.-Becskepek.
- ³²⁵ Dr. Kohlbach Bertalan, Kaposvár.
Kohn Arnold, Budapest.
Kohn Fülöp, Győr.
Kohn Ármin, Temesvár.
Kohn József, Bpest.
- ³³⁰ Kohn Lajos, Bpest.
Kohn Samu, Szombathely.
Kohn Sándor, Veszprém.
Kohn S. N., Arad.
Kollár Dávid, Budapest.
- ³³⁵ Komáromi Chevra-Kadisa.
Komáromi izr. hitközség.
Dr. Koritschner L., Pápa.
Kornfeld Gyula, Bpest.

- Koszterlitz Miksa, Bpest.
- 340 Kőbányai izr. hitközség.
Környei Izidor, Budapest.
Dr. Kőrösi József, Bpest.
Kóvári Fülöp, Kecskemét.
Dr. Köves Béla, Veszprém.
- 345 Kövesdi Ferencz, Füzes-
Abony.
Dr. Köves Jenő, Veszpr.
Kramer Adolf, Mohács.
Kramer József, Budapest.
Kramer Leo, Budapest.
- 350 Krausz Adolf, Bpest.
Krausz Lajos, Keszthely.
Krausz Miksa, Győr.
Dr. Krausz Sámuel, Bpest.
Kriegler Miksa, Bpest.
- 355 Dr. Krieshaber Ad., Bu-
dapest.
Dr. Krieshaber B., Kula.
Kron Sámuel, Szegzárd.
Dr. Kuhn Miksa, H.-M.-
Vásárhely.
Kunetz Mór, Szabadka.
- 360 Kunewalder M. testv., Bu-
dapest.
Dr. Kunos Ignác, Bpest.
Küszler Henr., Budapest.
Dr. Kux Adolf, L.-Sz.-
Miklós.
Dr. Kux Bernát, L.-Sz.-
Miklós.
- 365 Dr. Kux Vilm., L.-Ujvár.
Dr. Ladányi Gy., Bpest.
- Lamm Antal, Budapest.
Latzko Károly, Bpest.
Latzko Náthán, Bpest.
- 370 Lax Samu, M.-Sziget.
Lázár József, Budapest.
Lázár Soma, Keszthely.
Lazarus Adolf, Bpest.
Lebovics J., B.-Mágocs.
- 375 Dr. Lederer Béla, Bpest.
Lederer Ignác, Budapest.
Lederer Lajos, Abony.
Dr. Lederer Sánd., Bpest.
Dr. Leitner Adolf, Bpest.
- 380 Lendvai Sándor, Arad.
Leopold Károly, Szegzárd.
Dr. Leopold Kornél, Szeg-
zárd.
Leopold Lajos, Szegzárd.
Lévai izr. hitközség.
- 385 Lévai Antal, Kecskemét.
Liebermann K., Kassa.
Dr. Linksz Ármin, Bpest.
Löwenstein Arn., Bpest.
Dr. Löw Immánuel, Sze-
ged.
- 390 Dr. Loewy Lipót, Pécs.
Dr. Löwy Fer., N.-Atád.
Dr. Löwy Jakab, Mohács.
Löwy Jakab, Veszprém.
Löwy M. E., Bpest.
- 395 Dr. Löwy Mór, Temesvár.
Ludasy Sámuel, Bpest.
Lukács József, Budapest.
Lusztig Mór, Arad.

- Maislis Soma, Mohács.
- 400 Makói Chevra-Kadisa.
Makói izr. hitk.
Dr. Málnai Mihály, Bpest.
Mandl Ede, Nyirbátor.
Mandl Ignác, H.-M.-Vásárhely.
- 405 Mandl János, M.-Sziget.
Mandl József, Nyirbátor.
Mandl Mór, Bpest.
Mandl Pál, Keszthely.
Dr. Marczali Henr., Bpest.
- 410 Margalit Alfréd, Böhönye.
Dr. Márkus Dezső, Bpest.
Dr. Mayer Ármin, L.-Sz.-Miklós.
Mayer és Berger, M.-Szig.
Mayländer Lipót, Fiume.
- 415 Meer Márton, Budapest.
Meller Ignác, Győr.
Mellinger Sándor, Bpest.
Messinger Jakab, Bpest.
Dr. Messinger L., Bpest.
- 420 Dr. Mezei Mór, Bpest.
Dr. Mezey Fer., Bpest.
Dr. Mihély Lajos., Nagyvárad.
Militzer Gyula, Eger.
Milkó Jakab, Szeged.
- 425 Dr. Mohr Mihály, Bpest.
Monori izr. hitközség.
Moóri izr. hitközség.
Dr. Morgenstern Sándor, Budapest.
- Mosoni izr. hitközség.
- 430 Mózes Bern., Csáktornya.
Dr. Munkácsi Bernát, Budapest.
Dr. Murányi Ernő, Bpest.
M.-Szombati izr. hitközs.
Müller Edené, Szabadka.
- 435 Dr. Müller Fer., Szegzárd.
Müller Lajos, H.-M.-Vásárhely.
Müller Mór, Budapest.
Müller Sámuel, H.-M.-Vásárhely.
Münz Sámuel, Budapest.
- 440 Dr. Nádain Gy., Simánd.
N.-Becskereki Chevra Kadisa.
N.-Becskereki izr. hitközs.
N.-Kőrösi izr. hitközség.
Nagy Lipót, Kecskemét.
- 445 N.-Szalontai izr. hitközs.
Náthán Soma, Bpest.
Nay Jakab, Veszprém.
Nay Rezső, Budapest.
Dr. Neményi Ambrus, Budapest.
- 450 Neubauer Vilmos, Temesvár.
Neuerer Ign., Karánsebes.
Neufeld Sándor, Bpest.
Neuhauser Sándor, Vágújhely.
Neu József, Veszprém.
- 455 Neumann Alb. Cs.-tornya.

- Dr. Neumann Antal, Budapest.
- Neumann Bernát, Bpest.
- Dr. Neumann Bernát, Sz.-Fehérvár.
- Dr. Neumann Ede, N.-Kannizsa.
- ⁴⁶⁰ Dr. Neumann Jákó, Kisbér.
- Neumann József, H.-M.-Vásárhely.
- Neumann Mózes, Zára.
- Ifj. Dr. Neumann Sándor, Budapest
- Neumark Ign., Keszthely.
- ⁴⁶⁵ Neuschlosz Ödön és Marcell, Budapest.
- Nord Mór, Budapest.
- Nyirbátori izr. hitközség.
- Nyiregyházi izr. iskolasz.
- Nyiregyházi izr. hitk.
- ⁴⁷⁰ Id. Oppenheim Adolf, Ujkécske.
- Ország Dezső, M.-Sziget.
- Orsz. izr. rabbiképző, Bp.
- Orsz. izr. tanítóképző int., Budapest.
- Orsz. izr. tanítóegyesület, Budapest.
- ⁴⁷⁵ Oszmann Pál, Keszthely.
- Ó-Budai Chevra-Kadisa.
- Ó-Budai izr. hitközség.
- Östreicher S., M.-Sziget.
- Dr. Pálfi Ignác, Bpest.
- ⁴⁸⁰ Dr. Pálos Géza, Bpest.
- Pancsovai izr. hitközség.
- Pancsovai talmud tora egyesület.
- Paskesz Mór, Veszprém.
- Dr. Pataki Gy., Szegzárd.
- ⁴⁸⁵ Perényi Adolf, Temesvár.
- Perlber József, Eger.
- Dr. Perls Ármin, Pécs.
- Dr. Perl Soma, Bpest.
- Pesti izr. hitk. fiárvaháza.
- ⁴⁹⁰ Pető Vilmos, Keszthely.
- Pfeifer Ignác, Bpest.
- Dr. Pick Gyula, Rác-Almás.
- Dr. Pick Jenő, Bpest.
- Pillitz Dávid, Veszprém.
- ⁴⁹⁵ Dr. Pillitz Sámuel, Bala-ton-Szt.-György.
- Pintér Gyula, Abony.
- Pirnitzer Lajos, Kalocsa.
- Pirnitzer József és fiai, Szegzárd.
- Dr. Politzer Alfréd, Bpest.
- ⁵⁰⁰ Politzer Áron, Veszprém.
- Politzer Kornél, Bpest.
- Politzer Bernát, Budapest.
- Politzer Mihály, Abony.
- Pollák Bernát, Csáktornya.
- ⁵⁰⁵ Pollák Ignác, Szegzárd.
- Pollák József, Bpest.
- Pollák Kaim, Bpest.
- Dr. Pollák Miksa, Sopron

- Dr. Pollák Rezső, Bpest.
- 510 Pollák Sándor, H.-M.-Vásárhely.
- Póor Jakab, Bpest.
- Dr. Popper Alajos, Debreczen.
- Popper J. D., Mohács.
- Popper Károly, Budapest.
- 515 Dr. Popper Mór, Bpest.
- Porges B., Bpest.
- Preszler Fer., Eger.
- Dr. Radó Antal, Bpest.
- Radó Vilmos, Bpest.
- 520 Dr. Rakonitz Mór, Bpest.
- Rapoch Sánd., Veszprém.
- Reich Ignác, Bpest.
- Reichmann Ármin, Debreczen.
- Dr. Reich Miklós, Bpest.
- 525 Dr. Reichtmann Mór, Fiume.
- Reismann Mór, N.-Várad.
- Dr. Reismann S., Kassa.
- Reisz Károly, Budapest.
- Reiter Károly, Szabadka.
- 530 Rékási izr. hitközség.
- Rémi Jenő, Budapest.
- Dr. Renner Adolf, Bpest.
- Dr. Réthy Ede, Veszprém.
- Dr. Réthy Mór, Budapest.
- 535 Richter Béla, N.-Abony.
- Rindauer Salam., Bpest.
- Rohonczy izr. hitközség.
- Rohrlich S., Besztercze.
- Rosenberg Adolf, Veszpr.
- 540 Rosenberg Alfréd, Bpest.
- Rosenberg Antal, Temesvár.
- Dr. Rosenberg Gy., Bpest.
- Rosenberg Ignác, Bpest.
- Rosenberg Lajos, Csáktornya.
- 545 Rosenberg Rudolf, Csáktornya.
- Dr. Rosenberg S., Arad.
- Dr. Rosenfeld Náthán, Sopron.
- Rosenfeld Simon, Bpest.
- Rosenfeld Zsigm., Bpest.
- 550 Dr. Rosenstein Mór, N.-Kikinda.
- Rosenthal Márk, Mohács.
- Dr. Rosenthal M., Nagyvárad.
- Rosenthal Nánd., Veszpr.
- Dr. Rosenzweig Vilmos, Budapest.
- 555 Rosner Jenő, Eger.
- Dr. Roth Adolf, L.-Ujvár.
- Roth Áron, Siklós.
- Özv. Rothhauser Ignác, Veszprém.
- Dr. Rothbart J., Bpest.
- 560 Dr. Roth Jakab, Bpest.
- Roth Jakab, Szemlak.
- Várhelyi Dr. Rósa Izsó Szeged.
- Ruh Henrik, Bpest.

- Rubinstein H., Szegzárd.
- 565 Salamon Árm., Szegzárd.
Salamon Nátán, Bpest.
Dr. Sámuel Lázár, Bpest.
Dr. Sándorfi Miksa, Veszprém.
Sándor József, A.-Dabas.
- 570 Sándor Mór, Lippa.
Dr. Schaffer Mór, Szabadka.
Dr. Schiller Zs., Bpest.
Schill Salamon, Budapest.
Schlesinger Ármin, Nagy-Szombat.
- 575 Schlesinger Samu, Bpest.
Dr. Schlichter Fr., Bpest.
Schmidl Albert, Bpest.
Schön Albert, Bpest.
Schön Dávid, Budapest.
- 580 Schön Leó, Bpest.
Dr. Schreiber Ign., Kecskemét.
Dr. Schreyer Jak., Bpest.
Dr. Schulhof R., Bpest.
Schwartz Ad., Kolozsvár.
- 585 Schwartz Ármin, Bpest.
Schwartz T. Antal, Eger.
Dr. Schwarz Albert, Csáktornya.
Schwarz D. Ede, Bpest.
Dr. Schwarz Gusztáv, Budapest.
- 590 Schwarz I., Csáktornya.
Schwarz J. H., Bpest.
- Schwarz Jak., Kecskemét.
Schwarz Lajos, Bpest.
Schwarz Márkus, Temesv.
- 595 Dr. Schwarz Mór, T.-Szt.-Márton.
Schwarz Sámuel, Bpest.
Schwarz Simon, Bpest.
Schweiger Ignác, Bpest.
Seligmann Zs., Bpest.
- 600 Seiner Lipót, Szegzárd.
Seltmann Lajos, H.-M.-Vásárhely.
Siegmann D., Kassa.
Simon Jakab, Bpest.
Dr. Singer Bern., Tapolca.
- 605 Dr. Singer Jakab, Bpest.
Dr. Singer József, L.-Sz.-Miklós.
Singer Sándor, Budapest.
Singer Sándor, H.-M.-Vásárhely.
Singer testvérek, Bpest.
- 610 Siófoki izr. hitközség.
Dr. Sonnenfeld Bernát, Vág-Ujhely.
Soproni izr. népisk. iskolaszéke.
Spatz testvérek, Bpest.
Dr. Spira Sal., Losonc.
- 615 Spitzer D. H., Budapest.
Spitzer Gyula, Budapest.
Spitzer Ignác, Heves.
Spitzer Jakab, Bpest.

- Spitzer Lipót, Szemlak.
- 620 Dr. Spitzer Mór, Veszpr.
Spitzer Vilmos, Heves.
Stadler Izidor, Szombathely.
- Dr. Stadler Károly, B.-Szombathely.
- Stark Ármin, L.-Szt.-Miklós.
- 625 Dr. Steiger Lajos, Bpest.
Steinberger Hermann, Kalocsa.
Steiner Albert, Sopron.
Steiner Ármin, Budapest.
Steiner Ignác, Marczali.
- 630 Dr. Steiner Jákó, Székesfehérvár.
Dr. Steiner János, Lippa.
Steiner Jónás, Veszprém.
Steiner József, Budapest.
Steiner L. József, H.-M.-Vásárhely.
- 635 Steiner Manó, L.-Szt.-Miklós.
Dr. Steiner Márk, Bielitz.
Steiner Sámuel, Veszpr.
Dr. Steiner Zsigm., Budapest.
Dr. Steinherz Jakab, Sz.-Fehérvár.
- 640 Stein Manó, Budapest.
Stein Miksa, N.-Szombat.
Serk Adolf, Budapest.
Serk Lipót, Budapest.
- Stern Ábrahám, Bpest.
- 645 Dr. Stern Géza, Bpest.
Dr. Stern József, Bpest.
Stern Mór, Budapest.
Stern Sámuel, M.-Sziget.
Stern Sámuel, Veszprém.
- 650 Sternthal Farkas, Csobánhid.
Strasser Ármin, Bpest.
Strauss Mór, Budapest.
Strausz Adolf, Budapest.
Szabolcsi Miksa, Bpest.
- 655 Szabó Imre, Veszprém.
Szabó József, Budapest.
Szalkai Emil, Nyirbátor.
Szántó Bertal., Kolozsvár.
Dr. Szántó Kálmán, Kecskemét.
- 660 Dr. Szántó Laj., Kalocsa..
Szatmári Mór, Budapest.
Szegedi Chevra-Kadisa.
Szegedi izr. hitközség.
Székely Ferencz, Bpest.
- 665 Székely Salamon, Arad.
Sz.-Fehérvári izr. hitközs.
Szél Mihály, Kis-Várda.
Dr. Szemző Gy., Szarvas.
Szemző Sánd., Kecskemét.
- 670 Szendrői Mór, Győr.
Dr. Szenes Zsigm., Bpest.
Chevra-Kadisa, B.-Szent-Lőrincz.
Izr. hitközs. B.-Szt.-Lőr.
Izr. nőegyl. B.-Szt.-Lőr.

- 675 Szép Lipót, Veszprém.
Szigetvári izr. hitközség.
Dr. Sziklai Salam., Bpest.
Szilasi Mór, Budapest.
Dr. Szili Adolf, Budapest.
- 680 Szirtes Ignác, Bpest.
Szolnoki izr. hitközség.
Szombathelyi izr. tantest.
Tauszig Emil, Mohács.
Taussig Vilm., Szabadka.
- 685 Tauszik Ant., Mohács.
Tedesco Bernát, Bpest.
Temesvár gyárvárosi izr.
hitközség.
Tenczer Pál, Budapest.
Dr. Tolnai Lipót, Bpest.
- 690 Dr. Török Emil, Bpest.
Trencsényi izr. hitközség.
Uj-Kécskei izr. hitközség.
Ujpesti izr. hitközség.
Erényi Ullmann Gy., Bu-
dapest.
- 695 Dr. Ungar Bernát, Bpest.
Ungar Henrik, Bpest.
Dr. Ungar S., Szegzárd.
Vágújhelyi izr. alreálisk.
Vágújhelyi izr. hitközség.
- 700 Dr. Vajda Béla, N.-Abony.
Dr. Vajda Károly, Bpest.
Vajda Lajos, Budapest.
Dr. Vaisz Sándor, Bpest.
Váradi Dávid, Czepléd.
- 705 Váradi Mór, Nagyvárad.
Várnai Ármin, M.-Sziget.
- Veiszmann Ign., Heves.
Dr. Venetianer Lajos, Uj-
pest.
Verseczi izr. hitközség.
- 710 Veszprémi izr. hitközség.
Dr. Veszprémi V., Győr.
Dr. Vidor Zsigm., Bpest.
Dr. Viola Ödön, Szombat-
hely.
Dr. Visontai Soma, Bpest.
- 715 Vitéz Antal, Kecskemét.
Vitéz László, Kecskemét.
Wachsmann Albert, N.-
Várad.
Dr. Waldapfel Ján., Bpest.
Waldmann Lajos, Bpest.
- 720 Wallfisch Ármin, Arad.
Wechsler Adolf, N.-várad.
Weinberger Zsiga, Eger.
Weiner Hugó, Bpest.
Weiner Károly, Bpest.
- 725 Weiner Mór, Szombath.
Weiss Adolf, Abony.
Weiss Ármin, Kolozsvár.
Weiss Ármin és fiai, Bu-
dapest.
Dr. Weisz Béla, Kassa.
- 730 Weiss Jakab, M.-Sziget.
Weisz Jakab, Bpest.
Weisz Adolf, Budapest.
Weisz A. Manó, Veszpr.
Weisz Elek, Veszprém.
- 735 Dr. Weisz Ignác, Eszter-
gom.

- Weisz Jakab, Mohács.
 Weisz Jakab, Veszprém.
 Dr. Weisz József, Kolozsvár.
 Weisz Károly, H.-M.-Vásárhely.
 740 Weisz Márton és fia, H.-M.-Vásárhely.
 Weisz Mór, Kolozsvár.
 Weisz Samu, Győr.
 Dr. Weisz Sim., Kalocsa.
 Weisz Tivad., N.-Kanizsa.
 745 Weiszberger Antonia, Budapest.
 Dr. Weiszburg Gy., Bpest.
 Wertheim Ármin, Sz.-Fehérvár.
 Wertheim S., Uj-Hódos.
 Dr. Wiener Márk, Kőszeg.
 750 Dr. Wilhelm Arnold, H.-M.-Vásárhely.
- Winterberg Adolf, Nagy-Szombat.
 Winternitz Gy., Ujpest.
 Wittmann Fer., Bpest.
 Wodianer Arthur, Bpest.
 755 Wolf Albert, Bpest.
 Wolf Henrik, Szegzárd.
 Wolfner Gyula, Budapest.
 Wolfner József, Budapest.
 Wolfner Jakab, Ujpest.
 760 Wolfner Lajos, Budapest.
 Wolfner Tivadar, Bpest.
 Wolf Zsigmond, Mohács.
 Wollák R., Csáktornya.
 Wollák Samu, Bpest.
 765 Zilzer Salamon, Bpest.
 Dr. Zolner Béla, Bpest.
 Zombori Chevra-Kadisa.
 Zwack Ákos, Bpest.
 Zwack Miksa, Bpest.

Uj tagok *Bánóczi József* társulati titkárnál (lakik: VII. Damjanich-utca 4), vagy *Székely Ferencz* belv. takarékpénztári igazgatónál, a társulat pénztárosánál (IV. Koronaherezeg-utca 3.) jelentkezhetnek. A *tagsági díjak* az utóbbihoz küldendők.

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1898. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5658. Tébéth 7.
 — Szombat Vajjigás
 4 Tébéth 10. böjtje
 8 Sz. Vajjechi
 15 Sz. Semóth
 22 Sz. Váéra
 24 Sebát újholdja
 29 Sz. Bó

Február.

- 5 Sz. Besallách
 12 Sz. Jithró
 19 Sz. Mispátim. Sekálim
 22 Adár újholdja
 23 Újhold 2. napja
 26 Sz. Terúma

Márczius.

- 5 Sz. Teczavve. Zákhor
 7 Eszter böjtje
 8 Púrim
 12 Sz. Ki thisszá. Pára.
 19 Sz. Vajjakhél-Pekúdé
 Hachódes
 24 Niszán újholdja
 26 Sz. Vajjikrá

Április.

- 2 Sz. Czáv Sabbáth haggádól
 6 Pészach előestéje

- 7 Pészach 1. napja
 8 Pészach 2. napja
 9 Sz. Chól Hammóéd
 13 Pészach 7. napja
 14 Pészach 8. napja
 16 Sz. Semíni
 22 Ijjár újholdja
 23 Sz. Tazría. Meczóra
 — Újhold 2. napja
 30 Sz. Acharé-Kedósim

Május.

- 7 Sz. Emór
 10 Omer 33. napja
 14 Sz. Behár-Bechukkóthái
 21 Sz. Bemidbar
 22 Sziván újholdja
 26 Sábúóth előestéje
 27 Sábúóth 1. napja
 28 Sz. Sábúóth 2. napja

Junius.

- 4 Sz. Nászó
 11 Sz. Behaalóthekhá
 18 Sz. Selách
 20 Tammúz újholdja
 21 Újhold 2. napja
 25 Sz. Kórach

Julius.

- 2 Sz. Chukkath-Bálák

- 7 Tammúz 17. böjtje
 9 Sz. Pinchász
 16 Sz. Mattóth-Masszeé
 20 **Áb** újholdja
 23 Sz. Debárim. Chazón
 28 **Áb** 9. böjtje.
 30 Sz. Váetchannán
 Náchamú

Augusztus.

- 6 Sz. Ékeb
 13 Sz. Reé
 18 **Elúl** újholdja.
 19 Újhold 2. napja
 20 Sz. Sófetim
 27 Sz. Ki théczé

Szeptember.

- 3 Sz. Ki thábó
 10 Sz. Nicczábim
 11 Szelichóth 1. napja
 16 Rós-Hassána előestéje
 17 Sz. **Rós-Hassána** 1. napja
 — 5659. Tisrí 1.
 18 **Rós-Hassána** 2. napja
 19 Gedalja böjtn.
 24 Sz. Vajjélekh
 Sabbáth Súbá
 25 Jóm Kippúr előestéje
 26 **Jóm Kippúr**

- 30 Szukkóth előestéje

Október.

- 1 Sz. **Szukkóth** 1. napja
 2 **Szukkóth** 2. napja
 8 Sz. **Semini aczéreth**
 9 **Szimchath thóra**
 15 Sz. Berésith
 16 **Marchesván** újholdja
 17 Újhold 2. napja
 22 Sz. Nóach.
 29 Sz. Lekh-lekhá

November.

- 5 Sz. Vajjérá
 12 Sz. Chajjé Szára
 15 **Kiszlév** újholdja
 19 Sz. Tóledóth.
 26 Sz. Vajjéczé

Deczember.

- 3 Sz. Vajjislach
 9 *Chanukka* 1. n.
 10 Sz. Vajjéseb
 14 **Tébéth** újh.
 16 *Chanukka* 8. napja
 17 Sz. Mikkécz
 24 Sz. Vajjiggas
 25 **Tébéth** 10. böjtje
 31 Sz. Vajjechí
Tébéth 18.

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	Lap
<i>Palóczy Lipót</i> , Zsidó templomok Európában.....	7
<i>Bacher Vilmos</i> , Egy feltámadt régi héber író.....	44
<i>Radó Antal</i> , A fügefa.....	56
<i>Klein G.</i> , Erkölcs és vallás.....	58
<i>Radó Vilmos</i> , Kármán Mór.....	85
<i>Sajó Aladár</i> , Pro memoria.....	95
<i>Kaysersling M.</i> , Egy zsidóállam-alapító.....	105
<i>Balassa József</i> , Magyar-zsidó dialektus.....	114
<i>Büchler Sándor</i> , A magyar zsidók viseletéről.....	117
<i>Rosenberg Sándor</i> , A prozeliták befogadása a zsidóságban.....	124
<i>Róna Béla</i> , A Salle Judaïque-ban.....	134
<i>Venetianer Lajos</i> , A héber-magyar összehasonlító nyelvészet.....	136
<i>Farkas Imre</i> , Instancia az Úristenhez.....	165
<i>Waldapfel János</i> , Tanítóképzők.....	176
<i>Seltmann Lajos</i> , Életképek.....	190
<i>Feleki Sándor</i> , A pesti régi zsidótemetőben.....	228
<i>Leopold Samu</i> , Keleti benyomások.....	231
<i>Lenkei Henrik</i> , Mózes arcmása.....	244
<i>Peisner Ignác</i> , Zsidó emigránsok.....	246
<i>Bernstein Béla</i> , Reformmozgalmak a magyar zsidóság körében 1848-ban.....	251

	Lap
<i>Gerőné Cserhalmi Irén</i> , Efraim	266
<i>Kecskeméti Lipót</i> , Isten szentsége Ézsajásnál	287
<i>Sebestyén Károly</i> , Itélet napján	297
<i>Heller Bernát</i> , Eszter	301
<i>Klein Arnold</i> , Neila	309
<i>Pollák Miksa</i> . Az élet becséről	311

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I. Dr. Kohn Sámuel elnöki megnyitója	331
II. Titkári jelentés	332
III. Független levő pályakérdések	335
IV. Költségvetés	336
V. Az utolsó év jegyzőkönyveiből	337
VI. A Társulat alapszabályaiból	344
VII. A Társulat képvisellete	346
VIII. A Társulat kiadványai	350
IX. A társulat tagjai	354
Izraelita naptár az 1898. polgári év számára	369

